This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 1,132,066

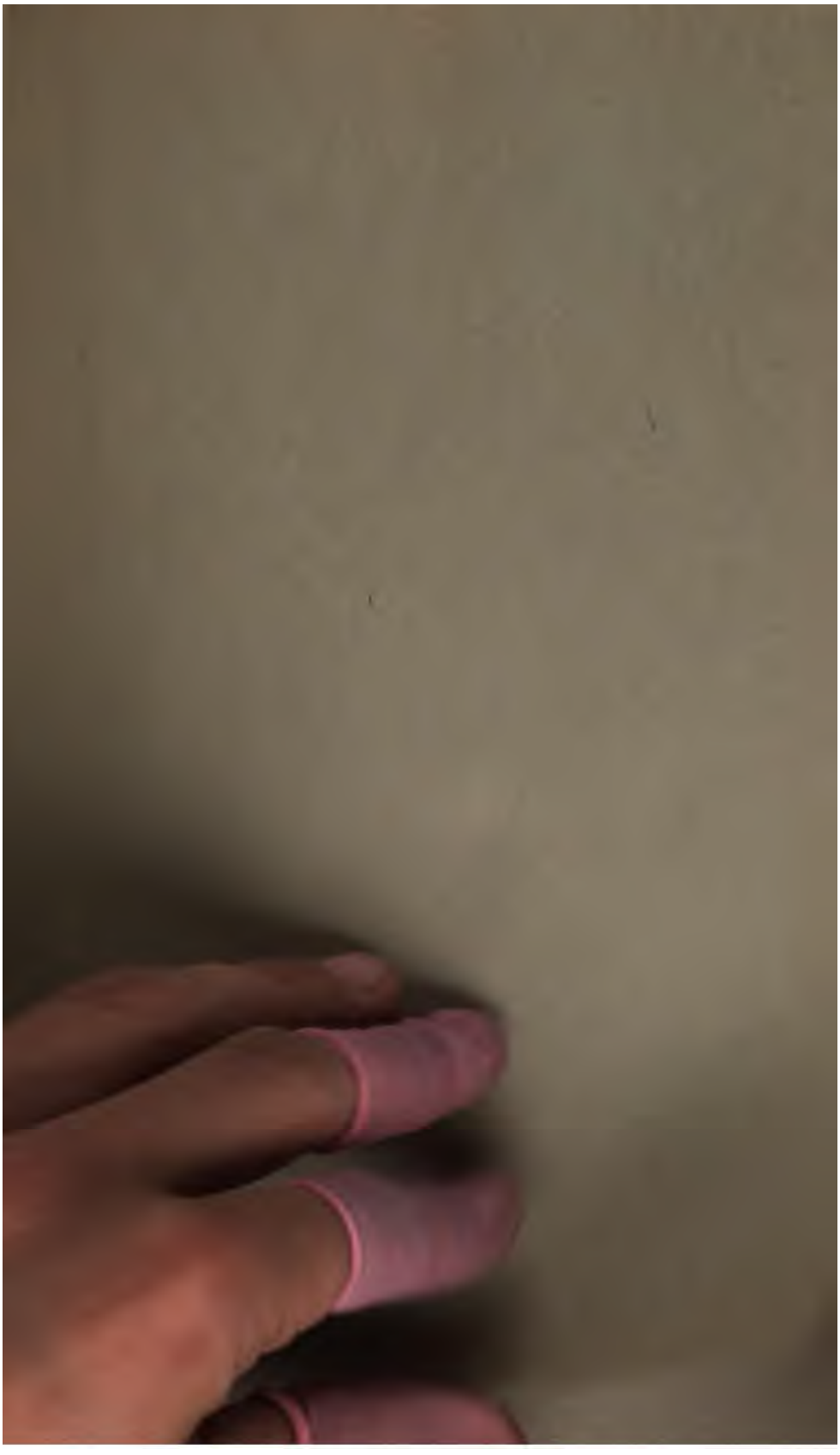

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА СЕДМА

7

ОБИЧАЈИ НАРОДА СРПСКОГА

КЊИГА ПРВА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

ЦЕНА 3 ДИНАРА.

У књижарницама Мите Стајића, Св. Цвијановића и Г. Кона у Београду могу се добити

I.
ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1 **Глас.** Књ. I—LXXI.

Први разред (1—39): I, VI—IX, XI, XIX, XXI, XXIII, XXVI, XXVII, XXIX, XXXII, XXXIV, XLI, XLVI, L, LI, LIV, LVI, LVII, LIX, LXI, LXIII, LXV, LXVII, LXIX и LXXI.

Други разред (1—42): II, IV, V, X, XII—XVIII, XX, XXII, XXIV, XXV, XXVIII, XXX—XXXII, XXXV—XL, XLII—XLV, XLVII—XLIX, LII, LIII, LV, LVIII, LX, LXII, LXIV, LXVI, LXVIII и LXX.

Цене су: I, II, VIII, X—XII, XV—XX, XXV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVII, XLII, св. по 1; XIII, XLVI и LIII по 1·50; XXIV, LI, LII, LIV—LXXI св. по 2; XIV 2·50; осталима по 0·50 динара.

2. **Споменик.** Књ. I—XLIII.

Први разред (1—5): I, XII, XXXII, XXXV XL и XLIII.

Други разред (1—36): II—XI, XIII—XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXVI—XXXIX XLI и LXII.

Цене су: VII, VIII, XVI по 0·50; I, IV, V, XX, XXVI—XXX по 1. IX, XXV, XXXII и XL по 1·50; VI, X, XIV, XV, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXXIII—XXXIX по 2; XXXI 2·50; II и XXIII по 3; XI, XIII, XVII, XLI по 4; III и XII по 5 дин.

3. **Годишњак.** Књ. I—XIX; цена: I, IX, XIV—XVI, XVIII, XIX по 1 дин., XV. — 1·50 осталима по 0·50 дин.

4. **Српски етнографски зборник.**

Књ. I *Живот Срба сељака,* написао М. Ђ. Миличевић. Друго прерађено и попуњено издање. 1894. Цена 2 дин.

Књ. II. *Старинска српска јела и пића,* од Симе Тројановића. 1896. Цена 1 дин.

Књ. III. *Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча.* Из народа прикупио Тодор М. Бушетић; музички приредио Стеван Ст. Мокрањац. Београд, 1902. Цена 2 динара.

Књ. IV. *Насеља српских земаља.* Уређује Д-р Ј. Цвијић. I. књига: 1. *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва,* од Д-ра Ј. Цвијића; 2. *Доње Драгачево,* од Јов. Ердељановића; 3. *Средње Полимље и Потарје,* од Петра Мрконића; и 4. *Дробњак,* од Свет. Томића. С првом свеском *Атласа.* Цена 6·50 динара.

Књ. V. *Насеља српских земаља.* Уређује Др. Ј. Цвијић. II. књига: 1. Увод Др. Ј. Цвијића; 2. *Љубићска села,* од Рад. М. Панића; 3. *Врањска Пчиња,* од Ристе Т. Николића; 4. *Млава,* од Љуб. Јовановића; 5. *Левач,* од Тод. М. Бушетића; 6. *Васојевићи у црногорској граници,* од попа Богдана Лалевића и Ивана Протића; 7. *Вишеградски Стари Влах,* од попа Стјепа Трипковића; 8. *Билећке Рудине,* од Ј. Дедијера; 9. *Околина Београда,* од Ристе Т. Николића; 10. *Шума, Површ и Зупци у Херцеговини,* од Обрена Ђурића — Козића. С другом свеском *Атласа.* Београд, 1903. Цена 14 дин.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА СЕДМА

ОБИЧАЈИ НАРОДА СРПСКОГА

КЊИГА ПРВА

Srpska akademija nauka i umetnosti

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА СЕДМА

ОБИЧАЈИ НАРОДА СРПСКОГА

КЊИГА ПРВА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

ОБИЧАЈИ

НАРОДА СРПСКОГА

ИЗДАЈЕ СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ПРВА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

DR
1
S77
v.7

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Станоје М. Мијатовић, Левач и Темнић	1
I. Повојница	3
II. Свадба	6
1. Наводаџисање	8
2. Свадба	11
3. Походе (походе) и повратак	47
III. Слава, Крсно име	51
Мала слава (прекада)	72
IV. Смрт и погреб	77
V. Задушнице (Даће)	100
VI. Ђурђев-дан	102
1. Биљни Петак	102
2. Уочи Ђурђев-дана	103
3. Ђурђев-дан	106
VII. Јеремијин-дан	108
VIII. Видов-дан	108
IX. Петров-дан	109
X. Свети Илија	109
XI. Преображење	110
XII. Међудневице	110
XIII. Варница	111
XIV. Материце и очеви (оци)	111
XV. Свети Игњат (Кокошињи Божић)	112
XVI. Бадњи-дан	113
XVII. Божић	121
XVIII. Нова Година (Ново лето, Васиљев-дан, Мали Божић)	128
XIX. Богојавце (Богојављење)	130
XX. Св. Трипун	132
XXI. Сретење	132
XXII. Чисти понедељак	132
XXIII. Средопосна среда	133
XXIV. Марат	133
XXV. Младенци	133

СТРАНА

IV. **Живот према добу узраста.** — Момковање. — Сакање или ашиковање. — Девојаштво (девовање) — Невеста. — Жена. — Удовице. — Старци. — Старице 377

V. **Живот према занимању и имању.** — Пастири. — Занатлије. — Лекари (екими). — Гајдаџије. — Сиромаси (сиротиња). — Просјаци или питачи. — Господа. — Губерчије (печалбари) 392

VI. **Живот болесних и наказних људи** 403

VII. **Злочинци и други рђави људи** 404

VIII. **Верски живот.** Вера. Људи према Богу и свецима. 405

IX. **Црква и школа** 409

X. **Право** (народни закон, усуд). — Задруга. — Чељад (задругари). — Момак (слуга) у задруги. — **Муњк** (имање). — Деоба задруге. — Наследство. — Женидба. — Муж и жена. — Родитељи и деца. — Село као задруга. — Суседи и међаши („коњшије"). Ствари свачије и ничије. 341

Обавезе 425

Обичаји

XI. **Обичаји при пословима и раду** 430

XII. **Правни обичаји** 433

XIII. **Обичаји при дружењу** 434

XIV. **Домаће светковине.** — Светога (слава) 437

Светковине читавог краја 438

XV. **Јавни обичаји** 451

XVI. **Рођење.** — Трудна жена. — Порођај. Крштавање (Крштење). Исповеница. — Стрижба 451

XVII. **Женидба.** — Бећари и девојка пре свадбе. Стојник. — Пиење. — Зговор. Здравичарке. — Дарови. — Прид. — Поклони. Посипање. — Трчење на крпу. — Испраћање. — Првиче 457

XVIII. **Смрт и погреб** 480

XIX. **Забаве** 495

XX. **Веровања** 502

XXI. **Искуство и знање** 504

XXII. **Народне умотворине и говор** 507

Мелодије 513

Преглед 517

Штампарске грешке 528

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА

ИЗ ЛЕВЧА И ТЕМНИЋА

ОД

СТАНОЈА М. МИЈАТОВИЋА

УЧИТЕЉА

I. Повојница.

Чим нека жена роди дете, одмах прва жена из суседства, са којом ова лепо живи и која за то дозна, умеси брзо, од пројиног или пшеничног брашна, један лепчић, на који мете круишац (грумичак) соли, спреми што год лепо за јело (на посном дану мељан пасуљ, а на мрсном пржених јаја, сира и кајмака несланог) и узме у стакло, пљоску или буклију ракије или вина, за тим спреми једну кошуљицу или платно за њу, које је везано црвеним кончићем а за овај утврђена једна пара, која се доцније веша детету о врат да га не би урекли, па то све завије у чист канавац или убрус и носи породиљи. То се зове *повојница*.[1]) Жена пак, која је повојницу прва донела, зове се „баба“ или „бабица“, па макар она и млада била. При улазу код породиље, „баба“ назове Бога, пожели добру срећу прйнови (детету) и подигне све оно, што је донела, горе тавану, говорећи: „Да Бог дâ бећар (или девојка, ако је дете женско) оволики порастао“! После овога седне код породиље и понуди је с оним што јој је донела. Умешен лепчић дâ прво неком детету да га оно начне па тај залогај преда после породиљи да га у недрима чува, јер се тако „ваља“. За оно јело, које сада породиља прво окуси, верује се да ће га после дете у животу најрадије јести. Ако „баба“ овом приликом погледа дете, она пљуне на њега и рекне му: „гàд“; то

[1]) Женскем детету донесу и киту цвећа, да би се лакше удало.

донете дарове[1]) љубећи при том старице у руку и продуже чашћење, а на крају домаћица (а и домаћин, ако је и он добио дар) дарује на првом месту кума, коме даје кошуљу, па онда остале госпе, које су дар донеле, дајући свакој наглавке (а домаћин шамију — мараму). После овога *повојничарке* се разиђу свака својој кући.

Да се на повојници добро пије и части сведочи и изрека: „*Писмо (или частисмо се) кај на повојници*," а тако кажу они, који су се негде добро частили....

II. Свадба.

Највеће је родитељско весеље и најпреча брига да ожене или удаду, јер се слободно може рећи да су, после тих „срећних дана", дочекали највећу радост и скинули највећу бригу с врата. „Да Бог дâ *зелене венце* дочекао!" благосиљају пријатељи и познаници оца и матер, кад им се „имадне" мало дете, што ће рећи: да Бог дâ да дочекаш да га ожениш или да је удаш. „Да ми је само да доживим да видим шта ће бити с њим, па после макар одмах умрӗо", — говоре стари и изнемогли родитељи, подразумевајући под том жељом женидбу свога сина или удадбу своје кћери....

До пре 30—40 година у ова два краја женили су и удавали од 20—30 године. Ништа тада није било зазорно оженити „бркатога момка" или удати „сисату девојку," нити је коме било тада зачудо, ако би се „засѐдела девојка" удала или „засѐдео момак" оженио. Данас већ није тако. Инокоштина и друге прилике гоне родитеље да што пре ожене сина, а страховање од сумњивог морала и од застарелости да што пре удаду кћер. Осим тога многи родитељи данас жене сина и

[1] При примању дарова обично говоре: „море хвала ти; што си се ти то трудила"....

због каквог мираза (какве „добре прилике“, како то они обично кажу), а и да би мати у снахи добила што пре одмену.

Овде свадбе највише бивају с јесени (а нарочито од Митров-дана до божићњих поклада). Има зимских (о месницама) и летњих (о Тројицима) свадби, али су ове последње по све ретке, нарочито по селима. Кад родитељи хоће да удаду кћер или ожене сина, они се на то решавају у напред за целу годину дана. Кад су се већ решили, онда девојка *удавача* мора да похита са *сирѐмом*, т. ј. мора што пре да сврши и изради све што ће јој за свадбу требати, као: чарапе, кошуље, убрусе, рукавице, гаће, черге и напослетку један или два ћилима. Кад се пак који отац решио сина да жени, он мора зарана да одвоји из стоке потребан број брава, да их што боље пора́ни, да спреми пиће и друго што ће требати. Ну скоро опште је правило да нико неће да прави свадбу ако му година добро не понесе (т. ј. ако му беритет добро не роди). Још се пред свадбу поправљају куће и остале зграде у авлији. А кад је све то готово, онда родитељи пусте глас да ће сина да жене или кћер да удају. Онда набаве сину или кћери што лепше хаљине и стану с њима чешћа ићи по саборима, заветинама и осталим скуповима, гледајући не би ли се указала погодна прилика. Летње посматрање доноси јесење решење, те где је који бегенисао (заволо) на́ она врата иде. По срцу или из љубава овде су женидбе и удадбе ретке, исто тако су ретки случајеви да девојка сама одбегне, већ се у највише случајева и жене и удају по наредби и вољи својих родитеља. Ну има и изузетака, што показују и нека врачања, која стоје у вези са овим. Тако на пр. кад нека девојка заволи неког момка, „ваља се“ да га погледа (крадом, да он то не види): кроз њушку од божићњара, а он ће „и земљу да прорије“, а њу ће да узме; кроз мртвачку

свећу, па ће да умире за њом; кроз вишњу, па ће да свисне за њом; кроз омилен, па ће да му омили; кроз јечам, па ће да јечи за њом, итд.; или да му извади оно место где је згазио десном ногом, па да га унесе у кућу и земљу преврне, те ће му на тај начин превртнути памет за њом, као и да се на Ђурђев-дан (рано, пре сунца) умије оном водом испод воденичног камена, те ће му тако мозак завртети, да је воли до лудила. Оваква се чиња највише чине на Ђурђев-дан, о чему има доста забележеног у мом чланку „Ђурђев-дан". И момци врачају да их заволи девојка, коју они воле, али су њихова врачања рђа. На пр. око пола ноћи, у очи младе петке (младог петка) „ваља се" да момак у глуво доба ноћи изађе напоље и да се ухвати за проштак (колац) и, клатећи га, да зовне три пута девојку, коју воли, па ће му се, вели, она одазвати (тј. ако га воле); или да ухвати у реци мрену рибу, па да је метне у недра с десне стране, и кад риба липше „ваља се" да је сагоре на жару (да само од ње постане угљен), па ту сагоретину да строши у прах, који после згодном приликом треба да метне у воду или какво друго пиће, које ће девојка да пије. После овога девојка ће заволети дотичног момка и поћи за њега. При *узимању* (верењу) данас се не пази толико на лепоту, колико на имућно стање.

Наводаџисање. — Кад су родитељи о саборима, заветинама и другим јавним скуповима изабрали девојку за сина, онда шаљу девојачким родитељима *наводаџију*, да их пита: бй ли дали девојку за тог и тог момка. Без наводаџије овај се посао никако не врши. За то скоро свако место има по једног или два човека, који се највише и најрадије баве овим послом: то су наводаџије. Наводаџију обично шаље момков отац и за то му обећа извесну суму новаца (од 4 до 12 динара), тј.

ако би посао повољно свршио. Поред тога девојка удавача даће му о прошевини или свадби чарапе, јер то му следује од њене стране. По неки се наводација, кад полази на овај посао, ухвати рукама за чичак, да би му се тако и започети посао прихваћао, а девојке удаваче, кад бацају сметлиште на Ђурђев-дан, (пре сунца), говоре: „Сметлиште на буњиште а наводација уз огњиште“ (тако три пута). Ако девојкин отац не би дао своју кћер за понуђену прилику, он обично не каже отворено да не да, већ нађе неки други изговор, као на пр. да му није још девојка стигла, да му није спрèмна, итд.; а ако хоће да је дâ, он каже наводацији, да он на понуду пристаје само нека се „млађи“ (тј. момак и девојка) гледају, па ако се једно другоме допадне, он нема ништа противу тога. Но ово је гледање више форме ради, а пресудну реч ту има отац (или мати, ако отац не би био жив). Кад момков отац добије од девојкиног оца повољан одговор, он спреми сина па још с неким од рођака иде на *оглед*.... Кад се млађи виде (узгред, крадом и испод ока, тј. да нико то не спази), онда сваки отац пита своје „дете“ допада ли му се прилика? Ако се допада, онда њих двојица, љубећи се, закључују пријатељство и од тада су прȉјатељи, па се тако и зову. У знак свршеног чина избаце по неки пиштољ, те га тако разгласе по целом месту. Нигде се скоро не практикује да девојкин отац понуди коме сам или преко наводације своје „дете“, јер се такав поступак сматра за срамоту и подцењио би вредност или потпуно убио углед дотичне девојке. Правило је да пре закљученог пријатељства обе стране распитују који од њих слави коју Славу, па ако би се нашло, да једну Славу славе обе стране, онда се, у највише случајева, не пријатеље, јер се сматрају као рођаци. На ово највише пазе Светојованци, Светосавци и Петковчани. Исто тако многи неће да се пријатеље кад по-

стоји ма какво сродство између обе стране, јер верују да се у браку, везаном у сродству, рађају онакажена деца. . . .

О огледу бива и *капарисање*. Момков отац да девојци нешто новца (обично у злату), а она њему, момку и осталима, који буду с њима пошли, дар: ком чарапе, ком убрус (пешкир). а момку два до три „бошчалука“ (чарапе, канице, гаће, кошуљу, убрус и др) Пошто се добро почасте, уговоре *јабучно* или праву *прошевину*. Прошевина и јабучно скоро се не разликују једно од другога, али се овамо нађе по које место, где се овај први чин зове прошевина, а овај други, на више места, оглед, *обележје* или капарисање. Но ја њу, држећи се већине, први чин звати обележје, а други, који иде за овим, јабучно или прошевина. Ако је удавача у свему потпуно спремна, онда се не одлаже много с прошевином (јабучним), а ако није, онда се одлаже. Кад се враћају с обележја или капарисања, онда удавача веже сваком коњу за узду с десне стране по убрус, а ти убруси после казују свуда да је отац нашао за сина девојку. Има случајева да момак „о обележју“ даје девојци прстен, који после о прошевини размени бољим, али су ти случајеви ретки (и из вароши пренети). Под обележјем овде треба разумети давање новаца од стране момковог оца и давање дарова од стране удавачине, Оглед и обележје или капарисање бивају обично дању, а врло ретко ноћу.

По свршеном обележју момкова мати, с још неком женом из рода, иде к будућој снахи те јој носи плетиво (то је опште правило) и гледа дарове. Но има случајева да по неке мајке, које имају синове за женидбу, иду с неким правом код појединих девојака и пре овога чина, те им гледају дарове и сву спрему.

[1]) У нас је уобичајено да се напиз сматра као лична својина младина, и онда кад постане удова.

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Станоје М. Мијатовић, Левач и Темнић	1
I. **Повојница**	3
II. **Свадба**	6
1. Наводацисање	8
2. Свадба	14
3. Походе (пооде) и повратак	47
III. **Слава, Крсно име**	51
Мала слава (прекада)	72
IV. **Смрт и погреб**	72
V. **Задушнице (Даће)**	100
VI. **Ђурђев-дан**	102
1. Биљни Петак	102
2. Уочи Ђурђев-дана	103
3. Ђурђев-дан	106
VII. **Јеремијин-дан**	108
VIII. **Видов-дан**	108
IX. **Петров-дан**	109
X. **Свети Илија**	109
XI. **Преображење**	110
XII. **Међудневице**	110
XIII. **Варица**	111
XIV. **Материце и оцеви (оци)**	111
XV. **Свети И ња**т (Кокошињи Божић)	112
XVI. **Бадњи-дан**	113
XVII. **Божић**	121
XVIII. **Нова Година** (Ново лето, Васиљев-дан, Мали Божић)	128
XIX. **Богојавце** (Богојављење)	130
XX. **Св. Трипун**	132
XXI. **Сретење**	132
XXII. **Чисти понедељак**	132
XXIII. **Средопосна среда**	13[illegible]
XXIV. **Марат**	1[illegible]
XXV. **Младенци**	1[illegible]

с руке а натиче овај, а ако не, она натиче овај на домали прст или средњак, на коме га ће после носити редовно. После овога настаје чашћење. Мла́деж (момци и девојке) једе мало, па одмах излази у двориште те игра, пуца из пиштóља̂ и весели се. Ту сад пријатељи уговоре дан свадбе, дан када ће да иду у варош да погађају девојци рȕбу (хаљине за венчање), као и то шта ће пријатељ да донесе коме укућанину на дар, кад буде долазио о свадби по девојку, те да са не би после око тога љутили и свађали, ко што се то чешће дешава. Сад девојка дарује прво момка, свекра и свекрву (ако и она буде дошла), па онда остале, који су са њима дошли и на послетку оне, које је њен отац позвао на ово весеље. При дарívању даје некоме гаће и кошуљу, некоме кошуљу, некоме чарапе, некоме убрус, итд., али момку и овом приликом (као и о огледу) даје најбоље. У даривању се обично управља према спрèми, јер ако има више дарова, она више и даје, а то јој после служи на част и понос. Поред оних, који су ту, те добију дар, она шаље дàрове и сваком укућанину (не изостављајући чак ни малу децу) у момковој кући, а те дарове обично прима и носи момкова мајка или сестре. После овога девојка није више девојка удавача: она је *прòшеница*, па се тако и зове све до венчања. На прошевину се иде обично пред вече (супротно идењу на оглед), ређе преко дан, а весеље се продужава махом до зоре.

По свршеној гозби и послу, прòшеници (тј. момков отац с његовима) се враћају натраг, добро накићени и весели. Убруси се и сада вежу коњима за узду или се мећу воловима на палице. По негде певају на глас по два и два ову песму:

Јеси л' чуо где сам испрошена,
Ој јеси л' чуо, где сам испрошена?
Испрошена и прстенована.

Ој испрошена и прстенована.
Сутра ће ми похођари доћи,
Ој сутра ћа ми, похођари доћи,
И пред кућом коло поиграти,
Ој и пред кућом коло поиграти....

Кад се прошеници врате кући момковога оца, онда и ту наставе гозбу и весеље (које пропраћају са пуцњавом из пиштóља), па се после разилазе сваки својој кући.

По свршеној прошевини долазе жене код момкове мајке те јој честитају снаху и гледају дарове.

Неки одмах по обележју одреде дан за *испит*, тј. када ће се „йспитовати“ момак и девојка, а неки то чине о прошевини или одмах после ње. Но сви се старају да испит што пре сврше, да би после што пре имали право на венчање. Испит се врши обично код цркве или код свештеникове куће. На испит иде момак и девојка са још неколико рођака. Тада их свештеник пита: имају ли драгу вољу поћи једно за друго? на шта они одговарају да имају (девојка одговара обично после момка и то полако и у стиду). После овога свештеник их поучи како ће и шта радити, очита прописну молитву и тиме је овај обред свршен. За овим момак и девојка пољубе свештеника у руку, а девојка му дâ још и чарапе.

После свега овога у кући момкова оца наступи велика ужурбаност. јер се почне у велико спремати за свадбу. Тако се ради и у кући девојкина оца, али се овде мање спрема, јер му и не треба онолико колико првоме. Одређеног дана иде момков отац са прошеницом и још неким од њене стране у оближњу варош, те код неког дућанџије погоди хаљине, које ће прошеници требати за венчање. Он тада обично погађа вистан и либаде, јер је у ова два краја у велико завладао обичај да се прошеница мора баш у тим хаљинам

венчати, па макар их после обукла још свега два до три пута у животу, као што то и бива. Ту се утврди цена и одреди дан, до кога хаљине морају бити готове, па се онда враћају кући.

Мајчина је дужност била и до сада да у свакој прилици саветује и учи своју кћер, како ће и шта радити, кад отиде у „туђу кућу“ (тј. у кућу момка, за кога се уда), али у размаку овога времена (од прошевине до свадбе) она не пропушта ни једну прилику да је о томе не посаветује и не поучи. Ти су матерински савети веома разноврсни и тичу се у главноме будућег позива и односа њене кћери према кући у коју иде, према будућем свекру и свекрви, према „човеку“ (мужу), према породу, који ће имати, итд. итд. Кћер све те мајчине савете добро памти и прима.

Прошеница се сада дâ у највећи посао. Све послове, које је започела пређе, сада довршује. Сем тога похита те сашије све што јој треба, јер је обичај да девојке изаткано платно не кроје, док се не испросе. Пошто у овом послу због малог времена не може сама све да стигне, то је обичај, да је помогну друге девојке, њене другарице.....

Свадба. — На недељу дана пред свадбу почиње звање. Зове се и у девојкиној и у момковој кући, само што се у девојкиној кући зове мањи број а у момковој већи. У момковој кући зову се на првом месту *старешине*, где долази: кум, стари сват, девер, војвода и барјактар. Кум је обично онај, који је момка „држао“ (о крштењу), стари сват је момков ујак, девер је дете ближег или даљег брата или зета, војвода је увек зет, барјактар је такође зет, али за то може да поднесе и који други виђен и отресит момак, који није род. Ако момак има више ујака и сестрића, онда ће се они звати редом на старосватство, тако да ће најста-

рији ујак венчати најстаријег сестрића, млађи млађег итд. редом. Сличног реда придржавају се и при звању осталих старешина. Поред овога одреде дете које ће бити *наконче*. Њега узимају или из исте куће или из фамилије, ако га у кући не би имало. Све старешине морају бити мушки (па и наконче мора да буде мушко дете). Старешине зове сам момков отац. Кад иде да зове кога старешину, он понесе погачу, чутуру вина и печено пиле. Тамо руча, преломи почачу и пољуби се са позваним, што значи да је овај примио понуду. Кум и стари сват морају да нађу *момке* (тако се зову, па макар били и ожењени), који ће их о свадби услуживати. Исто тако и младожења мора да има свога момка, који ће се о свадби око њега налазити. Око девера се налазе обично његови родитељи, а осталим старешинама не требају момци. Кум и стари сват морају да понесу по две воштане свеће и од дара што буду ка́дри (што могу) да купе, а девер мора да купи снахи бар ципеле и прстен. Један од укућана или блиских сродника заће по селима с пуном буклијом вина, те позове на свадбу, на првом месту све стоднике, а од осталих оне, који су и њега звали и оне с којима се та кућа зове на Славу. Здравица се даје и пије као и при звању на Славу, само што у овом случају скоро сваки позвани каже: „Нека је срећње весеље и нека су живи младенци“! Сваки позвани обећа да ће доћи са̑м лично или да ће послати кога из куће, па макар то и не мислио, јер је ред да се тако каже. На буклију привезују неки чарапе, неки наглавке, неки подвезице, неки убрусе, а многи само киту цвећа, те се на́кита толико натрпа на буклију, да се од њих ни буклија не види. Онога, који зове, сваки понуди са пићем, али он на много места мора понуду да одбије, јер мора добро да пази да некога при звању не изостави, што не би смело бити.

Кад су за свадбу позвани сви, који треба да буду позвани; кад је у вароши купљено све што треба; кад су донете девојци хаљине; кад су нађени и погођени свирачи[1]), без којих се свадба не да ни замислити, у кратко, кад је спремљено све што је потребно, онда отпочиње свадба. У младоженьиној кући свадба почиње обично у петак у вече, и то се огласи са два три пуцња из пиштоља. Сродници, суседи и пријатељи налазе се већ око куће и у велико помажу домаћину; око домаћице пак има такође доста жена, које јој помажу у њеним пословима. У суботу се кољу за то одређени брави, од којих се неки одмах примакну уз ватру да се пеку, а други се оставе за кухање. Док се једни баве око клања и печења, дотле други распремају за то одређене одаје и намештају столове, где ће се гости дочекати; жене пак месе и пристављају јело, колико мисле да ће им бити доста. Колач за свадбу „ваља се“ да умеси трудна или кормата жена, да би после младенци имали порода (деце). Сад већ почну и старешине долазити (тј. ако су из другог места), и сваки објављује свој долазак пуцњем из пиштоља. Сем старешина овога дана (тј. у суботу) долазе и даљни сродници и друге званице. У вече долазе свирачи и сватови из места, те се ту, сви скупљени, почасте а мла́деж игра до нека доба ноћи. После овога сви лежу да се одморе, јер им сутра ваља зором по девојку поћу. Но ако је девојачка кућа далеко, те се не би могло до ње за дан отићи и вратити, онда иду по девојку у суботу, а враћају се у недељу.

И у кући девојкиног оца такође се купе у вече, у очи свадбе, но као што поменух у много мањем броју. Код њега долазе сродници и суседи, а највише другарице његове кћери. Прошеница мора ове вечери да

[1]) Свираче је до скора набављао и о њима после рачун водио стари свет, али их данас набавља, погађа и плаћа сам домаћин....

спреми све што јој треба за сутра, а неће пропустити и да се окупа, очешља и ореже нокте на рукама и ногама.

У недељу, у јутру рано, припуцају из пиштоља, што значи да се купе сватови, који још нису дошли. Ако је девојачка кућа мало по̀даља (али се ипак може за дан отићи и стићи), онда се полази зором; а ако је у истом месту или у оближњем селу, може мало и доцније. До поласка пиштољи пуцају, свирачи свирају и младеж игра....

Кад је се скупио код момковог оца довољан број сватова и кад је спремљено све што треба, домаћин позове старешине и сватове те седну за спремљену и постављену совру. Ту попију понеку, благосиљајући уз чашу: срећан почетак, срећан пут, у здравље, здраво и весело да отиду, да се врате и снаху доведу, и прихвате се мало лебом (тако се то обично каже, ма да се то њихово „привађање“ може сматрати као добар ручак). Момак се за ово време облачи у стајаће рухо и закити цвећем, да би се тиме разликовао од осталих сватова. Девојке за то време певају:

Опремај се, обукуј се па̑шо,
Све свилено руво неношено:
Крушевачке шарене гуњиће,
Нишевачке велике фесиће,
Јагодинске злаћене ножиће,
Београдске сребрне пуциће.
— — — — — — — — —

Кад он буде готов, онда домаћин пије са сватовима у славу и пресече колач. Колач се и сада приноси и сече на исти начин као и о Слави, само што се сада не окреће, већ се само преломи. Одмах по пијењу у Славу изводе момка и тај његов излазак објављују пуцњем из пиштоља, а девојке (енђе-инђибуле) на глас запевају:

Излете соко из града,
Изнесе књигу под крило,
Баци је оцу (или: мајци, ако оца нема) на крило.
Погледај отац, погледај,
Како ти књига говори:
Дуге ћу путе путоват',
Мутну ћу воду газити,
Чарну ћу гору јездити,
Докле ти снаху доведем.

На ову песму, којом се наглашује скори полазак, рàбаџије опремају кола и прежу волове, коњаници спремају коње, а пешаци стоје готови за полазак. За свадбу се узимају рабаџијска или коњска кола. Рабаџијска су кола до скора била искључиво у употреби, али у најновије време, од како су друмови боље поправљени, употребљују се и коњска кола. Воловска су кола увек покривена *кàтавом*, преко које се меће асура или покровац, а коњска су кола непокривена. Исто тако не покривају се ни кола у којима ће се свирачи возити. На свака покривена кола прошеница меће чергу, ћилим или чаршав, те јој то стоји на угледу и служи као нека дневна изложба њених најглавнијих радова. Обично се за свадбу узимају по 4, 6 или 8 кола које воловских, које коњских и за свака кола одреди се по један рàбаџија, који ће их терати и о њима рачуна водити, а за то му следује оно што прошеница буде везала воловима на пàлице, а коњима за узде (убрус, чарапе, подвезице, рукавице и др). У нарочито одређена кола мете се: буренце ракије и вина и по један или два печена брава и друге потребне ствари за које се одреди нарочито лице, које ће то добро чувати и о свему рачуна водити. Па кад је и то све готово и кад се кола и коњи почну изводити из дворишта, онда девојке (енђе) припевају:

Устај куме, устај стари свате,
Време дође ваља путовати.

ћином позове кума, рођаке и сусетке на повојницу у одређени дан. Ова се повојница приређује обично недољом, празником, о Слави или одмах после Славе, а бива искључиво о мрску. Сем кума (т. ј. ако је мушко лице дете крстило) ретко ће који од људи доћи на ову повојницу, већ највише долазе жене. Свака пак жена, која пође на повојницу, понесе: погачу, чутуру вина или стакло ракије и печену кокошку, а и овом приликом неће се заборавити да се на погачу метне мало соли, јер се тако „—“ ваља. Поред ове чâсти, жене ће још понети детету: кошуљче или платно за њега, чарапице, капицу, мáнтаче (антерицу, куповну), а рођаке ће поред тога донети још и неки дар (као на пр. наглавце, чарапе, убрус и др), које ће дати породиљи, домаћину и осталим укућанима; неће се заборавити да се понесу и паре, који ће се метнути на погачу. Донету „чâс“ и дарове остављају на страну[1]), па кад седну за богато спремљену совру, онда прво принесу домаћинску погачу, те сваки мете по неколико пара на њу, почињући од домаћина, који највише меће. Тако покупљене паре дају се после породиљи да их чува и у згодној прилици купи што год детету. У највише случајева мајка ће за ове паре купити детету чашу или какав други стаклени суд. После овога дају ту погачу неком детету (из куће) да је начне на три места, па први залогај од ње дају породиљи да га чува, па се после цела погача изломи. За овим принесе донету „чâс“ кум и остале госће, које га при приношењу увек прво у вис подигну, желећи да приновa толико порасте, па га онда спусте на совру и дају да се погача начне. Пошато је принета „чâса“, окусе од свачијег вина, крстећи се и благосиљајући прйнову којој се повојница приређује. После овога раздаду

[1]) Ну има случајева где се чâс одмах приноси јер се тако „ваља“.

Излете соко из града,
Изнесе књигу под крило,
Баци је оцу (или: мајци, ако оца нема) на крило.
Погледај отац, погледај,
Како ти књига говори:
Дуге ћу путе путовat',
Мутну ћу воду газити,
Чарну ћу гору јездити,
Докле ти снаху доведем.

На ову песму, којом се наглашује скори полазак, рàбаџије опремају кола и прежу волове, коњаници спремају коње, а пешаци стоје готови за полазак. За свадбу се узимају рабаџијска или коњска кола. Рабаџијска су кола до скора била искључиво у употреби, али у најновије време, од како су друмови боље поправљени, употребљују се и коњска кола. Воловска су кола увек покривена *кáтавом*, преко које се меће асура или покровац, а коњска су кола непокривена. Исто тако не покривају се ни кола у којима ће се свирачи возити. На свака покривена кола прошеница меће чергу, ћилим или чаршав, те јој то стоји на угледу и служи као нека дневна изложба њених најглавнијих радова. Обично се за свадбу узимају по 4, 6 или 8 кола које воловских, које коњских и за свака кола одреди се по један рàбаџија, који ће их терати и о њима рачуна водити, а за то му следује оно што прошеница буде везала воловима на пàлице, а коњима за узде (убрус, чарапе, подвезице, рукавице и др). У нарочито одређена кола мете се: буренце ракије и вина и по један или два печена брава и друге потребне ствари за које се одреди нарочито лице, које ће то добро чувати и о свему рачуна водити. Па кад је и то све готово и кад се кола и коњи почну изводити из дворишта, онда девојке (енђе) припевају:

Устај куме, устај стари свате,
Време дође ваља путовати.

Рано ите а рано дођите,
Рано нама снаху доведите.
Нек донесе сунце у недрима
И месеца у десном рукаву.[1]).

На ову песму домаћин, кум, стари сват и остале старешине и сватови устају иза совре, и неки седа у кола, неки јаше, а неки пешке полази. Пред полазак мајка саветује младожењу, како ће се и од чега чувати и шта ће радити да га не опчине код девојачке куће. После овога младожења пољуби оца и мајку у руку, а они њега *благослове*, желећи му сваку срећу. За тим полази, а мати му и тада понешто наручује. Кад младожења буде пошао, девојке му певају:

Младожења даруј нама оро,
Даруј нама оро на пооду.
Ако л' нама оро не дарујеш,
Умрла ти девојка на путу!
— — — — — — — — —

Сад младожења баци девојкама што од новца па иде. Обичај је да младожења и барјактар јашу коње, па ако немају своје, они ће узети и туђе на послугу. За невесту узимају се обично коњска кола, а ако њих не би било, онда се узимају рабаџијска, али с најјачим воловима. Девојке, које ће ићи са сватовима и које ће уз пут певати, седају у једна или двоја кола. То су *ћиће* (у Левчу) или *инђибуле* (у Темнићу). У њиховим колима не вози се нико други сем њих, па и рабаџија, који иде уз та кола, иде пешице, па макар и блато газио. Старији људи (а ту долази домаћин, кум и стари сват) и жене, које буду пошле у сватове, обично седају у кола, а млађи јашу са младожењом или иду пешице. Напред иду коњаници са барјактаром на челу,

[1]) За то што се ове сватовске песме певају обично у хитњи и журби, то се у највише случајева и не стигне да се свака песма до краја испева, већ само од части. Услед тога их ни једна девојка не уме до краја отпевати, па за то их и ја доносим као несврпене....

па пешаци, затим кола домаћинска и старешинска, и најпосле остала кола и свирачи. Обичај је, да је старијих људи увек мало међу сватовима, а да младића има највише. Ако би и имало старијих људи, они без нужде неће ићи са сватовима, већ их испраћају и по повратку дочекују. Сватове при поласку испраћају сви укућани, и сви други, који ту остану, до вратнице, па се отуда брзо, управо трчећи, враћају натраг у кућу, носећи сваки по једну иверку с дрвљаника, коју одмах мећу на ватру, да би снаша била вредна као ватра. Барјактар носи обично тробојан барјак, или ако њега не би имао, онда узима повећу мараму жуте или беле боје, коју привеже за једну повећу мотку а на врху ње набоде јабуку.

Кад сватови дођу близу места, у коме је девојка, они се ту сачекају и поправе ред у идењу, тј. ако су га били на путу покварили. Тако уређени крећу се полако и свечано право девојкиној кући. Понека прошеница, кад угледа сватове да долазе, поскочи онолико пута за колико година жели да нема деце. Девојке пак, које се налазе код прошенице, чим угледају сватове и виде да се приближују, одмах запевају:

Да ли грми, ил' се земља тресе,
Да ли бију мора о брегове,
Да ли бleје овце на заранке? —
— Нити грми, нит' се земља тресе,
Нити бију мора о брегове,
Нити бleје овце на заранке.
Већ то иду кићени сватови. —
Ој купино лозо преплетена,
Пусти лозу широм на све стране,
Те преплети друме и сокаке,
Те пресретни кићене сватове,
Да не воде нашу милу сеју.
— — — — — — — — — — —

Кад сватови дођу пред вратнице, они се зауставе, јер их тамо лако не пуштају. До скора је био обичај, а и данас се понегде деси, да девојкин отац тражи да сватови испуне нарочите услове па да их пусти унутра. Пошаље на пр. једног од својих људи да се пòрве са једним сватом, па ако га сват обали, онда их пушта унутра; или пусти једног од својих људи да се брза (трчи) пешке или на коњу са једним сватом, па ако га сват надтрчи, онда их пушта унутра; или обеси врг да виси о концу на дугачкој мотци, коју привеже на дирек од вратница или утврди на врх такве мотке јабуку и тражи од сватова да онај врг, који се непрестано клати, или ону јабуку, погоде из пиштоља, па тек онда да их пусти унутра, итд. итд. Услед тога сваки гледа да му се међу сватовима нађе по који добар рвач, тркач, јахач, стрелац итд., како не би био у овом случају осрамоћен. Данас су, као што рекох, ти случајеви све ређи (има их још по гдегде у Горњем Левчу), али и сада постоји свуда обичај да се вратница затвори чим се сватови приближе. Сватови остану да чекају неко време пред вратницом а у авлију се пусти војвода с буклијом, барјактар и још неко трећи. То су *муштулугџије*. Пред девојкином кућом све је изашло да дочека сватове. Муштулугџије улазе, називају Бога и предају домаћину да пије здравицу од његовог пријатеља, који га је много поздравио. За то време девојке по две и две на глас певају:

Долетеше до два коња врана,
Оба врана, оба једнолика,
И на њима два јунака плава,
Оба плава, оба једнолика.
— — — — — — — — — —
Долетеше, опет одлетеше.
— — — — — — — — — —
(Ово се последње пева кад се врате)...

Домаћин узима буклију, скине капу, прекрсти се и, захваљујући пријатељу на послатој здравици, прогута два три гутљаја из буклије. За то време муштулугџије вичу на глас: „Пријатељ Бога моли, амин, амин; амин, амин“. У исто време један од њих избаци пиштољ, те и тиме огласи пријатељску добру вољу. После овога девојкин отац задржи пријатељеву буклију код себе, а шаље по муштулугџијама своју да однесу старом свату и куму, којима том приликом поручи да ће их радо примити у свој дом, и за то нека дођу слободно. Муштулугџије однесу здравицу, искажу поруку и даду прво старом свату да пије, а кад он хтедне да се прекрсти они викну на глас: „Стари сват Бога моли, амин, амин; амин, амин“. После овога дају исту здравицу куму, па кад и он почне да се крсти, они викну. „Кум Бога моли, амин, амин; амин, амин“. Док се ово дешава, дотле понека прошеница улучи прилику те погледа младожењу крадом кроз коњску узду, кроз свињску кишу-рилицу, која се нарочито за ово оставља од Божића, кроз мртвачку свећу и др., па ће после, веле, младожења да јој буде потчињен и да је много воли. Девојке, њене друге, за све то време певају:

Девојка је улицу брисала,
Сватовима својим се надала;
По улици босиљак садила,
На свог драгог срећу наменила:
Ако драги добре среће био,
Босиљак ми вечерас изник'о,
У по ноћи од два пера био,
А до зоре стиг'о за кићење.
Ако л' драги лоше среће био.
Не никао ни до бела дана....
— — — — — — — — — —

Кад је свршен посао с муштулугџијама, онда се домаћинска вратница широм отвара и сватови улазе у авлију редом и по старешинству. Тада девојке певају:

Редом, редом, кићени сватови,
По тројица кола испрежите;
По двојица коње раседлајте;
А по један у совру седајте;
Да ве види девојачка мајка;
Да ве види девојачки отац;
Да ве може вином напојити;
Да ве види младо испрошено;
Да ве може даром даривати....

Из девојкине куће похитају сви да им се нађу на услузи око испрезања волова и прихваћања коња. Барјактар задене свој барјак где год за стреју од куће или које друге зграде. Сватови се, са младожењиним оцем на челу, здраве и љубе са домаћином, домаћицом и осталима, који се ту буду нашли, па одмах улазе у за то спремљене одаје и седају за совру. При седању домаћин посади младожењиног оца, кума, старог свата и младожењу, заједно с његовим момком, у врх совре, па остале сватове редом по годинама старости. Домаћин гледа на првом месту да задовољи дошавше сватове, као стране госте, а његове суседе, пријатеље и познанике, који су дошли овом приликом да причекају сватове и испрате његову кћер, посадиће после ових, ако имадну места, у противном почастиће их после, пошто испрати сватове. Сад се донесе на првом месту пријатељска погача (тј младожењиног оца), па се на њу метне мало пшенице и соли. Погача се метне у врх совре пред пријатеља, старог свата и кума. Ту сад међу на њу новац оба оца. Њихов прилог мора да буде највећи, нарочито младожењиног оца. Он меће понекад целу низу дуката, коју му доцније носи снаха о врату. После њих на погачу међу новац стари сват, кум и остале старешине и сватови, колико који хоће и милује. Ако би девојкин отац при погодби обећао дати уз своју кћер какав мираз у новцу, он ће то учинити сада, међући сав новац на погачу. Тако скупљен

новац предаје се старом свату да преда девојци, а погачу преломе пријатељи, љубећи се, па после оне комаде узимају и остали сватови те их између себе ломе све на ситније и ситније парчиће, јер се тако „ваља“. Ако младожења не би имао оца, онда га (тј. његовог оца) у свакој прилици заступа стари сват. Мајка младожењина овај пут никако не иде са сватовима, већ остаје код куће.

После изломљене погаче настаје ручак, који се издаје обично овим редом: прво сир и пихтије, па купус, јанија и удробица, за тим паприкаш и напослетку печење. Руча се и пије се брзо, сватовски, само младожења слабо једе, јер се боји чини, али га они из куће нуде да може слободно јести и да се тога не боји.... Пријатељ каже унапред домаћину да га не задржава много и да гледа да се рад што пре изврши, на шта овај одговара, да је и он сам рад да их што пре испрати. Старосватски, кумовски и младожењски момци слушају и раде све што им се заповеди. Домаћинови рођаци и суседи услужују сватове, доносећи и служећи једни јело, други пиће, а домаћин иде од свата до свата, наздравља им и нуди их јелом, пазећи при том да сваки сват буде што боље угошћен. При пијењу (нарочито треће чаше) моли се Бог да благослови њихов започети рад и да подарује младенцима добру срећу и дуг живот. Младеж (момци и девојке) се прихвати мало јелом па одмах устаје иза совре и игра у колу. Кад се буде с јелом дошло до печења, пије се у славу и изводи девојка. Колач се и овде сече на исти начин као и о Слави, с том разликом, што се колач не окреће и што по неки не пију чашу вина „за славе Божје“, већ само „за крсно име.“ Овај се колач сече у девојкину славу и ово је једини случај у животу женских, да се њима сече колач. Колач преломи обично домаћин с пријатељем или старим сватом.

Док сватови ручају и док се пије у славу, дотле се у некој другој соби прошеница чешља (развија) и облачи у нове хаљине, у којима ће се венчати а које јој је младожењин отац овом приликом донео или испратио раније на дан два пред свадбу. Мла́да је обично овако обучена: на глави је фес а око феса перчин и ба̏реш; доле је обукла вистан (хаљину), а по врх њега либаде; преко груди прекрсти нарочиту мараму; преко главе и леђа виси бедаин (шири и скупљи) или фал, (краћи, ужи јевтинији) а поврх њега меће венац (зелен или бео) од куповног цвећа. На ногама има ципеле, које после о прстеновању замењује деверским, т. ј. онима које јој девер буде донео. Око ње се налазе и овако је спремају (чешљају и обукују) обично жене, које су вичне овом послу. Оне пазе да млада нигде на себи (у хаљинама) нема шиваћу иглу или какав завезак јер ће у првом случају рађати само женску децу а у другом неће их никако ни рађати. Тако се у главноме данас у ова два краја опремају младе за венчање, а, у колико сам могао дознати, на сличан начин спремале су се и пре 50 до 60 година, само што је тада данашње либаде замењивало ћу̏рче, а фес — сми́љевац. Кад је млада спремљена, једе нешто мало, па онда, кад се већ у славу пило, улази код ње брат, кога она дарује лепим убрусом, прекрстивши га преко прсију. Он узима сестру за руку и води је сватовима. При изласку избаци пиштољ пред вратима, те тиме да̏ сватовима и осталим на знање да се девојка изводи. Девојке сад певају:

Изгреја звезда Даница
Са братом јарким месецом.
Брат носи књигу под крила,
Баца је мајци на крила.
Погледај мајко, погледај!
Шта ти та књига казује:

Ћерку ти иње попало
Иње и бело ковиље.[1])
— — — — — — — — —

Са тужним лицем доведе брат сестру међу сватове и онда заће те се здрави, почињући од свога оца, па редом са свима осталим сватовима а и она се после брата са сваким здрави, љубећи при том старије у руку а са млађима се само рукује. При овом поздрављању сваки каже брату и сестри: „Срећно, да Бог да“. Када се тако поздраве са свима, брат је одведе и преда деверу, а девојке певају:

Братац сестру туђину предаје,
Сестра брата лепо је молила:
‚Немој брате туђину давати,
Туђин јесте туга превелика‘....
— — — — — — — — — — —

Девер прима младу и одмах јој доноси купљене ципеле и прстен. За овим простре свој јелек или убрус, на који млада меће ноге и ту пред сватовима изује своје а обује деверске ципеле. После овога девер метне јелек на леђа и поскочи с њим, при чему пази да падне с леђа, јер се тако „ваља“ Сад узима прстен у руке и окренувши се соври и старешинама говори: „Опростите, благословите да прстенујемо снаху“, на шта му они одговарају: „Бог и Христос“. Тако каже три пута и сваки пут обнесе прстен око прстију младиних, која при овом држи руке састављене са длановима. Кад тако учини и трећи пут, натакне јој прстен на један прст десне руке (на који може да стане, само не на палац) и с тим је прстеновање свршено. Девојке за ово време певају:

Зазвекета прстенција од мора
Да одвоји лепу мому од рода.

[1]) Мелодије од многих ових песама ставио је у ноте и послао Академији Наука мој друг г. Т. М. Бушетић, учитељ.

Цвили, пиштн лепа мома за родом,
Тешио је млади бећар из совре:
„Немој цвилет' лепа момо за родом,
Често ћу те у род праћат' кад хоћеш....
— — — — — — — — — — — — —

После прстеновања млада дарује девера рукавицама и великим убрусом, који понеки прекрштају преко прсију, а девер преда млади и остале ствари које јој је купио. После овога заће девер са снашом те се поздрави са старешинама и сватовима на исти начин као што се здравио мало пре брат, који ју је извео. Од сада девер иде непрестано са снашом и води је за руку, али пошто се за девера узимају обично мала и неразумна деца, то мора више снаша њега да води него он њу. И кад девер први пут поведе снашу за руку онда девојке певају:

Девер девојку води за руку,
Девер је води, она се моли:
«Мој девере, не мој ме водити,
Остави мене код моје мајке».
— — — — — — — — — — —

Кад се све ово сврши, наставља се ручак и приноси „чâс“. На првом месту донесе се испечени брав са вином и ракијом, усутим у неке повеће судове, па се каже да је то „чâс“ од домаћина, на што сви одговарају са: „Хвала му; да Бог дâ узаман да има“. Један од сватова, који је томе вешт, одмах одсече од печива главу и плећку, па то оставља на совру а остало се враћа натраг. После овога приноси се пријатељева „чâс,“ са којом се поступа исто као и с домаћиновом. Пријатељеву „чâс“ износи војвода.[1]) За овим приносе „чâс“ жене оних људи, који су дошли код до-

[1]) Ну ако није била прошевина или јабучно, што има и таквих случајева, онда се у овом случају износе две пријатељске части — за јабучно и за свадбу.

маћина на весеље. Ова се њихова „чâс“ састоји из печене кокошке, погаче и литра вина или ракије. Један од домаћинове послуге приказује сватовима чија је која „чâс,“ говорећи: „Ово је чâс од нашегг доброга суседа или пријатеља Марка (или већ како му је име); донео је из поштења и поштовања ову корицу хлеба, ово печено пиле и ову чашу вина, хвала му; да Бог да узаман да има“; на шта сви одговарају са: „Хвала му“. „Чâс“ се приноси и предаје увек у врх совре, па се погаче међу на једну гомилу, а печене кокошке на другу; пиће се оставља на страну или одмах односи пред онога чије је. Кад се тако буде „чâс“ предала, онда се изберс једна добра погача и плећка меса те да се поносе свештенику, који ће да венча; за тим се прати девојци једна или две погаче са две печене кокошке, које ће она појести са оним девојкама и женама, које се буду око ње налазиле. Напослетку се по једна погача остави за старог свата, кума и девера а већ војвода и барјактар сами се за себе побрину. Остале се погаче (а њих буде неки пут преко 60) и кокошке предају домаћину да их остави. Но он не узима све, већ нешто даје да се подели међу сватове а нешто остави за себе. После овога пије се за здравље домаћину, пријатељу, старом свату, куму, младенцима деверу и др. желећи свакоме свако добро за много година.

За време ручка певају девојке пријатељу (свекру), младожењи, куму, старом свату, деверу, барјактару, па и осталим сватовима редом. Чим коме од именованих отпевају песму, одмах му прилази једна од девојака, која је за то нарочито одређена, и тражи да јој се плати. Обично јој дају по 0.10 д., али пријатељ и младожења дају увек више. Оне тај новац после деле на равне части између себе. Но на много места тај им новац покупи који од љу́дй из послуге, па им га после

редаје. Од многих и разноврсних песама, које се у зом случају певају старешинама и сватовима, изло-ићу са́мо неколике, које су овуда највише распро-трањене:

Пријатељу (свекру)

Пријатељу, добро ти седеће,
Добро ти је година донела:
Донела ти вина и ракије,
Донела ти пшеницу белицу,
Донела ти снаху и девера...
— — — — — — — — —

Младожењи

Младожења, смиље неношено,
Младожења, не гледај пред себе,
Метни очи тамо и овамо,
Те погледај у лепу девојку,
Да л' је лепша девојка од тебе?
Лепша јесте Богме наша сеја,
Лепшта јесте и ми се чудимо,
Што дадосмо злато за олово,
Злато сјаји а олово тами....

Куму

Мили куме, наше поштовање,
Мили куме, мудрости ти твоје,
Ми те друге све лепо молимо,
Венчај нашу милу сеју сада;
До године чедо да јој крстиш,
Мушко чедо материно злато.
— — — — — — — — — —

или:

Кума двори наша мила мома,
Кума двори — а у сунце гледа.
„Лакше, лакше моје јарко сунце,
„Немој брзо за гору да зађеш.
„Да још будем ја код миле мајке"...
— — — — — — — — — — —

Старом свату

Порасла је сладунка јабука,
Старом свату пред бијеле дворе.
Стари свате Ћуприлић везире,
Гледај свате да ти буду мирни,
Гледај лепо нашу милу сеју,
Чувај наше злато неношено ..
— — — — — — — — — — — —

или:

Стари свате залуд твоја 'вала,
Што се 'вали за годину дана,
Да доведеш момке за играње,
И девојке за лепо певање,
Данас нема тога ни једнога,
Момци седе и пред себе гледе,
А девојке муком замукнуле...
— — — — — — — — — — — —

Деверу

Мајка сину кошуљу резала,
Мил' деверу црнокос невену,
Са иконе шару почињала,
Мил' деверу црнокос невену,
Са иконе са Светог Николе,
Мил' деверу црнокос невену.
Са олтара са светог Јована,
Мил' деверу црнокос невену...
— — — — — — — — — — — —

или:

Воз возила бродарица Сена,
Све сватове на перо превезла,
Мил' девера на златно прстење,
Мил' девере златокос невене.

Војводи

Војводе су војску завадили,
Ој војводо зелена ливадо,
Шетала је вереница љуба,
Ој војводо зелена ливадо,

Јаглук баци те војске развади,
Ој војводо зелена ливадо....
— — — — — — — — — —

Барјактару

Барјактару кој' ти барјак даде,
Је ли сеја је ли верна љуба?
„Нити сеја нити верна љуба,
„Но из села прелепа девојка."
— — — — — — — — — — —

Момку (свату)

Ој момчићу шећер колачићу,
Девојке те у шећеру јеле,
Ваздан јеле па те не изеле,
Шећер ти је лице пребијело,
Ситни зуби девојачка уста...
— — — — — — — — — —

или

Коња игра младо нежењено,
Коња игра, коњ му подиграва,
Узду меће, узда му звекеће.
— — — — — — — — — — —

Човеку (свату)

Добар јунак на планини спава,
Под главом му оружје стојало,
Од оружја сва планина сјала,
То видело младо нежењено,
Потрчало врху на планини
Те да види шта се тамо сјаји....[1])
— — — — — — — — — — —

Пријатељу остаје још да дарује домаћинове укућане и остале његове рођаке, пријатеље и познанике. За то принесе све дарове, које је за ово спремио, и позива једног по једног, дајући му оно што му је

[1]) Код свију ових песама друга половина сваког реда (изузимајући песму девер и војводи) понавља се у певању по два пута.

купио и донео. Врло су чести случајеви да се због ових дарова породи свађа на свадби између пријатеља, а то највише због тога, што је тешко свакога задовољити. Да не би било тога, пријатељи имају о томе реч на самој прошевини, и како тада реше онако после мора бити. Понеки пак ни то не раде, већ дају девојкином оцу, на име тога дара, извесну суму новаца, па нека сам набавља, шта коме хоће. При овом даривању обично се оцу девојкином ништа не даје, ма да понеки чине у томе изузетак. Мајка добија памучну антерију или јелече, браћа ципеле, сестре вунене или памучне мараме, а у најновије време, по угледу на варошане, купују им штоф за хаљине. Осталом пак женскињу дају се мараме. Свака, која прими дар, даје дар. Тако мајка даје зету кошуљу, а сестре чарапе или канице. Остале жене, које буду пришле да приме дар, дају за дар обично по чарапе, канице или убрус. За чарапе добивају скупљу а за убрусе јевтинију мараму или 40—60 п. д. у готовом новцу. Дар се предаје обично младожењи, а у многом местима у обичају је да он дарује место његовог оца. Старије жене при предавању дара, љубе се с младожењом у образ, нарочито ако му постају по девојци род, а млађе и девојке само се рукују. Девојкина браћа не дају никоме никакав дар, а узимају по погодби. Понека девојка или девојчица, снашина рођака, место нарочитог дара доноси по један купован цвет, којим закити младожењу на прсима, и за то добије дар као и за убрус.

После овога даривања снаша дарује свога оца, мајку, браћу, сестре и друге ближе рођаке, дајући некоме кошуљу, некоме чарапе, некоме убрус а некоме наглавке. А кад се и ово сврши, спрема се за полазак. Домаћин их још задржава, нудећи свакога да пије што више може и говорећи им да не хитају, јер има још времена, али пријатељ остаје при своме и на-

ређује да се прежу кола. Мла́деж граби да изигра још које коло, за то свирачи свирају све боље а момци и девојке играју све брже. Још у почетку овога играња девојке из места узимају барјактарев барјак и свака поигра мало с њим у колу, држећи да ће се после тога ускоро удати. Да не би пријатељ, момков отац, вратио празну бурад, у којима је од куће донео пиће, јер се то „не ваља", домаћин их напуни својим пићем и меће у кола на исто место где су и била. — Ако девојкине ствари нису пре послате, они их сада пакују, износе и товаре на нарочито за то одређена кола. Сламњак и јастуци за спавање напуњени су јечменом или овсеном сламом. У Расини се снаша вози на истим колима на којима јој је и па́рта (хаљине) а у ова два краја тако не раде. Ако би снаша желила да нема деце у прво време, она ће сада пред полазак на венчање да завеже узицу, којом везује клечу на десној чарапи и све донде, док ту узицу не одреши верује да неће имати деце. Пред полазак снаша пољуби прво оца и мајку у руку а мајка њу у образ. Родитељи јој тада кажу: „Жива била и срећу имала". Понеки ће отац том приликом рећи још и ово: „Иди ћерко, и нека те срећа свуда прати, али немој заборавити да си код нас била и карана и жаљена, али сада идеш у кућу, у којој ће те карати али неће жалити". После овога се поздрави и са осталим укућанима и сродницима, љубећи се у образ са свима укућанима и женама (рођакама), а остале људе пољуби само у руку. Растанак је тежак и ретки су случајеви да не буде плача и с једне и с друге стране.

За то време девојке певају:

Нашој други очи засузиле,
Засузиле за предобрим родом.
Ти не плачи, ој премила друго,
Ти не плачи и лице не квари....
— — — — — — — — — — —

После овог опраштања девојка полази с девером у кола, која су за њу одређена. При овом поласку понеку снашу зовне неко из куће, па ако се осврне, њен ће по́род да личи на њену фамилију; у противном изметнуће се на фамилију њеног мужа. Девојке сада певају:

Одби се бисер грана од јоргована,
И наша мома од своје мајке.
Врати се момо, мајка те зове.
Мајка те зове, кошуљу даје...
— — — — — — — — — — —

Девојке сада у највећој хитњи везују коњима убрусе за узде, а на палице од воловског јарма мећу рукавице, подвезице или убрусе. После овога мећу черге, ћилиме и чаршаве на кола. Младожењином момку пак вежу на леђа лепу белу кошуљу, по којој се познаје шта је он. Кад се и ово изврши и кад су волови упрегнути а коњи спремљени, онда девојке запевају:

Устај куме, устај стари свате,
Застало је сунце на заранке.
Ко је пешак притежи опанке,
Ко је коњик притежи колане,
Рабаџије кола прегледајте,
Време дошло ваља путовати...
— — — — — — — — — —

На ову песму сватови одмах устају и спремају се за полазак. Сваки се поздрави са домаћином, домаћицом и осталима, који ту остају, и полази. Девојке сада певају:

Лакше, лакше кићени сватови,
Девојка је рода великога,
Док се она рода не нагледа,
Докле старој не наручи мајци,
Да јој гледа цвеће у градини,
Лепо цвеће смиље и босиље.
— — — — — — — — — —

Барјактар сада узима барјак од девојака, које му га не предају, док им не да што год новаца. Војвода меће на девојачки сандук по 2 гроша, кад хоће да га узме и пренесе на воловска кола, а у неким местима у Темнићу дају по 2 гроша и на сваки воловски јарам. Око овога се по неки пут заподене велика свађа. Пешаци се крећу, коњаници јашу коње, а који се возе, пењу се на кола, али домаћин сад не да ни једном тако лако да изађе. Он је раније наредио те су изнели два чабра вина и метули код вратнице. Ту је поставио неколико јаких момака од послуге, којима је ставио у дужност да не пропусте ни једнога свата, који не би попио бар по један врг вина. Ту сад настане права гужва, јер многи неће толико да пију, а ови их силом гоне, сипајући неком и за врат. Младожењи пак даду при проласку да попије једну пуну чашу вина, у коју мећу по један новац (обично динар); он вино попије а чашу и новац задржи код себе; тако се, кажу, „ваља". Младожења, његов момак и стари сват изилазе последњи из домаћинове авлије. Они не пролазе на вратницу, већ његов момак пробије или развали повију на плоту па туда пролазе; тако ради да га неби опчинили чињем. Војводи је дужност да понесе из девојкине куће тањир, ложицу и виљушку, па да то преда снаши код младожењине куће.

Пошто домаћин испрати сватове, он позове све његове званице те седају за совру и продуже чашћење.

Од девојкине куће сватови иду право к цркви на венчање. Сад не пазе толико на ред при идењу, већ иду брзо, како који може. Нарочито се журе да што пре стигну са снашом цркви, како би ухватили на време ред на венчању, ако би била навалица, као што се то често дешава о јесењим свадбама. Због тога снашу мећу увек на кола са најјачим коњима или воловима. Сад су сватови веселији но кад су ишли девојкиној

кући, за то певају два и два на глас сватовске пес
које се обично само у овим случајевима певају, из
цују пиштоље и брзају коње..... Песму обично
чињу мушки, певајући један стих од неке песме,
то исто понове енђе, које такође певају по две и д
Овом приликом, у ова два краја, највише се пев
ове песме:

Ој Цетињо водо поносита,
Што се синоћ криво кунијаше
Да на тебн нигде брода нема?
А ја синоћ још подоцкан пођох,
И ноћаске преко тебе прођох,
Па на теби до три брода нађох:
На једном су братац и сестрица,
На другом су момак и девојка,
А на трећем кићени сватови....

или:

Сеничице малена девојко,
Љубио бих те али си малена.
Љуби драги биће ти голема,
За годину теби до колени,
А за другу теби до појаса,
А за трећу теби до рамена,
За четврту бићу с тобом драги....

или:

Ој девојко где си божур брала?
Ој момчићу у твојој градини,
Ој девојко да сам те видео,
Ој момчићу шта би ми чинио?
Ој девојко ја бих те љубио,
Ој момчићу жеља би те било,
Ој девојко нек ме жеља мине,
Ој момчићу караће ме мајка...

— — — — — — — — — — —

или:

Сестра брату зарукавље везе,
Братац сестри мор-доламу реже.

Удри брале пуце до пуцета,
Да не може ни јабука проћи,
А камо ли туђем брату рука.
Туђа браћа милости немају,
Туђа браћа за душу не знају...

или:

Благо теби прелепа девојко,
Кад си тако танка и висока,
Кад си тако бела и румена!
Кад си расла на шта си гледала?
Јеси л' расла где конопље расту?
„Нисам расла где конопље расту,
„Већ сам расла на мајчином крилу,
„Ту постадо танка и висока,
„Ту постадо' бела и румена".
— — — — — — — — — —

или:

Ситан камен до камена, (сваки се ред пева по два пута)
Зелен здравац до колена,
Пратише ме да га берем:
За дан за два једва стручак,
За недељу једва киту.
Сама кита проговара:
„Берите ме, носите ме,
„Недајте ме невестама,
„Невесте ме грубо носе,
„Ваздан носе за фесићем,
„А у вече бацају ме,
„Те се дете са мном игра,
„Већ ме дајте девојкама,
„Девојке ме лепо носе,
„Ваздан носе за косицом,
„А у вече у недарца".
— — — — — — — — — —

или:

Селом иду кићени сватови, кићени сватови, селом иду,
Селом иду те село веселе, те село веселе, селом иду,
А највише ђувеглину мајку, ђувеглину мајку, а највише,

А како је не би веселили, не би веселили, а како је,
Кад јој воде прелепу девојку, прелепу девојку, кад јој воде,
Кад јој воде одмену у раду, одмену у раду, кад јој воде.[1])

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Кад би сватови на путу за венчање прешли преко какве ћуприје, онда понека снаша изговори полако у себи: „Прођо' воду не угази', роди' дете не осети'". Ово говори (три пута) да би после лакше рађала децу. А кад би сватови прелазили преко неке воде, газећи је, онда понека снаша метне под појас, крадом да је нико не види, онолико прста за колико година жели да не рађа децу.....

Кад сватови дођу цркви, онда свештеник, стари сват и кум венчају мла̀денце по обредима наше свете цркве. После венчања младожењин отац плати свештенику што је његово и преда му за њега остављену погачу и плећку или печену кокошку. Ако би при венчању (кад се оно држе за руке) младожења невести (снаши) или невеста младожењи, стегли једно другоме руку или згазили на ногу, онда ће дотично лице, које прво стегне, да господари над оним другим (тј. биће од њега увек старије). Ако би се невеста завéнчала са којом болешћу, од које је патила као девојка, онда ће од исте болести патити после и као жена. А да то не буде „ваља се" да пред полазак на венчање каже сватовима гласно шта је боли (на пр: „Ej сватови, боли ме глава, рука нога, или друго што"). Да би невести доцније деца била богата, „ваља се" да при венчању, држи пару под језиком („Са паром му се мати завенчала", каже се за неког богатог човека). [Многе невесте при венчању прéбрајају

[1]) Ова се песма пева на исти начин (и на исти глас) као и позната: „Гором јеаде кићени сватови"..... која такође спада у сватовске песме, или се ретко пева, због жалосне садржине. Због истог узрока овом приликом ретко се пева и песма „Која гора разговора нема",...

оне листове из свештеникове књиге (Требника), које овај преврће, кад тражи потребне молитве, које тада треба да чита, и колико листова тада преброји за толико година неће после имати деце).

По свршеном венчању сватови поиграју мало код цркве, па се за тим крећу кући, где их с нестрпљењем очекују. Код младожењине куће је такође сада велики број гостију, обично старијих људи и сватовских жена, које су донеле „ча̑с“ и дошле да причекају сватове. Сватови се враћају кући обично другим путем, а не оним, којим су отишли, кад су ишли по девојку. То чине због чијња, од кога се овога дана добро пазе, јер има случајева да неко женско, које стоји у непријатељству с овом кућом, хоће овом приликом радо да учини, што не би после добро било по мла̀денце (на пр. да метне на пут, куда ће младенци проћи: длаку од мачке или пса да би зло живели; мртвачку свећу или кост, да би мало живели; преврнути бусен земље, да би им све било преврнуто; или те ноћи, кад га нико не види, опколи три пута дотичну кућу са отвореним катанцем, па га после затвори и закопа, да би им срећа била затворена и да не би никако децу имали, итд. итд). Муштулугџије и сада прве улазе у авлију са здравицом, а девојке (енђе) певају исту песму као и код невестине куће. Здравицу пије домаћин, или, ако не буде стигао, његов најближи сродник, при чему муштулугџије и сватови певају на глас као и пре.... Кола са енђама и старешинска кола улазе прва, а кола са невестом застану мало на сокаку. Енђе сада у авлије певају:

Долетеше тице ластавице,
Те падоше на свекрове дворе,
Добром свекру и свекрви милој. —
То не биле тице ластавице,
Већ то били кићени сватови,

Који воде прелепу девојку.
Простри платно премила свекрво,
Простри платно да ти злато шета,
Није злато одавно познато,
Већ је злато од скора послато...,
— — — — — — — — — — —

Кола са снашом не улазе на вратницу, куда су и остали сватови ушли, већ на развађен плот, као што је и младожења изашао код куће девојкиног оца. То се тако ради за то, што се верује да се неко може најбоље опчинити на вратници, па се боје чија. Чим снаша уђе у авлију и чим се испрегну кола, у којима се довезла, одмах јој дају сито са кукурузом, који она разбаца из сита да би била сита година. За тим јој доносу наконче, које она (још док је у колима) подигне три пута у вис, пољуби и спусти. Напослетку јој даду јабуку, коју она баца и сватови је хватају, грабећи се око ње. При бацању понека снаша вара сватове, замахајући руком на разне стране, па је баци на страну, где има најмање сватова. После овога снаша се скида с кола и енђе певају:

Скин' се с кола прелепа девојко,
Ниси кола од рода донела,
Но су кола нашем милом брату,
Нашем брату младожењи младом.....
— — — — — — — — — — — — —

Кад се млада скине с кола, дешава се да јој каква накосница жена (чињарица) подметне црево од стоке да пређе преко њега. Ово црево она узме после крадом и баци га на кућу да се ту осуши говорећи: „Како се ово црево на кући сушило, тако нека се суши та и та (по имену) и њен пород.

За снашом се скида девер и остале женске, које су се с њом заједно возиле. Потом снаша иде у кућу и уноси у обе руке по један цео хлеб, да би била срећна и берићетна, а енђе за то време певају:

Ступај, ступај прелепа девојко
Десном ногом у кућње дворове.
Што си тако тужна, невесела?
Што си тако лица забринута?
Ки кад немаш ни оца ни мајке,
Ки кад немаш брата ни сестрице.
Баци бригу, баци твоју тугу,
Па разведри то прелепо лице,
Те нам буди добра и весела,
Овде имаш и оца и мајку
Овде имаш брата и сестрицу.....

Понека снаша, улазећи у кућу, удари руком о горњи праг од врата, да би могла владати над мужем.[1]) А кад снаша уђе у кућу, дају јој со (или шећер) те посоли лонце, да би после лепо живела с чвеком (мужем). Но верује се да не треба сада да чàрне (спотакне) ватру, јер би после у животу с човеком имала неке чàрке (свађе — зађевице) После овога седа свекрви у крило а понеки шаљиви војвода суне ту у близини воду и викне: „А, умокри се снаша“ .., али она не седи ту дуго, да се не би с породом забавила. Многе ће снаше овом приликом сести на тучак и ступу да би после рађале подједнако и мушку и женску децу. Понекој снаши дају овом приликом да окуси млеко, да би по нарави била блага као млеко; понекој дају да окуси сплачину (помије) од опраних судóвā, да јој се не би гадило, кад буде „у другом стању“ (крута).

И ако су сватови били код куће девојкиног оца добро угошћени и почашћени ипак су у путу доста изгладнели, за то чим дођу с венчања одмах седају за спремљену и намештену совру. Стари сват и кум седну у врх совре, а остале старешине и сватови седају редом, по годинама старости. Домаћин не седа, већ пази и надгледа да се гости што боље почасте. Мла-

[1]) Да не би овога било, у највише случајева, у кућу улази прво младожења.

дожења седа за совру само кад се „чâс“ приноси и дар издаје; у том случају он седи у врху совре, између кума и старог свата. Сваша никако не седа, већ двори сватове, нарочито кад се „чâс“ предаје и даривање врши. И војвода мало седи; његово је да помаже послугу у слушању и да приказује „чâс“, кад се предаје. Јело се износи и предаје оним редом, којим се износило и код куће девојкина оца.

Чим се мало одмакне с јелом, почиње предавање чâсти или „чâса.“ Жене приносе шта је која донела и предају редом војводи, који опет гласно и јасно казује од кога је шта. На првом месту приноси се „чâс“ старога свата, кума и осталих старешина, па тек после сватовска. Старешинска „чâс“ мора да буде богатија и већа од обичне. У најновије време продире и по селима ова два краја обичај да старешине, па и остали сватови, поред чâсти у јелу донесе још и по који суд (бакрач, тепсију, шерпу, тигањ, тањир, шољу и др.). До скора је био обичај, а и сад се понекад дешава, да војвода овом приликом, избаци и покоју „мрсну реч“, да би тиме направио смех међу сватовима, као на пр.: „Еве послао наш комшија Миленко једну кору хлеба (погачу), но као да је доста изгорела, мора да му је жена пијана била па ју је заборавила; ево и једно печено сврâче (кокошка), где га је донео а како га је уловио знаћа он сам; а ево и једне чаше вина, па ако је вино свакому се добро вило, а ако је вода водила му жена са Марком (или другим неким)“ и овде се сада сватови грохотом смеју. Но овако се сме приказивати само сватовска чâст, а никако старешинска, нарочито не кумовска и старосватска. Али овај начин приказивање чâсти увреди у много случајева онога, чија је, те је бивало случајева да се због тога дође и до озбиљне свађе; зато се овај обичај у последње време нагло напушта, па се „чâст“ приказује лепим и учтивим речима, као н. пр.

„Ево, послао је наш добри комшија, на чâс и на добар глас, једну кору хлеба, једну печену кокошку и једну чашу вина; хвала му, да Бог дâ у заман да има“. Старосватска погача мора да се разликује од осталих погача тиме, што је сва умотана у разнобојну вуну или вуницу. У њу се задева покоји цвет и завије покоји прстен или што друго. Она се даје снаши, која је после дуго чува у сандуку. Снаша и младожења морају, као што сам напоменуо, да дворе за све време, док се „чâс“ предаје, а остали сватови седе. Од изнетих погача и печених кокошака (којих често пута буде преко 80) само се један део задржи, а остале се предају домаћину да их остави. Донето пак пиће обично метне сваки пред себе и пије сâм, нудећи при том и оближње суседе, који седе близу њега....

Војвода се стара ове вечери да што више направи смеха међу сватовима. Пошто се зато узима зет те куће, то се он највише шали са шурњајама, од којих понеки пут, онако у шали, може да добије по један добар шамар или песницу, ако се заборави те прекорачи границу учтивости. Да би пак и по спољашности изгледао смешан, он се нагарави, направи се старац, баба, итд. У понеким местима војвода редовно носи о врату венац паприке а за капом виљушку и ложицу. После предане „части“, он узима јабуку, кроз коју протера једно шиљасто дрво. То му је „воденица“, коју је намеран овом приликом оправити. Зато иде од свата до свата и тражи новац, који одмах забада у јабуку, пазећи да му сви новци буду једне величине, јер вели да морају сва пера на „воденичном колу“ једнака бити, јер му само тако може „воденица“ прорадити. Идући тако од свата до свата, он говори: „Још само једно перо, па ће ми воденица промлети“. Тако покупи новац прво од људи, па после од жена, које седе на дну совре или у каквој другој одаји. Сакупљени но-

вац предаје снаши. Мало после овога узима тањир и тражи од старешица и сватова новац за енђе.

Сад наступа даривање. Младожења седне у врх совре, принесе мараме и остале ствари, које је за ову цељ накуповао, и дарује: жене, девојке и женску децу рођака и пријатељâ. Разуме се, да се и сада (као и увек) прво прима дар од оних, којима хоће да се дâ, па се тек онда даје, управо чини се размена. У осталом и ово се даривање врши на исти начин као и код куће девојкина оца, само што се оно ограничава на што мањи број. Кад младожења сврши даривање, онда дарује невеста. Она се већ претходно договорила са свекрвом и осталим женама, које се обично око ње тада налазе, шта ће коме дати, па приноси за то спремљене и одређене дарове у великом завитку и почне да дарује кума, старог свата и остале старешине и сватове па и њихове жене.[1]) Куму и старом свату даје по кошуљу, гаће, чарапе, убрус и канице: цео „бошчалук". За њих двојицу мора дакле дар да буде најбољи. После овога дарује девера кошуљом, поред рукавица и убруса, које му је дала још код куће свога оца. Осталим старешинама даје: некоме кошуљу, некоме чарапе, а сватовима по чараше или убрус. При овоме увек пази да дâ бољи дар онима који су род домаћину. После овога зађе те дарује и жене, дајући некој наглавке, а некој чарапе; у противном даривање само старешинске жене и блиске рођаке. У најновије време ово се даривање по многим местима, сигурно због оскудних година, ограничава само на даривање старешина и њихових женâ. Понека невеста дарује старешине и сватове прве вечери, а понека то чини тек сутра дан, како јој нареде старији. По свршеном даривању војвода зађе опет те купи новац од свакога онога, који је дар при-

[1]) По негде се дарови приносе у ситу, те да би била сита година.

мио. Овај новац зове се *уздарје*. Онај, који је добио кошуљу, гаће, чарапе, канице, рукавице и убрус, дакле цео „бошчалук“, даје као уздарје 3—5 динара; онај, који је добио само кошуљу даје 2—3 динара; онај, који је добио чарапе даје динар, а који је добио убрус, подвезнице или рукавице даје 20—40 пара динарских; толико и жене дају. Ово давање уздарја одређено је као по некој такси. Сакупљени новац даје се старом свату, а он га снаши предаје.

Старешине и стари сват седе ове вечери скоро непрестано за совром. Мла́деж пак мало седи, већ устаје и иде у двориште те игра у колу. Оро ће само престати кад се буде „ча̑с“ предавала и дар примао, али одмах после тога опет се наставља. Свирачи наплаћују од коловођа по извесну суму новаца. Кад се снаша и младожења ухвате у једно исто коло да играју, онда се то зове „шарено коло“. Ово је пренето из вароши и не постоји свуда.

Тако се вечера и игра до неко доба ноћи, па се по том весеље прекида и иде на спавање. Сватови из места покупе своје ствари, у којима су донели „ча̑с,“ и иду својим кућама, а старешине и сватови са стране остају ту да ноће. Кума, старог свата, свекра, па и остале сватове, који остају ту да коначе, изува и покрива, снаша, јер је то њена дужност, али јој то ретко ко дозвољава. Кад сви легну и све се смири онда и младожења, заједно са снашом, иде да спава у одају за њих одређену. Има случајева да понека свекрва не да̑ снахи прву ноћ да ноћи са сином, али су они ретки. Кад снаша и младожења оду да спавају, они се тамо у исто време свуку, јер се тако „ваља“ да би подједнако дуго живели; после овога поделе парче шећера и једну лепу јабуку, које одмах у исто време поједу; грумен шећера једу, да би им живот био сладак као шећер, а јабуку да би им деца била лепа као

јабука. Овај шећер (који се ове прве ноћи поједе) има своје нарочито значење. У очи свадбе снаша исплете венчић од босиљка и у њега метне два парчета шећера, намењујући једно себи а друго младожењи, па кад у јутру први пут угледа сватове да иду, она прогледа младожењу и сватове кроз тај венчић, па после њега остави, а шећер задржи за овај случај. Ове ноћи „вала се“ да неко од укућана или сватова прислушкује мало испод прозора одаје, у којој спавају младожења и снаша, да се не би после рађала глува деца. Младожења „не ваља“ никако ове ноћи да хвата снашу за сисе, јер ће после да је боле, кад буде децу рађала.

Сутрадан снаша мора да је прва на ногама. Њена је дужност да спреми обућу свакоме ономе кога је синоћ изула, да наложи ватру, побрише (помете) кућу и да још с којом женом из куће донесе воду. Кад устану старешине, домаћин и остали сватови, она свакога посипа да се умије. Скоро у исто време са снашом диже се и свекрва, која јој одмах почне показивати како ће шта радити и где је шта у кући.

Кад устану старешине и остали сватови и кад се распреме собе и совра од синоћњег нереда, онда се почне спремати ручак и совра поново постављати. Војвода избаци (изметне) у част снашине чедности по који пиштољ, а за тим узима неколико венаца паприке и белог лука, шѐдро од неког покваренога сита, неку исцепану крпењу и друге ствари па се с њима и с бардаком (ибриком) ракије пење на врх куће или које друге зграде. Ту обеси оне ствари на неку мотку или димњак, пије ракију и виче, правећи разне смешне досетке и не остављајући на миру никога у кући, па ни у суседству. С крова избаци по који пиштољ, а не замери му се ако одатле убије коју кокошку, ћурку или гуску, јер се тако „ваља“. Да би га умирили, те да их не би дирао, и они из куће и они из суседства шаљу

му што год да попије (обично ракију, пошто је јутро). У досетке и шале највише уплеће снашино име, а то му се опрашта и нико се не љути, јер зна да је шала. Напослетку, пошто се добро извиче и напије, он баца одозго онај бардак, па се скида остављајући све оно друго горе на крову да виси те да окити година берићетом и снашу децом. После овога у понеким местима заће војвода по суседству са кумом, старим сватом и још којим сватом, те тамо попију по коју и понова зову на ручак свакога, који год је и синоћ био. На много места војвода узима овом приликом по што год код званица, (обично у мâлу, као тежине, вуне, лука и др., изговарајући се да му то треба за „новог домаћина“ (младожењу) и „нову домаћицу“ (невесту), због чега му сваки радо даје. Но у најновије време обичај идења по селу и обичај пењања на кућу све се више напуштају. Већ и ручак стигне и скупе се сви они који су и синоћ били на вечери и наставе гошћење.

Походе (пооде) и повратак. — Овога дана има да се изврши још један свадбени чин, а то је *походење невесте.* До скора је био обичај да се ово походење одлаже за који дан доцније, али се сада већ у велико тежи да се тај обичај одмах сутра дан по свадби изврши. Пријатељи се и о томе споразумеју о свадби. Снашу походи брат, неудата сестра и неколико њених блиских рођака, но при овоме добро се пази да број похођâра̂ не буде никако паран, јер се то „не ваља“. Зато у походе могу да иду 5, 7, 9 и 11 лица. Сестра доноси млади њене плетење игле и мало плетива, које она узме те прво препреда па тек после са њима плете Зету пак доноси дренов штапић, са два кукљивца, сав обмотан разнобојном вуницом, — на поклон, који он после носи са собом о саборима, и тако се познаје да је ожењ Тако се „ваља.“ Похођари долазе обично на ручак

на вечеру, па за то, што им се у то време надају, чине велике припреме за њихов дóчек. Кад похоћари буду дошли, они се јаве у дворишту пуцњем из пиштоља, на који глас истрче сви из куће ради причека. Снаша је и овога дана исто онако обучена као што је била јуче. Похоћари се поздраве и ижљубе са свима, па онда седају одмах за већ спремљену совру. Сватови, којих данас има много мање но јуче, уступају похаћарима боља места за совром, померајући се сами на ниже, те се тако и они старају да похоћари буду што боље угошћени и почашћени. Снаша овом приликом дарује све похоћаре, дајући мушкима обично чарапе а женскима чарапе или наглавке. Пошто приме дар и добро се почасте, онда се враћају, јер су ретки случајеви да похоћари заноће. Кад похоћари полазе кући, снаша обично плаче, као и кад је полазила од куће.

Пошто похоћари оду, онда се и сватови разилазе. За сватовима одлазе и свирачи, којима домаћин плати по погодби, и *тиме се свадба свршава*. Било је до скора случајева, а и данас се понеки деси да се свадба продужи и трећи па и четврти дан, али се данас већином ограничава на два дана.

По свршеној свадби и по свршеном похођењу треба снаша да се *поврати* (у род). То чине обично одмах трећег дана, пошто сваки жели да се и тај ред што пре сврши, или, ако је њеном оцу ускоро Слава, оставе да то учине том приликом. Снаша се повраћа са младожењом и са још неким из куће (свекром, заовом, девером) или с којим блиским сродником. И сада се добро пази да број ових, који се повраћају, не буде паран. При повраћању снаша мора да буде обучена и наређена исто онако као што је била и на дан венчања. Кад дођу код куће њеног оца, јаве се пуцњем из пиштоља, а младожења одмах ухвати кокошку, гуску или ћурку те закоље, јер се тако „ваља“. Сад снаши, кад

уђе у кућу, дају место столице да седне на врећу (или џак), у коју метну клупче с концима, које одмах, чим она седне, брзо изваде да би после тако лако рађала децу. Пошто се и овде почасте и проведу, враћају се кући, и тиме се свршава и овај последњи чин, који стоји у тесној вези са свадбом.

Сви укућани из једне и друге орођене куће, и сви њихови рођаци зову се именом, пријатељ, прико, приле (ако су мушки), или прија (ако су женски). Младожења зове снашину мајку баба, а снашиног оца деда. Сви снашини бивши укућани, сви њени рођаци и рођаке и цела њена фамилија, зову младожењу именом *зете*. Снаша зове свекра: тале, тата, бато, чико, бајо, бабо, тајо, отац, итд.: свекрву: мајка, мале, мамо, нале, нако, дадо, сико, кеко, најо, итд.; девере: девере, писаре, везире, делија, аго, соколе, брацо, бато, голубе, грађанине, итд.; заве: сејо, секо, селка, цвеће, гајтанка, црнока, ћираца, везирка, официрка, соколице, голубице, босиљка, дико, копривице, трњинице, конопљице, кадивице, сладунка, шејтанка, дрењинице, шећерија, писарка, паунице, грличице, каравезлика, дукатинка, судика, дикице, златија, латинка, итд.; јетрве и сусетке: дадо, секо госпођа, госпођија (господија), грађанка, итд.; суседе обично као и девере и још: господару, господине, ћато, каравезија, итд. Ова имена снаша надева обично после свадбе, договарајући се претходно са свекрвом и осталом женскадијом из куће, али има случајева да се ова имена надевају на сам дан свадбе и за то сваки, сем укућана, мора да плати. У овом случају снаша приђе сваком (старијем) руци и каже му како ће га звати.[1]) Сви пак

[1]) Упонеким местима при овом чину, пред снашом иде и војвода, са ситом у руци, па ударајући сито између дланова, над главом дотичног говори:
Шесте, весте и невесте
Честитам ти ново име — *тале* (или већ како му име буде одређено).....

укућани, сродници и суседи зову снашу: снахо, снашо, снајка; само ће је младожења, а по негде и свекар, свекрва и остали старији у кући звати по имену.

[„Не ваља се“ да млада невеста меси хлеб док не оде у цркву. Кад би неко упитао свекра или свекрву: „Како (слуша) снаша“? они би обично одговорили: „Не знамо, Бога ми; ново сито о клину виси“].

Првом приликом по свадби, обично о Слави или ком другом свечаном дану иде невеста у госте код старог свата и девера а код кума не, јер је „грехота“ ићи код кума у госте. Њена је дужност да тамо побрише кућу, донесе воде и покрије тестије убрусом, који је нарочито за то спремила и донела. После овога дарује старог свата и девера, као и све њихове укућане. Деверу је пак дужност да згодном приликом донесе снаши кудељу (преслицу), на којој ће прести.

Свекрва је снаши, нарочито у почетку, први и најбољи кућни учитељ и пријатељ. Она је учи како ће шта, кад и где радити; она је у почетку чува од тежих послова; она је заклања од прекора, примајући њену погрешку на себе; у опште она је у почетку пази и чува, као што би је рођена мајка пазила и чувала. Све то ништа не смета да после неколико година снаха и свекрва дођу у најгору заваду, тако да се једна од друге морају делити и бегати.

[Млада невеста „ваља се“ да на Богојављење (прво по свадби) иде у цркву онако исто обучена као што је била и о венчању. Многе невесте само крме стоку на Божић]...

У народу постоји изрека: „Ко се рано ожени и рано руча, неће се кајати“; али и ожењеном човеку у више прилика кажу: Метнуо си јарам на врат (или гвожђе на ноге). По селима је тешко наћи човека, који се није никако женио, а још теже женско, које се није никако удавало. Но кад би се где год и то нашло,

народ то сматра за божију казну, говорећи, да је то заслужио неко њихов старији, па млађи испаштају. „Ко се буде на свадби стидео, тај се после враћа са празним трбухом," вели народ из ове околине. „Једну свадбу не могу три добре године поправити" (тј. толико се о њој потроши).[1])

III. Слава, Крсно име.

Слава се сматра за највећи празник и најважнији обичај српскога народа, јер га он највише обележава као засебан народ. Па ипак опширних и исцрпних описа овог важног обичаја немамо до данас. У колико је мени познато, до сада је највише на овоме послу радио српски неуморни трудбеник на књижевном пољу, господин М. Ђ. Милићевић, који је у својој „Кнежевини Србији" (стр. 219—222), „Јермуси и Фатими" (стр. 17—22) и „Годишњици" I. (стр. 135—139), писао о Слави Срба у Левчу. Како је се међутим он за овај посао служио већином туђим доставама, то је и опис Славе у овом крају изашао доста непотпун и нетачан. Још је г. Милићевић писао нешто о Слави у својој књизи „Живот Срба сељака" (стр. 150—157), али је и тамо градиво без систематског распореда. О Слави је писао и неумрли Вук Стев. Караџић. Према свему томе ми до сада нисмо имали систематски описану српску Славу, са свима појединостима од почетка до свршетка. Тога ради ја сам се потрудио да што детаљније и што потпуније опишем Славу у Левчу и Темнићу, у два српска краја, који се налазе скоро у центру

[1]) Други брак се закључује са свим укратко и без оволиких обреда. У овом случају удовица нема право да опет носи „венце" (бедани, фес и др.) Овај се брак закључује из нужде, те за то и нема весео изглед и карактер У народу постоји изрека, да је други брак као настављена чарапа, која се из нужде носи. Удовац (до 40 година) најрадије тражи девојку, а удовица млада момка.

Србије, па, ако се хоће, и српских земаља, и у којима је, како ми се чини, овај обичај најбоље очуван.

Као што је познато Срби имају две Славе: једна је *велика* (права Слава), а друга је *мала* (Прекада). — Пошто су мале Славе или Прекаде доцније постале, то ћу овом приликом описати само слављење велике или праве Славе.

За Славу се овде старају још из раније. Тако, из раније се одвоје брави (тј. ако Слава буде на мрску, зашто се такође израније разбира), који ће се о Слави поклати, те да би се боље похранили; раније се спреми пиће, дрва, брашно (пшенично и прошино) и све друго што за Славу треба. Ретки су људи који све то остављају да набаве у очи саме Славе, и такви се не рачунају у добре домаћине. Само се на три до четири дана пред Славу набављају *посйтнице* (које се обично набављају на дућанима у месту или у оближњем граду), као: судови (лонци, чаше, каленице, и др), ако их код куће нема довољно, шећер, кафа (она је ушла у обичај у најновије враме), пиринач, свеће (лојане, а ређе и воштане), тамњан, алева паприка, бибер, и друге ствари за које се зна да ће требати. Но уобичајено је да у оваквим приликама сусед суседа са потребним стварима послужи (на пр. лонцима, чашама, црепуљама, сачем, тањирима, итд.), те се тако не мора све куповати. Још ће за овај дан жене напунити стојаће (или стајеће) сламљаче и јастуке овсеном или јечменом сламом, спремајући их за госте са стране (из других места), који би хтели остати да коначе.

На дан два пред Славу женске се даду на велики посао: перу, чисте, распремају и намештају и месе потребан број лебова од прошиног и пшеничног брашна. Од пшеничног брашна (односно сквасног теста) умесе прво неколико малих колачића за децу и четири велика колача или леба. Ти су колачи подељени шарама

од теста на четири дела и у средини сваког дела, као и у средини малог круга, утиснут је поскурник (види сл. 1.) Те су шаре доста просте и састоје се из два круга (једног малог близу средине и другог великог близу краја) и четири наспрамна полупречника, који спајају те кругове и преко којих опет близу додира с великим кругом прелази по један мали полукруг. Све се те шаре направе длановима прво на лопару у виду ваљка (дебљине као дечији прст), па се тек после ту утисну и ножем порецкају. Овако умешен и нашаран колач избуши се на 4—5 места струком босиљка и тек после тога меће се у зажарену црепуљу и покрива зажареним сачем. Свака се домаћица труди да јој ови колачи (као и остали лебови) испадну што бољи, те да се не би осрамотила пред светом. За то се старају да се за њих набави што лепше брашно, по могућности старо или од старе пшенице, а ако за овај случај мељу своју пшеницу, онда је увек претходно оперу. Један ће се од тих колача пресећи на *нâвече* (у очи Славе), кад се буде пило у Славу; други сутра, на дан Славе; трећи за окриље (или окривље), а четврти ће се, који је најбољи, однети на дан Славе у цркву, те ће га тамо свештеник пресећи.

Сл. 1.

У очи Славе кољу се и спремају брави, приставља јело и намештају столови, па кад све то буде готово, онда одмах по сунчевом заласку заће један од момчића или момака из куће по селу те *зове*. Ово звање бива у замену и никад се неће звати онај, који није дотичну кућу (односно домаћина) звао на своју Славу.

Зову се суседи, сродници, кумови и пријатељи. Има случајева да то узајамно звање између две куће траје по 100 и више година. Но кад је коме кућа сувише далеко, а нарочито кад је још и ружно време те је незгодно за звање, онда се домаћини дотичних кућа договоре да се не зову нарочитом здравицом, него да долазе један другоме на Славу и без звања. Зове се обично вином, које се сипа у буклију или чутуру, која се свагда закити китом цвећа, а ређе се зове ракијом. Онај, који зове, дође у кућу званице и рекне: „Добро вече“! за тим скине капу и, дајући домаћину куће буклију, рекне: „Заповедајте на Славу, отац (или који други) ме послао да вас зовем и поручио је да дођете. Никако друкчије“ Домаћин скине капу, прекрсти се и каже: „Хвала, нека вам је срећна Слава“! За тим пије здравицу, после чега (враћајући буклију) рекне: „Па гледаћемо на сваки начин да дођемо.“ Тако ће рећи, па макар и не мислио никако доћи. За тим се понуде здравицом и остали укућани, али је обично само домаћин пије. На исти се начин зову и остали гости. Докле овај зове по селу, дотле се у кући домаћина, који слави, праве две воштане свеће, од којих ће једна да се понесе сутрадан у цркву а друга ће те вечери да се упали, кад се буде пило у Славу. Ове свеће праве обично домаћин и домаћица и то овако: прво оперу руке, па онда домаћин узме комадић воска и разгрева га крај ватре а домаћица упреде од чисте тежине (повесма) једну узичицу за стењак или *стáнило*. Сад домаћица држи станило за крајеве а домаћин обавија загрејани восак око њега, те га длановима суче на више и па ниже, и кад воском покрије цело станило свуда у наоколо, онда је свећа готова. Док свећу праве, домаћин је гологлав и увек се пред прављење прекрсти и једно и друго. Свећа за нàвече простог је облика, а свећа за цркву је трокрака и у горњем крају у виду

полукруга (види сл. 2.). Свак се труди да сам спреми свећу за Славу, па ако нема свог воска он ће га купити Но како је код нас у последње време восак све ређи због утирања пчела, то су понеки почели ове свеће да купују по дућанима.

Сл. 2.

Кад је тако све спремљено, готово и постављено, онда у први мрак почну већ и гости долазити. Обично долазе по један из куће, а ретко по двојица. Изузетак чине жене, које скоро увек поведу са собом и по једно дете. Гост се јавља домаћину, кад буде дошао пред кућу, са: „Ej домаћине! има ли ве; јесте ли ради гостима (или: приматели госте)“. На овај глас потрчи из куће ко пре чује и одговори: „Има, с тобом више“. У том изађе и домаћин (ако дотле није изашао). Гост каже: „Добро вече и срећна Слава!“ и тада се пољуби с домаћином, на шта му домаћин одговара: „Хвала, и добро дошао“! Како који дође, домаћин му одреди место, где ће за совром седети. Но то место није стално, јер се дешава да се дотични гост према приликама помакне више или ниже. Посађивање на место бива обично по старости, тако да старији по годинама седе увек више а млађи ниже. Од тога чини изузетак какав старешина (чиновник) или какав велики сродник, који ће увек сести у зачеље од совре, па макар био по годинама млађи од осталих. Жене и деца увек седе у доњем крају совре. За велику се увреду сматра ако би се који млађи по годинама посадио да седи више неког старијег, изузимајући горњи случај. Кад дођу и поседају гости, онда их (обично девојке из куће) прво послуже шећером, водом и кафом (овај је обичај уведен у најновије време, сигурно по угледу на варошане). После попију по три ракије, (која се преко зиме греје

и шећери) па се онда „крсте за леба“ и настаје вечера. Кад пију прву чашу ракије прекрсте се и говоре: „Хајд, помози Боже, нек дâ Бог што је добро, хвала домаћине, срећна ти Слава“. Кад пију другу онда се такође прекрсте и говоре: „Хајд, друга рука, срећна глава, помогни Боже, нек дâ Бог што је добро, срећна Слава“. А кад пију трећу, онда говоре (пошто се прекрсте): „Трећа срећа, Света Тројица, итд.

Ако је Слава у посте, онда се износи јело овим редом: роткве са зејтином, кисела паприка, рибља чорба, купус, пасуљ, кромпири с пиринчом и без пиринча, риба (пржена на зејтину) и гибаница; ако је пак Слава на мрску, онда се износе јела овим редом: пихтије, сир са кајмаком, кисела чорба, удробица, купус с месом или сланином, паприкаш (он је уведен у најновије време), тепсија с месом (обично пилећим) и пиринчом, печење и гибаница.[1]) Кад се при јелу, у посне дане, дође до пасуља а у мрсно до паприкаша, онда почињу да пију вино (а све дотле пили су ракију). То започиње обично домаћин први, говорећи: „Хвала и поклон сва браћо редом, да пијемо за помози Боже вино; где се вино пило, свако се добро вило“. Домаћин наздравља ономе који седи у челу совре (у вр' совре), а овај прими чашу, прекрсти се и каже: „Хвала домаћине. срећна ти Слава, да пијемо чашу вина за помози Боже, итд. Овај сада здрави другоме, и пиће се продужи тако редом.[2]) За време јела домаћица доноси један дугачак *канавац*, изаткан обично од тежене преће, те га гости метну на крило, да се не би при јелу усули или упрљали. Понекад су ови канавци толико дугачки

[1]) О начину готовљења ових јела (и посних и мрсних) има у мом раду „Српска Народна Јела у Левчу и Темнићу“, који сам послао Срп. Кр. Академији Наука 1900 год.

[2]) У старо време, кад је било више вина, пијење вина започињало се бардаком (ибриком), и то: прво „за помози Боже“, па „друга рука, срећна глава“... па „трећа, срећна Света Тројица“....

да се једним може да послужи по 20 и више гостију. Ракија се пије из мањих стаклених чаша а вино из већих чаша и сатлика. У последње време, од како је нестало вина, пије се више ракија али из већих чаша. Правило је да при пићу домаћин наздравља гостима и да даје примера кад буде дошло време (о пијењу у здравље) да се чаше у кап испијају. Услед овога домаћин се често опије пре гостију. Ни један од гостију неће рећи: Хајд' да идемо *да једемо* код тога и тога (по имену), већ говоре: „Хајд' да идемо *да пијемо* код тога и тога". И ни један се опет после Славе неће похвалити са: „Ала ручасмо добро", већ са: „ала писмо добро; е добро поји; алал му вера, добар је домаћин".

Кад се при јелу дође до рибе (у посте) или до печења (у мрс), онда се пије *у Славу.*[1]) За то домаћин нареди домаћици, да спреми шта треба Домаћица прво растреби и претресе совру и очисти тањире. За тим метне у горњи крај совре један цео леб (обично пројин). После овога оде у кућу (оџаклију — кујну) и спреми колач (Слава се слави увек, и зими и лети, у соби). На умешен колач метне свећу, неколико грумичака тамњана, струк босиљка (а лети још и каквог другог цвећа) и један мали колачић, (такође од пшеничног брашна), па све то одозго покрије чистим убрусом. Док она то спреми, домаћин напуни једну чашу и један сатлик с вином, и метне их крај оног целог леба. Сад домаћица (коју може да замени кћи девојка, или снаха) улази са тако спремљеним колачом у собу и меће га на већ спремљени леб, у горњем делу совре,[2]) и рекне: „Добро вече и срећње ви седеће"! на шта јој сви одговарају:

[1]) Ред би био, да се овај најсвечанији чин (пијење у славу) опише на сам дан славе, али смо се ми држали реда, те смо га тако и изложили.

[2]) Под речју *совра* треба увек разумети дугачак сто (који овде зову још и „астал"). — Старинске совре (издубљене и у горњем крају заокругљене, уске и без ногара) овде су се скоро сасвим изгубиле.

„Добро дошла и срећан ти колач“! После овога узме убрус с колача и пољуби у руку домаћина и старије људе, а с млађим мушкињем и женама само се рукује, при чему јој кажу они, које љуби у руку: „Жива била и срећан ти колач“! а они с којима се рукује, само „Срећан ти колач“! После овога враћа се да донесе кадионицу са жаром, (кадионица је земљана, праве је лончари из околине). Кад се донесе кадионица, домаћин узима свећу, па клањајући се рекне: „Простите и благословите, да упалимо Богу и нашој Слави свећу“, (тако три пута), а они му сви одговарају: „Бог и Христос“. За тим се прекрсти, пољуби свећу и упали је на кадионици. па је метне на колач; (скотури јој доњи крај, па претисне оним малим колачићем). Сад сви гости устају и домаћин почиње да кади, говорећи: „Господи Боже, помилуј, разговори и обрадуј“, па онда, кадећи редом свакога, говори: „Господи помилуј, Господи помилуј, Господи помилуј нас“, које понавља све дотле, док сваког по један пут не окади. Друго кађење почиње са: „Свети Ђорђе (или већ која му буде слава), наша Славо, помози нам“, па онда (кадећи даље) говори: „Господи помилуј, Господи помилуј, Господи помилуј нас“, понављајући и сада све дотле док све госте не окади. Треће кађење почиње (пошто се претходно прекрсти као и за прва два) са: „Света Тројице, жрва Богородице, милостиви Господе Боже помилуј нас грешне“, па онда док све редом не окади говори: „Господи помилуј, (отегнуто), Господи помилуј, Господи помилуј (ова два брже) нâс“ (ово „нас“ отегнуто). При кађењу увек прво окади свећу и колач, па себе, па онога који седи у врху совре; и даље редом на десно. Кад тако окади три пута, онда предаје кадионицу жени, којој је дужност да окади чељад у кући и остале зграде, а он се с гостима поклања (састављајући прсте једне и друге руке са длановима себи окре-

нутим), говорећи: „Да се са страхом поклонимо Господу Богу и Светој Тројици једносушној. Господи Боже, милостиви творче неба и земље, сачувај нас и избави нас од невидовне беде и напасти! Свети Ђорђе (или већ који му буде свети), наше крсно име, заштити и одбрани нас грешне пред Господом Богом, молимо ти се; Свети апостоле Марко, Јоване, Луко и Матија, четири Божија јеванђелиста и стуба, који држите небо и земљу, вама се молим и поклоним, молите се Богу за нас грешне! Свети апостоле Петре и Павле, Свети Илија и Блага Марија, Свети Стеване Архиђаконе и Првомученице, Свети Никола путниче и намернице, и сви свеци божји угодници, које се ми сетили и несетили, вама се молим и поклоним, молите се у Господа Бога са нашом лепом Славом за нас грешне, луде и безумне, итд. итд. После ове молитве, која је обично краћа но уобичајене молитве у очи празника и која по садржини може да буде врло различита (скоро се може рећи колико има домаћина, толико има и ових молитава, — ни једна ни с једном није једнака), домаћин предаје чашу вина ономе, с којим ће он овом приликом пресећи колач, због чега се тај зове *колачар*.[1]) Колачар узима пружену му чашу, прекрсти се и каже: „Хвала и поклон домаћине, Лазаре, Стеване, Милошу, Богдане, Милутине, Бошко, Влатко, Ђурђе (именујући тако скоро све људе, који су ту на Слави, а сваки, чије име помене, каже: „У добри час"), и остала браћо редом (ово се односи на жене и децу). Пили смо чашу вина за помози Боже, а ову да пијемо за једине свете Славе, крепке и небеске. Где се света Слава славила, ту Бог помогао. Нека света Слава овоме дому подарује здравље и живот,

[1]) У понеким местима (нарочито у Левчу) сваки домаћин има сталног колачара с којим сваке године редовно сече колач (о Слави); промениће га само у случају да умре или да због какве сметње не дође. Ну овај је случај много рећи од описаног....

род и берићет, да Бог дâ, итд. итд.« После овога здравп десном од себе, а овај ће трећу здравити домаћину. Домаћин ће другоме у накрст (да би година укрстила берићетом), и тако даље пиће ће се продужи, са сличним богорадањем, докле тако сви (па и они домаћи, који ту буду) не пију. Док се пије у Славу, певају по два и два на глас:

Кој' вино пије за Славе Боже (отезајући на сваком слогу)
Помоз, му Боже и Слава Божа.

или:

Слава ми твоја, Господи помилуј,
Помилуј нас — Господи помилуј,

или:

Кој' за Славе вино пије, помози му Бог,
Помогла му Слава Божја и сам Господ Бог.

Жене ређе певају, али има случајева где и оне певају и то обично оно исто што и мушки.

После пијења „за Славе Божје„ домаћин узима спремљени колач, метне на њега нож и каже: „Опростите, благословите, да сечемо Богу и Слави колач“, (тако три пута). На ово му гости одговарају: „Бог и Христос“ (тј. они нека ти опросте и нека те благослове). За тим преокрене колач с доње стране и дирне га врхом од ножа на четири места, говорећи: „Четири колача (који су за славу спремљени), четири комада (на који ће се колач расећи), четири родне године (разуме се узастопце) и четири добра часа нека Бог дâ“, на шта му сви одговарају: „Даће Бог“. За овим каже: „У част и Славу Светога Ђорђа“ (или која му Слава буде) и почиње да сече колач (забоде нож у леб до половине његове дебљине) у накрст, с доње стране, с једног краја до другог. Кад по други пут засече, он на један пут стане и рекне: „Шта ћемо сад; неће да иде“, на шта му гости одговарају: „Хоће, хоће, ако Бог дâ, ардов вина и печена свиња (или ако је пост: „неколико кила

рибе«), добар је наш домаћин, па ће све то дати и онда мора ићи«.[1]). Сад један од гостију узима чашу с вином и сипа помало на колач, а домаћин на прво сипање каже: „У име Оца«; на друго: „И Сина«; на треће: „И Светога Духа«, па онда, враћајући просуто вино с колача у исту чашу, говори: „Нека се преливају бачве с вином, домови животом и здрављем, а поља родом и беричатом, да Бог да«! За овим преврне колач на лице, прекрсти се и почне с гостима да обрће. При овом колачар и домаћин обрћу колач обема рукама а остали гости (нарочито ако их има више) хватају само десном руком. Колач се држи тако да је палац окренут горе а остала четири прста доле. При окретању, које увек бива с лева на десно, домаћин гласно говори: „Господи помилуј, Господи помилуј, Господи помилуј нас«, (па тако опет, док се год буде окретало). Кад се колач буде тако три пута окренуо, онда га подигну три пута у вис, говорећи: „Величај Господе дом и домаћина!« Сад остали гости, сем колачара, измичу руке, а домаћин и колачар наместе прво колач да се згодно преломи, па затим прекрену руке у држању тако да четири прста од шаке дођу одозго а палац одоздо, и тако преломе колач на две поле. При овоме пазе у кога је већа половина, јер држе да је тај бољи радник и да ће му посао боље ићи. Сад саставе обе половине (при чему ваља да дође лице и од једне и од друге у поље), па држећи их рукама са стране пољуби прво домаћин расечени део од обе полутке, говорећи: „Отац«, а за тим то исто учини и колачар. Домаћин по други пут пољуби колач (на истом месту) и каже: „И Син«, а то исто учини и колачаар

[1]) У поменутим делима М. Ђ. Милићевића забележено је да колачар сече домаћину колач. У колико је мени познато тај је случај у ова два краја врло редак, те се и једва може наћи (Постоји само у два три села у Левчу: у Рековцу и још два)....

(љубећи страну која је пред њим). Домаћин пољуби и трећи пут и киже: „И Свети Дух“, а то исто учини и колачар. За тим измичу комаде и пољубе се три пута у лице, говорећи; „Христос по среди нас, нека је срећне и нека је на здравље да Бог дâ!“ Сад преломи сваки своју половину на *четвртке*, па домаћин своју четвртку оставља у сито, које је за овај случај домаћица већ донела, говорећи: „Нека је сита година да Бог дâ!“, а колачар своју четвртку (такође из десне руке) диже у вис, говорећи: „Нека Бог дâ да буду оволике конопље, кукуруз, пшеница и остали усеви“! (У по неким местима колачар само каже: „Ово ђаку, што иде по мраку“ или: „Сноп као топ, клас као попов глас“), и оставља исту четвртину на раф, или какво друго узвишено место. Четвртке из леве руке и један и други остављају на сто.[1]).

Пошто се пило у Славу и пресекао колач, онда се пије *за крста и крсног имена*. Сад се обично пије из сатлика и то већином прво почиње домаћин, говорећи: „Хвала и поклон (или: „Заповедај“) Лазаре, Богдане, Милошу, итд. (именујући све људе који су ту), сва браћа редом. Пили смо чашу вина за свете Славе, крепке и небеске, а сад да пијемо за крста и крсног имена. Нека крсно име укрсти дом животом и здрављем а поља родом и бирићетом, да Бог дâ. После овога домаћин здрави другом ком госту, а он ће као трећу колачару (о Слави је била трећа домаћинова), итд. редом, сваки од прилике каже овако, као што је почео домаћин. Жене и деца обично не говоре ништа, већ се само прекрсте и пију. Изузетак чини понека жена, која уме да напија боље но неки човек, јер сви људи

[1]) За колачара се узима обично онај, који седи у челу совре или у његовој близини, без обзира ка сродство, али пазе: да то буде *осведочени пријатељ* тога дома, да је најстарији по годинам и чину, да није болестан и удовац и да није велики сиромах.

нису за овај посао подједнако вешти. Док се пије за крсно име певају по два и два на глас:

Кој' вино пије за крсно име,
Помоз' му Боже и крсно име.

Пошто тако буду сви пили и пошто сваком отпевају по један пут, онда домаћин завршује започету молитву, говорећи: „Прими Боже малу молитву за велику, молим ти се! (тако три пута). Воимја Оца и Сина и Светога Духа, амин (три пута). Нека је наздравље и нека Бог услиши молитву и нека је срећна Слава да Бог дâ.“ Сад сви гости (а нарочито људи) честитају Славу домаћину, говорећи: „Срећна ти Слава и да Бог да за дуго година да славиш, ти и твоји млађи!“ на шта он сваком одговара са: „Хвала“. После овога поседају и наставе сви да једу и пију. Домаћин нуди госте, говорећи: „Једите и пите, колико је дао Бог, па опрошћавајте само на толико“. На то гости одговарају: „Хвала ти, нека дâ Бог догодине боље, али нека и ово не украти, јер смо задовољни са свачим“. За све време Славе домаћин неће никако сести за совру с гостима (и ако га гости зову, пошто пије у Славу и пресече колач), јер се то сматра за велики грех. Колачар узима босиљак и цвеће, што је било на колачу, па подели сваком по стручак, почињући увек од домаћина. Сваки, који узме, каже: „Хвала“, и примљени стручак задену мушки за уво а женске за шамију. После пијења у Славу износи се пред госте и боље јело, као: риба, пиринач, пита (гибаница) кад је пост, или, печење и гибаница кад је мрсак.

После овога пије се (вино) *„ио Слави и послађенију“*. Домаћин и овде први започиње, говорећи: „Хвала и поклон сва браћо редом, који сте ми вечерас дошли. Пили смо за свете Славе, крепке и небеске и за крста и крсног имена, а сад да пијемо по Слави и послађенију. Нека Бог пошље сласт међу нас, те нека ослади у дому,

у тору, и на сваком месту". Гости опет одговарају са: „Хвала и поклон домаћине и сва браћо редом.

Пошто сви пију по Слави и послађењу, пије се у здравље. За то домаћин метне пред сваког госта пун сатлик (или чашу), па онда и сам узме сатлик, прекрсти се и говори: „Хвала (обично се говори: „Фала") и поклон (или: „Заповедај") Лазаре, Милошу, Стеване, Богдане, Милане, Иване, Влатко, Бошко итд. (ређајући имена свима који су ту, на шта сваки одговори: „У добри час"). Да пијемо чашу вина за здравље овог нашег данашњег скупа. Лазаре (а то је колачар од кога се увек почиње) прво твоје здравље; твоје домаћице за здравље; твојих кћери, синова, снаха (ако их буде имао) за здравље; твога оца и мајке (ако их буде имао) за здравље; твојих унучића за здравље: твојих сестара, браће и братанаца за здравље; твојих пријатеља, кумова и добрих комшија за здравље; у опште свију твојих милих и драгих, па споменуо их или не споменуо их, за здравље; твога рада и заната за здравље: твоје среће и кесе за здравље; твоје стоке за здравље; дао ти се Бог радовати као срећној браћи; ми мало речи а Господ Бог с великим делом, да Бог дâ"! После овога пије на исти начин и осталим гостима за здравље, помињући при том све њихове укућане и осталу родбину (а ако не би знао шта који од породице има у кући, онда просто каже: „Свију твојих, које имаш за здравље"). Напослетку пије и за своје здравље, говорећи: „Па и за наше здравље, прво моје здравље; моје домаћице за здравље; моје деце за здравље; мога оца и мајке за здравље (они се свагда помињу после жене и деце); моје браће и братанаца, сестара и сестрића, зетова и снаха за здравље; мојих добрих пријатéљâ, верних комшија и милих кумова за здравље; моје среће и кесе за здравље; мога рада и заната за здравље; моје стоке за здравље; и у опште свију мојих,

које ја спомену и не спомену, за здравље; не лишио ме Бог и моја Слава од остале браће; дао ми се Бог радовати као срећној браћи; ја рекох с мало речи, а Бог нека услиши с великим делом. А здрав да си Лазаре, колачару; за здравље целога скупа да Бог дâ"! Сад нагне сатлик и пије, а за то време певају по два и два на глас:

Ком' с' у здравље пије ладно вино, (два пута)
Све му здраво и весело било. » »
Ко за здравље пије ладно вино, » »
Од Бога му свако добро било, » »

После овога наспе мало вина у исти сатлик (да расту млађи), па онда продужи прекинути говор са: „Ово за *омлађије*; нека Бог омлади у дому, у тору и на сваком месту; нека Бог младеж изведе на добар пут, те нека буду бољи од њихових старијих"! Сад опет наздрави колачару, напоминьући му да је то за омлађије, и кад искапи сатлик, он га подигне у вис да га сваки види, и онда му сви кажу: „На здравље",! а он њима: „Хвала, да имате здравље!" Сад певају на глас по два и два:

„Омлађије живота и здравља,
Бог им дао живота и здравља."

Домаћиновом примеру, да се у кап испије сатлик, следују и сви гости; изузимају се само жене и деца. Ако ко не би попио свој сатлик у кап, домаћин се љути и не прима му га натраг.[1]) Докле говори онај, који пије у здравље, дотле му други одговарају са: „Боже дај"! и „Амин"!

Сад колачар пије за здравље (на исти начин) прво домаћину, па онда целом скупу (сваком по наособ или

[1]) По неки, кад тако испије цео сатлик, нагне га доле и каже: „Оволико ти домаћине било рђе у кући".

у опште свима). Тако после раде и остали гости, сем жéнâ и деце, који се само прекрсте и пију. Као и у Славу сваки пије прво за здравље, па после за омлађије, и сваком се пева и за једно и за друго. После овога домаћин (а за тим и остали гости) пије колачару *особено здравље*, при чему трећа здравица следује колачару. Кад се сви тако изређају (тј. кад сви буду пили колачару за здравље), онда колачар пије домаћину особено здравље, а његовом примеру следују и остали гости. После може домаћин да пије особено здравље и осталим гостима, управљајући се при том по годинама или по старешинству. Но како је у последње време нестало вина, то се овај обичај (тј. пијење у здравље и осталим гостима) све више напушта. И овде се свакоме пије прво за здравље, па после за омлађије, и то обично сатлик у кап.

Кад се пило у здравље, онда се још мало повечера (и сад се износи све слађе и лепше јело), па се онда већ почне совра напуштати. Не напуштају је сви од једном, већ у групама или један по један. Сваки, који се дигне, прекрсти се и мете пару на совру (обично по по 5 или 10 пара динарских). Домаћин свакога задржава и нуди да још поседи, али му ретко који понуду прими. При поласку домаћин напуни сатлик вином и даје госту с молбом да га искапи. При испраћању домаћин им се извињава и моли да опросте што нису добро почашћени (па ма да је чашћење било без мане), апри растанку пољуби се са сваким и кажу један другоме: „Лаку ноћ“! Сад их домаћин још позове, да му сутра опет дођу.

Кад се сви гости разиђу, вечерају и они из куће, који нису дотле вечерали, па после женскиње растребе совру и легну сви, јер им сутра ваља ранити.

Сутрадан освањује *права Слава*, за то су сви укућани рано на ногама и одмах врше потребне послове.

Жене престављају јело и спремају колач за цркву, а људи гледају да им се нађу ту на помоћи и кољу још које бравче, ако је то потребно. Но ако навече буде пало у дан поста (на пр. у среду или петак), а Слава на мрску, онда ће се јело готовити све наново и у другим (мрсним) судовима; исто тако ако навече буде на мрску а Слава на петку, онда ће се сва јела, која од вечере претекну, оставити и готовиће се поново само посна јела. Никако и никад неће се о Слави мрсити, ако она буде у посан дан, јер се то сматра за велики грех. За цркву се спреми колач (обично најбољи), „литургија“ (мали колачић), свећа, босиљак, тамњан, вино и свештенику динар. Ако је црква у другом месту, онда ће се, поред тога, спремити и нешто за ручак ономе, који ће колач носити. Колач носе обично момци или девојке (ако нема у кући момка), па и ђаци, а ређе домаћин. Ако неки не би имао по коме из куће послати колач у цркву, он ће све овако спремљено (сем јела) послати по коме другом (нарочито из исте фамилије) да однесе. Тамњан, босиљак и „литургију“ остављају у цркви; свећа гори док се колач не пресече, па је гасе и враћају кући, а с вином пресипа свештеник колач, кад га сече. Свештеници узимају динар (за велику Славу) и полутку од колача, а ону другу полутку заједно с вином враћају кући. Ако би се пак код цркве ручало, онда се обично попије вино а полутка се враћа.[1])

Пре него што се из цркве врати онај што је однео колач, жене ће накрмити сву стоку (јер се тако „ваља“, ради зâпата). Кад се колач донесе из цркве (а то обично бива између 10 и 12 сати), онда је и постављени ручак готов и печење се примиче уз ватру. Званице се сада

[1]) Ову враћену полутку (колача) из цркве многи изломе и даду својој кућној чељади да поједу, а понеки је приносе са колачем, кад се буде тога дана секао у Славу; но овај је други случај редак. Ону свећу, што из цркве врате пале при пићењу у Славу....

не зову поново, већ сви они, који су синоћ звати, имају право данас и сутра (на окриље) да дођу. До подне је обично све готово, спремљено и постављено, а после подне око једног сата почињу званице да долазе. И сад, кад дођу, љубе се с домаћином и честитају му Славу, исто као и на нâвече. Сад се ручак издаје скоро исто онако, као и при вечери, и пије се и једе оним истим редом. Кад се при јелу последња чаша ракије попије, онда се то каже за *прйбра́ње ракије*, и обвезан је сваки да је попије укап. Домаћин за све време трајања Славе служи стојећи и гологлав. Гости су гологлави само за време пијења у Славу. Да напоменем овом приликом још и то, да су у најновије време почели у ова два краја нагло да заводе обичај, да одмах у почетку (пре икаквог јела) пију у Славу. Овај поступак правдају тиме, што им је лакше ову бригу одмах да пребрину, јер се после људи изопијају, те им је тешко у таквом стању пити у Славу. И по Слави и послаћенију, и „у здравље“ пије се на исти начин као и на нâвече. О пијењу „за здравље“ (а и после пијења), поред именованих песама, још се понегде (у оба краја) пева:

Расло дрво тополово,
На њем' гнездо соколово,
И у гнезду соколићи.
Што је дрво тополовô,
То је кућа домаћинска;
Што је гнездо соколово,
То је совра домаћинска;
Што с' у њему соколићи,
То су гости домаћина;
Што с' над њима соко вије,
То домаћин вино пије.
Пй̂, домо,[1]) пй̂, веселмо се сви.
И то се поје за здравље твоје....

[1]) Скраћено, место „домаћине“.

или:

Голубак ми воду пије
На крај језера, на крај језера.
О голубе мајкин бане,
Не мути ми кљуном воду,
Не треси ми крилом росу,
Ти не гледај лепу Јану,
Лепа Јана гајтан плете,
Гајтан плете и преплиће[1])
Преко коња вранога,
На јунака младога.
Кој' испије чашу вина,
На част да му је, на част да му је.

или:

У нашега домаћина
Јелени волови,
Калупи јармови,
А палице босиљкове.
Свето жито, свето злато,
Учитељу свети Саво,[2])
Осврни се, обрни се,
Ка нашему домаћину,
Кој' ми пије чашу вина,
На част да му је.
И то се поје за здравље твоје (два пута).

или:

Соко гнездо савијаше
На две гране, на две јеле,
На две јеле сузелене.
Сузбите се до две јеле,
Да ја прођем прокрај тебе,
Да отиднем у пивницу,
Да наточим кондир вина,
Да напојим наша брата,
Жедна, уморна,
Жедна, весела.
И то се поје за здравље твоје (два пута).

[1]) У М. Ђ. Милићевића је забележено „и премеће.“
[2]) или: Светитељу, свети краљу.

или:

Да је знала крушка,
Где је чаша мушка,
Нити би се трудила,
Нит' би гране ломила,
Врхом би се савила
Те би чашу попила.
Пӣ, пӣ бато,
По врху је блато,
А по дну је злато.
Чукни чашом о чело,
Нек је срце весело.
И то се поје за здравље твоје (два пута).

или:

Виле су вино пиле,
Вили се вино види
Кроз вилино бело грло.
Ту су купе и канаве,
И пе'ари позлаћени,
И комшије нашег брата,
Куј[1]) ми пије чашу вина,
На част да му је.
И то се поје за здравље твоје (два пута).

или:

Две се тице надпевале:
„Морем се возе ђемије,
„Тридесет чаша ракије,
„И девет вина румена,
Куј' напива рујно вино,
„На част да му је"
И то се поје за здравље твоје (два пута).

На ручку, о Слави, има обично више гостију него у вече (на нâвече). Тада долазе и даљни рођаци (удате сестре и ћерке са зетовима, тетке, ујаци, итд.). Гости се разилазе са Славе обично у мрак.

Сутра дан осваћује други дан или *окриље*. Рођаци из других места, који буду на Славу дошли, обично

[1]) Место: кој'.

остану да преноће да би се и овога дана частили. Гости долазе скоро исти, који су били на први дан Славе (ретко ће се који приновити), само мало раније него о Слави. И овога се дана сече колач (трећи) и ради исто онако, као што се радило на нâвече и о Слави. Само гости сад не говоре домаћину: „Сретна ти Слава“, већ: „Срећан ти дан“! или: „Срећне ти окриље“! Пре него што почну да пију у Славу, певају по два и два на глас:

Кад пијемо, зашто не певамо,
Ово пиво није украђено,
Већ је пиво код дома родило,
Домаћин га руком зарадио,
Десном руком и мотиком тупом.[1])

Трећи је дан *гостински дан*. Овога дана зађе рано изјутра који из куће те поново зове скоро оне исте званице, које је и о Слави звао; ретко ће кога приновити. Сад се зове ракијом, у место вином. Пошто ће се за овај ручак, у већини случајева, употребити оно јело, које је од јуче претекло (мало ће се чега другог — новог — додати), то сад званице долазе на ручак пре подне (обично између 8 и 10 сати). Сад се Слава не честита, не сече се колач, нити се пије „у здравље.“ При пијењу ракије певају по два и два у глас:

Све ракију, те ракију,
А шта ћемо уз ракију?
Суво воће, зрело грожђе,
И орасе сиромасе,
И лешнике, несрећнике, итд.

[1]) Пред ове стихове понеки додају и узвик: „ој“, или „ej“.
По негде после или пре ове песме певају:

Домаћине донеси ни (м. нам) вина,
Ако хоћеш да је кућа мирна....

По ручку се гости не задржавају много (као на дан Славе), већ чим ручају одмах иду. Како су настале ове оскудне године, то је се у ова два краја гостински дан већ почео нагло напуштати, и празновање велике Славе све више се ограничава на нâвече, Славу и окриље.

Мала Слава (прекада). — Мала Слава или прекада слави се оним истим редом и на онај исти начин, као и велика или права Слава, с том само разликом, што се она слави само један дан, у ком се случају гости зову на ручак или на вечеру. Они, који славе Светог Николу зимњег, прекаћују младог Светог Николу (9. маја); који славе Ђурђев-дан, прекаћују Светог Ђорђа (3. новембра) или Светог Николу младог, а има и обратних случајева; који славе Светог Архангела (8. новембра) прекаћују Малу или Велику Госпођу; који славе Светог Мину (11. новембра), прекаћују Преображење; који славе Светог Луку, прекаћују Марков-дан (25. априла); који славе Светог Јована, прекаћују Ивањ-дан (24. јуна), итд. Светосавци немају прекаду, а има случајева да још понеки свечари немају прекаду, што значи да је прекада узета доцније да се слави.

IV. Смрт и погреб.

Смрт у кући је велики удар за њену чељад; она је ненакнадни губитак у породици и производи жалост, која се тешко заборавља. Кад самртник хоће скоро да издане или да се, како кажу, растави с душом, укућани му припреме свећу воштаницу, коју он не треба да види, јер верују да после неће лако умрети. Исто тако пазе да нико не закука, док је он још у животу. Да не би самртник умр̏о без свеће (а кад би то било, верују, да би се исти повампирио, што се сматра за велики грех по дотичне укућане), они му међу воштану свећу под

главу, верујући, да то исто толико чини, колико и кад би му била упаљена.[1])

Кад човек или жена виде да ће скоро умрети, они обично „*наручују.*“ Та се наручбина односи најчешће на чување и негу њихове деце, куће, стоке, имања, на начин сарањивања: колико попова да му буду на пратњи, шта да му се закоље за дању, итд., на укоп: где и код кога да се укопа, итд. Ова наруџбина сматра се као обавезна, и онај, коме је наручено, стара се после да аманет по могућности у свему изврши. Понеки од људи праве још у овом случају и распоред од свога имања, наређујући шта ће и колико коме у кући припасти, а понеки праве и усмени или писмени тестаменат. Од умирућег оца или мајке, деде или бабе, сви укућани, па и туђини који се ту буду затекли, траже понеки пут *опроштење и благослов.* За то сви прилазе самртничкој руци, говорећи: „Оче (или мајко), опрости ми ако сам те кад год што год увредио“! на шта му овај одговара: „Нека ти је просто и нека си благословен“! Ако неко не би хтео некоме опростити, сматра се да је грешнији онај, који није дао опроштај, него онај који га је тражио.

Кад се самртник растави с душом, одмах му више главе пале воштаницу, а женскиње објављује жалост гласним кукањем, на шта одмах потрче суседи, тј. ако дотле не буду дошли. У оваквим случајевима ретко ко пази на свађу или личну размирицу. Због тога се врло често дешава да неко некоме није дошао у кућу, нити је с њим говорио по неколико година, па му је опет на тужну запевку први у кућу утрчао. Чим мр-

[1]) Кад је човек болестан и хоће да умре, онда му чело главе седи Св. Арханђел, а испод ногу „брадавло“ (ђаво). Брадавло непрестано говори Св. Арханђелу: „Хајде да га носимо“ а Св. Арханђел одговара: „Нека још мало“... Кад човек умре, онда, ако је грешан, носи га брадавло, а ако је праведан носи га Св. Арханђел. (Левач)

тваџ изданe, мушки поскидају капе, а женске старије завијају црну мараму (шамију) око главе и преврну хаљине, нарочито гуњче, а млађе расплету косу и преврну хаљине. Сад је свима прва брига да се мртвац окупа, обуче и лепо намести. Мушко (нарочито одраслије) купају мушки, а женско — женске. Купају га трљањем мокром тежином (кудељом) по телу и то на истом месту, где је и умр̏о; у ређим случајевима купају га и у кориту... Стару кошуљу са мртваца расеку и скину *на ниже* (к ногама), јер се „не ваља“ на више. Многи избегавају да купају мртваца, јер верују да после неће да им се прими ни једна воћка, кад је накалеме или посаде. Кад га окупају, обуку га у чисте хаљипе, обују му чарапе на ноге, а мушком мету још и црвен фес на главу, јер верују да на „оном свету“ не примају у другим капама. После овога прекрсте му руке на прсима, које понекад, ако не могу тако да стоје, морају да вежу убрусом. Због истог узрока вежу му понекад и ноге. А да не би мртвац зинуо и тако изгледао ружан, везују га, такође једним убрусом, преко темена, ушију и доње вилице. Нарочито добро пазе да им мало дете не оде распасито, јер верују да мала деца на оном свету беру цвеће (у рају), које мећу у недра, па у вече доносе Богу, за то, ако је дете распасито њему цвеће пропада кроз кошуљу, због чега мора у вече да се забави, за то плаче и куне своју мајку.[1])

После смрти један од љу́дй мора непрестано да се налази око мртваца, а остали се даду на посао, спре-

[1]) У том смислу овде се чује народна песма, која гласи:

Ој Бога ти преодинце звездо!
Што преодиш преко ведра неба,
Што те питам право да ми кажеш:
Јеси л' вид'ла моје мушко чедо,
Да л' је босо, *да л' је распасито*
Да л' је жедно, да л' је мајке жељно....
— — — — — — — — — — — — —

мајући оно што треба и набављајући оно што нема. Тако, једни иду „на дућан“ да купе потребне ствари, други иду у дрва, трећи у воденицу по брашно тј. ако га не буде имало код куће. Но ако се брашно не може брзо самлети, онда сусед даје суседу увек за овакве случајеве, на зајам, колико му год треба. Па не само у брашну, него је овде у обичају, да за овакве случајеве сусед суседа потпомаже и у свему другом, што овај не би имао.

Овде је обичај, ако мртвац умре дању, да се сахрани другог дана; ако умре пре пола ноћи, да се сахрани сутра дан пре подне; ако умре после пола ноћи, да се сахрани сутра дан, пред вече. Дакле свакојако мора понекад и ноћу остати у кући, због чега га тада чувају по неколико људи и жена. При чувању добро пазе да му се свећа не угаси или да му се што не запали, а нарочито пазе, да која животиња не пређе преко њега, јер верују да ће се после повампирити. Мртвац обично почива на дугачком столу; под њим је нова и чиста простирка, под главом јастучић, а око главе венац од цвећа, у коме босиљак заузима прво место. Покривен је памучним или кончаним *покровом* од два платна, која се не ушивају једно за друго, већ се на неколико места прихвате „вун. концем“. Многе жене не секу покров маказама или ножем, већ обично оштрим каменом, јер држе да ће дотично сечиво бити после тога увек тупо („мртво“).

Кад дође време да се мртвац сахрањује, кућа је у највећем послу. Рођаци, суседи и пријатељи (и то обично муж са женом) долазе и сваки доноси воштаницу свећу и бардак ракије или чутуру вина. У понеким пак селима (а у нас скоро свако село има своје особите обичаје) носе поред овога још и печено пиле с погачом, ако је мрсак, или меџган (мељан) пасуљ с погачом, ако је петак. Но ако је умрли сиромах, онда је правило да једни доносе брашна, други мрса (сланине, масти,

сира, кајмака, меса, и др.[1]) трећи варива (пасуља, лука, купуса, и др.), те тако буде свега за погреб и још претекне. И при овом доношењу свеће и осталога пази се на известан ред, јер и ту, као и при сваком другом послу, има замењивања и задуживања, због чега се никако неће однети свећа у ону кућу, која није доносила овој, кад је у њој неко умр̏о. Сваки долазак оних, који доносе свеће, објављује се обично кукњавом женскиња из куће. У нарицању се обично позива мртвац да устане, те да причека госте, који му долазе. Рођаке и све женске својте при доласку кукају на глас, кад буду близу куће умрлог. При улажењу у кућу ретко се здраве, а нарочито неће да се здраве са познатим. Сваки, који дође. упали своју свећу више главе мртваца, говорећи: „Бог да га прости!“

Сад сродници, а нарочито суседи и сусетке, највише послују, а укућани наређују, надзиравју и дају што им се потражи. Жене из сусества месе хлеб и представљају јело; људи кољу и спремају браве (при чему се мушком коље обично ован или вепар, а женском овца), и праве сандук, а неки пак иду на гробље да копају раку или да донесу носила. Но правило је да се нико неће свога посла прихватити, док му се то нарочито не каже од стране старешине дотичне куће. И они, који ће да копају раку, и они, који ће да праве сандук, узимају предходно меру од мртваца. Мера се узима са прутом, који „ваља“ да се одсече од сировог дрвета. Сандук су пређе правили искључиво од растових, а у новије време праве га од чамових дасака; њега праве обично вештије дрводеље, које домаћин или његов

[1]) Ако женско не буде имало свој покров, или не може одмах да му се нађе, онда се верује, да му је кудеља (привезана — пуна) била често без вретена. На ово жене много пазе (тј. да им кудеља не буде без вретена) и од овога се чувају.....

[2]) Понегде пре овога истом свећом додирну мртвачко чело и уста (где је укрсте, па је после упале....

заступник за то одреди. Многи купе даске за сандук још за живота и оставе их на таван да се суше. Али ако је умрли сиромах, те не би имао од чега да му се сандук направи, онда се за то узимају две даске (обично растове), па на једну метну мртваца, а другом га у раки поклопе одозго. Са онима, који су одређени да иду да копају раку, иде и један из куће, који ће да им каже место, на коме ће раку да копају. Узгред понесу са собом што за јело и бардак ракије. Рáка мора да је дужа од узете мере и што дубља. Нова се рака копа обично у близини породичних гробова, или ако не би имало места, онда је копају у гробу неког њиховог укућанина, који је раније умр̏о. Издвајања су ретка, сем у случају нарочито изјављене самртникове жеље.

Кад је све готово и кад дође свештеник, онда метну мртваца у сандук. Ако је умр̏о ђак, онда му међу у сандук и све књиге; ако је умрла девојка, онда поред ње међу и све ствари, са којима је радила (као нпр. игле, кудељу, вретено, огледало, и др.), а ако је умрло мало дете, онда му међу оне ствари с којима се у животу највише играло, јер верују, да ће им све то требати и на „оном свету“. Пошто се метне мртвац у сандук, онда почиње опело. Имућнији људи узимају за пратњу, поред свештеника, и учитеља; а богаташи узимају по два или више свештеника или калуђера, што се сматра за веће достојанство. Ово се нарочито чини, ако је умр̏о домаћин у кући или син јединац. По свршеном опелу сви присутни целивају свештеников крст, који за то време стоји мртвацу на прсима, а сви укућани и рођаци, поред тога још и мртваца у лице. После овога настаје општа кукњава, при којој учествује скоро све женскиње. У овом кукању обично се пита мртвац: куд је се спремио, зашта оставља кућу и укућане, шта су га наљутили, зар му није жао његових најмилијих (нпр.

оца и мајке, ако није жењен (удата). или деце, ако је жењен (удата)], даље се жали што је отишао непонуђен и непочашћен, поздрављају се преко њега они, који су раније помрли, итд. У неким местима се кукање почиње са: „куку“, у понеким са „јао куку“, а у другима само са: „јао“. У Левчу кукају (или наричу) обично са: „јао“ а ређе са: „јао куку“; у Темнићу скоро увек са: „куку“. Према томе има нарицања са 8 и 10 слогова. Понегде у нарицању помињу име мртваца. То чине нарочито жене, кад кукају за мужевима. Мелодија је у нарицању тужна и отегнута у последњем слогу.[1])

Примера ради ево неколико нарицаљки (кукања тужбалица или жалбеница[2]), из ова два краја, кад мртваца понесу на гробље:

Мајка за сином

Јао сине, јао менѐ,
Јао грдној, где ћеш сада,
Јао мене, да ми идеш,
Јао мене, где ћеш мајку,
Јао сине, да оставиш?
Јао мене, зар ти није,
Јао мене, мајке жао?
Јао грдној, кукавици,
Јао мене, зар ти није,
Јао мене, оца жао?
Јао мене, он је тебе,
Јао грдној, најволео.
Јао мене, куд год иде,
Јао грдној, наручује,
Јао мене, пази Љубу.[1])
Јао мене, кукавици,
Јао мене, ти си ми се,

[1]) Т. Бушетић и Ст. Мокрањац забележили су је (тј. нотализирали) у трећој књизи Етн. Зборника. За то кога интересује може је тамо наћи.

[2]) У ова два краја најобичније се зове просто — *кукање*....

[3]) Или већ како му је име.....

Јао грдној, намучио.
Јао мене, сад ми идеш,
Јао мене, непонуђен,
Јао грдној, непочашћен.
Јао мене, зар ти није,
Јао мене, браће жао,
Јао мене, сестре твоје?
Јао мене, оне су те
Јао грдној, најволеле.
Јао мене, мајка ти се,
Јао грдној, већ надала,
Јао грдној, отац ти се,
Јао мене, већ надао,
Јао грдној, да те жене.
Јао мене, да одмениш,
Јао сине, мајку твоју,
Јао сине, оца твога.
Јао мене, а ти оде,
Јао грдној, изненада,
Јао мене, и без с Богом.
Јао сине, тамо ти је,
Јао мене, сестра твоја.
Јао грдној, ти јој реци,
Јао мене, мајка те је,
Јао грдној, поздравила,
Јао мене, да ме чуваш,
Јао мене, да ме пазиш;
Јао мене, она ће те
Јао мене, дочекати.
Јао Љубо, добро моје,
Јао добро, ал' за мало,
Јао Љубо, срце моје,
Јао срце ишчупано,
Јао миле, душо моја,
Јао душо, јао снаго,
Јао снаго, јао памет,
Јао памет, јао понос,
Јао грдној, како ћете,
Јао мене, мајка твоја,
Јао грдној, прежалити,
Јао мене, прегорети.

Јао мене, кукавици,
Јао мене, несрећници,
Јао Боже, шта ти згреши'
Јао грдној, те м' уцвели, итд.

Сестра за братом

Јао брале, јао милост,
Јао брале, где се спремаш,
Јао брале, где остављаш,
Јао мене, мајку твоју,
Јао грдној, оца твога,
Јао мене, браћу твоју
Јао грдној, сестре твоје?
Јао мене, кукавице,
Јао брале, ми смо тебе,
Јао брале, најволеле,
Јао мене, па смо тебе,
Јао брале, миловале,
Јао грдној, јер си био
Јао мене, увек миран,
Јао грдној, и послушан
Јао мене, и уредан.
Јао брале, јао жељо,
Јао мене, па зар твоје,
Јао грдној, за толико,
Јао мене, већ да траје?
Јао грдној, зар баш онда,
Јао мене, кад требаше,
Јао грдној, већ да живиш,
Јао мене, да одмениш,
Јао мене, твоје миле,
Јао грдној, твоје старе,
Јао мене, родитеље,
Јао мене, а ти оде
Јао грдној, и без с Богом, итд.

Кћер за оцем

Куку тата, куд се спремаш,
Куку тата, да ми идеш,
Куку грдној, а где мене,

Куку тата, ти остављаш
Куку тата, куку добро,
Куку тата, ранитељу,
Куку добри, родитељу,
Куку тата, куд' ће јадна,
Куку тата, деца твоја,
Куку грдној, већ без тебе?
Куку тата, шта ли смо те,
Куку тата, наљутили,
Куку тата те ти наске,
Куку грдној, већ остави?
Куку тата, је л' ти жао,
Куку тата, децу твоју,
Куку тата, кућу твоју,
Куку тата, добро твоје?
Куку тата, ко ће сада,
Куку грдној, то да гледа
Куку тата, куку милост,
Куку мене, моје друге,
Куку грдној, куд год пођу,
Куку мене, с оцем иду,
Куку мене, а ја јадна,
Куку грдној, оца немам,
Куку мене, да с њим пођем,
Куку мене, да с њим прођем,
Куку мене, да с њим дођем.
Куку мене, браћа су ми,
Куку мене, још нејака, итд.

Жена за мужем

Јао Марко[1]). јао добро,
Јао добро, јао друже,
Јао мене, шта учини,
Јао грдној, што остави,
Јао мене, кућу твоју,
Јао мене, децу твоју,
Јао мене, сирочиће?
Јао грдној, ку' ће сада,
Јао мене, она јадна,

[1]) Или већ како му је име.

Јао грдној, већ без оца,
Јао мене, ранитеља,
Јао мене, родитеља?
Јао грдној, ко ће од сад,
Јао мене, да их пази,
Јао мене, да их чува,
Јао грдној, да се стара,
Јао мене, шта им треба?
Јао грдној, кукавице,
Јао мене, несрећнице,
Јао мене, а ја јадна,
Јао грдној, женска страна,
Јао мене, увек слаба,
Јао мене, нигде нисам,
Јао грдној, већ пристала.
Јао Марко, друже мили,
Јао добри домаћине,
Јао мене, ку' ће сада,
Јао мене, стока твоја,
Јао грдној, земља твоја?
Јао мене, ко ће од сад,
Јао грдној, то да гледа?
Јао Боже, што м' остави,
Јао грдној, мене слабу,
Јао грдној, женску страну?
Јао грдној, што ме ниси,
Јао мене, већ узео,
Јао мене, само њега,
Јао грдној, да оставиш, итд.

Кћер за мајком

Јао куку мајко[1]), јао добро,
Јао куку мајко, 'де се спремаш,
Јао куку грдној, 'де остављаш,
Јао куку мене, децу твоју?
Јао куку грдној, шта ће она,
Јао куку мене, сад без тебе,

[1]) Овде се сад, при кукању, отеже код овога слога у средини и на к
— У Левчу је то отезање дуже, а у Темнићу краће.

Јао куку мајко, ко ће од сад,
Јао куку грдној, њих да гледа?
Јао куку мене, ја сам слаба,
Јао куку мене, неразумна,
Јао куку мене, па већ не знам,
Јао куку мене, и не могу,
Јао куку грдној, да их гледам.
Јао куку мајко, ко ће мене,
Јао куку грдној, да научи,
Јао куку мене, да покаже,
Јао куку мене, да упути?
Јао куку мајко, родитељу,
Јао куку мајко, ранитељу,
Јао куку мене, што отиде,
Јао куку мене, деца твоја,
Јао куку грдној, неће никад,
Јао куку грдној, заборавит',
Јао куку грдној, мајке своје.
Јао куку мајко, ти си наске,
Јао куку грдној, најволела, итд.

Ово је у главном општи начин и општа садржина ових тужбалица, а оне су скоро код сваке жене друкчије. Има жена, које су у овоме врло извежбане, па кад стану да ређају, не може одржати човек најтврђег срца да се не заплаче. Њихова нарицања могу да буду и врло дугачка, да трају по сат и више. Свако женско, које хоће да кука, приђе сандуку и клекне поред њега, па онда кука. Кукање се не врши редом, по једна, већ обично кукају по више њих у исто време, те их је тешко чути и разабрати. Народ верује да најбоље жали кћер родитеље (којима је само због тога мило, кад им се женско дете роди) и сестра брата. За то сваки родитељ жели, да има бар једну кћер, а брат сестру, која ће их ожалити.

Ако је неко у кући или родбини рођен истог дана с оним, што је умр̏о, онда се они зову *једнодани̏ци* (на пр. и један и други родили се у среду, или

који други недељни дан); а ако су рођени у један исти месец, онда се зову *једномесечари*. Био један или други случај, народ верује, да ће онај, што је остао жив, морати у скоро да болује, па и да умре, само ако се не би од умрлог „*откупио*“. То се откупљивање врши обично после опела, а пре него што ће се мртвац понети на гробље. Једномесечари се откупљују кад се гвожђем, обично оним којим се коњи сапињу, закачи једна нога умрлога са једном ногом живога. Сад се узме један од мушких, који ће да одговара у име мртваца (због чега мора да стоји поред њега), а онај, што се откупљује, говори му: „Прими Бога и Светог Јована и откупи роба од гроба“! на шта му овај одговара: „Примам ти Бога и Светог Јована и откупљујем ти роба од гроба“. Тако понове три пута. После овога, онај што се откупљивао и онај што је замењивао мртваца зову се до смрти *побратими*. Побратимство се овде сматра као род, због чега чељад из тих кућа неће ни помислити да се воле и узму[1]). Једноданци се не откупљују гвожђем (пу̑том), већ обично једном малом сребрном паром. Нађе се таква једна парица, па се расече на две половине над главом умрлог. Сад се једна половина од те паре да̑ живом једноданцу, те је овај метне у недра, а друга се метне на мртваца. Једноданац говори: „Кад имаш пола, онда ево где ти дајем и ову полутку, али да откупиш роба од гроба“. Тако каже три пута, и тек трећи пут спусти на мртваца пола паре. Но и ово се не ради свуда једнако, те се и овде може згодно применити она народна изрека: „Колико села толико и адета“. Народ мисли да је теже, тј. опасније по здравље и живот оних, који су једномесечари, но који су једноданци. Ако због нечега не би могао да се изврши откуп једних или других код куће, онда ће се то извршити на гробу умрлог. То се врши скоро на исти начин,

[1]) Више о овоме види у чланку *братимљење* или *побратимство*.

само што мора да буде у јутру рано и што се гвожђе закачиње за чарапу умрлог, која се напуни земљом са његовог гроба. Ако не би хтели при овом случају никога да побратиме, онда на постављено питање може да одговара неко од укућана. Једноданци се скоро никада (или по све ретко) на гробу не откупљују. —

Ако би мртвац умро од сухе болести (јектике), мећу му у сандук један литар црног старог вина, са отвореним грлићем, који се с њим заједно закопа[1]. То вино остаје у гробу 40 дана, а тада га изваде и носе кући те запоје сву кућну чељад, јер се држи да после овога неће патити од исте болести. Тврде да је овај лек сигуран.

Кад је све готово, онда привежу за носила четири пешкира, које ће узети они, који мртваца буду највише носили. Још се пешкири привезују на крстачу и барјаке, што ће такође узети они, који то буду носили. Пешкири се дају и онима, који буду носили капак од сандука. Но ако је умрла девојка, онда се место пешкира привезују леше чарапе или друго што од њених дарова. Умрлу девојку обично носе девојке, њене другарице, а умрлог момка — момци, његови другови. Пратња се креће овим редом: напред крстача, коју обично носи онај, који ју је градио или неко од мушких из куће умрлог, за крстачом иду барјаци, за барјацима заклопац од сандука (овде је обичај, да се увек, сем кад пада снег или киша, сандук носи отворен), за капком учитељи и свештеници, за њима мртвац[2]), за мртвацем родбина, а за овом остала пратња. Кукање престаје кад свештеник (или учитељ) почне да пева

[1]) Овај обичај није познат у Жупи, у народу, али се ипак и тамо десио један интересантан случај пре неколико година. Један бив. срески начелник, чије су деца умирала од јектике, био је при сарани своје кћерке закопао једну литру црна вина, па је после 6 недеља отишао и приволео гробара да му гроб отвори, те да извади закопано вино и напоји њиме осталу живу децу. Веровао је да ће тиме стати на пут даљем умирању деце. Ствар је дошла и пред суд и испитом сведока потпуно утврђена. Ур.

[2]) Мртвац се носи са напред окренутим ногама.

„Свјати Боже“. То траје скоро до гробља, где свештеник ућути а жене закукају. Мртвац се на путу до гробља спушта на три места, и то обично на раскрсницама. Њега носе највише на носилама, које морају редовно у гробљу да стоје и које има скоро свако место. У цркву се ретко ко носи, и то највише због тога, што су овуда цркве ретке и што у том случају свештеници наплаћују скупље пратњу. Свештенику и учитељу следује, при свакој пратњи, свећа и пешкир (убрус), које они носе у руци до гробља. Многи избегавају да носе мртваца, а нарочито капак од његовог сандука, јер се боје, да и они скоро не умру.

Код ископане раке спусте мртваца; ту му свештеник (по прописаним обредима) очита кратку молитву, окади га и прелије вином и зејтином, па се, бацивши на њега једну грудвицу земље, одатле измиче а жене почињу кукњаву, која је сада јача и живља од досадашњих, јер само још неколико минути, па се морају с умрлим за навек растати. При кукању помињу му вечну кућу, у којој ће од сада боравити; жале што је неудесна; жале што се морају за навек растати, и, преко истог, поздрављају своје сроднике који су раније умрли (на тај начин по нека жена више ожали онога свога, који јој је раније умр̈о, но дотичног мртваца). Ево како у овој прилици жали нпр.

Кћи за оцем

Јао тале, јао добро,
Јао грдној, ено твоје,
Јао мене, вечне куће,
Јао тале, где ћеш од сад,
Јао мене, да боравиш.
Јао мене, она пуста,
Јао грдној, много тврда,
Јао мене, увек 'ладна,
Јао тале, и већ мрачна.
Јао мене, како ћеш се,

Јао грдној, навикнути,
Јао мене, када ниси,
Јао грдној, научио?
Јао тале, ко ће тебе,
Јао мене, ту да гледа,
Јао грдној, да понуди,
Јао мене, ти си ми се,
Јао грдној, научио,
Јао мене, да ти други,
Јао мене, простре — дигне.
Јао грдној, и понуди.
Јао тале. јао отац,
Јао тале, родитељу,
Јао тале, добро наше,
Јао тале, ал' за мало.
Јао тале, кућни стубу,
Јао тале, бранитељу.
Јао тале, зар час дође,
Јао тале, да се с нама,
Јао тале, ти растанеш,
Јао тале, да не гледаш,
Јао мене, децу твоју.
Јао тале, и там' имаш,
Јао мене, деце твоје;
Јао грдној, она ти се,
Јао мене, већ радују,
Јао грдној, што им идеш.
Јао тале, поздрав' бралу,
Јао мене и већ сеју,
Јао грдној, и реци им,
Јао мене да их нисмо,
Јао грдној, заб'равили.
Јао мене, ти их пази,
Јао мене, и чувај их, итд. —

Понеке жене, при овом кукању, толако се занесу заборави и на себе, те људи и остале жене муку ају док их од сандука одбију. Нарочито је тешко бити сестру, мајку и кћер. Кад и ова кукњава пре-не, онда одреше све завеске на мртвацу да се не

би повампирио. Ако је пак без свеће умро, или ако га је која животиња, нарочито мачка, мртвог прескочила, онда га такође, због бојазни да ће се повампирити, „начињу“, разбијајући му чело теслом или дрветом од црног глога. После овога спуштају га у раку, при чему му бацају у сандук по коју пару да му се нађе за „онај свет“. По том га поклапају поклопцем и претрпавају земљом. Онај убрус (пешкир), којим су му уста (вилице) била везана, сада одреше и вежу за крстачу, коју му побадају чело главе. Од овога рада многи избегавају, јер их је страх од скоре смрти, а нарочито се много препиру око тога, који ће да сиђе у ра́ку да прихвати сандук, јер верују да ће баш тај скоро умрети. По укопу послуже се панахијом (куваном пшеницом) и попију по коју за покој душе, рекавши: „Бог да́ прости“, па се враћају кући. Пошто људи имају више посла око закопавања мртваца, то се жене увек враћају прве, па после људи, који сад метну и капе на главу, сем укућана, који ће у овом случају главу завити убрусом. Ако некоме нагло умиру чељад из куће, и сви су изгледи да ће се сва кућа утрти, онда, да не би тога било, „ваља“ се да при повратку с гробља запева на глас. У таквим случајевима обично се пева:

Чарна горо, пуна ли си лада
Срце моје, још пуније јада, итд.

Ако би, при повратку с гробља морали, проћи поред какве воде, онда неће нико туда проћи, а да се не умије и опере руке, јер се тако „ваља“; а ако не би било на путу воде онда све оне, који се враћају с гробља, дочекује у дворишту жена с пуним бакрачом воде, вргом, убрусом и посипком жара. Ту сад сваки редом, над жаром, опере и обрише руке, а понеки и после тога узму по један „жив“ угљен у руке, па га по неколико пута баце из

[1] Овај новац баца у раку; отац или мати сину, син оцу, или мајци брат брату или сестри (ако оца немају), итд.

шаке у шаку и најпосле га пребацује преко леђа; тако се то „ваља“.

Кад мртваца изнесу из куће, онда се одмах проспе сва вода, која се буде затекла у судовима, и захвати се свежа. Даље се почисти (побрише) кућа и све друге одаје, па се сметлиште заједно с метлом баци у буњиште. Исто се тако проспе и све јело, које се у судовима, као претекло, буде нашло. Једна од жена иде одмах на поток или реку, те тамо опере хаљине, које су остале од мртваца, а друга опет однесе постељу, на којој је лежао и умро, те је баци, на неко трње или прошће, крај реке или потока[1]). За тим се одаја, у којој је мртвац лежао, добро проветри и окади. Жене, које су код куће остале, у велико спремају ручак и намештају столове. Овај се ручак издаје као подушје умрлом, и почиње да се спрема још у јутру, али је до скоро био обичај, па и сада се може по где где наћи, да се ручак спрема, тек пошто се мртвац изнесе из куће. Док се свештеник не врати с гробља да освети у кући водицу, неће нико ништа окусити од јела. Ако је заклан један брав за овај случај, онда ће жене заклати још и једног петла, ако је умрло лице било мушко, или кокошку, ако је било женско. То чине за то, јер верују да ће поред једног гроба бити за годину дана још два у истој кући, па чинећи овако мисле да та два друга гроба могу да замене брав (ован, овца, или др.) и петао (или кокошка).

Кад се свештеник врати с гробља, онда прво очита водицу и покропи све, који су били на гробљу и код куће, а за тим отпочиње ручак. Но ако би свештеник

[1]) Мртвачке хаљине нико не носи, већ их дају обично Циганима или сиромасима. Оне стоје на пољу до „прве суботе“. Кад се тога дана врате с гробља, онда их унесу у собу, у којој је мртвац умро, па се ту пред њима упали воштана свећа и окаде их. Тако се оставе да ту стоје 40 дана. Кад буде 40 дана, онда се опет пред њих упали свећа и окаде их. После овога могу их раздељити или продавати....

раније светио водицу и не би могао да се врати натраг после сахране, онда домаћин или његов заступник окади претходно све, и то само један пут, па после настаје ручак. У почетку ручка домаћин или његов заступник нуде госте ракијом, а то исто чине и све жене, које су од својих кућа донеле ракију. Служење се почиње од свештеника или учитеља, који у овој прилици, као и увек, седе у зачељу. Сваки, који узме чашу ракије, каже: „Хвала, Бог да прости мртве, а Бог да живи живе!“ Па и онај, који не пије ракују, ред је, кад се понуди, да каже: „Хвала, Бог да прости!“ Кад се сваки послужи три пута ракијом, онда се крсти за јело (настаје ручак), а кад буде око пола ручка, тј. кад се принесе домаћиново печење или риба, онда свака жена принесе шта је донела, и обично меће пред свога човека. Погаче изломе по неколико њих између себе у нâкрст. Ако би се мртвац сахранио у дан поста, онда се у том случају никад и никако неће готовити мрсно јело, јер би се то сматрало за велики грех и терет за душу умрлог. Домаћин нуди непрестано говорећи: „Дела, ручајте, Бога вам, и рекните: Бог да прости!“ На шта сви одговарају: „Хвала, ми ручамо задовољно, и Бог да прости!“ Кад се при јелу дође до вина, онда се пије у здравље „остатку“. Прво почиње да пије свештеник, или, ако он није ту, онај који седи у челу совре, и то од прилике овако; „Хвала домаћине и сва браћо редом, која сте данас овде на овом скупу! Ову чашу вина да пијемо за здравље остатку; домаћине за твоје здравље, твоје домаћице за здравље, твоје дечице за здравље, свију твојих за здравље, дао ти се Бог радовати као срећној браћи, „по шкрбости — радости“, Бог да прости мртвог, а Бог да поживи остатак.“ На исти начин, од прилике, пију и остали редом. Ако је умрла девојка, онда се о ручку раздају сви њени дарови, које је спремила. Раздаје их

обично мати и каже: „Ево да ве дарујем, данас ми се ћер удаје, и ви сте били њени сватови“, на шта људи одговарају: „Е, па шта ћеш, кад је то тако било Богу угодно, а мимо њега се не може.“ По ручку се сви разилазе својим кућама, а жене понесу са собом и судове, које су донеле.

У вече се нађе опет који од рођака, који ће заједно с осталим укућанима да преноћи. Сад на месту, на коме је умрли лежао и умро, мећу леб, со и воду (а неки и вино), јер држе да ће душа умрлог опет ту да дође[1]). Сутрадан, у јутру, дижу се рано и спремају на гробље. Спрема се састоји из нешто мало лепог и пробраног јела и бардака ракије. Поред тога, овог јутра носи се на гробље и барјак, који се прави у виду српске тробојке, или просто од једне шамије која стоји на једној дугачкој мотци и која се закити цвећем и јабукама[2]). Још понесу кадионицу са жаром и воштану свећу, коју ће на гробу умрлог упалити и окадити. Барјак носи обично син или кћи (ако сина нема) родитељима, брат брату, брат сестри, итд. и то увек гологлав, а кадионицу носи увек жена, односно мајка. Са женама из куће иду овог јутра на гробље и блиске рођаке и позване сусетке. Свој полазак објављују гласним кукањем, које после кроз село прекину и наставе тек пошто се приближе гробљу. У кукању обично питају мртваца: како је ту ноћ сам преноћио, је ли се новој кући обикнуо, итд. Примера ради ево како то јутро (кад се гробу приближи) кука:

Жена за мужем

Јао куку Мирко,[3]) јао добро,
Јао куку мене, да л' се надаш,

[1]) Кад у јутру нађу, да је чаша са вином (или водом) мало усахнула, верују, да је душа умрлога те ноћи долазила.

[2]) Многи носе барјак и на 40 дана, пола године и годину, те их тако може бити 3—4 на једном гробу....

[3]) Или већ како се буде звао.

Јао куку грдној, да ти дођем,
Јао куку мене, да те питам,
Јао куку мене, јеси ли се,
Јао куку грдној, навикнуо,
Јао куку Мирко, куће нове;
Јао куку мене, је л' ти кућа,
Јао куку Мирко, необична;
Јао куку Мирко, јеси л' веће,
Јао куку грдној, већ видео,
Јао куку мене, деце твоје;
Јао куку мене, јесу ли те,
Јао куку грдној, већ познала;
Јао куку грдној, јесу ли те,
Јао куку мене, што питала;
Јао куку мене, јеси л' веће,
Јао куку грдној, своју кућу,
Јао куку мене, заб'равио?
Јао куку мене, твоја деца,
Јао куку грдној, тебе нису,
Јао куку мене, већ питају,
Јао куку грдној, је ли нано,
Јао куку мене, хоће л' таја,
Јао куку грдној, и већ скоро,
Јао куку мене, да нам дође;
Јао куку мене, шта ће нама,
Јао куку грдној, да донесе?
Јао куку Мирко, ја им кажем,
Јао куку мене, ви слушајте,
Јао куку грдној, па ће таја,
Јао куку грдној, скоро дођи, итд.

Сестра за сестром

Јао селе, да л' се надаш,
Јао грдној, да ти дођем,
Јао мене, да те питам,
Јао селе, јеси ли се,
Јао грдној, већ обикла,
Јао грдној, новој кући?
Јао селе, јао милост,
Јао милост, јао снага,
Јао снага, и лепота,

Јао снага, и вредноћа,
Јао мене, где све оде,
Јао грдној, да с' не врати;
Јао селе, видиш ли ме,
Јао селе, чујеш ли ме,
Јао грдној, да ти идем,
Јао мене, ја сам се већ,
Јао мене, забавила.
Јао селе, с' ким си ноћас,
Јао грдној, ти спавала,
Јао грдној, зар без деце,[1])
Јао јадна, деца твоја,
Јао грдној, тебе ноћас,
Јао мене, и већ траже,
Јао грдној, па те вичу,
Јао мене, да покријеш,
Јао мене, да напојиш,
Јао мене, да обучеш,
Јао грдној, да обујеш,
Јао мене, да умијеш.
Јао сестро, јао добро,
Јао грдној, тебе нема,
Јао јадна, деца твоја,
Јао грдни, сирочићи,
Јао мене, ку' ће она,
Јао мене, сад без тебе,
Јао грдној, тешко њима, итд.

Кад дођу на гроб умрлог, онда метну све јело и пиће на гроб. За тим свака жена (а и од људи, који буде пошао) упали по свећу нело главе умрлог (испод крстаче), па се гроб прелије унакрст вином и окади један пут. Сад клекну све жене око гроба, наслоне главу на земљу од гроба или на руку и све на глас кукају. У кукању је рефање слично предњем.

Пошто се тако искукају све редом које су пошле, онда се послуже ракијом и прихвате неким залогајем. Истом приликом оставе на гробу јела и то обично онога,

[1]) Претпоставља се, да је умрла сестра била удата.

које је умрли најрадије јео, верујући да ће душа његова то јело ту наћи. За тим изделе пиће и јело и другим женама, ако их буде ту било, па седну те се и саме понуде јелом и пићем[1]). После се враћају с гробља и уз пут понуде ракијом свакога кога сретну, делећи му што и од јела, и говорећи: „Дела, Бога ти, узми и рекни Бог да прости!“. Ово јутро понеке мајке носе своме умрлом детету и понешто од хаљина, нарочито капу и сиграчку, којом се најрадије забављало (на пр. свирајку, ножић и др.). Те су ствари заборавиле да му метну у сандук, и зато му их сада вешају на крстачу или барјак, држећи да ће оно с тим стварима моћи и ту да се послужи.

На исти начин иде се на гробље и другог јутра, само с том разликом што се сад не носи барјак и сиграчке.

У прву суботу, која дође по сахрани умрлог, дају „трпезу“ (дању), која се зове *прва субота*. За прву суботу спрема се као и за подушје, тј. кољу се брави и готове разноврсна јела, нарочито она, која је покојник радо јео, при чему не сме изостати пилав и млеко а од пића шербет и вода са шећером. Најближе рођаке, које се позивају на гробље, понесу такође понешто од јела. Овом приликом месе се још и „задушнице“ и спрема кољиво, обоје од пшеничног брашна. „Задушнице“ су колачићи у виду правоугаоника, дугачке до 5 сантиметара, а широке 3—4 см., а кољиво је у виду полумесеца, или још боље у виду месеца у првој четврти, тешко од прилике пола килограма. У суботу пред мрак, око заранчића, крену се жене са једним мушким из куће, те иду на гробље. Жена има сада обично више него првог и другог јутра по сахрани. Рођаке, које због овог долазе из других села, закукају гласно кад се приближе кући умрлог, те тиме објаве свој долазак.

[1]) При пијењу пића сваки проспе мало из чаше на гроб, па тек онда пије.

Исто тако и полазак од куће објављују гласним кукањем; као и првог јутра пролазе и сад кроз село ћутке, а кад се приближе гробљу опет закукају. Свагда прво почиње да кука мати, кћи или сестра. Ради примера да наведем како у том случају кука:

Мати за сином

Јао куку сине, надаш ли се,
Јао куку, мајка да ти дође,
Јао куку мене, да те пита,
Јао куку сине, јеси ли ми,
Јао куку сине, грдне ране,
Јао куку сине, преболео?
Јао куку сине, јао милост,
Јао куку мене, тебе мајка,
Јао куку грдној, већ изгледа,
Јао куку мене, да јој дођеш,
Јао куку мене, да те види,
Јао куку сине, тебе нема.
Јао куку сине, сеја пита,
Јао куку сине, је ли најо,
Јао куку мене, кад ће батâ
Јао куку мене, да ни дође?
Јао куку сине, твоје друштво,
Јао куку мене, мајка гледа,
Јао куку мене, како ради,
Јао куку грдној, и већ слуша,
Јао куку мене, њине мајке,
Јао куку мене, а ја немам
Јао куку мене, сина свога.
Јао куку сине, ку' ће мајка,
Јао куку мене, већ без тебе.
Јао куку сине, ти си био,
Јао куку мене, црној мајци,
Јао куку мене, највреднији,
Јао куку грдној, најмилији, итд.

Пошто и сада на гробу умрлог искукају, и пошто му упале свећу, прелију (вином) и окаде гроб и оставе од

сваког јела помало на њему, седну на једно место, те се мало понуде, па се онда враћају кући. Ако би овом приликом било и других жена на гробљу, онда ће и њих понудити. Од гроба иду капели, крсту или на какво друго место, где дођу и све остале жене, које тада буду дошле на гробље. Ту се прво послуже узајамно са пићем, пилавом, панахиом и задушницама, па седају одвојено у кругове да једу, делећи једна другој од свога јела и пића. Пошто се тако „прихвате", устају те иду кући а на томе месту остављају помало од сваког јела ради „оне душе". Увече, у први мрак, један из куће или из породице умрлог зађе те зове на „трпезу"[1], обично оне људе, који су сами или неко из њихове куће, ишли при сахрани и на гробље, јер има случајева, да понеки дође, упали свећу и испрати мртваца, па се одмах врати кући; такви се не зову на „трпезу." При звању, онај који зове, каже: „Дођите да вечерамо и да кажемо Бог да прости", на шта ови одговарају: „Бог да прости и доћи ћемо". Увече, како који долази и улази у кућу, у којој се даје „трпеза", он подигне капу и гласно рекне: „Бог да прости Марка —" (или како му је име) па се тек после по обичају здрави. За постављени сто седа се по старешинству, као и о Слави. Пошто тако сви поседају, онда се пије прво „за покој душе". За то се на сто одмах метне сито са задушницама (поскурицама), кољивом, тањиром панахије (куване пшенице), двема неупаљеним воштаним свећама, и свећом која је те вечери с гробља враћена и која сада треба да стоји у панахији и да гори док се год буде пило за покој душе. Још се на сто метне помало од сваког јела у засебним тањирима, а поред сита се метну још две чаше пуне вина. Кад је све то спремљено, онда домаћин узима кадионицу и још један пут (а никако три пута, као о

[1] У Крајини се зове *помана* (сигурно од спомен — помен — помана...)

Слави) окади све који су на дању дошли, па се по обичају помоли Богу, и на крају молитве рекне са свима присутним „Бог да прости мртву душу“. После овога узима панахију, прелије је вином, па је са онима, који седе у врху совре, прихвати са по једном руком, и, дижући је три пута у вис, рекне са осталима: „Бог да прости мртву душу“. За овим сви измакну руке, а домаћин и онај што седи у врх совре остану да држе панахију, при чему, док онај држи тањир, домаћин окуси од ње, па после он држи тањир, а онај други окуси. На исти начин се послуже панахијом и остали, придржавајући један другоме тањир и сваки, који узима панахију, претходно каже: „Бог да прости“.

После послуживања панахије служе се вином. Домаћин узме из сита оне две неупаљене свеће, па их запали, и једну дâ, с пуном чашом вина, ономе што седи у врх софре, а другу, такође с пуном чашом вина, задржи за себе. Обојица се прекрсте и пољубе свећу, рекавши: „Бог да прости“, па пију по мало вина, после чега дају редом свеће и чаше, да и остали пију на исти начин. При овоме се пази да се чаше укрсте, тј. да домаћинова чаша и свећа иду на противну страну, од чаше и свеће онога који буде у врху совре седео. Кад тако буду пили сви, па и укућани, онда се свеће враћају истим редом натраг и сваки, који их буде прихватао, каже: „Бог да прости“. Напослетку их домаћин прихвати, састави, увије и привошти на пободени нож у столу, да ту догоре. После овога домаћин заврши молитву и људи седну. Сад једна од жена (редуша или домаћица) заће те подели оне задушнице (поскурице) из сита, говорећи свакоме редом: „Узми и рекни Бог да прости!“ а он узме, пољуби и рекне: „Бог да прости!“ Узете задушнице понегде не једу, већ мећу у недра или џеп да понесу деци. Кољиво се оставља да се сутрадан понесе у цркву, заједно са панахијом, вином и свећама,

или се однесе још овога вечера. По вечери сваки иде својој кући.

До скора су сви мушки у кући ишли до прве суботе гологлави, али сада у већини места иду гологлави само онај дан кад се сахрањује, па одмах сутра дан мењу капу.

На сличан начин даје се умрлом „трпеза“ о „четрдесет дана“, о „пола године“ и „години“. До 40 дана (а неки и пб године и до године) старији мушки иду необријани и неочешљани. Уочи године „облаже“ се умрлом гроб, који се састоји из камене плоче и каменог крста, који се намешта више главе умрлог и на њему се урезује натпис, у коме стоји име и презиме умрлог, кад је умр̈о, у којој години, и ко му је подигао споменик. У овоме се крају надгробни споменици израђују од камена пешчара, који се вади у селу Брајковцу, а коштају од 10 па до 200 динара.

Поред „трпезе“ још се иде умрлом на гроб уочи сваке недеље, у посте, а нарочито за време великих поста, у очи сваког већег празника, о задушницама, уочи поклада и уочи Славе. И тада се, као и увек, носи на гробље боље јело, воће и пиће. Нарочито се, као што је већ поменуто, носи оно јело (или пиће) које је покојник најрадије јео.

Жалост за умрлим траје различито: ако је мало дете, 40 дана или пола године, а ако је одрастао (а нарочито жењен) целу годину дана. За то време женске носе врану (црну) шамију и неће из куће нико поиграти нити запевати. Удовица или удовац неће се удати, односно оженити, док умрлом не изда годину и не „обложи гроб.“ Но ако мисле пре године то да раде, онда о сахрани, при поласку на гробље, раздреше кајише

[1] У Темнићу се иде на гробље до 40 дана уочи сваке недеље и празника, а после само уочи празника, а у Левчу иду на гробље уочи сваке недеље и празника за целу годину.

на опанцима, и тада им је, како мисле, опроштено да то ураде. Овде се може чути (у шали) да жена жали мужа толико дуго колико ври лонац, кад се измакне од ватре. Понеки од мушких носе у знак жалости за целу годину црну пантљику око феса.

Често умирање у кући доводе у везу и са рђавим местом, на коме је кућа подигнута, и нису ретки случајеви да су поједини само због овога изместили кућу на друго место. Женске иду гологлаве обично онај дан, кад се мртвац сахрањује, за тим још прво и друго јутро, а носе преврнуте хаљине до прве суботе или 40 дана.

Вредно је овде поменути нека народна веровања, која су у вези са смрти. Тако, ако је коме већи први (дебели) прст на нози, верују, да ће му умрети пре мајка; у противном умреће му пре отац. Ако деца (мала) много плачу, слуте да остану сирочићи. Ако пас урла, држи се да тим предсказује скорашњу смрт газдину, или кога другог из куће. Колико ко има *завојака* на глави, верују да ће се толико пута у животу женити. Бушна кобилица предсказује смрт у кући. Коме се уочи Божића (на Бадњи дан) не види глава на сенци, верују да ће умрети још у тој години. Који нагло промени начин живота, неће дуго живети.

Овде су познате ове народне изреке о смрти: Боља је лепа смрт, но мучан живот. Мртвима за душу, живима у гушу. (Изрека која важи за задушнице и трпезе). Боље да те жале живог но мртвог. Тешко кући у којој често жене умиру (и волови липсују). Ум за морем, смрт за вратом. Да га човек прати по смрт, могао би се сит наживети. Тут смрче на унуче! (Рекао старац, кад је видео да му се смрт приближује.) Благо њему, кад се одморио! (Каже неки обично од старијих за некога који је умр̏о). Тешко томе кога нема. (Каже се за умрлог у случају, кад га родбина довољно не жали). Ко се роди, мора и умрети. Један пут се

умире. (што пре, с мање мука). Неће гром у коприве. (Каже се некоме, који није тако уважен, а који се смрти). Нема смрти без суђена дана. Мртва уста не говоре. Мртва се глава из гроба не диже. Један ми се отего, други ми се протего. (Каже жена (у шали), кад јој умре муж). Мука душу не вади. (Хоће рећи, нема смрти без суђена дана).

V. Задушнице (Даће)

Овде су познате троје задушнице: јесење пред Митров-дан, зимске пред месне покладе и летње пред Духове. Ове последње не признају се свуда. Задушнице морају да буду свагда у петак. У четвртак, пред задушнице, жене намесе од пшеничног сквасног теста доста малих, четвртастих (у виду правоугаоника) колачића, који се зову *задушнице* или *поскурице*. Поред тога умесе још и крснике или крстове, а то је повећи колач са четири, унакрст извучена, рогља.

У петак, на сам дан задушница, спреми се јело и пиће, које ће се понети на гробље. Јело мора да је посно и укусно зготовљено, при чему мецган пасуљ и сарма од купуса никад не изостаје. Поред јела спреми се и бардачић ракије, коју многи запрже шећером. Кад је све спремљено, онда после подне око заранака иду на гробље, обично човек и жена: човек носи пиће, а жена јело, кадионицу и друге потребне ствари. Кад тамо дођу, зађу по гробљу те сваки свом умрлом упали свећу на гробу, окади гроб и прелије га вином, које се нарочито за то доноси, макар и у најмањој количини. Ако је неко скоро умр̏о, онда га још жене и ожале кукањем. Кад су и са тим готови, онда се сви скупљају на за то одређеном месту, и ту седају на закуску: „мртвима за душу“. У оваквим случајевима једна фамилија или један крај села има обично

своју засебну совру у гробљу, где седају, и то понегде одвојено људи од жена, а понегде сви заједно. Ту се сад изнесе шта је ко донео за јело. Жене обично мешу све пред људе, па им после људи пруже да и оне једу. После овога жене зађу те поделе задушнице, али не свима, већ само извесном броју лица. Дељење се обично врши узајамно. Сваки, који прими пружену му задушницу, пољуби је и рекне: „Бог да прости!“ После овога почињу јести. Жене служе редом људе ракијом. При узимању сваки каже: „Бог да прости“, и пије. Кад тако послужи свака жена све људе, који су ту за једном совром и кад ретко који од људи одбије пружену му чашу, онда није чудо, што се после враћају с гробља скоро сви по мало „њевнути“[1]. Пошто жене тако послуже, онда се враћају на своје место, за своју трпезу, те се ту и оне понуде јелом и пићем. С гробља се враћају обично у сунчани заход, и редак је случај да се ко (нарочито од људи) врати трезан.

Сутрадан, у суботу пре сунчевог изласка, побрише се и растреби кућа и метне усред куће совра, на коју се метну задушнице и чаша вина. После овога узму се спремљене воштане свећице и сваком умрлом члану породице упали се по једна. При овом свећа се прво пољуби и рекне: „Бог да прости мога оца Марка“ (или већ кога буде), па се привошти уз крај од совре. Кад се тако све свеће попале, онда се окаде и чувају да лепо сагоре.

О зимским задушницама се за ово јутро спреми и лепо јело (пиктије, сир, кисео купус са сувом пастрмом, печена кокошка или ћурка и пита), па се постави на сто или совру. Сад жене иду са задушницама од куће до куће те у свакој поједу мало и попију по коју,

[1] Отуда и изрека: „Писмо кај (= кâ и) на задушницама“ (или гробљу)

па оставе онолико задушница, колико има живих чељади у дотичној кући, и иду даље. Мушкима се, а нарочито домаћину, оставља крсник. Која жена (домаћица) не би могла сама да иде по селу, она даје задушнице са совре оним женама, које јој дођу у кућу, и то сваком живом чељадету по једну. Задушнице се носе обично по породици и блиском суседству. Које куће носе једна другој задушнице, памти се и млађи то продужују. У неким местима место жена задушнице носе људи или деца; кад људи носе, онда је чашћење веће, због чега се деси да међу њима буде и пијаних. Кад деца разносе, онда она не једу, већ им даду да понесу нешто од јела (обично сира, пиктија и др.).

Понедељак пред задушнице многи посте, ако не сви у кући, а оно домаћица. „То се ваља“ ради оних који су помрли.

VI. Ђурђев-дан.

Биљни Петак. — Петак пред Ђурђев-дан зове се Биљни Петак. Овога дана жене у овом крају иду у поље, „у траве“. Ако не би имало оних трáвâ, које њима требају, у атару њиховог села, оне иду у атар другог села. Тамо обично наберу ове траве: *коириву, копитњак, сисачу, омилен, одолен, петлову кресту, петлово перо, ђурђевак, повратy, оман, бризгавац, млечику, јечам, златноглав, бели слез, гутлавачу, зечије уши, ириватницу, дебелицу, вратич, крављачу, подбео, навалу, козлац, гороцвет, кукурек, мечију шапу* (траву) и наломе гранчица од *леске, дрена* и *граба*. Нарочито се труде да набаве повратy и навалу, јер оне помажу да стока има доста млека.

Мајке воде ћерке у траве а свекрве снахе, те им показују како се зове која трава, да и оне после знају. Све жене не знају подједнако које траве треба за овај дан

брати; за то има нарочитих жéнâ (обично од старијих) које се у овом послу најбоље разумеју, те се остале жене грабе да с њима буду у друштву при овом послу. Набране траве доносе кући и остављају на неко склоните место, да ту дочекају Ђурђев-дан.

Уочи Ђурђев-дана. — У вече, уочи Ђурђев-дана, наломи се врбових гранчица, па се с оним већ набраним лесковим, дреновим и грабовим гранчицама и цвећем од јоргована оките прозори и врата на кући и осталим зградама, као и спољашње вратнице. Ово се чини за то, да би година окитила берићетом а дом животом и здрављем. Поред тога ове се вечери, а и целе ноћи, врача око стоке, а и иначе. Тако многе жене протерају у вече овце и осталу стоку кроз обруч од бурета или каце или преко своје канице; то раде за то да стока држи дом или да се не растура, него увек да буде на окупу. Понеке жене напуне увече ведрицу водом, око које вежу на црвеном кончићу олово и потковицу, па је метну у тор, међу стоку, да преноћи. Кад је остављају обично говоре: „Како си данас пуна и тешка, тако да будеш на век!“ У јутру, кад пођу на мужу, опашу ведрицу врбовим прутом да млеко у ведрици расте, навире, као врба и заките је здравцем (да је млеко здраво), селеном и копитњаком.

Многе се жене боје да им која врачара, нарочито сусетка, ноћу, у очи Ђурђев-дана, не „одузме“ млеко од музне стоке, за то понеке те вечери раде ово: узму кантар, катанац и божићну сб, која се нарочито за ово од Божића оставља, па с тим стварима обиђу једном око сточног тора, затварајући катанац а после га, идући, отворе, па га пред вратима опет затворе; тако раде три пута. При овоме говоре: „Мој бели смок сб солио, кантар мерио, а катанац чувао од душмана и злотвора“. Понеке жене противу „чиња“ по-

сипљу уочи овога дана пепео и брашно око тора, говорећи: Кад се пепео (или брашно) покупио, тад се мојој стоци учинило" (тако три пута). А да би се пак заплашиле врачаре да ове ноћи не прилазе торовима, као и да би дотична стока била преко године на гласу, многи људи ове ноћи пуцају из пушака. Да се не би стоци уврачало, чини се и ово: уочи овога дана метну жив угљен на земљу, поспу га водом и покрију сачем. За тим овај сач гребу циганским гребенима или грабуљом, говорећи: „Како цврчи овај угљен, тако да цврчи у мукама она, која би ми ноћас стоци учинила; а како ја сада овај сач гребем, тако тамо њу у паклу ђаволи гребали"; тако се каже три пута. После се угашени угљен истуца, помеша с пепелом и проспе око тора у коме је стока, говорећи исте оне речи, као и при просипању пепела или брашна.

Врачаре пак ове ноћи овако чине: у неко даба ноћи дођу до тора онога домаћина, коме су намерне да чине; ту, у неком склонитом месту, свуку све хаљине са себе, па узјашу вратило, које нарочито за ово понесу од куће. Јашући вратило, оне три пута оптрче око тора, говорећи: „Оп, оп, оп, Марку (или како се дотични домаћин зове) троп, мени бели смок". Било је случајева, а и данас се дешава, да се ове врачаре на делу ухвате, па онда са њима свашта бива. Друге опет врачаре бацају ове ноћи ономе, коме су намерне да учине, у тор сплачину (помију) или превртути бусен земље, на коме је домаћинова ведрица при мужи стојала, или покварено јаје (муњак), хотећи и тим да учине да овај нема вајде од стоке, коју музе (сплачина или покварено јаје, да му се млеко квари, а превртут бусен, да му се млеко преврће (груша) и да му се све у кући преврне од добра на зло).

Многе мајке остављају уочи Ђурђев-дана бео, или црвен конац да преноћи на шипку (дивља ружа),

који сутра узимају и везују деци око гуше, а на место њега остављају жут или црн конац, говорећи: „Остављам жутило а узимам црвенило, остављам црнило а узимам светлило“. Тако говоре три пута.

У неким местима овога краја постоји обичај, да момци ноћу, уочи овога празника, скитају по селу и пољу. Деси се случај да покаткад ове ноћи учине штету ономе, који је ма кога од њих нешто наљутио; нарочито пак хоће радо ове ноћи да се свете ономе, који једном од њих није дао девојку, кад му је потражио. А кад хоће неку девојку да осрамоте, они јој ове ноћи скину и однесу вратницу са дворишта, па је баце где год у близини, или још што је још горе, украду хаљине, нарочито кошуљу, кад се ове ноћи, у зору, буде купала у води или ваљала по јечму. Ово се сматра као велика увреда за девојку, због тога њена породица трага за дотичнима, и тражи прилику да им се освети.

Девојке чине такође ове ноћи, али највише у односу на своју удадбу. Тако неке се од њих ноћу или изјутра рано ваљају по јечму, да момци јече за њима; друге се купају на вишњи или грабу, или јашу једно од ова два дрвета, да се момци грабе или да свисну за њима; треће кидају исте вечери два пера бела лука, намењујући један себи а други ономе момку кога воле; ако у јутру буде једно перо веће а друго мање, неће се узети, у противном случају узеће се; четврте беру уочи овога дана иверака на дрвљанику и метну их иза врата кућних да ту преноће, сутрадан их броје, па ако буде чив (пар), удаће се још у истој години, а ако буде тек, неће; пете мећу пред легање у свој опанак или ципелу мало леба, соли, воде, масти, чунак, јечма, чешаљ и нож, говорећи при том: „Ко је мој суђеник, нека дође вечерас код мене; ако је гладан, ево му леба и соли; ако је жедан, ево му воде; ако је бос, ево му опанака (или ципела) да се обује; ако

је на коњу, ево му зоби за коња; ако мора да пређе преко воде, ево му чунак, да се превезе; ако је нечешљан, ево му чешља и мас' да се очешља; ако мора да пређе преко горе, ево му ножа да сече гору и да се брани од зверова"; тако говори три пута. Неке се опет у јутру рано купају на преврнутом кориту, да би се момцима за њима памет преврнула, итд.

На Ђурђев-дан. — Овога дана, у јутру рано, сва се кућња чељад окупају у кориту или реци, ако је близу. У ту воду мећу: копитњак, здравац, калопер, коприву, омилен, селен, и друге траве и цвеће. Улога сваке метуте траве тумачи се скоро по самом имену, али коприву мећу да деца жарко љубе своје родитеље. После купања сви се обуку у ново и чисто одело и опашу врбом и дреном; врбом да расту као врба а дреном да буду здрави као дрен. Још задевају за појас: здравац, селен, рутвицу, и још понеко цвеће. Кога би сунце затекло у постељи на Ђурђев-дан, тај неће, како народ верује, бити здрав преко целе године.

Овога јутра пусти се рано стока, те се напасе по пшеници и великој трави. Свак се сада стара да му стока буде добро сита, јер верује како му стока буде тога дана сита, тако ће бити и преко целе године. Запимљиво је, да овога јутра стока пасе обично росну траву, па су ретки случајеви да јој шкоди. Народ тумачи да је сада чува сам Св. Ђорђе. Чим се музна стока дотера с паше, одмах се музе у окићену ведрицу, као што сам то већ напоменуо. То се млеко свари и даје деци да једу. Сваком, пре јела, сипају воду за врат, да би млека било као воде. Многи не окусе млека, сира, и јагњећег меса пре Ђурђев-дана, а нарочито неће то окусити мајке, којима су деца умирала, или које имају децу „на сиси".

Овога дана стока се крми око ручка и то на овај начин: с трицама се помешају све оне траве, које су набране на Биљни Петак, па се са тим закрми стока. За ово се набране траве претходно ситно исецкају, како би се лакше с трињама замеле. Стоку крме обично жене а ређе људи. Понеке жене, при крмљењу, мећу трице у круг од своје канице, да се не би стока преко године растурала. Трице се соле сољу од божићног дана. Стока се овога дана крми, да би била здрава и напредна. Телад и јагањци се не одвајају овога дана после музења од крава и оваца, већ цео дан иду заједно; тако се то „ваља" због запата саме стоке.

Ујутру рано на Ђурђев-дан направи се од лескового прућа неколико крстића, па се по један метне под стреху од куће и осталих зграда, а остале однесу у њиве и винограде, те их тамо забоду у земљу. Ово се чини за то, да би крст сачувао дом и имање од свакога зла и непогоде.

Многе жене измивају овога јутра главу своје деце са сврачијим или врањим јајетом. Ово чине за то, да не би деца имала по коси полеп (пӱут — перут).

Овога дана ретко ко преко дана спава, јер кажу, ко то чини, биће после преко целе године спављив и дремљив.

Имућни људи кољу за овај дан јагањце, јер верују да ће им се стока после боље патити.

Ко је шугав, треба овога јутра да се окупа у роси, па ће му шуга проћи.

„Ваља се" да мати на Ђурђев-дан посеје конопље, па ће јој деца брзо расти као конопље.

„Не ваља се" на три дана пред Ђурђев-дан сејати кукуруз, јер ће да га једе много црв.

Многе породице у овоме крају славе Ђурђев-дан.

Ако је на Ђурђев-дан ведро, биће родна година.

VII. Јеремијин-дан.

Уочи овога дана, у вече, деца ударају у звонце, тепсију, тигањ или ашов, па, идући око куће, певају:

Јеремија у поље,
Беж'те змије у море,
Наше поље широко,
Ваше море дубоко.
Све до једна побегла,
Само једна остала,
И она се распала.

Тако певајући облете три пута око куће, па после и око осталих зграда и кошара где стока борави. Где нема деце, то ће жена, па и човек извршити, само се неће овај обичај пропустити. Ово се чини за то, да не буде преко године много змија, које штету чине. Неки кажу да се ово још чини и због вукова, лисица и осталих зверова, да не би давили стоку.

У понеким местима овога краја скупе се уочи Јеремијин-дана 10 — 15 момака, па иду од куће до куће и, обилазећи око куће, певају на глас горе поменуту песму. Њих зову „Јеремије". Пошто обиђу око куће, домаћин им даје сланине, сира, јаја, леба, а понекад још и новаца. Поред тога нуде их код сваке куће и пићем. Кад „Јеремије" обиђу све куће по селу, они поделе између себе на равне части оно што су добили, па се после разиђу сваки својој кући. Понегде спреме добру вечеру од онога што су добили, па се часте и играју до у саму зору. Пре су „Јеремије" ишле и по пољу од кошаре до кошаре, али сад не иду. —

На Јеремијин-дан или уочи Јеремијин-дана сеју се обично конопље.

VIII. Видов-дан (15. јуна)

Овога дана, рано изјутра, износи се сва стајаћа (стојећа) руба из куће. У којој кући има девојка за

удају, она поред овога износи и све своје дарове, које је спремила. Све се то распросте на угледном месту у дворишту, на нарочитој мотки или по плоту, да би је могао да види сваки, који туда буде прошао. Руба стоји ту до ручка, па се после лепо истресе свака ствар за себе, уноси и оставља на своје место. Девојачки је понос кад има овога дана да изнесе какву лепу своју рукотворину. Хаљине се износе за то да их не би мољац преко године јео, а девојачке ствари да би се девојке што пре удале. За то понеке девојке овога дана певају:

Видов-данче, несуђени санче,
Кажи моме суђеноме драгу:
Да га чекам млада до јесени,
Од јесени нека дође мени.

До Видов-дана се сеје просо, па зато се и каже: „Алисеја (пророк Јелисеј, који је у очи Видов дана) просо сеја, иде Виде (Видов-дан) да га види".

IX. Петров-дан

Овога дана праве се *сирци*, који се деле деци у кући и комшилуку.

X. Свети Илија

За Св. Илију верује се да је брат Огњеној Марији и Светом Пантелији, и да он громом бије и муњама пали. Отуда и народна клетва: „Свети Илија те у перчин погодио! Свети Илија те гађао, убио, итд.!" Још се верује да би он све попалио и побио, само кад би знао када је његов дан, али му не дâ да то дозна сестра Огњена Марија. Овај је светац у великом поштовању код народа, и неће нико никад на његов дан греовати (радити.)

Овога дана одломе се у свакој њиви са кукурузом по три печењка, па се скувају, једу, разносе и дају по суседству. Ово се чини, да би кукуруз сваке године добро родио. —

Још се овога дана редовно кољу стари петлови (певци), које обично замењују нови. Петла кољу овога дана с онаквом ревношћу као Турци овна на курбан. То чине наравно само ако Св. Илија пада на мрсан дан; у противном случају то не чине, нити тада ко мрси. Не „ваља се“ да на Св. Илију буду конопље у води, јер ће иструнути. Ако би овога дана загрмело, појешће црв орахе и лешњике. На Св. Илију се бере српак за бојење.

XI. Преображење

За овај празник верују да се тада преобрати и лист у гори и камен у води, и да овога дана почиње јесен. Овога се дана подсецају и пчеле.

XII. Међудневице

Време од Велике до Мале Госпође зове се *Међудневица*. Тада жене беру *међудневичке траве*, које после употребљавају за лек. Нарочито се старају да наберу: кичицу, крљу (рицинус), хајдучку траву или месечину, папричицу или бобицу (јабучицу), угаслицу, коњски босиљак, цвет од липе, зрео род од корова, дрена, шипка, оскоруше, шљиве и трна, други род од јабука (што о јесени цветају) и мало зелено лубенче. Крља се туца и пије кад ко пати од јаког затвора. Мало зелено лубенче дају да једе онај, који пати од суве болести (јектике). Род од зрелог корова, шипка, оскоруше и трна дају да пије (у чаши воде), онај који пати од срдобоље. Угаслицу поквасе у води

и пију од сваке болести, а нарочито противу ватрушгине. Зреле међудневичке шљиве кувају и пију противу кашља и затвора. Цвет од липе кувају и пију противу кашља. Кичицу кувају и пију противу грознице. Хајдучку траву мећу на рану, кад се ко посече (тада је истуцају и мокраћом наквасе), а кувану пију противу кашља. Коњски босиљак кувају и пију противу трбобоље. Род од дрена једу противу далка и пролива. Други род од јабука једу противу грознице тз. *независнице*. Верује се да ове и још неке траве имају већу лековитост, кад се о Међудневици наберу.

XIII. Варица

На Варицу су кува жито, које се после даје деци те једу, а један део се остави за Кокошињи Божић, да се њиме кокошке нахране. У жито (кукуруз) се меће и пшеница. Варица је 4., Св. Сава 5. а Св. Никола 6. децембра, те се за то и каже: „Варварица вари а Савица хлади, Николица куса.“

XIV. Материце и Оцеви (Оци)

Друга недеља пред Божић зове се *Материце*. На тај дан рано у јутру, по варошима и варошицама, везују деца мајке, због чега добивају од њих по који ситан новац, шећера, смокава и други какав поклон. За тај дан и обичај не зна се по селима ова два краја, сем што се може наћи код чиновника и трговаца, који по селима живе

Прва недеља пред Божић зове се *Оцеви* или *Св. Оци* (тако их овуда зову). По варошима и варошицама тога дана, деца везују оцеве и за то од њих добијају сличне поклоне као и од матера о Материцама. Но и за тај се обичај не зна по селима. На Св. Оце с

рији људи иду обично у цркву и причешћују се. За то највише света и највише причесника има: у божићне посте на Св. Оце, а у велике посте на Цвети

XV. Свети Игњат (Кокошињи Божић)

Свети Игњат пада 20 децембра. Народ у Левчу и Темнићу тај дан зове *Кокошињи Божић*. Овога дана домаћица рано изјутра сваби кокошке и осталу живад и порани их оним житом, које је на Варицу (4. децем.) кувано и за овај дан нарочито сачувано.

Пре него што ће се ово жито дати кокошима, једна од млађих женскиња из куће, метне га у сито, огрне преко леђа неку пољаву, па тако обиђе једном око куће. Кад дође пред кућња врата, она пита домаћицу. „Где ти носе кокошке?“ на шта јој она одговара: „Ту у кући и око куће, у бачви, кошари, салашу, кошу, итд.“ Тако раде три пута. Ово се чини да не би кокошке губиле јаја, но да би их носиле на месту, где се лако могу наћи.

После овога бајања кокошкє се ране, и то овако: домаћица распаше своју каницу, веже је у котур и тако положи на земљу, при чему један крај од ње веже за своју ногу. За тим сипа жито у тај котур и вăби кокошке. Ово се чини за то, да би кокошке преко године ишле за домаћицом и да се не би растурале.

Који туђин дође овога дана први у кућу, то је *кокошињи положајник*. Ако случајно нико не би дошао, они ће као и на Божић нарочито зовнути некога из суседства. Чим положајник уђе у кућу или собу, одмах му дају јастук да седне, да би се кокошке што чешће легле. За тим му донесу једну тикву, која се нарочито за овај случај спреми, те је ту разбије, али тако јако да се из ње распрши семе на све стране, а то раде за то да би се тако пилад множила, тј. да их има

онолико као у тикви семена. У истој цељи сипају се и ораси преко положајника. Положајник „не ваља“ да се помери с места, да се не би кокошке с гнезда померале. Њега часте врућом меденом ракијом, сувим воћем, јабукама, крушкама, орасима и тд.

На положајника добро пазе да ли је *батлија*; ако би био *ујлија*, неће га више никад звати. Ако се кокоши буду преко године добро множиле и носиле јаја, онда је положајник батлија; а ако буду липсавале и не буду носиле, онда је ујлија и њега за све то криве. Батлију положајника не мењају за дуг низ година.

XVI. Бадњи-дан.

Овога дана рано изјутра почисти готово сваки домаћин димњак (оџак) у кући, па затим убије прасе, које се зове *божићњар*. Божићњару се деца радују више но и самом празнику, и управо код њих је овај празник оличен у овом прасету; за то се сваки домаћин, па био он макар и најсиромашнији, стара да овога дана не остане без божићњара. Крв од божићњара остављају да се њоме на Божић закрми стока (ради запата). Исто тако остављају и јабучицу од прасета, коју натакну на сирово дрво, па склоне под стреху да се суши; ако некога боли гуша, они сипају кроз њу воду и дају болеснику да пије. Ако који сељак не би имао да купи прасе за овај дан, он коље неко бравче из стада; а који ни то не би имао, он коље ћурана, гуску или петла, само неће да дочека Божић, а да што год не закоље. После овога понеки иду у оближњи забран за дрва. На Бадњи-дан жене су још у већем послу, него мушки; оне тада имају, како саме веле, пуне руке посла. Проперу, што имају за пропирање, окрпе, заплету, доврше неки свој (женски) посао, ако је на мало остао, и месе од прошина и пшенична брашна

хлеба, колико ће требати за три дана. Од сквасног (пшеничног) теста месе четири повећа шарена колача, који ће се пресећи, кад се буде пило „у Славу“, на Бадњи-дан (увече), на први, други и трећи дан Божића. За овим умесе колач за полажајника, за вола и неколико обичних колача, које још истог дана дају деци (сваком по један) да поједу; после овога месе разне друге фигурасте колаче (као напр: зеца, гуску, пловку, кола, топуз и др.), које о Божићу дају гостима за децу или носе деци, кад иду у госте. Још умесе један колач за овце; он се прави на форму маказа и њим се закрмљују овце на Божић. За овим умесе колач за свиње, којим их закрмљују такође на Божић; овај се колач прави на форму лопте, по врх које се мећу ситне куглице од теста. То раде све због запата. После мешења, жене напуне овсаном или јечменом сламом опране јастуке и сламњаке, па их ушију и после доводе у ред и чисте „кућу“ и собу, у којој ће се божићковати. Децу обузме тада неко радовање, које је помешано с великим нестрпљењем. Мајке их теше, говорећи им, да је Божић близу, да ће довече да буде на тавану а сутра у кући. На Бадњи-дан још, хори се по многим кућама дечија песма:

Божић, Божић бата,
Носи киту злата,
Да позлати врата,
Поред врата и кућу,
И сву децу у кући.

или:

У Божића три ножића,
Једним сече јабучице,
Другим сече вешалице,
Трећим сече печеницу.

или:

Иде Божић, коледо,
Нашем дому, коледо,

Сваком носи, коледа,
Коли изрекла, коледа,
И све друга, коледа,
Што нам треба, коледа.

Један од људи иде овога дана у дрва и тамо одсече и једно церово дрво, коме се нарочита почаст указује и које се зове *бадњак* (отуда и Бадњи-дан). Који пак нису ишли с колима за дрва, они отиду с вечери у свој оближњи забран, те тамо одсеку бадњак. Онај, који иде за бадњак, мора да има на рукама рукавице и да понесе са собом један клас кукуруза и за то нарочито умешени колачић. Кад дође у забран, он бира право церово дрво, средње дебљине. Кад га нађе, он се окрене према њему и истоку, прекрсти се три пута, попрска га кукурузним зрнима, преломи преко пола донети колачић и ослови га речима: „Добро вече свети бадњаче! Срећан ти дан! Дошао сам к теби, да те однесем дому моме, да ми тамо будеш веран помоћник у сваком напретку и бољитку: у кући, у тору, у пољу, и на сваком месту.“ За овим га почне у корену сећи. Пресек треба да буде кос, како би се на њега могле сместити ствари, којима се у вече дарује бадњак. Први ивер, који одлети од бадњака, оставља, те даје домаћици да меће под карлице, да би јој кајмак био толико дебео. Добро пазе да бадњак при падању не застане на којем дрвету, јер ће после томе домаћину да застане свака срећа у напретку. Пошто се бадњак пресече, носи се онако неокресан кући. Ту се исече на три дела: најдебљи део, јесте прави бадњак и он се не цепа; део, који је одмах до њега, јесте бадњачица, и и она се такође не цепа, а најгорњи део су бадњачићи, и они се цепају на неколико делова. Врх са шумом оставља се, да се од њега ломе гранчице и чара по ватри.

Пошто је одсечен и припремљен бадњак, намирује се стока и узима у врећу слама за увече. Обично узи-

мају јечмену сламу, али у недостатку ње узима се и друга. И сламу, као и бадњак, носе у рукавицама

Пред сам мрак домаћице изнесу из куће столице, ступу (с тучком) и друге ствари, те склоне у другу коју зграду или под стреху иза куће. Поред тога, што је год дато коме на зајам у селу (суседство), узима се, а узето враћа се, јер се „не ваља“ (ради здравља) да се ствари затеку на Божић код туђина. Сад је већ и вечера готова, која се разноврсношћу јела и слаткиша сматра као најлепша од свих осталих посних вечера. На њој мора бити макар и мало рибе (суве и сирове) ораха, меда, гибанице с купусом, и разних других јела, зејтином запржених.

Кад је све готово, срећено и припремљено; кад је цео посао свршен, и кад су сви укућани на окупу, онда наступа бадње вече, на којем се ово ради: прво се наложи у кући велика ватра; за тим домаћин навуче рукавице и јави домаћици и осталим укућанима да ће да уноси бадњак. Домаћица брже боље спреми у сито кукуруза (или — ређе — пшенице) Домаћин се при повратку накашље и лупи ногом пред вратима, како би га сви укућани дочекали стојећи. Улазећи у кућу говори: „Добро вече, срећње бадње вече, срећан бадњак; ево где га у кућу уносимо, те да нам у идућој години донесе: оваца, новаца, среће, кесе, берићета, здравља и сва жељена добра. За то нека нам је срећан и добро дошао:“ Говорећи ово, он чара с њим по ватри, па га полаже, али тако да „глава“ (дебљи крај) бадњака дође у зачеље огњишта. Кад је домаћин прешао кућни праг с бадњаком у рукама, домаћица га прска житом говорећи: „Добро нам дошао и срећан ти бадњак.“ На исти начин домаћин уноси бадњачицу и бадњачиће. Кад се све то метне на ватру, онда се преко бадњака љубе сви укућани, при чему почиње домаћи

са домаћицом. Ово раде за то да се овце љубе с јагањцима, краве с теладма и т д.

После овога домаћин иде за сламу, која стоји у врећи, пред кућним прагом. Уносећи сламу, говори: „Добро вече и срећне бадње вече!“ Домаћица га и сада прска кукурузом, одговарајући му: „Добро дошао и срећње бадње вече, да Бог да!“ Врећу не одвезује, већ јој „уста“ окрене доле низ своја леђа и, држећи је тако обема рукама преко рамена, говори: „Квок, квок, квок“. Деца и остала кућна чељад трче за њим, чупају и растурају сламу по кући, вичући: „Пију, пију, пију“ итд. Свако дете, па и оно најмање, и сваки укућанин, „ваља се“ да гази обувен у чарапе по слами јер у противном излазиће му по табанима преко целе године набоји, због тога је дужност домаћицама да за то вече спреме свакоме нове чарапе. Слама се на овај начин растури свуд по кући и по соби.

Кад се и ово сврши, моле се Богу. За ову молитву домаћица је спремила повећу воштаницу, коју домаћин пољуби, упали је на спремљеној земљаној кадионици, и, прекрстивши се, привошти је на источној страни кућњег дувара. За овим се укућани поређају у полукруг, окренув се свећи и истоку, али тако да сви мушки буду на десној а женске на левој страни. Домаћин стане до саме свеће, на десној страни, и он се моли гласно за све укућане. Прво окади три пута свећу, себе, сву чељад, бадњак и божићњара, за тим преда кадионицу домаћици, или ком другом чељадету, да окади све кућне одаје Он пак, поклонивши се, говори: „Да се са страхом приклонимо часноме крсту и благоме Христу,“ и онда настаје права молитва. Ове су молитве врло различите садржине, јер ни у две суседне куће нису једнаке, за то их не доносимо као опште за један крај. Ну готово у сваној молитви призива се свемогући Бог, Исус Христос, Св. Дух, Света Тројица, Богородица и

готово сви светитељи. То се тако понови три пута, а између сваког понављања говори се: „Господи помилуј“ (8 пута), а последњи се пут каже: „Господи помилуј нас“; тако три пута узастопце. На свршетку молитве домаћин каже (3 пута): „Прими Боже малу молитву за велику, молимо ти се.“ А кад се после прекрсти, говори три пута: „Нека Бог услиши нашу молитву и на здравље молитва!“ Жене се највише моле Светој Тројици, живој Богородици, Св. Петци и Св. Недељи. Деца ништа не говоре, већ подражавају у кршћењу старијима. Молитва је дуга и траје обично четврт до пола сата. По свршеној молитви угасе свећу и поседају поред ватре. Сад сваки узме да завезује угужвану сламу, говорећи: „Овако да завезује и роди кукуруз, пшеница, пасуљ, лубенице, диње, тикве, трешње, шљиве, крушке, јабуке, вишње“ итд. Жене сад почну постављати вечеру али не на лопару, соври или столу, већ на простртом покровцу, врећи, бисазима или торби, а ако тога нема, онда на повећем убрусу. Сад се прво попију неколико чаша грејане, а затим хладне ракије, па се после отпочне вечера. Млађима се не даје ракија, али они ипак морају да чекају старије да одпочну с јелом. Прва чаша ракије даје се свагда домаћину, и кад се он прекрсти за јело, онда сви отпочињу. Ова вечера, мора, као што сам рекао, да буде богата. При пијењу вина домаћин наздравља и бадњаку, при чему га одмах другом чашом прелива вином. Сад домаћица метне на њега (на пресек): соли, меда, пшенице, колач, а домаћин пару. Со са бадњака остављају домаћице, те њом закрмљују стоку на Ђурђевдан; мед се даје пчелама да се боље рође, а пшеница и пара мећу се у прво пшенично семе: пшеницу да семе донесе изобилан род, а пару да пшеница има добру цену. Укућани пазе ко ће први спазити кад бадњак прегори; ко то види, срећан је, и он узима

ону пару, која је на бадњак метнута. Кад дође на ред риба да се једе, прекине се вечера и пије се„ у Славу“. Девојка или скоро доведена снаха принесе колач, на који метне свећу, тамњан и босиљак, па то све покрије чистим убрусом. Кад га принесе, говори: „Добро ви седеће“! на шта јој сви одговарају: „Добро дошла и срећан ти колач!“ За овим зађе те пољуби старије (почињући од домаћина) у руку, а млађе у образ. Кад је колач принесен, домаћин упали свећу на жару у кадионици, за тим метне тамњан у кадионицу и три пута окади колач, сву чељад, прасе и бадњак. За овим преда другом неком кадионицу да окади остале одаје, а он се у кратко помоли Богу. Ова се молитва прекида пијењем „у Славу“ и сечењем колача. За то се напуне вином неколико чаша и сатлика. Домаћин прво узима једну чашу и говори: „Фала и поклон сви редом! Да пијемо чашу вина за Свете Славе, крепке и небесне. Бог и данашња Света Слава нека нам је права заштитница и искрена помоћница где стали, где сели, куд пошли, где дошли, на путу, на суду, у чарној гори, на мутној води, у дому, у тору“ итд. Сад два и два од мушких, па онда две и две од женских, певају гласно: „Кој' вино пије за Славе божје, помоз' му Боже и Славо божја“. Осим домаћина ретко ће ко други овако да „богорада“; остали се обично прекрсте и наздраве другоме, али сваком, који пије, певају исту песму. Пошто сви пију, настаје сечење колача. Домаћин узме у леву руку колач а у десну нож, па се поклони три пута, говорећи: „Богу слава и колач, нама живот и здравље“, на што му сви укућани одговарају: „Бог и Христос!“ За овим укрсти ножем с доње стране колача три пута, говорећи: „Отац, Син и Св. Дух, амин“, после чега пресече колач (такође с доње стране) унакрст. После овога један од најстаријих мушкараца прелије га вином четири пута, а домаћин говори: „Отац и Син и Св.

Дух, Христос по среди нас", а враћајући вино у сатлик продужава: „Нека се преливају кошеви пшеницом, арови пићем а дом животом и здрављем!" Сад преврне колач, па га сви окрећу једном или обема рукама, и пошто га тако три пута окрену, спусте сви руке сем домаћина и најстаријег сина, који преломе колач на две полутине. За овим саставе полутине па колач пољуби прво домаћин, па син (или ко буде). При првом љубљењу домаћин каже: „Отац", при другом: „и Син" а при трећем: „и Св. Дух". Те исте речи понавља и син и на свршетку пољуби оца у руку и раздвоји полутке. Сад гледају у кога је већа полутка, и за тога кажу да је бољи радник а смеју се ономе, у кога се зетекла мања полутка. Домаћин своју полутку дели на четвртке, при чему четвртку из десне руке оставља у сито (нека је сита година), а четвртку из леве руке оставља на совру; и онај други разлама своју полутку на четвртине, па четвртку из десне руке подиже у вис, говорећи: „Оволика нека буде пшеница, конопље, лан, кукуруз" итд. па је оставља у раф или какво друго узвишено место, а четвртку из леве руке меће и он на совру. После сечења колача пије се „за крсно име." За ово су већ раније сатлици напуњени вином. Домаћин узима сатлик с вином и, прекрстивши се, говори: „Фала и поклон сви редом! Пили смо за Свете Славе крепке и небесне, а сад да пијемо за крста и крсног имена. Да Бог дâ да данашње крсно име прославимо за дуго година у добром здрављу и лепом напретку, итд. Сад певају опет два и два: „Ко' вино пије за крсно име, помоз му Боже и крсно име". Тако певају сваком који пије, и пошто се сви изређају, онда домаћин завршн започету молитву, после чега сви поседају и продуже вечеру. После „Славе" приносе мало боља јела као на пр. рибу, тепсију с пиринчем, гибаницу и др. На свршетку вечере донесу ораха, јабука, сувих шљива,

крушака и др. Пре него што почну да једу орахе, домаћин баци по један у сва четири кућна ћошка, и они се не смеју никако одатле узети (ко би их узимао излазиће му по телу, преко године, чирови). При вечери гледају да ли свачија сенка има главу; која не би имала, значи да ће дотични још у току те године умрети. После вечере домаћица узима виљушке и ложице и, везујући их сламом, говори: „Везујем уста копцима, вранама, свракама и другим грабљивицама, да ми не једу моје пилиће.“. Тако стоје везане и њима се не једе до другог дана Божића. Јело, које после вечере претекне, оставља се за Крстов-дан (5. јануара), пошто је то од Бадњег-дана први дан, који се пости, а оне сакупљене мрве (трохе) остављају да њима нахране сутрадан (на Божић) сву живину. После вечере сви се укућани у један мах изују, како се не би преко године кокошке растурале, па за овим иду на спавање, а један од мушких остане да лежи поред ватре и да чува бадњак да не изгори, као и ватру да се не угаси. Редуше или домаћице растребе и спреме још шта имају по кући и онда иду на спавање.

XVII. Божић

Божић се у ова два краја рачуна у највеће и најсвечаније празнике; тек за њим долазе Ускрс, Тројице, Ђурђев-дан и др. Истина да се и ти празници рачунају као велики, али се они не дочекују и не славе са оном радошћу, са оном унутарњом милином и страхопоштовањем, које из душе извире, као што се то чини на Божић. Ето због тога би га с правом могли назвати *царем празника*.

За Божић се пости четрдесет дана (од 14 новем. до 25 децембра). Тај се пост у овом крају издржава врло строго, и у селу је реткост наћи кога, који ће

хлеба, колико ће требати за три дана. Од сквасног (пшеничног) теста месе четири повећа шарена колача, који ће се пресећи, кад се буде пило „у Славу“, на Бадњи-дан (увече), на први, други и трећи дан Божића. За овим умесе колач за полажајника, за вола и неколико обичних колача, које још истог дана дају деци (сваком по један) да поједу; после овога месе разне друге фигурасте колаче (као напр: зеца, гуску, пловку, кола, топуз и др.), које о Божићу дају гостима за децу или носе деци, кад иду у госте. Још умесе један колач за овце; он се прави на форму маказа и њим се закрмљују овце на Божић. За овим умесе колач за свиње, којим их закрмљују такође на Божић; овај се колач прави на форму лопте, по врх које се мећу ситне куглице од теста. То раде све због запата. После мешења, жене напуне овсаном или јечменом сламом опране јастуке и сламњаке, па их ушију и после доводе у ред и чисте „кућу“ и собу, у којој ће се божићковати. Децу обузме тада неко радовање, које је помешано с великим нестрпљењем. Мајке их теше, говорећи им, да је Божић близу, да ће довече да буде на тавану а сутра у кући. На Бадњи-дан још, хори се по многим кућама дечија песма:

Божић, Божић бата,
Носи киту злата,
Да позлати врата,
Поред врата и кућу,
И сву децу у кући.

или:

У Божића три ножића,
Једним сече јабучице,
Другим сече вешалице,
Трећим сече печеницу.

или:

Иде Божић, коледо,
Нашем дому, коледо,

Сваком носи, коледо,
Кола здравља, коледо,
И све друго, коледо,
Што нам треба, коледо.

Један од људи иде овога дана у дрва и тамо од-
и једно церово дрво, коме се нарочита почаст указује
оје се зове *бадњак* (отуда и Бадњи-дан). Који пак
у пошли с колима за дрва, они отиду с вечери у
оближњи забран, те тамо одсеку бадњак. Онај,
иде за бадњак, мора да има на рукама рукавице
а понесе са собом један клас кукуруза и за то наро-
умешени колачић. Кад дође у забран, он бира
во церово дрво, средње дебљине. Кад га нађе, он се
ене према њему и истоку, прекрсти се три пута,
рска га кукурузним зрнима, преломи преко пола
ети колачић и ослови га речима: „Добро вече свети
њаче! Срећан ти дан! Дошао сам к теби, да те од-
ем дому моме, да ми тамо будеш веран помоћник
заком напретку и бољитку: у кући, у тору, у пољу,
а сваком месту.“ За овим га почне у корену сећи.
сек треба да буде кос, како би се на њега могле
стити ствари, којима се у вече дарује бадњак. Први
, који одлети од бадњака, оставља, те даје дома-
и да меће под карлице, да би јој кајмак био то-
о дебео. Добро пазе да бадњак при падању не
ане на којем дрвету, јер ће после томе домаћину
застане свака срећа у напретку. Пошто се бадњак
сече, носи се онако неокресан кући. Ту се исече на
дела: најдебљи део, јесте прави бадњак и он се не
а; део, који је одмах до њега, јесте бадњачица, и
на се такође не цепа, а најгорњи део су бадњачићи,
ни се цепају на неколико делова. Врх са шумом
авља се, да се од њега ломе гранчице и чара по ватри.
Пошто је одсечен и припремљен бадњак, намирује
стока и узима у врећу слама за увече. Обично узи-

мају јечмену сламу, али у недостатку ње узима се и друга. И сламу, као и бадњак, носе у рукавицама

Пред сам мрак домаћице изнесу из куће столице, ступу (с тучком) и друге ствари, те склоне у другу коју зграду или под стреху иза куће. Поред тога, што је год дато коме на зајам у селу (суседство), узима се, а узето враћа се, јер се „не ваља“ (ради здравља) да се ствари затеку на Божић код туђина. Сад је већ и вечера готова, која се разноврсношћу јела и слаткиша сматра као најлепша од свих осталих посних вечера. На њој мора бити макар и мало рибе (суве и сирове) ораха, меда, гибанице с купусом, и разних других јела, зејтином запржених.

Кад је све готово, срећено и припремљено; кад је цео посао свршен, и кад су сви укућани на окупу, онда наступа бадње вече, на којем се ово ради: прво се наложи у кући велика ватра; за тим домаћин навуче рукавице и јави домаћици и осталим укућанима да ће да уноси бадњак. Домаћица брже боље спреми у сито кукуруза (или — ређе — пшенице) Домаћин се при повратку накашље и лупи ногом пред вратима, како би га сви укућани дочекали стојећи. Улазећи у кућу говори: „Добро вече, срећње бадње вече, срећан бадњак; ево где га у кућу уносимо, те да нам у идућој години донесе: оваца, новаца, среће, кесе, берићета, здравља и сва жељена добра. За то нека нам је срећан и добро дошао:“ Говорећи ово, он чара с њим по ватри, па га полаже, али тако да „глава“ (дебљи крај) бадњака дође у зачеље огњишта. Кад је домаћин прешао кућни праг с бадњаком у рукама, домаћица га прска житом говорећи: „Добро нам дошао и срећан ти бадњак.“ На исти начин домаћин уноси бадњачицу и бадњачиће. Кад се све то метне на ватру, онда се преко бадњака љубе сви укућани, при чему почиње домаћин

домаћицом. Ово раде за то да се овце љубе с јањцима, краве с теладма и т д.

После овога домаћин иде за сламу, која стоји у ћеви, пред кућним прагом. Уносећи сламу, говори: Добро вече и срећне бадње вече!" Домаћица га и сада ска кукурузом, одговарајући му: „Добро дошао и ећње бадње вече, да Бог да!" Врећу не одвезује, ћ јој „уста" окрене доле низ своја леђа и, држећи тако обема рукама преко рамена, говори: „Квок, ок, квок". Деца и остала кућна чељад трче за њим, пају и растурају сламу по кући, вичући: „Пију, пију, ју" итд. Свако дете, па и оно најмање, и сваки укунин, „ваља се" да гази обувен у чарапе по слами р у противном изилазиће му по табанима преко целе дине набоји, због тога је дужност домаћицама да за вече спреме свакоме нове чарапе. Слама се на овај чин растури свуд по кући и по соби.

Кад се и ово сврши, моле се Богу. За ову молитву маћица је спремила повећу воштаницу, коју домаћин љуби, упали је на спремљеној земљаној кадионици, прекрстивши се, привошти је на источној страни кућег дувара. За овим се укућани поређају у полукруг, ренув се свећи и истоку, али тако да сви мушки буду на сној а женске на левој страни. Домаћин стане до ме свеће, на десној страни, и он се моли гласно за укућане. Прво окади три пута свећу, себе, сву љад, бадњак и божићњара, за тим преда кадионицу маћици, или ком другом чељадету, да окади све ће одаје Он пак, поклонивши се, говори: „Да се са рахом приклонимо часноме крсту и благоме Христу," онда настаје права молитва. Ове су молитве врло разчите садржине, јер ни у две суседне куће нису једаке, за то их не доносимо као опште за један крај. готово у снакој молитви призива се свемогући Бог, ус Христос, Св. Дух, Света Тројица, Богородица и

Дух, Христос по зреди нас", а враћајући вино у сатлик продужава: „Нека се преливају кошеви пшеницом, арови пићем а дом животом и здрављем!" Сад преврне колач, па га сви окрећу једном или обема рукама, и пошто га тако три пута окрену, спусте сви руке сем домаћина и најстаријег сина, који преломе колач на две полутине. За овим саставе полутине па колач пољуби прво домаћин, па син (или ко буде). При првом љубљењу домаћин каже: „Отац", при другом: „и Син" а при трећем: „и Св. Дух". Те исте речи понавља и син и на свршетку пољуби оца у руку и раздвоји полутке. Сад гледају у кога је већа полутка, и за тога кажу да је бољи радин а смеју се ономе, у кога се зетекла мања полутка. Домаћин своју полутку дели на четвртке, при чему четвртку из десне руке оставља у сито (нека је сита година), а четвртку из леве руке оставља на совру; и онај други разлама своју полутку на четвртине, па четвртку из десне руке подиже у вис, говорећи: „Оволика нека буде пшеница, конопље, лан, кукуруз" итд. па је оставља у раф или какво друго узвишено место, а четвртку из леве руке меће и он на совру. После сечења колача пије се „за крсно име." За ово су већ раније сатлици напуњени вином. Домаћин узима сатлик с вином и, прекрстивши се, говори: „Фала и поклон сви редом! Пили смо за Свете Славе крепке и небесне, а сад да пијемо за крста и крсног имена. Да Бог дâ да данашње крсно име прославимо за дуго година у добром здрављу и лепом напретку, итд. Сад певају опет два и два: „Кој' вино пије за крсно име, помоз му Боже и крсно име". Тако певају сваком који пије, и пошто се сви изређају, онда домаћин заврши започету молитву, после чега сви поседају и продуже вечеру. После „Славе" приносе мало боља јела као на пр. рибу, тепсију с пиринчем, гибаницу и др. На свршетку вечере донесу ораха, јабука, сувих шљива,

крушака и др. Пре него што почну да једу орахе, домаћин баци по један у сва четири кућна ћошка, и они се не смеју никако одатле узети (ко би их узимао излазиће му по телу, преко године, чирови). При вечери гледају да ли свачија сенка има главу; која не би имала, значи да ће дотични још у току те године умрети. После вечере домаћица узима виљушке и ложице и, везујући их сламом, говори: „Везујем уста коцима, вранама, свракама и другим грабљивицама, да ми не једу моје пилиће.“. Тако стоје везане и њима се не једе до другог дана Божића. Јело, које после вечере претекне, оставља се за Крстов-дан (5. јануара), пошто је то од Бадњег-дана први дан, који се пости, а оне сакупљене мрве (трохе) остављају да њима нахране сутрадан (на Божић) сву живину. После вечере сви се укућани у један мах изују, како се не би преко године кокошке растурале, па за овим иду на спавање, а један од мушких остане да лежи поред ватре и да чува бадњак да не изгори, као и ватру да се не угаси. Редуше или домаћице растребе и спреме још шта имају по кући и онда иду на спавање.

XVII. Божић

Божић се у ова два краја рачуна у највеће и најсвечаније празнике; тек за њим долазе Ускрс, Тројице, Ђурђев-дан и др. Истина да се и ти празници рачунају као велики, али се они не дочекују и не славе са оном радошћу, са оном унутарњом милином и страхопоштовањем, које из душе извире, као што се то чини на Божић. Ето због тога би га с правом могли назвати *царем празника*.

За Божић се пости четрдесет дана (од 14 новем. до 25 децембра). Тај се пост у овом крају издржава врло строго, и у селу је реткост наћи кога, који ће

тада да мрси. На три до четири дана пред Божић опажа се код овамошњих сељака неко живље кретање, нека ужурбаност, која личи на припрему за дочек неке високе личности. Тада је понајпреча брига сваког домаћина да самеље довољну количину брашна (и кукурузног и пшеничног), да дотера из забрана дрва̑ и да набави, ако нема код куће, прасе за Божић („божићњара“), вина и ракије.

Домаћин и домаћица, или други који од старијих устану овога дана на три до четири сата пред зору, наложе ватру, те домаћин примакне божићњара уз ватру, а домаћица пристави лонац с купусом. Ако пре ложења ватре буде на бадњаку пауља, родиће година. Примицање „печења“ уз ватру и одмицање од ватре оглашује се пуцњавом из пушака или пиштоља. Тако раде сви, због чега се по целом селу чује јединачна паљба. Убрзо устану сва деца, јер пуцњава пушака и њих пробуди. Једна од же́на̑ (или домаћица, ако је кућа инокосна) иде „на воду,“ а домаћин или који други мушкарац иде да намири стоку. Жена, која иде „на воду“, понесе са собом клас кукуруза и стручак босиљка, па то све тамо остави: кукуруз, да га има у изобиљу као воде, а босиљак, да вода буде свагда чиста. Ако коме стока не борави код куће, он понесе са собом умешен колач (у виду котура или алке, који натуче на десни рог дешњаку волу, па га за тим скине давши му полутку да поједе, а пола поједе он сам.) Ако пак стока борави код куће, онда се рано изјутра во уведе у кућу, ту се окади на ватри и натуче му се колач на рог. Ако би се во, при повратку из куће, побалегао у кући или на прагу, биће беричетна година. Свако кућње чељаде изјутра добро пази кога ће туђина прво да види. Ако би видело кога слабог и болешљивог, није му мило, јер веле да ће и оно бити болешљив преко целе године. Сад се у место уобичијеног

поздрава, поздравља са: „Христос се роди“ и „Ва истину се роди.“ Тако се поздрављају све до Крстов-дана (5 јануара), када се поздрављају са: „Христос се крсти“ и „Ва истину се крсти“. На Богојављење поздрављају се пак са: „Христос се јави“ и „Ва истину се јави.“

Оно женско, које је отишло по воду, донесе отуда пуна уста воде, коју проспе на ватру, да је не боле зуби преко године. При улазу у кућу она узме гранчицу од врха бадњаковог и, улазећи, говори: „Христос се роди“! на шта јој, они из куће, одговарају: „Ва истину се роди.“ За тим са оном гранчицом чара по ватри, говорећи: „Оваца, новаца, среће и кесе, живота и здравља!“. Онај пак који је отишао да среди (намири) стоку, донесе отуда неколико гранчица од дрена и шипка. И он при улазу у кућу одломи једну шумовиту гранчицу од бадњаковог врха и, улазећи, говори и ради око бадњака оно исто, што и водоноша, при чему га једна од женских прска зрневљем од жита. После овога домаћица спрема даље шта има око ручка, загреје и замеди или запечени ракију итд. Један од мушких наточи вина и ракије, колико је за оброк потребно. Док они то сврше, дотле је већ и служба божија свршена, која се овога дана почиње врло рано. Сад се прво окаде и помоле Богу, на исти начин као и на Бадњи-дан. После свршене молитве свако чељаде окуси прво од дрена, говорећи: „Јêм дрен да сам здрав као дрен“! За тим окусе од шипка (или вина) говорећи: „Јêм шипак да сам црвен као шипак.“[1]) Кад и тоураде онда поседају за трпезу, која се и сада поставља на врећи или чему другом. Руча се обично сир, пиктије и печење, а старији при ручку пију још вино и ракију; деца добију сад по једну чашу вина. Прво се пусте деца да се омрсе и то обично месом од

[1]) Понеки (нарочито у Левчу) место шипка окушају вино.

божићњара, да би се гојила и била здрава као свиња. Ако се прво омрси мушко дете, биће те године сви јагањци мушки; а ако женско, онда ће и јагањци бити женски (због тога увек пуштају женско дете да се прво омрси) За време ручка домаћин такође не заборавља наздравити бадњаку и прскати га вином.

После ручка млађи иду те се љуљају, грудвају снегом и возају низ брдо на за то удешеним саоницама. Момци и ислужени војници још гађају белег из пушака, скачу, рву се итд. Старији људи највише и најрадије седе поред костаре вина и гуде уз гусле, које се у ова два краја још понегде чују. Добро се пази да овога дана нико не спава, јер ће после често побољевати. Сеоски сокаци су скоро пусти, јер се данас „не ваља“ да ко кога посећује. Исто тако „не ваља се“ на Божић бити, јер ако би ко кога ударио, изилазили би му преко целе године чиреви по телу. Ко би на Божић разбио неку ствар, тераће га преко целе године штета. Ако на Божић има много снега на земљи и иња по дрвећу, родиће година. Но ако на Божић дува југ, неће бити добро ни по беричет ни по људско здравље. Женске узимају овога дана свој рад, те започињу мало радити, како би им после ишао посао од руке преко целе године, а мушки пребрајају новац.

У овом крају чине на Божић и разне чини. Ми ћемо овде само неколике поменути. Кокошке се овога дана ране на овај начин: домаћица узме своју тканицу, па веже крај с крајем те тако направи круг, у који сипа од синоћ остављене мрвице хлеба и отрошени кукуруз и сваби сву живад на храну. То се тако „чини“ да се не би живина преко године растурала, но да би свагда била на окупу и да би ишла за тканицом домаћичином, коју она свагда на себи носи. Ради здравља прескаче понеко на Божић рано изјутра неколико пута преко ватре, говорећи: „Сваку болешчину, која би пошла

на мене, нека ватра згори" (тако три пута). Онај, који има пчеле, чини овога дана око њих ово: рано из јутра отиде из куће један на оближњу реку или поток, те захвати пун врг воде, заједно с песком, и преливајући том водом и песком кошнице, говори: „Како вас ја преливао водом, тако ви мене медом; колико песка у реци, толико вас у кошници." После овога узме ражањ, цевљаник и витао, па са тим стварима три пута опколи око пчéлā. Ово ради за то, да се пчеле само туда витлају и да никуд не беже изван пчеланика, кад се буду ројиле. Ако који орах или друга која воћка није у тој години родила, онда рано на Божић отиду двојица к њој са секиром те јој „прете." Један замахне секиром да је удари, а други гапита: „Шта ћеш то?" — „Да је пресечем," одговара онај. „А зашто да је пресечеш"? — „Зато, што неће да роди". „Немој је пресећи, већ јој опрости за сада, па ће јој данашњи свети Божић помоћи да до године роди." Тако раде три пута, и кажу да после те претње дотична воћка мора до године родити.

После подне, око заранака, домаћица, а ређе домаћин, отиде са још којим кућњим чељадетом те накрми стоку. Понека при овом крмљењу зна понешто и да „учини," али је тај обичај већ редак. Кад се врате од стоке, позову неко дете, обично мушко, из комшилука да их „полази"[1]). Но зову и старе људе, па и девојке. При овоме пазе да је дотични, што они веле, „батлија," и да му сваки посао иде од руке. Кад нађу таквог, окупе сви из суседства да га зову, да их полази. Полажајник, кад улази у авлију, ухвати кокошку или коју другу живину, те је закоље, и она се одмах пече за ручак (главни), који после поменутог доручка бива, око 2—3 сата по подне. Крвљу ове заклане

[1]) Ну многи то остављају за други дан, а неки неће никога ни да зову, већ који први дође у кућу, то им је полажајник.

готово сви светитељи. То се тако понови три пута, а између сваког понављања говори се: „Господи помилуј“ (8 пута), а последњи се пут каже: „Господи помилуј нас“; тако три пута узастопце. На свршетку молитве домаћин каже (3 пута): „Прими Боже малу молитву за велику, молимо ти се.“ А кад се после прекрсти, говори три пута: „Нека Бог услиши нашу молитву и на здравље молитва!“ Жене се највише моле Светој Тројици, живој Богородици, Св. Петци и Св. Недељи. Деца ништа не говоре, већ подражавају у кршћењу старијима. Молитва је дуга и траје обично четврт до пола сата. По свршеној молитви угасе свећу и поседају поред ватре. Сад сваки узме да завезује угужвану сламу, говорећи: „Овако да завезује и роди кукуруз, пшеница, пасуљ, лубенице, диње, тикве, трешње, шљиве, крушке, јабуке, вишње“ итд. Жене сад почну постављати вечеру али не на лопару, соври или столу, већ на простртом покровцу, врећи, бисазима или торби, а ако тога нема, онда на повећем убрусу. Сад се прво попију неколико чаша грејане, а затим хладне ракије, па се после отпочне вечера. Млађима се не даје ракија, али они ипак морају да чекају старије да одпочну с јелом. Прва чаша ракије даје се свагда домаћину, и кад се он прекрсти за јело, онда сви отпочињу. Ова вечера, мора, као што сам рекао, да буде богата. При пијењу вина домаћин наздравља и бадњаку, при чему га одмах другом чашом прелива вином. Сад домаћица метне на њега (на пресек): соли, меда, пшенице, колач, а домаћин пару. Со са бадњака остављају домаћице, те њом закрмљују стоку на Ђурђевдан; мед се даје пчелама да се боље рође, а пшеница и пара мећу се у прво пшенично семе: пшеницу да семе донесе изобилан род, а пару да пшеница има добру цену. Укућани пазе ко ће први спазити кад бадњак прегори; ко то види, срећан је, и он узима

ону пару, која је на бадњак метнута. Кад дође на ред риба да се једе, прекине се вечера и пије се „у Славу". Девојка или скоро доведена снаха принесе колач, на који метне свећу, тамњан и босиљак, па то све покрије чистим убрусом. Кад га принесе, говори: „Добро ви седеће"! на шта јој сви одговарају: „Добро дошла и срећан ти колач!" За овим зађе те пољуби старије (почињући од домаћина) у руку, а млађе у образ. Кад је колач принесен, домаћин упали свећу на жару у кадионици, за тим метне тамњан у кадионицу и три пута окади колач, сву чељад, прасе и бадњак. За овим преда другом неком кадионицу да окади остале одаје, а он се у кратко помоли Богу. Ова се молитва прекида пијењем „у Славу" и сечењем колача. За то се напуне вином неколико чаша и сатлика. Домаћин прво узима једну чашу и говори: „Фала и поклон сви редом! Да пијемо чашу вина за Свете Славе, крепке и небесне. Бог и данашња Света Слава нека нам је права заштитница и искрена помоћница где стали, где сели, куд пошли, где дошли, на путу, на суду, у чарној гори, на мутној води, у дому, у тору" итд. Сад два и два од мушких, па онда две и две од женских, певају гласно: „Кој' вино пије за Славе божје, помоз' му Боже и Славо божја". Осим домаћина ретко ће ко други овако да „богорада"; остали се обично прекрсте и наздраве другоме, али сваком, који пије, певају исту песму. Пошто сви пију, настаје сечење колача. Домаћин узме у леву руку колач а у десну нож, па се поклони три пута, говорећи: „Богу слава и колач, нама живот и здравље", на што му сви укућани одговарају: „Бог и Христос!" За овим укрсти ножем с доње стране колача три пута, говорећи: „Отац, Син и Св. Дух, амин", после чега пресече колач (такође с доње стране) унакрст. После овога један од најстаријих мушкараца прелије га вином четири пута, а домаћин говори: „Отац и Син и Св.

тада да мрси. На три до четири дана пред Божић опажа се код овамошњих сељака неко живље кретање, нека ужурбаност, која личи на припрему за дочек неке високе личности. Тада је понајпреча брига сваког домаћина да самеље довољну количину брашна (и кукурузног и пшеничног), да дотера из забрана дрва̑ и да набави, ако нема код куће, прасе за Божић („божићњара“), вина и ракије.

Домаћин и домаћица, или други који од старијих устану овога дана на три до четири сата пред зору, наложе ватру, те домаћин примакне божићњара уз ватру, а домаћица пристави лонац с купусом. Ако пре ложења ватре буде на бадњаку пауља, родиће година. Примицање „печења“ уз ватру и одмицање од ватре оглашује се пуцњавом из пушака или пиштоља. Тако раде сви, због чега се по целом селу чује јединачна паљба. Убрзо устану сва деца, јер пуцњава пушака и њих пробуди. Једна од же́на̑ (или домаћица, ако је кућа инокосна) иде „на воду,“ а домаћин или који други мушкарац иде да намири стоку. Жена, која иде „на воду“, понесе са собом клас кукуруза и стручак босиљка, па то све тамо остави: кукуруз, да га има у изобиљу као воде, а босиљак, да вода буде свагда чиста. Ако коме стока не борави код куће, он понесе са собом умешен колач (у виду котура или алке, који натуче на десни рог дешњаку волу, па га за тим скине давши му полутку да поједе, а пола поједе он сам.) Ако пак стока борави код куће, онда се рано изјутра во уведе у кућу, ту се окади на ватри и натуче му се колач на рог. Ако би се во, при повратку из куће, побалегао у кући или на прагу, биће берићетна година. Свако кућње чељаде изјутра добро пази кога ће туђина прво да види. Ако би видело кога слабог и болешљивог, није му мило, јер веле да ће и оно бити болешљив преко целе године. Сад се у место уобичијеног

поздрава, поздравља са: „Христос се роди“ и „Ва истину се роди.“ Тако се поздрављају све до Крстов-дана (5 јануара), када се поздрављају са: „Христос се крсти“ и „Ва истину се крсти“. На Богојављење поздрављају се пак са: „Христос се јави“ и „Ва истину се јави.“

Оно женско, које је отишло по воду, донесе отуда пуна уста воде, коју проспе на ватру, да је не боле зуби преко године. При улазу у кућу она узме гранчицу од врха бадњаковог и, улазећи, говори: „Христос се роди“! на шта јој, они из куће, одговарају: „Ва истину се роди.“ За тим са оном гранчицом чара по ватри, говорећи: „Оваца, новаца, среће и кесе, живота и здравља!“. Онај пак који је отишао да среди (намири) стоку, донесе отуда неколико гранчица од дрена и шипка. И он при улазу у кућу одломи једну шумовиту гранчицу од бадњаковог врха и, улазећи, говори и ради око бадњака оно исто, што и водоноша, при чему га једна од женских прска зрневљем од жита. После овога домаћица спрема даље шта има око ручка, загреје и замеди или запечени ракију итд. Један од мушких наточи вина и ракије, колико је за оброк потребно. Док они то сврше, дотле је већ и служба божија свршена, која се овога дана почиње врло рано. Сад се прво окаде и помоле Богу, на исти начин као и на Бадњи-дан. После свршене молитве свако чељаде окуси прво од дрена, говорећи: „Јêм дрен да сам здрав као дрен“! За тим окусе од шипка (или вина) говорећи: „Јêм шипак да сам црвен као шипак.“[1]) Кад и тоураде онда поседају за трпезу, која се и сада поставља на врећи или чему другом. Руча се обично сир, пиктије и печење, а старији при ручку пију још вино и ракију; деца добију сад по једну чашу вина. Прво се пусте деца да се омрсе и то обично месом од

[1]) Понеки (нарочито у Левчу) место шипка окушају вино.

божићњара, да би се гојила и била здрава као свиња. Ако се прво омрси мушко дете, биће те године сви јагањци мушки; а ако женско, онда ће и јагањци бити женски (због тога увек пуштају женско дете да се прво омрси) За време ручка домаћин такође не заборавља наздравити бадњаку и прскати га вином.

После ручка млађи иду те се љуљају, грудвају снегом и возају низ брдо на за то удешеним саоницама. Момци и ислужени војници још гађају белег из пушака, скачу, рву се итд. Старији људи највише и најрадије седе поред костаре вина и гуде уз гусле, које се у ова два краја још понегде чују. Добро се пази да овога дана нико не спава, јер ће после често побољевати. Сеоски сокаци су скоро пусти, јер се данас „не ваља“ да ко кога посећује. Исто тако „не ваља се“ на Божић бити, јер ако би ко кога ударио, изилазили би му преко целе године чиреви по телу. Ко би на Божић разбио неку ствар, тераће га преко целе године штета. Ако на Божић има много снега на земљи и иња по дрвећу, родиће година. Но ако на Божић дува југ, неће бити добро ни по беричет ни по људско здравље. Женске узимају овога дана свој рад, те започињу мало радити, како би им после ишао посао од руке преко целе гогине, а мушки пребрајају новац.

У овом крају чине на Божић и разне чини. Ми ћемо овде само неколике поменути. Кокошке се овога дана ране на овај начин: домаћица узме своју тканицу, па веже крај с крајем те тако направи круг, у који сипа од синоћ остављене мрвице хлеба и отрошени кукуруз и сваби сву живад на храну. То се тако „чини“ да се не би живина преко године растурала, но да би свагда била на окупу и да би ишла за тканицом домаћичином, коју она свагда на себи носи. Ради здравља прескаче понеко на Божић рано изјутра неколико пута преко ватре, говорећи: „Сваку болешчину, која би пошла

на мене, нека ватра згори“ (тако три пута). Онај, који има пчеле, чини овога дана око њих ово: рано из јутра отиде из куће један на оближњу реку или поток, те захвати пун врг воде, заједно с песком, и преливајући том водом и песком кошнице, говори: „Како вас ја преливао водом, тако ви мене медом; колико песка у реци, толико вас у кошници.“ После овога узме ражањ, цевљаник и витао, па са тим стварима три пута опколи око пчéлâ. Ово ради за то, да се пчеле само туда витлају и да никуд не беже изван пчеланика, кад се буду ројиле. Ако који орах или друга која воћка није у тој години родила, онда рано на Божић отиду двојица к њој са секиром те јој „прете.“ Један замахне секиром да је удари, а други гапита: „Шта ћеш то?“ — „Да је пресечем,“ одговара онај. „А зашто да је пресечеш“? — „Зато, што неће да роди“. „Немој је пресећи, већ јој опрости за сада, па ће јој данашњи свети Божић помоћи да до године роди.“ Тако раде три пута, и кажу да после те претње дотична воћка мора до године родити.

После подне, око заранака, домаћица, а ређе домаћин, отиде са још којим кућњим чељадетом те накрми стоку. Понека при овом крмљењу зна понешто и да „учини,“ али је тај обичај већ редак. Кад се врате од стоке, позову неко дете, обично мушко, из комшилука да их „полази“[1]). Но зову и старе људе, па и девојке. При овоме пазе да је дотични, што они веле, „батлија,“ и да му сваки посао иде од руке. Кад нађу таквог, окупе сви из суседства да га зову, да их полази. Полажајник, кад улази у авлију, ухвати кокошку или коју другу живину, те је закоље, и она се одмах пече за ручак (главни), који после поменутог доручка бива, око 2—3 сата по подне. Крвљу ове заклане

[1]) Ну многи то остављају за други дан, а неки неће никога ни да зову, већ који први дође у кућу, то им је полажајник.

живине домаћица намаже горњи кућни праг, да би се све кокошке око куће скупљале. При улажењу у кућу, полажајник одломи једну гранчицу од бадњакова врха и са њом улази у кућу, говорећи: „Христос се роди!“ и „Срећан вам Божић!“ при чему га домаћица прска житом и одговара на поздрав, а он, чарајући оном гранчицом по ватри, говори: „Нека нам данашњи свети Божић донесе, колико ових жижица, толико оваца, новаца, среће и кесе, живота и здравља“ За овим га уведу у собу и ту му донесу малу троногу столицу са јастуком да седне на њу. Он седа, а ови га преваре, те му столицу измакну и он се преврне. То раде да се преврћу пуна кола са берићетом. После овога он меће неку пару на бадњак, која се после даје домаћину, да је он да мајстору (ковачу), кад буде пред орање клепао раоник. И то се ради за то да буде година срећна и берићетна. За овим посаде положајника на стално место, са кога не сме да се диже, да се не би преко године квочке са јаја дизале, и заогрћу га врећом или покровцем, да се дом заогрне сваким добром. После свега овога настаје прави ручак. Сад се оним јутрошњим јелима дода још (и то после пијења „у Славу“) печена кокошка, каква печена кобасица, црева, вешалица или какав део од извађене утробе из божићњара. Сад се пије „у Славу“, скоро на онај исти начин као и на бадње вече, а са положајником се сече највећи колач, који је нарочито за овај дан умешен. За време пијења „у Славу“ пуца се из пушака. Свак се труди да свога полажајника што боље угости и почасти. По „Слави“ домаћин пије за здравље положајниково, говорећи: „Фала и поклон сви редом. Ову чашу вина напићемо у твоје здравље Мираде (или већ како се буде звао); твојих родитеља (т. ј. ако их буде имао) за здравље; твоје браће и сестара за здравље; твојој домаћици (ако је ожењен) и твојој дечици за здравље; целој твојој

поменутој и непоменутој фамилији за здравље; дао ви се Бог радовати као срећној браћи; твојих верних комшија, пријатеља и познаника за здравље; твога рада и заната за здравље; ми са мало речи, Бог са великим делом да Бог дâ!« После овога здрави полажајнику, па онда доспе мало вина у сатлик, говорећи: „Ово за омлађије. Нека Бог омлади у дому, у тору, и на сваком месту. Нека преблаги Бог изведе нашу младеж још на бољи пут, него што је овај, којим ми у животу идемо!« Кад који домаћин успе те опије полажајника, онда му то служи за похвалу (тако се овде мисли); а ако коме полажајник још и повраћа, то је још боље, јер веле да ће тако бљувати кукуруз свилу (кад буде свилао) и да ће се преливати кошеви пшеницом, ардови вином и ракијом, а дом животом и здрављем. По свршетку ручка дају полажајнику нарочито за њега умешени колач, у који забоду по једну пару и обавију повесмом тежине. Но имућнији домаћини, нарочито где у кући има девојака, или млада невеста, поред тога дају још и убрус или чарапе. Ако би се у кући десила у току године каква несрећа или велика штета, онда то приписују полажајнику и сматрају га као по све несрећног човека.

Ако се које дете роди на Божић, верују да неће бити добре среће.

Други дан Божића прославља се скоро на исти начин као и први с том само разликом, што се овога дана иде и долази у госте, због чега су улице живље и веселије. Ако првог дана није неко полажен, онда онога, који му први овога дана дође у кућу, сматра за полажајника. И овога дана пије се „у Славу« и сече се колач на исти начин и у исто време као и првог дана. И првог и другог дана не брише се (мете се) ни кућа ни соба, нити се диже постављена совра. Овога се дана почиње јести ложицама.

Трећег дана Божића, рано изјутра, избаци се сва слама из „куће“ и собе и растури се по шљивама, јабукама, крушкама и другом воћу (међуђи је између чатала или ракаља) да би у идућој години што боље родило. Сад се „кућа“ лепо побрише и растреби, за тим се унесу у њу оне ствари, које су на Бадњи-дан изнете. Ђубре (сметлиште), заједно са метлом, којом је кућа побрисана, носи се и баца у какву јаругу, реку или поток далеко од куће. То кажу да се „ваља“, јер верују да се са оним сметлиштем (и метлом) избаце из куће бухе, а и свака стара рђа и несрећа. Нарочито пазе да ово „божићње сметлиште“ не чапркају кокошке, јер ће после преко године тице да чепркају и једу конопљано семе, лук, расад и друге усеве.

После овога узима се онај остатак („чело“) од сагорелог бадњака и исцепа се на неколико цепљика, од којих се направи неколико крстова. Један такав крст задене се за кућњу стреху, да Бог сачува кућу од сваке несреће и напасти; други се носи у виноград, у који се забада, да понесе добар род и да га Бог сачува од сваке непогоде; трећи се забада у посејану пшеницу да добро роди; четврти у качару; пети у кошару, да Бог сачува овце и сву стоку од сваке болести; шести у хладник и т. д.

Божићњу свећу остављају, те је после упале и забоду у семе од усева, које пре тога окаде, па ће вели дотични усев добро родити и неће бити „главњичав“. Ону везу, којом су привезивали прасе за ражањ, остављају, те је мећу у семе од пасуља и тикве, да би добро завезивали.

XVIII. Нова Година (Ново лето, Васиљев-дан, Мали Божић)

Васиљев-дан или Нова Година бива, као што је познато, осам дана по Божићу. У ова два краја овај је

празник више познат као *Васиљев-дан* или *Мали Божић*, а мање као Нова Година или Ново Лето. Овога се дана једе глава од божићњара, јер се тако „ваља“, прави се груваница или чésница и пије се „у Славу“, скоро на исти начин као и на Божић. Поред тога и овога се дана, као и на Божић, крми сва стока и иде у госте. Пошеки, нарочито у Темнићу, остављају бадњак од Божића, па га на овај дан исцепкају и од њега праве крстиће, које после носе и забадају на иста места, као што сам то казао при опису Божића.

Но најглавнији обичај о овом празнику јесте прављење чеснице или груванице. Она се прави овако: рано у јутру овога дана умеси се један лепчић од прошиног брашна. Кад се буде сејало брашно за овај колач, меће се у њега љуспица од куће и од јарма, по једно зрно кукуруза, тикве, дулека, пшенице и пасуља, парченце од јабуке, крушке дрена и шљиве, једна вредећа пара и неке друге стварчице. Пара је симбол богатства, љуспица од куће симбол домаћинства, дрен симбол здравља, а сви усеви и воће симбол берићета. Све поменуте ствари добро се измешају у тесту, од кога се, као што сам већ рекао, после умеси колач (За то што се пређе у ватру, а не меће се у црепуљу, зове се колач, ма да он често пута може да буде већи и од обична хлеба). Овако умешен колач нашара се (одозго) нарочитом *шараљком*, која се нарочито за овај случај у кући чува, и ако се преко године више никако не употребљује. Шараљка је начињена од три дрвца: од шљиве, дрена и шипка, дебљине као дечији мали прст, а дужине 7—9 см. везана унакрст, црвеним и белим концима, у једно, те кад се забоде у чесницу, онда оставља траг од три повеће тачке. Тако се шараљком ишара чесница или груваница на више места, па се после запреће у добар жар у ватриште.

Кад се сврши потребан посао, и кад се чесница испече, онда се чељад прво окаде и помоле Богу, па седају те ручају. Извађена чесница из ватре добро се обрише од пепела, за тим се разгреје маст у тигању или тепсији, па се чесница сва ту истроши, посоли и добро ложицом измеља. Сад се прво она износи те једе, и ко сад буде нашао коју од метнутих ствари, таква му се и судбина прориче; на пр. ако неко нађе пару, биће богат (трговац); ако нађе дрвце од куће, биће добар кућеник (домаћин); ако нађе дрвце од јарма (или плуга), биће радник; ако нађе дрвце од дрена, биће здрав; а ако нађе који усев или воће, биће берићетан (батлија) итд. После овога настављају ручак и пију „у Славу", као што сам то већ казао.

Понеки праве чесницу у тепсији, па је покрију сачем. Замету брашно и маст са по којим јајетом, метну све ствари, које сам поменуо, па сипају тесто у тепсију и покрију сачем да се испече. Кад се добро испече, исеку је на онолико парчади, колико има чељади у кући, па сваком даду по парче, и пита који нађе у свом парчету, оно је његово. Овако умешена чесница не шара се шараљком.

И на овај дан као и на Божић ретко који хоће да спава. Ако на овај дан пада снег или буде облачно, родиће година. На овај дан у вече понегде се купе на оро.

Многи Цигани овај дан славе и певају:

Василице, вокела,
Шта си нама донела?
Ја сам нама донела
Мало леба и сира,
И помало да свира.

XIX. Богојавце (Богојављење)

Овога дана неће се нико у кући омрсити пре што се пусти црква и освећена водица из цркве д

несе. Ту водицу прво окусе чељад, па тек после тога могу јести. Но где нема цркве, ту се ради овако: једно кућње чељаде, обично женско, отиде изјутра рано са судовима на извор да захвати воде. Са собом понесе киту босиљка и клас кукуруза; кукуруз остави код воде а с босиљком закити напуњене судове водом. Кад се вода донесе у кућу, онда узимају неначети суд, положе секиру на земљу, у кући или соби, где спавају, окрећући при том оштриљ ка истоку; за тим домаћин куће окади три пута чељад и кућу; после овога узима у једну руку спремљени суд с водом а у другу воштану свећу, па, држећи те ствари, стане на ушник положене секире, прекрсти се, пољуби свећу и наздрави домаћици са: „Христос се јави", на шта му она одговара: „Ва истину се јави", и онда пије из тога суда мало, говорећи: „Отац, и Син, и Свети Дух, амин". При сваком пијењу окрене се на другу страну, почињући свагда прво са источне стране. Напослетку, кад каже: „амин", скочи са секире, опет на источну страну, али при овом скакању добро пази да се свећа не угаси, јер ако се угаси, верује се да ће дотични умрети још у току те године. Овако пију водицу сви укућани редом, по старешинству. Неки још мећу пред секиру и жив угљен, као знак живота.

На Богојавце, изјутра рано, сипају воду у бурад с вином, верујући да ће се претворити у вино. Исто тако и богојавачка водица, која се из цркве донесе, или на напред поменути начин у кући освети, сипа се помало у свако буре с пићем, верујући, да се пиће после овога неће никад укварити. Ова се водица чува још и преко целе године и употребљава се као лек против ушобоље, зубобоље итд а кад се вода у бучару, или расо у кацу, опогани, сипа се, после чишћења, ова водица да још боље очисти.

На Богојавце се целог дана поздравља са: „Христос се јави“ и отпоздравља са: „Ва истину се јави“, јер овде народ верује, да се овога дана Христос јавио, а уочи овога дана (на Крстов дан) крстио, услед чега се тада поздравља: „Христос се крсти“, и: „Ваистину се крсти“. На овај дан свака млада невеста иде у оближњу цркву, и то свагда у оном истом руху, у коме је на венчању била. Ово се, кажу, „ваља“ ради порода.

Народ овога краја верује да се уочи овога дана, око пола ноћи, отварају небеса и јавља Бог. Кажу за онога, који би то видео и тада потражио од Бога оно што жели, да би му Бог сигурно то дао. Отуда овде и постоји прича, како је неки човек у очи овога празника протурио (протнуо) главу кроз прозор од собе, и тако чекао да се Бог јави. Кад је било око пола ноћи, небеса се отворе и Бог се јави, а он, у оној забуни, место да рекне: „Дај ми Боже пун бучук (шиник) дуката“ погреши те рекне: „Дај ми Боже главу као бучук“. Бог му је, кажу, испунио жељу и он није могао никако после да врати натраг главу, те је морао да виче за помоћ и прозор да развали.

XX. Св. Трипун (1. фебр.)

Овога се дана калеме трешње.

XXI. Сретење (2. фебр.)

Празник Сретење овде зову *Сретен и Обретен*, и верују, да је се тога дана срела зима и лето. Тада је лето казало зими: „Помози Бог, слинава зимо!“ а зима му одговорила: „Бог ти помогао, црвљиво лето“! До овога празника, верује се, да је стока на половини зимске исхране. После овога празника држи се, да више не може бити онакве зиме као пре тога.

XXII. Чисти Понедељак

Пошто су беле покладе увек у недељу, то сутра дан осваљује понедеоник, који се зове Чисти Понедеоник. Тада жене пмају

највише посла. Тога дана перу у јаком цеђу све судове: вилушке, ложице, ножеве, тепсије, шерпе, лопар, совру, полицу, нађве, клупе, столице, ступу, тучак, тестије, врг итд. дакле скоро све у кући, што је начињено од дрвета, земље или кога, метала. То се пере са највећом ревношћу и тачношћу.

Поред тога, жене овога дана измивају и купају сву децу, јер се верује: ко на овај дан буде нечист, биће такав преко целе године.

XXIII. Средопосна Среда

Среда усред великог поста, зове се *средопосна*. Тада се пале буњишта и броје јаја. Јаја се броје у кући, крај огњишта на пепелу. То се тако „ваља“ ради здравља, а и ради тога да кокошке носе јаја.

XXIV. Марат (1. март)

Уочи првог марта чињарице (врачаре) врачају око стоке, чинећи другима да им стока нема млека, а себи, да њихова има доста, као и то да им га други чињем не може узети. Оне пак домаћице, које се боје да им чињарице те вечери не учине стоци да нема млека, говоре у вече, кад буду излазиле из сточног тора или стаје и у јутру, кад буду тамо улазиле: Чињарици г..... у недрици, а мени сир, кајмак итд.

На овај дан, у јутру рано, пале се буњишта, као и на Младенце и још неке друге дане.

Овога дана „ваља се“ да се окуси коприва, која се после може јести све док се не „удаде“, а удаје се о Светој Јелени и Костантину, те је за то нарочито пристављају. При првом окушању сваки каже: „На живот и на здравље, на Турчина болекчина, на калуђера грозничина, а на попа терлемчина“ Ко би заборавио да је окуси на Марат, мора то учинити на Младенце.

Овај дан светкују жене, а по гдегде и људи.

XXV. Младенци

Овога дана, рано ујутра, почисти се кућа, двориште, торови и остале зграде око куће. Сакупљено сметлиште и оторина набаца се на једну гомилу, па се ту упали те изгори. Преко ове ватре „ваља се“ да свако кућње чељаде прескочи три пута. Ово чини за то, јер верују, да оне, који прескачу, неће преко године

грозница хватати. Непријатан задах дима, овога дана, на далеко се осећа.

На овај се начин сметлиште и оторина скупља и спаљује на Благовести. То се тада чини ради здравља домаће стоке, а и да их не би нападале (преко године) мухе, бухе и ваши. Само сада кућња чељад не прескаче ватру као на Младенце.

По градовима и градићима овога краја, за Младенце месе од пшеничног брашна мале пресне колачиће, које, пошто испеку, мажу медом и на Младенце раздају деци у кући и суседству, одакле им се враћају други у замену. Ови се колачићи зову *младенчићи*. Ако у кући, у коју има да се носе ови младенчићи, има и скоро доведена снаха, онда се меће и један младенчић више за њено дете, које ће тек родити.

Још се по градовима труде да овога дана дарују са нечим своју децу, а мла̂ди и младожењи изјављују се честитке и тражи ча̂ст. Све ово, као што рекох, није по селима обичај.

Уочи Младенаца обично се сеју кромпири.

XXVI. Лазарева Субота

На Лазареву Суботу носе ђаци „врбицу“ (као и у вароши) и иду Циганке — „лазарке“ — од куће до куће, а најмлађа од њих игра за јаја. Ретко певају, а и не знају какве особите песме. У најновије време иде с „лазаркама“ и један Циганин с ћеманетом и свира, а „лазарка“ игра. Понеки пут „лазарке“ иду по селу и пре Лазареве Суботе. На овај дан понеке жене боје (граде) јаја.

XXVII. Велик-дан (Васкрс)

Пред Васкрс, који се овде зове и Велик-дан, па Велики Четвртак или Велику Суботу, граде се (боје) јајца и пеку колачи. Јаја се граде највише у варзилу, српку, броћу, рују, љускама од црног лука, а у најновије време и у разним металним бојама.[1]) У колаче

[1]) Постанак бојених (фарбаних, шараних, грађених) јаја, народ доводи у везу са Христовим добом. Кад су Јевреји гонили Исуса Христа, да га ухвате и кад су хтели скоро да га стигну, онда су неке жене обојиле пуна крила јаја и изнеле пред гониоце. Гониоци су због тога застајали и разгледали, дотле невиђена, таква јаја, и Христос им је за то време био већ измакао.

се међу бела и бојена јаја. У овом случају бојена јаја пеку се по два пута: у бакрачу или лонцу при бојењу и под сачем у колачима.

На Васкрс, у јутру рано, понеки се умију водом, у којој је преноћило црвено јаје, здравац, рутвица и калопер. Ово се чини ради здравља. Из истог узрока даје се овога дана деци те прво окусе вино, да буду црвена као вино. После тога дају деци црвена јаја, те се туцају; онај, који разбије коме јаје, он му га узима, и овај је дужан да му га дâ. Ручак бива рано, одмах после службе божије. Понеке жене покупе оне љуске, што су их деца ољуштила од обојених јаја, па их иситне, замесе са пшеничним брашном и тиме залепе горњи део кућњег прага. Ово чине за то, да би се кућа сачувала од сваког зла и невоље. На Васкрс се поздравља са: „Христос васкрс'" и отпоздравља са „Ва истину васкрс'". Првога дана Васкрса не иде се нигде од куће, а другога дана обично жене иду у госте, и у том случају носе јаја с колачима, и то онолико комада, колико у дотичној кући има чељади. При том се добро пази да се које чељаде не изостави, јер би слутио његову скору смрт. Бабе шаљу зетовима велики колач са по десет и више јаја.

Има изрека у народу, која каже: „Васкрс је до подне црвен, а од подне зелен", или: „До подне у јаја, а од подне у коприве". Тиме хоће да се каже, како овај празник већином долази у дане, кад је наш сељак у највећој оскудици, те нема довољно ни хлеба за исхрану.

Имућнији људи на Васкрс кољу јагањце или младе прасиће.

Сва три дана Васкрса купи се пред вече оро, које обично траје до првога мрака.

XXVIII. Заветине

Заветине су опште сеоске Славе, без којих није скоро ни једно село у нас. У овом крају су најчешће заветине (Славе) на Духове[1] (Свету Тројицу) и Спасов дан (мали и велики). Изузетак чине само неколико села, која славе: Костантина и Јелену, Младенце, други Васкрс (тј. други дан Васкрса) и младог Светог Николу. Овде народ разликује два Спасов-дана: први Спасов-дан (Вазнесење Господње), зове „Велики Спасов-дан", а четвртак по Великом Спасов-дану зове „Мали Спасов-дан". Интересантно је, што има више села, која празнују Мали Спасов-дан, а мање која празнују Велики Спасов-дан. Да напоменем још да по нека села имају и по две заветине, у ком случају једна им служи као прекада.

Уочи заветине, у вече, иду људи и жене у цркву, или ако ње нема у селу, онда под *главни запис*, (који се обично налази насред села) на богомољу. Том приликом сваки понесе у чистом убрусу трице, соли и свећу. Ту под записом свештеник чита потребне молитве, а они са упаљеном свећом држе пред собом ово што су понели и крсте се. Кад се ова богомоља сврши, онда сви целивају икону, па трице и со враћају кући и сутрадан с њима закрмљују стоку, држећи, да ће им због тога бити здрава и да ће се патити.

Сутрадан чељад, лепо и чисто обучена, иду опет у цркву или под запис на богомољу, и пошто се она сврши, узимају икону, барјаке и крст, па с тим обиђу три пута цркву или запис, а за тим се крећу у поље на литију. Барјаке, крст и икону обично носе отре-

[1]) О Тројицама почињу косити ливаде а на Мали Спасов-дан буше малој женској деци уши. Уши се прво натрљају у доњем делу са оштром пупеном крпом или копривом, па кад претрну, онда се провлаче челичном иглом и у рупу се увуче свилен кончић. Место трљања понеке жене опију децу зашећереним вином, па им онда уши провлаче.

ситији и виђенији момци. Носити ово сматра се за особиту почаст, за то се увек грабе око тога. Због овога врло често дође и до свађе, за то су неки свештеници одређивали таксу за ношење ових ствари, а неки су увели у обичај да се и за ово вади коцка. Барјаци, крст и икона оките се китама од цвећа и венцима од пшенице, јечма и осталих усева. На литији се иде овим редом: прво барјаци, крст и икона, за њима свет, који учествује у литији, за светом ђаци с учитељем а за њима свештеник, обучен у одежду. Момци, људи и деца, која нису била у школи, певају отегнуто: „Господи помилуј", а ђаци и сви они који су били у школи певају тропар дотичног празника. Певање између ђака и људи, бива наизменично Кад литија пролази кроз село, онда жене доносе пред вратницу вино и ракију за старије а млеко у карлицама за млађе, од кога они узгред кусну по који пут. Но услед гурања и хитања свагда се више проспе, но што се поједе. Ово се износи у нади, да би се помоћу божјом и дотичног празника имало још више. При овом обилажењу сврну код колачареве куће, која је овога дана нарочито окићена и спремљена. Ту их чека све постављено и спремљено, те ручају, па се онда крећу даље. Тако обиђу неколико записа, обично на све четири стране поља, па се опет враћају месту, одакле су и пошли. Сваки запис прво обиђу три пута, па га *обнове*, тј. одељају помало с крајева онај крст, који је урезан на њему, преспу вином и окаде. При том свештеник очита кратку молитву, а сопственик записа изнесе ту понешто за „мезе" и понуди свештеника, учитеља, оне који носе барјаке, крст и икону, и још понекога из литије. Држи се за добро кад је коме запис у имању, јер мисле да ће чувати беричет од непогоде; за то се грабе да у имању подигну запис, због чега у понеким местима има више од 20 записа, које свештеник није у стању

овом приликом, све да обиђе, због чега се после дотични сопственици љуте. За запис се узима скоро свако дрво, али нарочито пазе да буде родно. Он се познаје по урезаном крсту, који мора свагда бити на источној страни, а на многим местима је нарочито ограђен. Запис се сматра као свето дрво, па за то око њега одржавају велику чистоту и сматрају за велики грех, кад би га неко секао или се на њега пењао. Кад се литија врати натраг, онда остављају барјаке, крст и икону, па се одатле разилазе сваки својој кући. Учесници у овој литији зову се *крстоноше*.

На овај дан домови у селу имају свечан изглед: све су зграде и двориште лепо побрисани; на мотку пред кућом изнете су стајаће спаваће хаљине; сва су деца измивена и лепо обучена; спољашње су вратнице окићене разним цвећем а пред њима је побрисано, итд. Сваки се домаћин нада гостима из другог села и непрестано их очекује, због чега се руча увек доцкан.

Увече се спреми јело и пиће, па се с гостима полази на скуп, који се држи обично код главног записа. Ту се, за пуном совром, домаћин части са гостима, а младеж игра до нека доба ноћи. У чашћењу овде потпомаже и колачар, коме је дужност да и овде участи и угости, колико може. За совром колачаревом, на коју се позову виђенији домаћини заједно с гостима, сече се и колач, и ту стари колачар предаје пресечени колач новом колачару, кога бирају сви присутни. За то узимају имућнијег човека, који то није скоро био. Понеки сматрају за почаст да буду изабрати за колачара, али многи избегавају ово због трошка. При предаји колача, стари се колачар пољуби с новим, па се после нови изљуби са свима осталим, који су присутни. Ово се ради због тога да се стока љуби између себе, а нарочито да овце љубе јагањце, свиње прасиће, краве телад, итд. Сад новог колачара оките гранчицама од

родног воћа, а нарочито од шљиве и винове лозе, (да окити година берићетом). После овога повп колачар донесе пиће, те и он части госте. Док се пије „у Славу“ и сече колач, оро не игра.

На Спасов-дан (велики) „ваља се“ сваком јагњету одрезати мало од ува, па те одреске помешати с млеком и просути на жив мравињак, да се стока пати као мрави. Тога дана много домаћина закољу по једно јагње из свога стада, и ако им није заветина. То се ради због здравља стоке.

XXIX. Мањи Празници

Од празника, на које неће народ да ради у ова два краја а које света црква није признала за велике празнике, помепућу ове: *Крстов дан* (5 јануара), *Петрове Вериге* (16 јануара), *Св. Антоније* (17 јануара), *Стрмељевац* (свагда на Бели Петак), *Св. Симеун Мироточиви* (13 фебруара), не раде само жене; *Св. Тирик* (14 фебруара), *Заклоната (Бела) Субота*, не раде само жене, а нарочито се добро пази да се тада ко не измије или опиша; *Девети (од Божића) Уторник*, не раде само жене, а особито пазе да тада ништа не шију, нарочито мушком, те отуда и клетва: „Сашила га мајка од ујамка и од урежњака и *девете жице уторнице*; *Св. Јован Пилоделац* (24 фебруара, тако се, кажу, зове за то што раздељује пилиће — тице — и упућује их где ће која), *Св. Тодорица* (прва субота великог поста), не раде нарочито жене, а понегде и људи; *Марат* (1 марта), не раде нарочито жене због стоке; *Младенци* (9 марта), не раде жене, а по гдекојим местима и људи; *Биљани Петак* (петак пред Ђурђев-дан), не раде жене, а и људи који славе Ђурђев-дан; *Марков-дан* (25 априла), *Јеремијин дан* (1 маја), не раде жене, а у по неким местима и људи; *Полубранија* (2 маја), не раде жене, а по неким местима и људи, да не би град летину побио; *Св. Јован Плашиво* (8 маја), не раде жене, а по многим местима и људи, који нарочито на овај дан не прежу волове и не улазе у градину, јер ће после усевь да се суше и црв да их једе; *млади Св. Никола* (9 маја), не раде жене, а по неким местима и људи; *Вартолома* (11 јуна), не раде ни жене ни људи; *Павлов-дан* (30 јуна), не раде ни жене ни људи; *Алисеј* (пророк Јелисеј, 14 јуна), не

раде жене; *Св. Врачи* (1 јула), не ради нико; *Прокопов-дан* (8 јула), не раде жене а по негде и људи; *Св. Рањел* (13 јула), не ради нико; *Св. Кирик други* (15 јула), не раде жене, а понегде и људи; *Огњена Марија* (17 јула) не раде жене, а гдегде и људи; *Блага Марија* (22 јула), не ради нико, *Трнова — Трновска-Петка* (26 јула), не ради нико; *Пантелеја* (27 јула), не ради нико, да град не убије, *Макивеј* (1 августа) не раде жене, а по гдегде и људи; *Св. Роман* (16 августа), не ради нико; *Св. Агатоник* (22 августа), не раде жене, а погдегде и људи; *Св. Рањел други* (6 септембра), не ради нико, а многи за овај дан и посте 7 дана, ради стоке; *Св. Тома* (6 октобра), не раде жене, а негде и људи; *Св. Мина* (11 новембра), не раде жене, а негде и људи; *Богородичин покров* (1 октобра), не ради нико, а многи за овај дан посте 7 дана, ради здравља у кући; *Патозарни Мученици* (13 децембра), не раде жене а по гдегде и људи.

Поред овога људи нарочито неће да раде: у петак пред Славу, (своју, сеоску или црквену) за тим кад су заветни да не хватају волове у девет четвртка, почињући од Великог Четвртка, када ни жене не смеју ништа да раде. Жене пак не раде на све петке уочи великих празника, за тим уочи сваке среде и петка; у петак не преду, а многе и хлеб не месе; у среду и петак никад се не измивају; у заклопиту недељу (трећа недеља великих поста) не снују и не измивају се, а мушки се тада не шишају. Осим тога ни мушко ни женско неће никакав нов посао почети у суботу и уторак.

По многим местима у ова два краја раде, нарочито мушки, на ове црквене празнике: Три Јерарха, Сретење, Костантина и Јелену, Видов-дан, Св. Стевана (2 августа), Пречисту (Ваведење) и Крстов-дан (14 септембра).

XXX. Молитва и Крштење

Срби у Левчу и Тамнићу моле се Богу или *крсте се*, како они кажу, тројако: кратко, кад се само прекрсте, дуже, кад се прекрсте и кажу још неку реч, и најдуже, кад се прво окаде, па онда крсте. Кратко мољење Бога или кратко крштење бива пре и после јела, пре и после спавања, пре и после каквог рада, у цркви, при чућењу, клетви или заричању, при целивању (љубљењу) крста и при звоњењу звона. У цркви се крсте, кад удари звоно или кад виде да се учитељ или свештеник прекрсти. У том случају само се прекрсте и ништа не говоре. Исто тако

и млека у изобиљу. Молбари вечерају добро, јер им се ужина преко дана не даје. Поред јела, даје им се довољно и пића, а нарочито им се даје довољно ракије да пију. По вечери сви устају и, уз свирање свирајке или гајди, играју до нека доба ноћи, а после се разилазе сваки својој кући.

Жене сазивају молбу јесењих и зимских ноћи и то с вечери. Молбу зове обично инокосна жена, оптерећена са много деце, која није у стању да стигне са сукном или платном на време. Задружне куће скоро никад не позивају молбу. Она жена, која хоће да сазива молбу, прати неко повеће дете те вечери, те у неколико кућа позове на молбу. У овом случају позивају се искључиво жене и девојке а ређе и девојчице. За ову молбу не гледа се да буде на празник или празничић, већ напротив сазива се на тежатном (радном) дану. Као што поменух, на овим молбама већином се преде, због тога свака молбарка понесеса собом кудељу, али има случајева да неке и вуну чешљају или што друго раде. Из једне куће долазе обично по две женске. Кад дођу, прво вечерају, па после раде. Ове молбе бивају већином у посте, због тога им се готове и посна јела, а оне прве, које би могле да се назову мушке молбе, увек су у мрсне дане. Домаћица одреди и дâ свакој посао, који има да ради, и надзирава да се не растура и да се ради што лепше. Ако би која растурала при раду н. пр. вуну или тежину, прете јој, да ће јој уста вуном запушити; ако пак која не би лепо радила, прете јој да ће јој прсте на руци тучком у ступи стући. И на овој се молби ради у весељу и расположењу, али не у оноликој мери као на оној првој. Ако се на молби деси каква стара баба, она највише прича страшне и чудноватe приче, које се слушају с највећом пажњом. Поред прича, овде се потржу загонетке, питалице и

огњишта, па на њега метне два три грумичка тамњана. После овога узима воштану свећу, прекрсти се и пољуби је, за тим је запали на жару у кадионици и са највећим страхопоштовањем прилепи је уз источни дувар, коме су сви окренути. После овога узима поново кадионицу и отпочиње кађење. Прво окади свећу, па ватру (огњиште) и њиве, па онда себе и све мушке, почињући од најстаријег, за тим све женске, почињући од домаћице. Тако уради три пута. При кађењу говори обично учестано „Господи помилуј", а кад и трећи пут почне да кади, онда говори: „Света Тројице, жива Богородице, молимо ти се, помози нама грешнима", па после опет говори даље „Господи помилуј", док све редом не окади. При кађењу подноси свакоме кадионицу близу носа, правећи њоме испред сваког по један мали круг. Сваком је чељадету дужност, да се у том случају мало сагне (ка кадионици) и прекрсти. По свршеном трећем кађењу, домаћин предаје кадионицу домаћици, или најстаријем сину, коме је дужост да окади и остала одељења у кући. Сад домаћин опружи обе руке, са савијеним и скоро састављеним шакама, говорећи: „Да се са страхом помолимо и поклонимо Господу Богу". После овога он се прво и највише помоли Господу Богу, за тим сутрашњем празнику, па својој Слави и свима свецима и светитељкама у години (не изостављајући ни једнога). Богу се моли да га пази и чува и да му дарује оно што му је потребно, а светитељима, светитељкама и Слави моли се да га заступе и бране код Господа Бога и да се моле Богу за њега и његову чељад. Кад тако буде изређао све, онда изговори три пут по девет пута „Господи помилуј", од којих прво отегне (на првом слогу), а осталих осам изговори брзо. Тако три пута понови у молитви све свеце и светитељке и три пута изговори по девет пута „Господи помилуј", па на свршетку заврши молитву са речима „Прими Боже малу молитву за велику, молимо ти се" (три пута); „Во имја Оца и Сина и Свјатаго Духа" (три пута), и напослетку се поклони, говорећи: „Нека је на здравље молитва и нека Бог услиши нашу молитву"... Домаћин се моли Богу гласно и крсти се при помињању Бога, светаца и светитељки, и кад заврши молитву. Остали ћуте и крсте се, кад виде да то ради домаћин. Ако у кући има и ђак, поноси ће га домаћин натерати на крају молитве да очита „Оченаш". Ова молитва, као што на једном месту поменух, траје доста дуго (20—30 минута, па и више), јер док се три пута изређају сви светитељи и светитељке, односно сви празници у години, и док се изговори

још два пута се понове светитељи и светитељке, овим редом, и на крају свакога понављања изговори се овако „Господи помилуј“, па се молитва заврши. Свећа се остави мало да гори, па је домаћин угаси а жар из кадионице проспе се у ватру.

Занимљиво је како наш свет држи да је и Недеља светитељка, као и Света Петка....

Ко се Богу моли, Бог му и помаже. — Како се ко Богу моли, онако му и Бог помаже. —

У очи великих празника жене месе литургију (тј. колачиће од којих ће по један дати деци да поједу, а један послати у цркву).....

XXXI. Поздрави

Сељак из ова два два краја сматра за дужност да поздрави онога, кога сретне, стигне или поред њега прође. Како му је дужност да кога поздрави, тако с правом очекује да и њега други поздрави, и није му мило, кад га неко стигне, сретне или поред њега прође, а ништа му не рекне. Женско поздравља само женско, а никако мушко, па макар га срела, стигла или поред њега прошла. То је правило са врло ретким изузецима. У јутру се поздравља са: „Добро јутро“, „Здраво уранио“, „Здраво свануо“; а одговара се са: „Бог ти помогао“ (или понегде такође са „Добро јутро“, варошки) и „Здраво, хвала Богу, како ти.“ Преко дан: „Помози Бог“, „Помаже Бог“, „Како сте, јесте ли здраво“?, „Јесте ли здраво, како сте“?, „Како сте, шта радите“?, „Здраво и добро“, „Здраво“ (у најновије време, али ређе), „Здраво и лепо“; а одговара се са: „Бог ти помогао“, „Здраво, хвала Богу“. Кад неко полази гдегод каже: „С Богом“ и „У здравље“, а одговара му се: „С Богом пошао“ и „У здравље да Бог да“. Кад неко полази на пут, каже му се: „Срећан пут“, на што он одговара са „Хвала“. Кад ко руча или вечера, онда му мимопролазећи каже: „На здравље“, на што одговара са „Хвала, оди“ (тј. и ти да ручаш), а неки хоће да се нашали па каже: „хвала, прођи“ (тј. иди куд си пошао). Кад неко ради, онда му мимопролазећи каже: „Срећан рад“, а он одговара са „Хвала“. Кад дете пољуби старијега у руку, онда му се каже: „Жив био и срећу имао“, а понеки му тада даду још и по коју пару, а кад женско пољуби старијега у руку, онда му се каже само: „Жива била“. Кад је неко иза спавања устао, каже му се: „На здравље“.

на што он одговара са: „Хвала“. У више прилика изговара се по два поздрава од једанпут, као нпр.: „Помаже Бог, јесте ли здраво, како сте“?. У вече се поздрављају са: „Добро вече“ и: „Здраво данили“; а одговара се са: „Бог ти помогао, и: Здраво хвала Богу, како ти“? Кад неко полази у вече од нечије куће, он каже: „Лаку ноћ“, на шта му се одговара такође са „Лаку ноћ“.

Кад ко хоће да пије вино или ракију, он прво обрише своја уста и уста суда у коме је пиће, прекрсти се, помоливши се Богу са неколико речи, и здрави оном до себе с *десне стране*, говорећи: „здрав си“, на шта му он одговара са: „Бог ти здравље“. Тако се увек здрави, сем Божића, Васкрса и Спасов-дана, када се здрави са: „Христос се роди“, „Христос васкрс'“ и „Спаси Бог.“

Кад се сродници нису за дуго видели, онда се при виђењу и поздрављању љубе у образ, управо уста. Кад се познаници састану, онда се рукују. Кад женско и мушко, испод 15 година, хоће да се поздрави са старијим човеком, љубе га у руку. Но у опште су сељаци у ова два краја у поздрављању врло *затегнути* и избегавају их у свакој могућој прилици. — Капе скидају у цркви, при погребу (сахрани), пред старешином, и кад спавају.

XXXII. Молба (Моба)

Кад човек не може да стигне у својим пољским радовима, или кад жена не може да стигне сама да опреде вуну или тежину, они зову *молбу* или *мобу*. Молба (овде се увек каже „молба“) се купи обично о жетви а ређе о копању и пластидби. Никад се молба не купи на радном дану, већ се за то обично узима какав празничић, на који сељаци иначе не раде. У недељу или на какав већи празник никад се готово молба не купи. У овом крају најчешће се купе молбе на трећи дан Тројица, Павлов-дан (30 јуна), Прокопов-дан (8 јула), Св. Аранђела (13 јула), Св. Кирика (15 јула), Благу Марију (12 јула), Трновску Петку (26 јула) и Св. Пантелију (27 јула). Дакле, као што се види, молбе су најчешће у месецу јуну и јулу, а тада је јек жетви и пластидби.

Онај, који хоће да купи молбу, заће изјутра од куће до куће и моли домаћина да му пошље из куће једног, двојицу или тројицу, те да „с грехом Бога молећи“ пораде мало онај посао, за који зове. На овакав позив обично се радо одазивају за то, што иначе тога дана немају никаквог посла, за тим што су ради да у невољи помогну један другоме, и напослетку што се том приликом даје могућност младежи да се мало провесели. На молбу се праћају обично девојке, момци, скоро ожењени и скоро удате. Сваки је *молбар* дужан од своје куће да понесе алатку (н. пр. срп, виле или др.) којом ће радити. Многи воде са собом и крупнију стоку: говеда или коње, те их тамо пасу. Молба никад не почиње рад рано, већ обично око 10 сати пре подне. Молбари се прво скупе код куће домаћинове, те ту ручају, па се одатле сви скупа крену на рад. У раду се надмећу ко ће више и боље урадити, а том приликом помажу се у раду; човек и жена, брат и сестра, драги и драга итд. У раду је велико расположење и весеље, са пуно смеха, певања, играња и свирања, те се тако умор од рада и не осети. Певају по две и две девојке, а за тим по два и два момка. Кад истерају започете редове, онда свирају и играју а уз игре иде пуно шаљивих подскочица. Одмах у почетку рада одреде једног или двојицу између себе, који ће им носити воду, и ти се зову *водоноше*. За водоноше се узимају обично старији и слабији људи. Рад је код молбара подељен. Тако, ако је жетва, онда неки жању, неки везују, неки преносе, а неки дену, а ако пласте, онда једни праве *навиљке*, други их преносе на *пластове*, други опет преносе пластове и одмах дену *стогове*, итд., те посао иде брзо. Обично мушки раде теже, а женске лакше послове. Кад дође вече, сви се враћају домаћиновој кући, где их чека богато постављена совра, на којој, поред осталих лепих и пробраних јела, мора да буде печења

и млека у изобиљу. Молбари вечерају добро, јер им се ужина преко дана не даје. Поред јела, даје им се довољно и пића, а нарочито им се даје довољно ракије да пију. По вечери сви устају и, уз свирање свирајке или гајди, играју до нека доба ноћи, а после се разилазе сваки својој кући.

Жене сазивају молбу јесењих и зимских ноћи и то с вечери. Молбу зове обично инокосна жена, оптерећена са много деце, која није у стању да стигне са сукном или платном на време. Задружне куће скоро никад не позивају молбу. Она жена, која хоће да сазива молбу, прати неко повеће дете те вечери, те у неколико кућа позове на молбу. У овом случају позивају се искључиво жене и девојке а ређе и девојчице. За ову молбу не гледа се да буде на празник или празничић, већ напротив сазива се на тежатном (радном) дану. Као што поменух, на овим молбама већином се преде, због тога свака молбарка понесеса собом кудељу, али има случајева да неке и вуну чешљају или што друго раде. Из једне куће долазе обично по две женске. Кад дођу, прво вечерају, па после раде. Ове молбе бивају већином у посте, због тога им се готове и посна јела, а оне прве, које би могле да се назову мушке молбе, увек су у мрсне дане. Домаћица одреди и дâ свакој посао, који има да ради, и надзирава да се не растура и да се ради што лепше. Ако би која растурала при раду н. пр. вуну или тежину, прете јој, да ће јој уста вуном запушити; ако пак која не би лепо радила, прете јој да ће јој прсте на руци тучком у ступи стући. И на овој се молби ради у весељу и расположењу, али не у оноликој мери као на оној првој. Ако се на молби деси каква стара баба, она највише прича страшне и чудноватe приче, које се слушају с највећом пажњом. Поред прича, овде се потржу загонетке, питалице и

песме. Старије се жене обично загонеткају, а млађе и девојке певају. Ево једне песме с молбе (из Левча):

Наша кона (или прија) молбу моли,
А бре бре, бре ђидо, молбу моли.[1])
Сва јој молба рано дошла,
Сва јој молба вечерала,
Бела Рада[2]) тек почела.
Сва јој молба рано спреда,
Бела Рада по најзада.
Скочи ђаче, Рада спреда,
Па је онда Раду звало:
„Ајде, Радо, да спавамо".
Проговара бела Рада:
„Како ћу ти јадна спават'
Овце блеје за јагањце."?
Скочи ђаче, покла овце,
Покла овце и јагањце,
Па је опет говорило:
„Ајде, Радо, да спавамо".
Проговара бела Рада:
„Како ћу ти јадна спават',
Вреће козе за јариће."?
Скочи ђаче, покла козе,
Покла козе и јариће.
Опет ђаче говорило:
„Ајде, Радо, да спавамо".
Одговара бела Рада:
„Како ћу ти јадна спават',
Ричу краве за телаце"?
Скочи ђаче, покла краве,
Покла краве и телаце.
Опет ђаче говорило:
„Ајде, Радо, да спавамо"
Проговара бела Рада:
„Како ћу ти јадна спават',
Кад ме мајка кући зове"?
Скочи ђаче, закла Раду:
„Иди, Радо, куд ти драго!"

[1]) Ово се понавља после сваког стиха.
[2]) Место „Рада", узимају име које друге девојке из њиховог друштва.

оно лице, које се братими, меће му по један крст (који се нарочито за то чувају по неким црквама и манастирима) на чело, на груди и на десну руку, пазећи при том да распеће на сваком крсту буде окренуто доле. Кад болесник тако мало полежи, онда скида прво крст са десне руке па га пољуби (у распеће) и даје га побратиму (или посестрими), говорећи: „Прими божји крст побратиме“, на шта овај одговара: „Примам и помагао ти Бог и крст, посестримо“. Тако се ради и говори, кад се скину крстови са чела и груди. Затим се преко сва три крста сипа вино, које се ухвати у чашу из које га после окусе по три пута оба лица, наздрављајући једно другоме као и код иконе. По свршеном братимству ручају сви присутни заједно код лица, које је братимило. После овога, оно лице, које је братимило, иде о једном празнику у госте код онога лица, које је братимљено, носећи при том дар побратиму и свима његовим укућанима. Једно лице може више пута да се братими.

О начину братимљења при откупљивању било је речи и у одељку *Смрт и погреб*. Овде ћу поменути само оно, што сам тамо пропустио учинити. Кад једномесечари и једноданци из два разна села хоће да се откупљују (или отклапају), иду обично у село у коме је гроб умрлог. Ако пак то не би могли, онда донесу земље у чарапи са гроба умрлог а у своме гробљу узму земљу са два незнана гроба, па се откупљују код *орахове жиле*.[1]). Будаком се откопа једна орахова жила, која је близу површине, па се на исту метне донета земља у чарапи, упали воштана свећа и метне чаша с вином. За тим се један крај од железа (гвожђа) закачи за жилу и чарапу за земљом, а други за ногу онога који хоће да се откупљује (отклапље). Онај (или

[1]) Зашто се баш за ово узима орахова жила нисам могао сазнати поред све моје радозналости.

(или њиховог сина, ако мушко братими) *посинком*. Побратимство се сматра као род, али се не поштује у оноликој мери као кумство.

Братимљење може да буде код цркве или на гробљу, при откупљивању једноданаца или једномесечара. Ако би неко чељаде у кући, које дуго болује, уснило, или би му каква врачарица казала, да ће оздравити само онда, ако кога побратими, онда настаје братимљење. За то се најчешће и узимају лица, која би се уснила, али у новије време, узимају се и произвољно лица која ће да братиме, пазећи при том да је дотично лице из добре куће и да је у свему поштено.

Код цркве се братиме на гробници или пред олтаром код богородичине иконе. То се ради без учешћа свештеника, али с њиховим знањем. Код иконе се пије вино, а на гробници се мењу крстови. Братимљење с вином врши се кад оба лица: и оно које братими и оно кога ће да братими, дођу с чашом вина пред икону, па онда оно, које братими, говори ономе који ће да братими: „Прими ми Бога и Св. Јована,[1] од данас до века, да си ми побратим“ на шта оно друго одговара: „Примам ти Бога и Св. Јована и бићу ти од данас до века побратим“. Тако три пута. После овога лице, оно које братими, наздравља чашу вина другом лицу, говорећи: „Здрав си, побратиме“!, на шта му оно одговара: „Бог ти здравље, посестримо“ (или побратиме). После се мењају и прво лице здрави другоме. Тако три пута, па се напослетку пољубе. При овом братимљењу, као и при осталима у опште, присуствује још понеко лице (обично из куће онога који братими или из обе куће) као сведок.

На гробници се пак братими овако: болесница или болесник (који ће да братими) легне на леђа, а

[1]. Овде се помиње Св. Јован за то што се верује, да је он био побратим Исусу Христу....

оно лице, које се братими, меће му по један крст (који се нарочито за то чувају по неким црквама и манастирима) на чело, на груди и на десну руку, пазећи при том да распеће на сваком крсту буде окренуто доле. Кад болесник тако мало полежи, онда скида прво крст са десне руке па га пољуби (у распеће) и даје га побратиму (или посестрими), говорећи: „Прими божји крст побратиме“, на шта овај одговара: „Примам и помагао ти Бог и крст, посестримо“. Тако се ради и говори, кад се скину крстови са чела и груди. Затим се преко сва три крста сипа вино, које се ухвати у чашу из које га после окусе по три пута оба лица, наздрављајући једно другоме као и код иконе. По свршеном братимству ручају сви присутни заједно код лица, које је братимило. После овога, оно лице, које је братимило, иде о једном празнику у госте код онога лица, које је братимљено, носећи при том дар побратиму и свима његовим укућанима. Једно лице може више пута да се братими.

О начину братимљења при откупљивању било је речи и у одељку *Смрт и погреб.* Овде ћу поменути само оно, што сам тамо пропустио учинити. Кад једномесечари и једноданци из два разна села хоће да се откупљују (или отклапају), иду обично у село у коме је гроб умрлог. Ако пак то не би могли, онда донесу земље у чарапи са гроба умрлог а у своме гробљу узму земљу са два незнана гроба, па се откупљују код *орахове жиле.*[1]). Будаком се откопа једна орахова жила, која је близу површине, па се на исту метне донета земља у чарапи, упали воштана свећа и метне чаша с вином. За тим се један крај од железа (гвожђа) закачи за жилу и чарапу за земљом, а други за ногу онога који хоће да се откупљује (отклапље). Онај (или

[1]) Зашто се баш за ово узима орахова жила нисам могао сазнати поред све моје радозналости.

она), који хоће да се откупљује, говори ономе што ће да га побратими: „Прими Бога и Св. Јована и откупи роба од гроба, од данас довека да си ми побратим“, на шта он одговара: „Примам ти Бога и Св. Јована, откупљујем ти роба од гроба и од данас довека јесам ти побратим“. Тако три пута. Послé овога, оно лице, које се откупљује, узима чашу с вином и наздравља ономе, који га откупљује, на исти начин као и у цркви код иконе. Најзад се пољубе преко жиле и побратимљени скида железо с ногу ономе, који је братимио, и тако је побратимство извршено. Свећа се не враћа кући, већ се оставља да ту сва изгори. На исти начин може да се врши братимство (откупљивањем) на гробу умрлог, па макар он био умрò и пре 15. година. У том случају жилу замењује гроб.

Но то откупљивање може да се врши још и на три следећа начина: 1) мати онога лица, које болује, или нека друга жена из породице, одсече прут од шипка (дивље руже) и измери га на болеснику (болесници), тако да буде исте дужине с њим, па га у вече однесу на гроб умрлог, и ту га остави, говорећи умрлом: „Немој (по имену) тражити мога Божина (или како се болесно лице буде звало); он ти не треба, јер ти тамо имаш доста твојих другова (и сад се рећају имена умрлих из куће); а ако баш хоћеш да дођеш да га узмеш, ти се на овај шипак заустави и ту остани“. Сутрадан рано (пре сунца) та иста жена долази с чашом вина на тај гроб, те са њега и још друга два незнана гроба узима по мало земље и меће је у вино. То носи кући, па запоји тим вином болесно лице на вратници, а после тога се враћа на супротну страну. 2) Узима се с ватришта комадић камена, мало соли и хлеба, чаша воде и вина и једна пара, па се то заједно с болесником однесе рано у јутру на гроб (с којим је болесник једномесечар) и говори се. „Ако хоћеш друга, ево ти камен;

ако си гладан, ево ти хлеба и соли; ако си жедан, ево ти вина и воде; ако хоћеш пара, ево ти и то; само ми немој узимати Марка (име болесника)". Тако се каже три пута, па се трећи пут брзо одлази не осврћући се. 3) Једна жена из куће или породице треба да отиде с болесником рано у јутру на гроб умрлог, с којим је болесник једномесечар, и да понесу пару (ма коју) и цвет (обично босиљак) и то да метну у рупу, где стоји барјак говорећи: „Ево ти пара и цвет, а ти да даш моме Милошу (или како се буде звао болесник) бели свет". Тако говори три пута.

Сва ова три последња начина откупљивања врше се *без братимства*, али се сматрају као увод у братимство, јер ако не би помогли, онда се одмах братими на један од горе описаних начина.

Братимљење са узајамним лизањем крви, које помиње г. Милићевић, овде не постоји. Чуо сам да се тако братиме горски хајдуци и Арнаути.

У најновије време братиме се руковањем и љубљењем (па ма на ком месту). То чине обично људи, нарочито младићи, кад желе да живе лепо и да ту жељу вежу неким чином. Познавао сам једно лице које се на тај начин братимило са преко 15 лица.

По варошима је ручни девер младоженьин побратим, те се и то братимство поштује на исти начин као и остала.

Девојке, које немају браће, често пута братиме некога младића из добре куће, па макар и не биле болесне.

У народу се сматра теже братимство, које се врши код гроба умрлог него код цркве...

XXXIV. Седељке (Села или Прела)

Оно, што се по другим крајевима наше домовине зове село или прело, овде се зове *седељка*. Седељке бивају одмах по Петров-дану, па трају до позне јесени.

На њих иду све женске, које могу по штогод да раде. На седељкама се највише преде, а може и да се чешља вуна, препредају конци, и др., али се никако и никад ту не плете и не шије. Седељке бивају уочи сваког радног дана, само не уочи среде и петка. У ова два дана скупљају се рано изјутра и то се зове *на подранак*. Исто тако понеки пут се купе и у понедеоник, изјутра.

На седељку иду из једне куће по две или три женске. Свака понесе са собом рад, који ће тамо радити и бреме дрва или пуна крила поздера, што ће јој за ватру требати; без дрва никога не примају на седељку. На седељку иду у први мрак, одмах по вечери. Седељке бивају обично у селу, на раскрсницама или пред чијом вратницом, на сокаку, и ту долазе обично женске из суседства или најближе околине. Девојчићи и девојке, пред чијом вратницом, или у близини чије вратнице бивају седељке, дођу прве на то место, те наложе ватру и побришу свуд унаоколо око ватре. Разуме се, да ни оне, и ако врше овај посао, не смеју ту да дођу без дрва. Свој долазак или започетак седељке објављују песмом:

„Петролеро, Петар ложи седељку", итд.

или:

„Ej, седељка је веће наложена,
Ej, купите се друге на седељку,
Ej, из свих кућа око нашег дома,
Ej, да кунемо свињареву мајку,
Ej, што проказа многи жир у гори,
Ej, те свињари у гору одоше,
Ej, сви одоше, па опет дођоше,
Ej, мој војин оде и не дође", итд.

На ову песму одмах почиње скупљање, и скупе се у часу као војници на глас трубе. Кад седају око ватре, зна се свагда које је чије место, те тако и не бива око тога речкања нити препирке. Старије жене

обично седе у зачељу ватре, а млађе и деца свагда у прочељу. Деца обично ложе и чаркају ватру, а ако би која женска донела који *печењак*, њихова је дужност да га испеку, али за то добивају део од њега.

На седељкама, као и на молбама, причају, загонетају се, питају се и певају. Певају девојке и млађе жене, и то све две и две на глас. Прво отпевају њих две један стих песме, па га друге две понове, и то тако иде редом. Песме од седељки и њихове ариje врло су различите. Поред народних песама човек може да чује често и покоју ирошку, па и севдалиску песму.

Седељке трају обично до после пола ноћи. При крају се пева:

Не пој, пиле, рано,
Не буди ми господара мога, итд.

После овога разплазе се и иду свака својој кући.

И ако се на седељке скупљају само женске, ипак су ретки случајеви, да се на њима ма којој деси шта неповољно. Колико ми је познато није се у овом крају десила ни једном отмица о седељкама. Поред певања, причања, загонеткања итд. на седељкама жене претресају још и „сеоску политику". Ту ретко кога оставе на миру, а да га не „претресу" те вечери. Не штеде ни људе ни жене, па ни њихове укућане. У тим разговорима радије износе људске мане но врлине. Кад им дође које мушко у друштво, не воле да говоре, већ обично ћуте. Кад се којој од њих придрема, певају јој:

Не спавај, мори друго, не спавај,
Крмељи ти очи залепиле,
А слине ти уста затвориле,
Кудељу ти ватра изгорела*, итд.
или:
Спавај ми, спавај, дангубо,
Кудеља те лишила,
К'и стара старца ћираца,

Ки стара вола ћуприја,
Ки стара јарца ћиприја.
Ћипри ми нешто шушкаше,
Девојку момак љубљаше.

XXXV. Покладе

Поклада има неколико, али су најглавније *месне покладе*, које су сада у велико замениле *беле покладе*. Пре некокико година, док су ова два краја била богата у стоци и у белом смоку, покладовало је се на месне покладе, па се после преко целе беле недеље јео само бели смок; али од како је стока умањена, једе се данас и у белу недељу месо и маст, па се покладује па беле покладе. За покладе се спремају обично најлепша јела, где печена кокошка, гибаница и млеко не смеју изостати.

На покладе, у вече, иду на скуп или игру, која је обично насред села до механе, суднице или цркве. И старо и младо, и мушко и женско, лепо обучено, излази тада на скуп. Тамо младеж игра а старији гледају, па се напослетку и они ухвате у коло, те играју, јер се „ваља“, да би конопље порасле. После овога старији се часте, паручујући један другоме пиће, па се напослетку у сумрак разилазе кућама, рукујући се и праштајући се један с другим и изјављујући један другоме жељу да у здрављу испосте посте и дочекају светло Васкрсеније.....

Сем игре, на овом скупу праве се досетке и шале, да би се присутни што више насмејали, али оне су већином пренете из варошн.

На покладе вечерају сви укућани заједно, за једном совром; ни слуга неће тада одвојено вечерати. Тако се „ваља“. После свих јела, „ваља се“ да сваки поједе по једно печено јаје и да окуси од сира и млека, те да „очисти зубе.“

После вечере опраштају се и сви укућани, нарочито старији, а за овим домаћица раздаје свакоме по чешам белога лука да га поједе, због вештица. Сем тога понека ће баба сваком детету у кући намазати белим луком чело, браду, руке и ноге, такође због вештица.

Оно јело, које претекне од вечере, остављају, па га неки сутрадан, кад устану „на подранак“, једу, јер је „грехота да се баци“. Ако и тада што год претекне, дају га псима или Циганима.

На покладе шаље сусетка сусетки, или рођака рођаци, или богата сиротој: млека, сира, кајмака итд. јер се „ваља“ тако поделити, ради здравља стоке.

XXXVI. Додоле

Кад лети опече суша и кише нема за више недеља да падне, те да накваси земљу и спарушене усеве поврати, онда се скупе у селу девојчице од 10 до 15 година, те иду од куће до куће с песмом, у којој моле Бога да што пре киша удари. Скупи се њих 5—10 у једном крају села, обично недељом или празником, а врло ретко и на тежатан дан, па онда иду по селу. Кад се скупе, договоре се прво шта ће и како ће радити, па онда изберу једну између себе за *додолку* и одреде једну или две да носе оно, што буду у селу добиле (новац, вуну, сланину, сир и др.). За додолку одређују најмлађу између себе, која не сме бити порођена (т. ј. да њена мати није родила још какво дете после ње). После овога обуку је у неко старо и поцепано одело и метну јој на главу венац, који је исплетен од траве, пшенице, кукуруза, винове лозе, јечма и гранчица од воћака. Унапред се договоре још и о томе, колико ће „додолки“ дати више од добивеног новца, вуне и осталих ствари, које буду добиле приликом идења по селу. Тај скуп и договор чине обично код куће неке њихове друге. Одатле обично полазе, а ту, по свршеном послу, и долазе.

Кад се буду договориле и за посао спремиле, онда иду прво у гробље, те изваде једну крстачу, са неког незнаног гроба, и однесу је у оближњу реку или поток те је потопе у воду. При потапању говоре: „Крст у воду, а киша у поље (три пута). С незнаног гроба крст, с незнаног брда киша“ (три пута). После овога оставе је ту, говорећи: „Ми те ту остављамо, а Бога

Ки стара вола ћуприја,
Ки стара јарца ћиприја.
Ћипри ми нешто шушкаше,
Девојку момак љубљаше.

XXXV. Покладе

Поклада има неколико, али су најглавније *месне покладе*, које су сада у велико замениле *беле покладе*. Пре некокико година, док су ова два краја била богата у стоци и у белом смоку, покладовало је се на месне покладе, па се после преко целе беле недеље јео само бели смок; али од како је стока умањена, једе се данас и у белу недељу месо и маст, па се покладује на беле покладе. За покладе се спремају обично најлепша јела, где печена кокошка, гибаница и млеко не смеју изостати.

На покладе, у вече, иду на скуп или игру, која је обично насред села до механе, суднице или цркве. И старо и младо, и мушко и женско, лепо обучено, излази тада на скуп. Тамо младеж игра а старији гледају, па се напослетку и они ухвате у коло, те играју, јер се „ваља“, да би конопље порасле. После овога старији се часте, наручујући један другоме пиће, па се напослетку у сумрак разилазе кућама, рукујући се и праштајући се један с другим и изјављујући један другоме жељу да у здрављу испосте посте и дочекају светло Васкрсеније.....

Сем игре, на овом скупу праве се досетке и шале, да би се присутни што више насмејали, али оне су већином пренете из вароши.

На покладе вечерају сви укућани заједно, за једном совром; ни слуга неће тада одвојено вечерати. Тако се „ваља“. После свих јела, „ваља се“ да сваки поједе по једно печено јаје и да окуси од сира и млека, те да „очисти зубе.“

После вечере опраштају се и сви укућани, нарочито старији, а за овим домаћица раздаје свакоме по чешам белога лука да га поједе, због вештица. Сем тога понека ће баба сваком детету у кући намазати белим луком чело, браду, руке и ноге, такође због вештица.

Оно јело, које претекне од вечере, остављају, па га неки сутрадан, кад устану „на подранак“, једу, јер је „грехота да се баци“. Ако и тада што год претекне, дају га псима или Циганима.

На покладе шаље сусетка сусетки, или рођака рођаци, или богата сиротој: млека, сира, кајмака итд. јер се „ваља“ тако поделити, ради здравља стоке.

XXXVI. Додоле

Кад лети опече суша и кише нема за више недеља да падне, те да накваси земљу и спарушене усеве врати, онда се скупе у селу девојчице од 10 до 15 година, те иду од куће до куће с песмом, у којој моле Бога да што пре киша удари. Скупи се њих 5—10 у једном крају села, обично недељом или празником, а врло ретко и на тежатан дан, па онда иду по селу. Кад се скупе, договоре се прво шта ће и како ће радити, па онда изберу једну између себе за *додолку* и одреде једну или две да носе оно, што буду у селу добиле (новац, вуну, сланину, сир и др.). За додолку одређују најмлађу између себе, која не сме бити порођена (т. ј. да њена мати није родила још какво дете после ње). После овога обуку је у неко старо и поцепано одело и метну јој на главу венац, који је исплетен од траве, пшенице, кукуруза, винове лозе, јечма и гранчица од воћака. Унапред се договоре још и о томе, колико ће „додолки“ дати више од добивеног новца, вуне и осталих ствари, које буду добиле приликом идења по селу. Тај скуп и договор чине обично код куће неке њихове друге. Одатле обично полазе, а ту, по свршеном послу, и долазе.

Кад се буду договориле и за посао спремиле, онда иду прво у гробље, те изваде једну крстачу, са неког незнаног гроба, и однесу је у оближњу реку или поток те је потопе у воду. При потапању говоре: „Крст у воду, а киша у поље (три пута). С незнаног гроба крст, с незнаног брда киша“ (три пута). После овога оставе је ту, говорећи: „Ми те ту остављамо, а Бога

ћемо да молимо да пусти кишу, те да те вода однесе у незнану земљу, на незнани гроб“....

После овога иду по селу, редом од куће до куће, пазећи при том да по могућности ни једну кућу не изоставе. Иду у ред по две и две, али пошто се убрзо њима придруже и многа деца, која их из радозналости скоро свуда прате, то се тај ред поквари, те после иду без реда, а скупљају се само при певању. Сваки домаћин и домаћица радо их прима, јер се верује да би била велика грехота отерати их од куће. Чим чује домаћица да додолке иду по селу, одмах трчи „на воду“ те наточи и донесе пуне бакраче, које оставља у двориште, да буду спремни за додолке. Том приликом метне у воду селена, здравца, калопера и још какав усев, којим ће се додолке и остала дечурлија прскати, кад буду дошли.

Пред додолкама увек иде напред окићена или права додолка. Кад дођу пред кућу, онда певају по две и две на глас:

Удри кишо, ситна росо,
Ej додо, ej додоле,
Те пороси наша поља,
Ej додо, ej додоле,
И у пољу сваки усев,
Ej додо, ej додоле,
И пшеницу, беличицу,
Ej додо, ej додоле,
И ту виту конопљицу,
Ej додо, ej додоле,
И зелену травичицу,
Ej, додо, Ej додоле,
И сва пера кукурузна,
Ej додо, ej додоле,
И те лозне винограде,
Ej додо, ej додоле,
И те родне густе воћке,
Ej додо, ej додоле,

И све друго, што год има,
Ej додо, ej додоле.
Нека Господ све покваси,
Ej додо, ej додоле,
Тихом кишом, беријетном,
Ej додо, ej додоле....

После ове песме, коју у највише прилика скраћују, да би свуда стигли, поливају „додолку“ (вргом или каквим другим судом) спремљеном водом, а из истог суда (бакрача или чабра) узимају воду и остале додолке, као и деца, која с њима иду, те се прскају и квасе. Домаћица сад износи те дарује додолке, највише и најобичније прамеком или шаком вуне или новцем, а понека им да сланине, сира или кајмака (ну то по све ретко), али јаја никако не дају, јер верују, да би у том случају град тукао усеве... По примљеном дару додолке полазе од куће и певају:

Остан' с Богом, домаћине (или домаћице)
Ej додо, ej додоле
И сви твоји, што год имаш,
Ej додо, ej додоле,
Хвала вама на поклону,
Ej додо, ej додоле.
Бог ви дао свако добро,
Ej додо, ej додоле,
Лепу кишу што скорије,
Ej додо, ej додоле,
Да ороси што год имаш,
Ej додо, ej додоле.....

Кад тако обиђу сваку кућу у селу, или један крај, или малу, онда се скупе опет код оне куће, одакле су и пошле, те ту прво дају „додолки“ оно што су јој обећале; после издвоје оно, од чега ће да спреме један добар заједнички ручак, а остало, што буду добиле, поделе на равне делове. После обеда разилазе се свака својој кући....

Дололке морају бити невине у сваком погледу, за то се и бирају што млађе девојчице. Ако би после овог њиховог идења по селу ускоро пала киша, држи се да су биле батлије; у противном случају се држи да су биле баксузи, и тада се сумња у њихову невиност.

Из дана у дан дололке се све ређе виђају у ова два краја, те изгледа да није далеко време, када ће се и оне (као коледе) сасвим изгубити, те ће се онда само по имену памтити, да их је некада било....

Кад неко много покисне, каже се: „Покисао као дололка".

XXXVII. Жива ватра

Кад се у месту, или околини, појави каква болест у стоци, онда се прави *жива ватра*. То се ради овако: Негде у обали каквог потока или какве ровине прокопа се земља на неком завијутку и направи рупа, да кроз њу може проћи говече и човек. После овога узму се два сува липова дрвета и дотле трљају једно о друго, док се не запале. Трљање или тарење ових дрвета врше обично три човека. Један одупре доње дрво о какво дебело дрво, камен или обалу и свој трбух, односно појас, а у рукама држи једно парченце добро осушеног труда (печурке), онде где се трљање врши, како би прихватило ватру. Друга двојица трљају горње дрво о доње, држећи га један за један а други за други крај и притискујући јако у трљању. Ово трљање траје дуго, и чим се појави ватра, она прихвати за труд и упали се. Од овако упаљеног труда наложи се ватра пред проваљеном рупом. Сад се свако говече проведе прво кроз прокопану рупу, па се после доведе до ватре, где се једним угљеним угарком укрсти преко крстâ или десне плећке и намаже на истом месту чистим катраном, препраним у девет вода, који се нарочито за ово спреми и ту донесе. Верује се да овако провучено, закрштено и намазано говече не може после добити дотичну болест. Вађење живе ватре врши се у вече, али чешће у јутру рано. За то се бира увек дан тих и ведар.

XXXVIII. Амајлија (Мајлија)

Амајлија (у Левчу је зову „Мајлија") се носи највише противу „*великих болести*" (падавице, епилепсије). Али носе је и

противу „злих очију“ (урока), противу великог кашља, као и противу осталих болести, нарочито заразних. Њу најобичније носе мала деца, али има доста примера да је носе и одрасли. Деца је носе у платненој кесици, која је са сваке стране тврдо ушивена и која им обично стоји на грудима, а држи је јак конац, који виси о врату, и који је упреден од црвених и белих памучних (или вунених) конаца. Одрасли је носе увек у каници. У једној амајлији обично се могу наћи ове ствари: стврднута сукрвица, коју одмах по ждребљењу избаци из носа врано (без беледе) мушко ждребе, које је ождребила врана без беледе кобила, првождрепкиња (ово је најглавнија и најпотребнија ствар за амалију), неприм-калем из туђег атара, који треба три пута по девет пута провући кроз оструту, која је за оба краја припета за земљу, затим три чешња бела лука, три грумичка тамњана, три грумичка божићне соли, коренчић од здравца, чуваркуће и омилена, три трошице (мрвице) хлеба, три љуспице лука, нарочито за ово направљен, крстић од црног глога, длаке из очеве и мајчине косе или по један њихов нокат, парче земље која се сама с обала оронила, парченце змијине кошуљице, ситна сребрна пара, неколико длака од мачке и курјака (а ако се може набавити и парче од курјачког зева, онда је то још и боље), три парченцета од божићњег квасца, стопало од крта, мало воска од божићње свеће или пчеле „првенца“, у који се обично све ове ствари улепе, итд... Кад би неко изгубио амајлију, није добро по њега, јер се сматра као да је изгубио срећу....

XXXIX. Соломуново слово

овако: или овако:

Соломуново слово записује се на горњој кори од колачића, који је нарочито за то умешен или на јабуци (обично бедрици). На колачићу се записује *противу уједа од бесног пса*, а на јабуци противу грознице независнице (тј. оне која траје више од године). За колачић треба самлети пшеницу јарицу у воденици, која меље на лево, па то брашно замесити, и од таквог укиселъеног теста умесити колачић. То записивање најобичније врше стари свештеници, учитељи, калуђери и црквењаци.

XL. Прихватање стоке

Када се крава отели, кобила ождреби или овца ојагњи, онда се укућани грабе ко ће пре да дигне младунче са земље. За онога, који га први дигне, каже се да га је *ирихватио*. При дизању, он га помери с места, исправља на ноге и говори: „Пусти лескову, узми дренову", (тако три пута). Умазане руке не сме после никако да обрише о своје хахине, већ их брише о траву. Кад би их обрисао о хаљине, онда би прихваћена стока, кад порасте, јела хаљине; а овако ће бити јешна на траву. Ако би прихваћено младунче мањкало или не би добро напредовало, онда верују да није био „батлија" онај, који га је прихватио. Због тога се увек радије дозвољава само здравој деци да прихватају младунце него болешљивој, јер верују да ће стока бити болешљива.

XLI. После извођења пилића

Кад се мали пилићи, пловчићи, ћурићи, или гушчићи изведу, онда их домаћица покупи у сито и унесе у кућу, па сито окрене три пута око вериге. То се чини зато, да неби после пилићи бегали од куће.

XLII. Подсецање сиришта

Сириште, којим се сир сири, „подсецају" жене овде за време пуног месеца, на нарочити начин. У то време, и то свагда у понедељак или у среду, отиде рано у јутру једно кућње чељаде на извор те захвати воде у један судић. При идењу „не ваља" ништа ни с ким да говори нити на путу да застајкује. Кад би га баш неко нешто и упитао, не сме му ништа одговорити. Пошто је на овај начин донета вода, домаћица узима сириште, меће га на нарочити трупац у прочељу огњишта и, укрштајући га секиром, говори: „Укрштам те Бога ради, дај ми сира, лепе слади, и дебљине, ручетине". Тако уради и каже три пута и на крају сваки пут хукне у сириште. Трећи пут лупи у накрст два пута секиром, при чему подели сириште на четири дела. Та парчад меће у *сиришњачу* (суд у коме се држи сириште), и, преливајући их оном свежом неначетом водом, говори: „Кад извор пресушио, тад и млеко у мојој стоци; како се одржао водоноша од говора, тако ти у сиришњачи." После овога метне још три жива

угљена унутра, и тако је сирните „пресечено". Неке мећу унутра још и неко корење, корњачина јаја, ид.

XLIII. Пред сејање пшенице

Кад почињу пшеницу да сеју, везују за бисаге или торбу, у којима ће семе да носе, неку пару и олово. Пару везују да би пшеница била на доброј цени а олово да би била тешка као олово. Тога дана се спреми сејачу и добар ручак са вином, јер се тако „ваља".

XLIV. Варање пилића (тица)

Чим дође пролеће и почну се к нама враћати тице селице, сељаци пазе да их које „пиле" (тако они зову сваку тицу) не „превари". По њиховом мишљењу може да превари: кукавица, кнјлук (голуб дупљаш), грлица, шура миливоје (вуга), њукавац и сврдовран. За све остале тице држе да не могу преварити, и за то се од њих не боје. То се варање састоји у следећем: ако који од њих први пут у тој години чује наште срце неку од именованих тица да пева, онда сматра да је превареп. Изузетак чини њукавац, који може да превари само онда, кад га чује неко, кад је бос. Да их не би тице варале, сељаци су узели у обичај, да у почетку пролећа свако куће чељаде, у јутру, чим устане, поједе по два три залогаја хлеба; то је опште правило, које се нико не противи. Тако раде само, док не чују именоване тице т.ј. док они њих не преваре, па после на то више не обраћају пажњу за ту годину.

Ако би кога кукавица преварила, умреће му неко из куће или сам он; ако кога превари кнјлук и грлица, плашиће се много и боловаће у тој години; ако кога превари шура миливоје или сврдовран, смрдеће му душа; и напослетку, ако кога превари њукавац, подбијаће се и убадаће се у табане и стопала.

XLV. Пазар

Кад сељак нешто пазарује (купује), он се много цењка, не би ли потребну ствар узео што јевтиније, а кад дође већ до погодбе онда с продавцем лупи длан о длан и пољуби се. Тиме је погодба свршена и закључена. Одрицања после нема. При пазару мањих ствари ретко се љубе, већ само рукује. Тако ради

на пазару (пијаци), и у опште на отвореном пољу, а у дућану се само цењка (погађа), а ретко се о погодби рукује или љуби. При исплати купљене ствари увек један другоме алали: купац новац а продавац ствар: говорећи: „Алал да су ти паре“ на шта онај други одговара: „Алал да ти је ствар“. Ако се продавац не би за то сетио, купац ће га опоменути са речима: „Алали газда“, јер се у велико држи да неалаљена ствар не може бити од користи. Још се понеки алале, говорећи: „Да Бог дâ да имаш ваљду од пара“, на шта му онај одговара: „И ти од стоке“, (мала или друге какве купљене ствари). По свршеној наплати пије се алвалук, где части и купац и продавац. Тако је скоро свуда, па тако је и у Левчу и Темнићу. Ако би који, при пазару, понудио коме за нешто много малу цену, тај не сме да се љути, јер је „пазар — љубав“.

XLVI. Народне клетве

Кад неко некога куне, говори: Убио те Бог! Сатр̑о те Бог! Скрушио те Бог! Убила те Богородица! Мајка те Божја убила! Убио те Свети Илија! Свети Илија те громом гађао! Свети Илија те у перчин погодио! Убила те Блага Марија! Убио те Свети Илија и Блага Марија! Сви те свеци божји убили! Убио те сваки божји дан! Убио те сваки благ дан у години! Свети ти Ранђео душу извадио! Тресак те гађао! Тресак те трештио! Тресак (тј. гром) те погодио! Ђаво те однео! Ђаво те изео! Ђаво ти судио! Ђаво ти досадио! Ђаво ти душу попио! Ђаво ти главу разбио! Ђаво ти чорбу посркао! Ђаво ти очи истерао (ископао)! Гром те спалио! Виле ушле у тебе! Гуја те шинула! Змија те за срце ујела! Очи ти испале! Очи ти испрсле! Ослепео! Слепце водио (или: Слепце да водиш)! Оглувео! Не чуо никад! Муња те шинула! Муња те спржила! Цркао! Пукао! Не напио се! Не најео се! Отишао (негде), па се не вратио! Не дошао, да Бог да! Проклет био! Проклет да си! Да Бог дâ да си проклет и завезан! Осушиле ти се обе (тј. руке) до лакáтā! Умукао! Пођи, не пошао! Скаменио се! Рђа те убила! Рђа те притисла! Рђа те снапала (или попала)! Живина те изела! Крв те изела! Гром те згромисао! Часан те (или часни те) крст убио! Не мрднуо се! Не макао се! Нашао те мртвога! Коњи те растргли! Вуци те појели! Вода те однела! Ватра те изгорела! Траг ти се утр̑о (незнао)! Душа ти испала! Џигерица ти се распала!

Кад се заклињу, говоре: Бога ми! Тако ми Бога! Славе ми! Тако ми Славе! Светога ми! Очију ми! Живе ми очи! Жива ми глава! Жива ми мајка! Жив ми отац! Тројства ми! Цркве ми! Неба ми! Сунца ми! Душе ми! Здравља ми! Тако ми неба, сунца, душе, здравља, итд. Жива ми деца! Све ми живо! Тако ми рада и заната! Имена ми (или: Тако ми имена)! Напретка ми! Среће ми! Младости ми! Крста ми (или: тако ми овога крста, при чему се прекрсти)! Тако ми овога и онога света![1])

XLVII. Народне псовке

Псује се: мати (најобичније), отац, сестра, жена, дете, слава, светац, Богородица (ретко), крстача, поштење, вера, образ, небо, звезда, сунце, преслава, закон, крст (ретко) пост, дан, мртво, живо.

Најобичније псују људи, ређе деца а најређе жене.[2])

---

[1]) Жене највише куну, а деца се највише куну (заклињу).

Ово заклињање обично изазива уклињање или проклињање, као н. пр. „Жива ти мајка; живе ти очи; живо ти све на свету; жива ти деца; тако ти овога и онога света; душе ти; здравља ти; младости ти; среће ти; напретка ти итд.?.... Кад се тако дакле који уклиње, онда мора на горњи начин да се закуне. Ну има честих случајева да се и без овога сами куну....

[2]) У Левчу се само може на неколико места чути да и жене псују, а у Темнићу не. То је вељда дошло, што се Левач налази до Груже, где женско псује скоро подједнако с мушким.

ПРЕГЛЕД

ГЛАВНИЈИХ РЕЧИ У ОПИСУ

Обичаја Српског народа из Левча и Темнића

Агатоник Св. 140.
Алисеј (упор. Јелисеј) 109, 139.
амајлија (мајлија) 160.
антерија 5.
Антоније Св. 139.

баба, бабица 1.
бадњак 113.
бадњачица 115, 116.
бадњачићи 115, 116.
Бадњи-дан 113, 116.
бареш 11, 25.
барјаци (при сахрани) 83, 89.
батлија 113.
бедани 25.
бели слез 102.
Биљни Петак 102, 139.
Блага Марија 140.
Благовест 139.
„благосиљати“ 19.
богојавачка водица 130.
Богојавце, (Богојављење) 130.
„богорадење“ 141.
Богородичин Покров 141.
Божић 121—128.
божићња свећа 128.
божићње сметлиште 128.
божићњар 7, 113.
бошчалук (дар) 10, 45.
брадавило (ђаво) 71.
братимљење 149.

„брзати се“ 21.
бризгавац 102.
бркати момак 6.
буклија 1, 21.

варање пилића 163.
Варица 111.
Вартолома 139.
Васиљев-дан (Нова Година) 128.
Велик-дан (Васкрс) 134.
„велике болести“ 160.
венци (зелени) 6.
вечна кућа 84.
Видов-дан 108.
вистан 13, 25.
„воденица“ 43.
„воденично коло“ 43.
водоноше 146.
војвода 21.
врачаре 103, 104.
вратич 102.
Врачи Св. 140.
„вунени конац“ 75.

главни запис 136.
гороцвет 102.
гостински дан 71.
грозница независница 161.
гутлавача 102.

даривање 41.

[illegible] 1
уторник 139.
[illegible] 102
[illegible]
[illegible] 157
[illegible] 47.
[illegible]
[illegible] 172
[illegible] 172
[illegible]
[illegible] 134.
[illegible] 99
[illegible]
[illegible] 52
[illegible] 136
[illegible] 46
[illegible] 52. 140—[illegible]
[illegible] субота 139
[illegible] 4
[illegible] 1
[illegible] 47
[illegible] 14. 22
[illegible] 146.
[illegible] 52. 54
[illegible] [illegible] 7
[illegible] 1 2

Св. [illegible] [illegible] 113
Св. 1 4
[illegible] 17
[illegible]
[illegible] 16.

[illegible] 11
[illegible]
[illegible]
[illegible] 47.
[illegible] 82
[illegible]
[illegible] 105.
[illegible] 105. 130
[illegible]
Св. Илодедан 134.
Илиндан Св. 130.

[illegible] прво 52
[illegible] другог 52.

[illegible] 52.
[illegible] 106.
[illegible] 56.
[illegible] 21. 82. 107. 124
[illegible] 20.
[illegible] 24
[illegible] 102
[illegible] 172
[illegible] 54. 126.
[illegible] 102
[illegible] 104. 106.
[illegible] 120.
[illegible] 170.
[illegible] 102
[illegible] 110.
[illegible] 170. 172.
Крстов дан 57
Крстово-дан 138.
[illegible] 134.
[illegible] [illegible] 51.
[illegible] [illegible] 26.
[illegible] 102

Лазарева Субота 134
[illegible] 134
[illegible]
[illegible] 24. 25.
[illegible] [illegible] 47

Малиној 140
[illegible] [illegible] 22
[illegible] 5.
[illegible] 139
Марет 1 март. 155.
Марков-дан 136
Материце 121
Неђудјевиће 110.
[illegible] 110.
[illegible] 136
[illegible] 7
[illegible] 102
Нина Св. 140.
[illegible] 6.
Младенци 188.
[illegible] 184.
[illegible] 102
[illegible] 145
[illegible] 146.
[illegible] 41.

„момци“ 15.
мртвачка постеља 87.
мртвачка свећа 22, 39.
мртвачке хаљине 87.
„мртво сечиво“ 75.
муштулугџије 21.

навала 102.
„навече“ 53.
наводација 8.
наводаџисање 8.
надгробни споменици, 96, 98.
наконче 15, 4.
нанив 11.
народне клетве 164.
народне псовке 164.
„наручивати“ 73.
начињати (мртваца) 86.
Никола Св. (млади) 139.
Николица 111.
Нова Година (Мали Божић) 128.

облагање гроба 96, 98.
обележје 10.
оглед 9.
Огњена Марија 140.
одолен 102.
окриље (окривље) 53, 70.
„она душа“ 94.
„онај свет“ 74, 77, 86.
оман 102.
омилен 8, 102, 106.
омлађије 65.
„опроштење“ 74.
орахова жила 151.
„особено здравље“ 64.
остатак 8 .
„откупљивање“ 82, 151, 152.
Оцеви (Оци) 111.

Павлов-дан 140.
пазар 163.
Пантелија 140.
папричица 110.
Патозорни Мученици 140.
петлова креста 102.
петлово перо 102.
Петрове Вериге 139.
Петров-дан 109.
перчин
пити „за здравље“ 64.
пити „у Славу“ 57.
побратим 82, 88, 149.
побратимсто 82.
повампирити се 74.
повојница 1—6.
повраза 102.
„повратак“ 47, 48.
повратити се 48.
погреб 72.
подбео 102.
„подранак“ (на —) 154.
подсецање спрштта 162.
подушје 87.
поздрави 144.
покладе 156.
покладе месне 156.
покладе беле 156.
покров 75.
„полазити“ 125.
положајник 125.
Полубранија 139.
помајка 149.
поочим 149.
посестрима 149.
посиднице 52.
поскурник 4, 52.
поскурице (задушнице) 10.
послаћеније 63.
походе (пооде) 74—51.
похоћари 13, 47.
похоћење невесте 47.
„права“ Слава 66.
„прва субота“ 92.
претити (воћки) 125.
„преврнути бусен“ 104.
Преображење 110.
прела 153.
„прибирање ракије“
приватница 102.
принова 1.
при ателска погача 11.
прихватање стоке 162.
Прокопов-дан 140.
прошевина 10, 11.
прошеница 11.
прстенција 26.
пута (гвожђе за откупљивање)

Рањел Св. 140.
Рањел Св. други 40.
[illegible] се 21.
[illegible] свати 21.
Рођен Св. 40.

Сабина 111.
[illegible] 92.
[illegible] 8—49.
[illegible] села 53.
[illegible] 91.
Симеон Мироточиви Св. 139.
[illegible] 162.
Сирни 109.
[illegible] 102.
Слава 71.
[illegible] 25.
Смрт 72.
[illegible] смрћа 72.
[illegible] Тадићака 112.
[illegible] 1[illegible].
Самоникло слово 161.
Среда 7.
Средопосна Среда 132.
Сретење (Сретен и Обретен) 132.
[illegible] 54, 142.
старешине 24.
[illegible] 40.
Страшна недеља 130.
[illegible] 21.

Тома Св. 140.
Теодорица 130.
Трифун Св. 132.

[illegible] свати 21.
[illegible] 140.
[illegible] 52, 54, 56, 62.
[illegible] 24.

[illegible] Св. 139.
[illegible] Св. други 140.
ћурче 55.

[illegible] 58.
[illegible] 7.
[illegible] 102, 108.
[illegible] 45.
[illegible] 5.
[illegible] 113.

[illegible] 80.
[illegible] 56.

Чаша 54.
Чаша пријатељска 54.
Чаша [illegible] 54.
Чаша старешинска 54.
[illegible] 46.
[illegible] 128.
Чесница [illegible] 128.
Четвртка 72.
[illegible] 40.
Чини 40, 105.
Чисти Понедељак 132.
[illegible] 24.

Шарено коло 45.
[illegible] 128.

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА

НА КОСОВУ ПОЉУ

ОД

ДЕНЕ ДЕВЕЉКОВИЋА

СВЕШТЕНИКА

ПРВИ ДЕО

I. Рођење

1. Зачеће детета. Кад се у утроби материној зачне дете, онда се каже да је *зачела*, а кад се и споља то може видети, онда се каже да је: *трудна, тешка, тегобна, гломарна, самодруга, трбуљата, трбушаста, подувена, обремењена.*

Жена позна себе да је зачела по томе, што јој не долази „обично", које имају једном месечно женске.

Кад јој заигра дете у утроби, она се, особито ако је првороткиња, *устрекне, трзне, уплаши, унезвери*, или *уплаши*, и у тај мах погледа преда се и око себе, мислећи да су то и други могли приметити. У народу се верује да ће јој дете бити налик на онога, кога је у овом тренутку прво спазила. Не види ли тада никога, онда ће јој дете личити на њу, на оца или на ујака.

Првобрачници се по зачећу првога детета стиде од укућана и осталих познаника, особито кад се трудноћа јасно примећава, тј. кад виде сви да је у жене трбух нарастао. Онда је свекрва, јетрва или која старија жена пита: „Пореш ли се"?, или „Имаш ли хаљине"? Ако има „обично", „беја цвјет", она ће казати „Перем се" или „Имам хаљине". Ако је пак трудна, она ће казати: „Не перем се", или „Немам хаљине". У последњем случају питају је од колико месеци „нема хаљине" и према томе рачунају кад ће се породити. Ако је близу време за порођај, оне јој спремају пелене, постиљце, јерам и повој за дете (лудинче), и то кришом

од укућана, особито мушкиња. Која млада има свекрву, јетрве, мајку или стрине, онда јој оне изаткају и спреме све што треба за дете; а ако њих нема, то јој спремају старије сестре или каква старија жена; а ако ни њих нема, спрема она сама.

При ткању пелена пази се и верује се ово: ако изгледају „лите", родиће се женско; ако ли изгледају „четвор", родиће се мушко дете.

Осим ових веровања постоје при порођају и после порођаја још многа друга веровања и врачања, која нећу овде наводити, али која ћу ипак другом приликом изнети.

Кад трудна жена има добру свекрву, добре јетрве и заове и ваљатне остале укућане, онда јој они не дозвољавају да ради тешке послове, него је заклањају, милују, воле и радују се што је тегобна и што ће им родити дете, да се њиме диче и поносе. Оваки укућани ништа лепо не поједу и не попију без ње, већ увек нуде и њу. Има међутим и немилостивих укућана, који тегобну жену муче и јуре по најтежим пословима, не обзирући се на то, што јој може шкодити.

Пред трудном женом што год се једе треба и њој дати да обиде, да се не би „покварила" тј. пре времена родила. Не треба ништа кријући од ње јести, јер дете које роди неће јести оно јело, које су кријући од његове матере јели.

Трудна жена не сме ништа пити ради бљувања и чишћења. Кад се поболи од трбуха, онда је лече старе жене трљањем и подвезивањем.

Трудна жена не треба да излази из куће пред залазак сунчани и на месечини, нити сме ићи да гледа пожар, јер ће дете бити „жаравога" лица.

Многе трудне жене одмах по заласку сунца не виде, а то бива већином кад су мушком децом обремењене.

Кад трудна жена украде што за јело или другу какву ствар, где се на свом телу први пут маши руком, изићи ће на истом месту у детета „нишан“ (белег) од украдене ствари.

2. *Рађање детета.* Кад почне жена да рађа, отворе ковчеге, а њу разгологлаве. Бабица или друга која жена, чим код ње дођу, попрскају је водом ради урока. Која жена не може да роди лако, дају јој да пије воде из мужевљевих кондура и чакшира; протињу јој јаје између појаса и трбуха и пуштају на земљу, пазећи како ће пасти, јер верују да ће се родити мушко, ако јаје падне право („у дубак“), иначе женско; трљају трбух зејтином; паре удове, турајући мртви катран на жив угљен. Или жена прескаче псеће корито, да роди брзо, као што псето брзо лоче из њега храну; трза лемезје са куће, да би брзо родила, као што се лемез брзо извуче итд.

Кад се дете роди, мора по обичају из мајчине утробе најпре пасти на голу земљу. Тада му бабица *ерже* (веже) пупак до трбуха свиленим концем, па ножицама пресече, воском натре и остави да сазрева. — За дете, коме се не веже пупак, верује се да ће добити верем — јектику.

Ако се роди мушко дете, жене одмах трче код оца и деде, зграбе им капе с главе и траже мижде (муштулук) у новцу, што им се син или унук родио, и док им се не да̂ по која пара, оне не дају капе. Чим добију коју пару, дарива̂ју одмах тим новцем новорођенче, и мати му чува тај новац као светињу.

Пошто му вежу пупак, окупају га, па ону воду из корита проспу у кућу, и то: ако је мушко дете, проспу је под нађве: ако ли је женско, проспу је по кући, а никако напоље, јер ће се детету окренути на зло, и онда му нема лека. По том се окупа и породиља, па легне на прострто сено; место јастука метну јој под главу корито, у коме су окупали дете, и покрију је

покровцем. Дете повију и метну у решето, које су напунили сеном, покрију га пеленом или јерамом и оставе поред матере. Затим наређају им више главе: гребене, метлу и пирајку ради урока и *бабица*.

Дете обично задоји која жена из куће или суседства, и то овако: испече три зрна пасуља, па их стуче и са млеком из својих недара помеша у ложици (кашици), и онда сипа детету у уста те га задоји, а у исто време и сито му држи на глави, да би дете било сито. Ако случајно не би било других жена да дете задоје, онда га задоји његова мати и то овако: пљуне најпре на свој длан, па ову пљувачку кане детету у уста, и оно је прогута. (Ово чини ради урока од очију). Затим га пасуљем и својим млеком задоји, као што је горе поменуто, држећи и у овом случају сито над детињом главом.

Кад се дете роди, шаље се неко од укућана са једним празним судом и струком босиљка попу за молитву. Поп напуни суд водом, обеси петрахиљ и очита одређене молитве из требника над њим и да̂ га доносиоцу. Многи пазе да им поп преда овај суд са молитвеном водом у руку, али да га никако не спушта на земљу, а они га не спуштају него предају породиљи право у руке. То раде због тога да им земља не би примила дете пре времена.

Кад се суд са молитвеном водом донесе од попа и преда породиљи, она умије том водом руке, лице и недра. Од тада па непрестано за 40 дана, при купању себе и детета, узима породиља и од ове воде ради чишћења. До крштења дете купају свакога дана по једанпут, а после крштења не пазе тачно на овај ред.

Новорођеноме детету суђенице долазе, по народном веровању, трећу ноћ, па му суде, наређују и пишу какве ће среће бити, колико ће дана, недеља, месеци и година живети, и где ће и од чега умрети. За то, да га

суђенице не би нашле треће ноћи код куће и досудиле му злу срећу, носе дете у суседску кућу, а мајка му остане у својој кући.

За 7 дана породиља не спава са некрштеним дететом сама у кући и без видела, нити излази из куће и пролази испод стрехе по заласку сунца због бабица; многе жене тако раде и до 40 дана, тј. чувају се и у кући спавају. Ако би случајно због неке велике нужде морала жена после заласка сунца, или после вечере да изађе из куће сама или са дететом, она понесе видело са собом, због бабица.

Детиње хаљине: пелене, постиљце и увијаче треба пре заласка сунца унети у кућу. Остану ли после заласка, дете се не сме повити, док се ствари не протресу изнад огња и огњишта — ради бабица, вештица и самовила. Да се то не би заборавило, чини се увек, кад год се ствари унесу у кућу с поља.

Мало дете не ваља 40 дана дојити расповијено, јер може остати трбуљато и кривоного.

Кад жене из суседства и друге пријатељице дођу да виде дете, пљују на њега три пута ради урока, говорећи му: „Машала, да му није урок од моје очи“, или „Мачке те по.....“!

Жена дојиља зна да јој је дете гладно по томе, што јој надође млеко у дојкама и почне само капати. Кад млада доји прво дете, она крије недра од људи да их не виде.

Да не би зебла деца, многе мајке мажу их гушчијом крвљу, многе пак протрљају голу децу и гушчијом ногом, да би на зими могла бити издржљива као гуска.

Косовске сељанке не употребљавају повојницу готово никако. Родбина, у место тигањице, донесе породиљи после порођаја на недељу, две, три или месец дана: шарену погачу, питу, кошуљчиће, минтанчиће, јелечиће, чарапе и још по штогод. Сестре пак не до-

носе својој сестри и своме брату хлеба и питу, већ само друге ствари које горе поменух.

Зато што повојницу не једу за новорођено дете, многи верују да због тога понеки човек остане целога века неожењен. За њих се обично каже да им није поједена повојница, зато су бесрећници. Верује се међу тим и то, да се оваквим људима може јести повојница и под старост, па ће им срећа доћи и оженити се. Ево како то раде: момак легне у кући заједно са мајком под један покровац, а једна жена из села донесе повојницу (тигањице), и кад уђе у кућу, каже: „Добро јутро и срећно ви добиче. Бог нека га поживи, нека му да здравље и добру срећу, те да му дочекате радост и видите на главу зелене венце". Укућани одговоре: „Амин, из ваших уста у Божије уши". Тада му једу тигањице, а он после некога времена испроси девојку и ожени се.

3. *Крштење детета*. На два до пет или више дана пре крштења детета, родитељи његови однесу куму „здравицу": шарену погачу и шише или карту вина, позивајући га на крштење у означени дан. Кум изабере име, спреми платно и свеће, па означеног дана иде у цркву, где дођу и родитељи са дететом. Кум не сме тога дана ништа јести и пити пре крштења детета, јер се верује да би дете имало болести у зубима и устима. Кад се крштавају деца, отац и мајка обично нису ту, па не само то, него се чувају целога дана да његово име чују. После крштења мати даје куму и попу чарапе, а они детету по 2—3 металика.

Децу, која се роде пред божићње, ускршње, петрове и госпођине посте, крсте кад дође мрсак; јер ако се деца роде у мрсак а крсте у пост, она, по народном веровању, не живе дуго.

Ако је дете рођено пре славе, а није крштено, не ваља поп да сече колач.

Кад коме умиру деца, док су мала, он, да би зауставио умирање деце која ће се тек родити, ради овако: чим се роди дете, он га, још док је незадојено, крсти или га остави на раскрсницу, па онај који га ту нађе, буде му кум, јер се верује да је стари кум био несрећне руке, те су деца за то и умирала. Овако истуреној деци на пут, хришћани, кад их нађу, дају име већином „Историја“, што долази од речи истурити дете. Дете, које изнесу на пут, метну у колевку, и добро га подвежу за њу, или га оставе без колевке али добро подвезано, па га у оба случаја окрену наопако, тј. лице к земљи а главу истоку. Кад неко наиђе на њега, одмах му окрене лице горе, главу на запад и да му име говорећи: „Бог нека ми те поживи, и нека ти је срећно и дуговечно име Марко“ (или како друго). Онај пак човек или жена, који је донео дете и стајао мало подаље од детета у неком заклону, приђе, узме дете и каже куму: „Нека ти је лака и срећна рука, куме, да Бог дâ да се пофалимо и ми од тебе и ти од нас и од твојега кумчета“. Дете носе одмах попу, те га он по обреду крсти. Кума позову на ручак и дарују чарапама.

Има много људи који нађу децу на раскрсници али их не примају, нити им име дају. Они који су изнели децу, моле намерника бар за име, те тако понеко и успе, али многима се молба не уважи, већ их пролазник одбије, па још и изгрди.

Мушком новорођеном детету отеку понекад мошнице, а то, кажу бабе, долази отуда, што му је мајка носила три тестије, пуне воде, у један мах. Овај се оток зове „три клина“. Да се оток сузбије ради се овако: детиња мати начини од чешљике девет малих клинчића за 1 прст дужине, па их побије у једном ћошку куће у извесној даљини један испод другога. Затим разбије врх јајета, па му исцеди беланце и жуманце, и кад почне да бања (купа) дете, или пошто га обања,

она набоде ону празну љуску на најдоњи клинчић, па је остави да ту стоји до другога купања детета. Други дан, кад купа дете, набије ону љуску на други клинчић, који стоји изнад првога. Тако исто ради и следећих 7 дана, док не дође до најгорњег клинчића. За ових 9 дана и мошнице се детету поступно скупљају, и десетога дана буде потпуно здраво.

На новорођено дете пазе да ли је здраво и крупно или слабуњаво и кржљаво; ако је мушко, да ли личи на оца, мајку, деду и ујаке; а ако је женско, да ли личи на мајку, очеве или мајчине сестре итд. Ако ли ни на кога од свога рода не наличи, онда кажу: „Родило се на само себе; није од нашег соја, већ је украдено или у копривама нађено, дакле сама му мати зна, но чије му драго, нека је живо; чија да је јунчина, наша је телетина“, и тако даље.

Кад дете не може да прохода у своје време, онда овако раде: у младу недељу (по мени месеца), пре сунца, метну дете на лопату, па га три пута обнесу око куће, једни вукући лопату а други држећи дете и говорећи: „Баци лесково, узми дреново“.

Ако дете није проходало, не треба га ударати по табанима, јер неће моћи за дуго да пође.

Кад дете не може да проговори, онда га однесу у воденицу и тукну му три пута чело о чакало, које истреса жито из мучњака у воденични камен, говорећи му: „Видиш, Стојане (или како му је име), као што тропа ово чакало, тако и ти да почнеш да тропаш и да говориш.“

Не ваља дете љубити у чело, јер му се онда одузима здравље.

Кад мало дете успављују, певају му песме. Мушком детету певају се обично јуначке песме. Једна од тих песама, која има више варијаната, гласи:

Фала Богу, фала јединоме,
Цуца мајка лудога Ивана[1]):
„Нуна, Иво, лудо дете моје,
Кад ћеш мајке голем да порастеш,
Ти ћеш мајке царство да преузмеш."
Реч по речи, до цара се чује,
Цар ми прати два лака јунака,
Донеше га цару на дивана.
Цар га тури на десно колено,
Па ми гледа оно лудо дете,
Па ми царе бија говорија:
„Фала Богу, фала јединоме,
Како мене оволичко дете
Моје царство оно да предузме!
Греота је лудо да обесим,
Срамота је лудо да посечем,
Турите га у тамну тамницу,
У тамници вода до колена,
И у води змије и гуштери,
Лудо ће га њега прогунути."
Турише га у тамну тамницу.
Седеја је девет годин' дана,
Седеја је у тамној тамници.
Дожеле се остареле мајке,
Па ми дође цару на диване,
Те му тражи кључе од тамнице:
„Дај ми, царе, кључе од тамнице,
Да отворим врата од тамнице,
Да ја видим треске од колевке."
Цар јој даде кључе од тамнице,
Отворила ту тамну тамницу,
У тамници вода пресушила,
Порасла је трава до колена,
И у трави софра позлаћена,
И на софри пребела погача,
Код погаче та сребрна чаша,
И у чаши оно рујно вино,
И код софре сребрна столица,
На столици Ива лудо дете,

[1]) У два варијанта *Јован*, а у трећем *Дејан*.

Он ми пије оно рујно вино.
Дочуја је цареве Костандине,
Па отиде Иву да погуби,
Изнесе га пред тамничка врата,
Па дофати сабљу димискињу
Да исече Иве русу главу.
Зипи Ива на лаке ми ноге,
Оте цару сабљу димискињу,
Те посече цару русу главу.
Колико је лако он запеја,
Три аршина у калдрм' претера,
Па се пење горе уза стубе,
Те он царство цару преузеја
И цареву љубу обљубија [1])

4. *Стриг, шишање, узимање косе кумчету и бричење (брijање).* — На Косову постоји обичај да родитељи зову кума да им стриже и обрије сина или ћерку. Ово чине или одмах по крштењу или пре године дана, кад се коме не држе деца, или у трећој, петој или седмој години. До тога времена родитељи своју децу сами нити шишају нити бријy. Шишање кумовско бива ради дечијег здравља. Ако кум не ошиша и не обрије своје кумче пред родитељима, оно неће бити здраво. Тако исто, ако кумче при шишању не заплаче куму у рукама, неће бити добро и здраво.

Шишање бива овако: родитељи најпре спреме дарове за кума и његове укућане до најмањега чељадета, затим за пријатеље, за званице и за целу своју кућу. Кад су с тим готови, однесу куму здравицу и кажу у који дан да дође на стриг да узме кумчету косе, а тако исто однесу здравицу (једну погачу и шише ракије) и свима пријатељима „да заповедају на радост и стриг". Кум дође одређенога дана и донесе кумчету црвену капу

[1]) Два варијанта место последњих 13 врста имају: „Слуга му је сам (стар) свети Никола", а трећи се завршује:

„Појиља га сам свети Никола,
Појиља га вином и ракијом".

и минтанче, а родбина и пријатељи донесу: чарапе, минтанчиће, кошуљчиће, шамије, мараме, јелечиће, итд.

Домаћин позове тада и комшије на ручак и радост. Они долазе и поздрављају: „Добро јутро, срећан ви стриг", на што им укућани одговарају: „Фала ви, да сте живи, и у вашој кући да дочекате." Пошто се сви скупе, онда попију по једну-две чаше ракије и кафу, па настаје шишање. Мајка детињи спреми сито, у коме је разастрта чиста марама и на марами мало пшенице просуто. На пшеницу су метнуте паре од укосанице или са женске огрлице. Сито се принесе на софру, а кум тада узме кумче у наручје и метне га на крило некоме, који седи с леве стране. Овај држи дете, а кум узме ножице и прекрсти се, говорећи: „Помози Боже, ајирлија и срећно да Бог да нека је шишање". Тада му исече мало косе више чела, затим у потиљку, после више левог и напослетку више десног ува, унакрст. Затим шиша сву косу редом и баца у сито на мараму. Девојке и жене певају за то време ове песме:

1.

Брични, куме, русе косе
Младом кумчету. (2)
Извила се бела лоза
Из ведра неба. (2)
Није била бела лоза
Из ведра неба, (2)
Но је било младо кумче,
Нашем куму у мила недра,
У мила недра. (2)

2.

Извила се бела лоза
Од ведрога неба,
Куму у крила. (2)
Није била бела лоза
Од ведрога неба
Куму у крила. (2)

Но је било мило кумче,
Својем куму
У мила недра. (2)

Пошто га ошиша, превуче му трипут затворене ножице између усана, затим их задене више себе у чешто. После овога покваси му главу вином и брије га, а други му држе мараму испод браде и дочекују косу да не пада на земљу. Ову му косу вежу у мараму и чувају у ковчегу. Пошто га обрије, метне му капу на главу и минтанчетом по плећима огрне, затим га подигне у вис, говорећи: „Голем да порастеш, па и зелене венце да ти држим.“ Сад кум преда дете матери у руке или другоме коме, па седне за софру. Сви присутни честитају му стриг, говорећи: „На здравље ти, куме, шишање, и нека ти је лака и срећна рука!“ а он им одговори: „Фала ви, браћо.“

После овога кум извади кесу па метне неколико пара или гроша (како који има) у сито на косу, а тако ураде и сви остали око софре и у кући, а домаћин после кума више од свих осталих. Сито са косом однесе се, а принесу се дарови, које детиња мајка раздаје, и то куму кошуљу, а његовим укућанима неком кошуљу а неком чарапе. После кума мати дарује и остале госте и укућане. Сад поново донесу оно сито на софру, па бацају у њега паре за дарове, и то прво кум, па после остали присутни. Жене од родбине и из куће дају му дар: чарапе, кошуље, шамије, минтанчиће и др. Кад се и ово сврши, дигну сито и почну да пију ракију великом чашом, а домаћице позваних комшија доносе „част,“ тј. по једну каленицу меса или тепсију пите и по једну погачу озго. Чим уђу у кућу, говоре: „Добро јутро, срећан ви стриг.“ Част оставе на софру, а оне се рукују са кумом, домаћином и свима гостима око софре. У том прићу жене из куће те узму оне части од софре, па за време ручка неке принесу на мушку,

а неке на женску софру. После овога седи се цео дан те се весели, пије и пева.

II. Свадба.

„Просидба је као и косидба", каже народ, тј. ни за једно ни за друго не треба оклевати.

У овом крају обичај је да за момка увек други тражи девојку, и онај који то ради зове се *наводаџија*.

Сваки наводаџија добија од момка најмање 2 дуката, а ако се момку много допада девојка или удовцу удовица, онда наводаџија добија и 4—8 дуката, према стању момка или удовца, за које је прилику нашао.

Кад момак испроси девојку[1]), пошље јој на *малу ракију* 2 дуката и мавез од 6—10 гроша, и на њему један пришивен шестак или цванцик. То све носи девојци наводаџија, који му је нашао девојку, и то се зове *капарисање*. Девојка као уздарје даје наводаџији чарапе, и шаље по њему дарове свекру, свекрви, момку и свима осталим, који се у момачкој кући налазе.

Обичај *мала ракија* уведен је пре неколико година и може да изостане. На *велику ракију*, која се сматра као права прошевина, момак шаље девојци кондир од три оке љуте ракије, и на њему обешено 60—90 гроша, све у цванцикама и талирима, нанизаним на концу са још једним златним новцем. Поред овог момак шаље кондуре и један танак мавез, завијен око грлића кондировог, и у грлићу струк босиљка. Овом приликом шаље момак, с обзиром на број својих сродника, још и 300—500 па и до 1000 гроша за спрему девојачку.

Девојка пак шаље по наводаџији дарове од своје стране момку и, по могућству, свима осталим у његовој кући.

---

[1]) Потребно је било да писац каже опширно како се врши ова прошевина. Овако је опис крњ, и ми га доносимо само за то, што отуда немамо до данас бољег описа. Уредник.

Меснички појалак. Ако би девојчин отац хтео да га момак *пои* код његове куће, он му поручи да пошље стрица или оца са још двојицом људи и да понесе на колима хлеба, вина, ракије, печеног овна, кафе, шећера и у опште све што треба за ту вечеру, а девојци топ срме и мавез. Ако ли пак девојчин отац (или домаћин) не би хтео да га момак пои у његовој кући, он му место тога узима 90—100 гроша (4—5 белих меџедија).

На *крстовачки појалак* ретко се иде у кућу девојачку да се *пои* пријатељ, него му се у накнаду за то пошљу 2—4 беле меџедије, а девојци мавез и топ срме.

На *петровачки појалак*, у истом случају, даје се пријатељу 5—6 белих меџедија, а девојци мавез, топ срме, ока памука, ока пређе машћене (бојене), четири оке вуне и 6 гроша у новцу за рукаве.

На *цветнични појалак* кад се иде, носе се посна јела; а кад се не иде, момак пошље домаћину девојачке куће 50—60 гроша, јеменије, фес и на њему 5 гроша, мавез, топ срме, цвеће и 6 гроша за рукаве.

О сваком појалаку шаље домаћин момачке куће пријатељу неколико стотина гроша на спрему девојке, док се не измири уговорена сума.

Уговарање ког ће дана бити свадба зове се *одвајање дана*. На одвајање дана момак шаље од своје стране људе девојчиној кући, који понесу, као и пре, све што треба за вечеру, а уз то и паре за девојку, ако их није раније положио. Ако девојчин отац не би хтео да „одвајање дана“ буде у његовој кући, него у некој механи, онда момак понесе тамо све што треба за ручак, или то поручи у механи, па се онда ту састану, а девојчин отац узме уз то од момка 3—4 беле меџедије као накнаду, што појалак није био у његовој кући. Истога дана уговоре када ће „вадити“ хаљине за девојку, даље, колико ће о свадби донети кондира вина,

колико ракије, колико чивта кондура и какве поклоне за девојку и њен род. Деси ли се да се не испуни све што се сада уговори, онда на свадби бива свађе и на послетку дупло плаћање свега онога што је уговорено, а није извршено.

Одређенога дана иде неко од момкове и неко од девојчине стране те „ваде“ хаљине, какве су уговорили приликом „одвајања дана“. Све се те ствари носе момковој кући, те их он са комором испрати уочи свадбе девојчиној кући.

На три или четири дана пред свадбу позову момкови родитељи својој кући једну девојку Она дође и обуче се у мушко одело, опаше силав и у њега забоде пушке, а на главу метне фес, па просеје мало брашна, умеси једно крвајче пресно и испече га. Кад га испече и извади из ватре, остружe га, увије у једну мараму и остави га изнад кућних врата, па онда одмах истури једну или две пушке од једанпут обема рукама.

Уочи свадбе дођу свирачи са гочем и „сурлом“. Чим ступе у двор, истуре укућани једну пушку, затим мешаља са ситом у руци уздигнутим изнад главе а бачица с варљачом, такође горе дигнутом, изађу пред њих и по обичају поиграју мало и понове у три пут: „О јубава, јубава девојко“.

Комора Тога дана иду два, три или четири човека од младожењине стране са колима у девојчин род, да однесу девојачке хаљине и остале дарове за њу и њезине родитеље и остале сроднике. Тада се носи још и вино, ракија, погаче, месо печено или непечено, кафа, шећер, лук, со, пиринач, љутика, пита, дуван, кисело млеко итд., све дакле што се на „одвајању дана“ уговорило. Све то скупа зове се *комора*, а људи који то носе зову се *коморџије*. Они иду тамо пред мрак.

Пред вече почињу долазити момковој кући пријатељи, зетови и остали сродници, и чим ко ступи на

врата од дворишта, избаци по једну пушку. Тако је у обичају. „Гочабија“, чим то чује, излази одмах пред свакога, чукајући у гоч, и дочекује га. Сад и младожења са своја два момка, старијим и млађим, које је пре тога позвао, иде домаћину куће, пољуби му руку и тражи дозволу да иду по селу и зову на свадбу. Он им то допусти, а они чим пођу, избаце по једну пушку у двор, што значи да већ полазе да зову на свадбу Сва тројица узму по један штап у руку и задену по један пиштољ за силав. Старији момак иде напред са картом, пуном вина и окићеном босиљком и црвеним крпчићима, младожења за њим, а млађи момак за младожењом с пуним кондиром у руци, да насипа карту, кад нестане у њој вина.

Прво иду куму или „старејку“, одатле деверу, а после у сваку кућу по реду. Кад уђу у кућу, поздрављају: „Добро вечер,“ па онда приђу свакоме старијему и пољубе руку: старији момак први, после њега младожења и напослетку млађи момак; са млађима се само рукују. Пошто се са њима поздраве, дају карту, говорећи: „Поздравље имате од домаћина да заповедате на радост.“ Они одговоре: „Фала ви, и нека ви је срећна радост да Бог дâ.“ Онда домаћин узме карту и наздрави најстаријем у кући после себе говорећи: „Здрав си (по имену), срећна им радост за много година, навек, да Бог да, да се пофале једно од другога, Бог да ги не посрами“ итд. Пије он па онда и сви остали од највећега чељадета до најмањега детета у кући. Младожења и његови момци стоје за све време, док се укућани пијући изређају, па онда иду одмах у другу кућу, и тако редом док не позову све, које имају звати. Кад обиђу све, они се враћају кући и, улазећи у двор, избаце једну пушку за знак да је позивање на свадбу свршено. Улазећи пак у кућу пољубе и овде свима старијим руку, а са млађима се рукују.

У том почињу и сватови долазити, и како који уђе у двор, избаци пушку. Пошто се сви сватови искупе, седну за софру те пију по неколико малих чаша ракије; за тим старојко узме велику чашу, али је у исто време спушта на софру и позива домаћина да одреде барјактара, чауше (двојицу који ће ићи пред барјаком и трећега за гочобиље) и момке.

У исто време он се обраћа сватовима говорећи: „Чујете ли, браћо и ви момчадија, добро сте дошли у нашега домаћина на радост. Имате доста, дâ је Бог, да једете, да пијете и да се веселите колико можете. Он што има не жали, а што нема, ви не тражите, јер и сам цар што нема, не тражи и не једе.“ Сви му кажу: „Фала домаћину нашему, дâ је Бог, има свашто. Ми нисмо дошли за једење и пијење, јер смо имали код своје куће да једемо и пијемо, него смо дошли на радост, нека му је срећно да Бог да.“ Старојко наставља даље: „Ја и домаћин видимо за право да бидне барјактар Станко (или други неко), јер знамо да од његове куће нико није носија барјак у нашем селу. Како кажете ви за њега? Бива ли он да буде или не?“ Сви одговоре: „Бива, како не, оно један мора да буде, сви не можемо.“ Сад старојко позове Станка да пољуби руку њему и свима осталима. Сватови му честитају говорећи: „Срећан ти барјак, здраво да га носиш.“

Затим изберу два добра момка за чауше, који ће ићи пред барјактаром. И они пољубе руку старијима, а са млађима се рукују.

Најпосле изберу старојко, домаћин и кум по два момка за себе, који ће их за време свадбе слушати и при руци им бити, и једног чауша за мејтере (гочобије), који ће им наређивати кад треба у гоч да чукају.

Пошто све ово ураде, онда старојко узме чашу и прекрсти се говорећи: „Фала, домаћине, голема чаша — голема срећа. Нека ти је срећна и дуговечна радост;

да Бог дâ да се пофалиш од снаје и од сина. Бог нека ги умножи; здраво да дочекамо сутрашњи дан и здраво да одемо за невесту и весело да дођемо, ако Бог дâ. Бог да не не посрами ни тамо ни овамо, ако Бог дâ", итд. Затим наздрави некоме и пије, а старојкови и домаћинови момци устану на ноге, па два и два вичу:

Старејко Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Кум Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Домаћин Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Пријатељ Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Зет Бога моли, амин, амин!
Амин амин!
Побратим Бога моли, амин амин!
Амин амин!
Наш друг Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Комшија Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Старej момак Бога моли, амин амин!
Амин, амин!
Млађи момак Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Гочабија Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Мали старејко Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Мали кум (кумче) Бога моли, амин, амин!
Амин, амин!
Девер Бога моли, амин, амин!
Амин, амин! итд.

— — — — — — — — — — — — — — —

Овако вичу свакоме уз прву велику чашу ракије. Пошто попију по три-четири велике чаше ракије, вечерају, па онда пређу на вино, при чему момци опет

вичу свакоме за прву чашу: „Бога моли, амин, амин, амин, амин“. А кад и с тим буду готови, онда устану од софре и почињу весеље.

Затим позову младожењу да га брију. Измију му главу вином, па му двојица држе спреда под брадом раширену мараму, да коса не пада на земљу него на њу. Један га брије, а девојке му певају ове песме:

1.

О јубаво, јубаво девојко,
Што се бричи млади младожења,
Ем се бричи, ем ни бригу брине,
Што ће јутре пута да путује,
Пута, кажу, врло каменита,
Каменита, врло кршевита,
Те он жали коња да умори,
Кроз камење коња да умори,
А кроз крша сивога сокола.

или:

О јубава, јубава девојко,
Бричи ми се млади младожења,
Оће јутре пута да путује,
Да путује за лепу девојку.

2.

Извила се бела лоза из ведра неба,
Није била бела лоза из ведра неба,
Но је била девојчица у мила недра.

3.

Женило се бекче Сарајевче,
Сабрало је војску око себе,
Не може ги лебом заранити,
А камо ли чашом изредити,
И не може даром даривати.

Пошто га обрију, поседе још мало те певају и играју уз гоч, па кад се и тиме задовоље, полазе кући да спавају. При растанку старојко им каже: „Чујте ме, браћо. Јутре порано се справите да дођете, а пушке немојте да узимате, осим барјактар и чауши пред барјактаром“.

Код девојачке куће. Пошто се одреди дан за свадбу, онда долазе код девојке њене другарице, рођаке и друге жене да јој гледају дарове, које је спремила за себе, родитеље, сроднике, пријатеље и за свекрову кућу. Пред сваком женом и девојком, која дође код ње на виђење, жалостиво нариче из свега гласа, набрајајући овако:

1.

Леле мене, мајко моја!
Мајко моја и тајко мој,
Зашто ћерку одвојисте?
Да ли није јадна знала
Да по атру вама пође?
Да л' у њиву није отишла?
Да ли кућу не помела?
Да ли воду не донела?
Да л' ве није јадна опрала?
Да л' ви није изаткала?
Да л' чарапе не саплела?
Да л' у трло не улегла?
Да ли стоку не помузла?
Леле мене, леле јадна,
Ја сам јадна прва била,
И у свашто потрчала,
И у њиву и ливаду,
И у кућу и у трло, итд.

2.

Куку мене, море тајко!
Зашто, тајко, ти одвајаш
Твоју црну, јадну ћерку?
Да ли није јадна знала
Свешто атар да понесе?
Зар те није, тајко, изула?
Зар ти није обућу нашла?
Зар те није испратила?
Зар те није причекала?
Зар те није понудила?
Ни постељу наместила?

Куку мене, ни покрила?
Те ме јадну ти одвајаш,
Од данаске за довека, итд.

3.

Леле мене, слатки брале!
Зашто сестру ти одвајаш?
Сестра, брате, научила,
Лепо, брате, да промени
Лепо, брате, да накити,
Лепо, брате, да ичешља.
Па у сабор да испрати,
У сватове да испрати,
Леле мене, у твоју дружину, итд.

4.

Леле мене, мори селе!
Зар ти, сестро, није грубо,
Што ћеш сестру да одвојиш?
Што ћеш сестру да одродиш?
Да л' ти није истрчала,
Леле сестро, да причека
И од кола да те скине,
Па и децу да привати?
Ја сам јадна научила,
Кад ће сестра да ми дође,
Прва јадна да истрчим,
И у кола да причекам,
У наруче да гу узнем,
У постељу да гу носим,
Па и децу да привијем
Место мајке, место тајке, итд.

Мати, сестре или снахе воде их плачући и показују им дарове, које је девојка спремила за сватове.

Уочи свадбе долазе пријатељи и зетови на радост. У сумрак дођу коморџије од момкове куће и избаце по обичају једну пушку на вратима дворишта. Домаћин истрчи и отвори им врата, и они уђу с колима у двор. Пошто дођу коморџије, зађе једна жена са неколико девојака по селу, те зову жене и девојке да дођу и

виде шта су донели коморџије од момкове стране за девојку. И домаћин пошље једнога вреднога момка из куће да иде у сваку кућу у селу и зове на радост. Овај одлази, и долазећи на кућна врата говори: „Поздравље имате од домаћина да заповедате на радост, и да видимо шта је пратија тај нов пријатељ по коморџије, немојте да оставите, сви да дођете“. Они му одговоре: „Фала ти и тебе и домаћину, дођ' ћемо, нека ви је срећна радост“, итд.

Чим почну позвани сељани долазити на радост, домаћин постави софру, и они, како долазе, седају за њу. Пошто се сви скупе, онда изнесу све оно, што је послао пријатељ по коморџијама. Ако је све урађено и послато онако како су уговорили на одвајању дана, онда домаћин каже: „Све је добро пратија мој пријатељ, фала му“. Али ако није донето све што је уговорено, домаћин се љути и на коморџије и на пријатеља. Ако недостаје нека ситница, коморџије је сами одмах плате домаћину; али ако је изостала нека важнија и скупља ствар, онда се домаћин наплати сутра дан од момкова оца, иначе му не даје девојке, док му новац за ту ствар не положи.

Понеки узимају, при удаји ћерке, гоч, па се чини весеље целу ноћ уочи свадбе. Том приликом певају девојке обично ове песме:

1.

Невен вене доле у ливаде,
Киша врне, невен цвеће маца,
Ветар дува, невен цвеће млати,
Нико нема невен да сабере.
Анђу зону невен да ги бере,
Не гу које Анђе да га бере,
Анђа спраља везене даровне.

2.

Кујунџија, тако ти заната,
Скови мене од злата јунака! —

Ој девојко, тако ми заната,
Колај ћу ти сковати јунака,
Не могу му руке саковати,
Да девојки пуца откопчава.

Испрошена девојка непрестано гласно плаче и грли се са сваком другарицом и женом, која јој дође. Свакој исказује жалостивом песмом свој одлазак, и набраја све радости, које је у животу заједно са њима имала. Неке је теше, неке растужују а понеке збијају шалу с њом. Затим вечерају и певају:

За град зађо' да гледам девојке,
Кад онамо на вечери беју.
Дадоше ми луче да ги светим:
„Свети, драго, докле вечерамо,
Љуби, драго, коју ћеш од нас,
Али мене, ал' ову до мене." —
„Ни ћу тебе ни ћу ту до тебе,
Но ја ћу Мару према мене.
Мара има оно бело лице,
Мара има оне црне очи,
Мара има оне русе косе,
Мара јесте баш и према мене."

или:

Сабрале се моме на вечеру,
Вечерале пребелу погачу,
Вечерале каленицу меда.
Отуд иде драго на вечеру.
Дадоше му луча да ги свети:
„Свети, драго, и девојке гледај,
Љуби, драго, коју тебе драго,
Ал' ћеш мене. али ту до мене." —
„Ни ћу тебе, ни ћу ту до тебе,
Но ћу Мару што је према мене".

Пошто вечерају (око поноћи), згреју воду да је окупају.

У ту воду мећу чепове од коморџијских бурила и цвеће у коме мора бити и босиљка.

3.

Справили се кићени сватови,
Да идеју за лепу девојку,
Из горе ги нешто говорило:
„Не идите, кићени сватови,
Не идите ни коње морите,
Умрела је под прстен девојка,
Аманет је мајке оставила:
„Када дођу кићени сватови,
Турите ги у нове одаје,
Све јунаце на нове чардаце,
Моје драго, мајке м' у одају.
Подајте ги две чаше ракију,
И дајте ги по бардака вина.
Свем сватима бојчалак да дате,
Мојем драгу девет бојчалака,
Нека носи де му душе драго,
Мене ме је земња притиснула,
И врз земње трава проникнула.“

4.

Дижи ми се, куме и старејко,
Аманет ви млади младожења,
Лепо га је мајка накитила
Сестра му је перчин очешљала,
А брат му је пушке избрисаја,
А тајка му добра коњ' купија,
Сна'а му је чарапе саплела,
А стриц му је узду приватија.

Чим младожења узјаше на коња, одмах онај колац набију секиром у земљу, да не би ко учинио младожењи мађије на њему. На неким местима оставе га да вири из земље, док се младожења не врати са девојком, па кад сјаше с коња, он стаје једном ногом на њега, и одмах после тога набију га секиром у земљу. При изласку из дворишта сватови избаце по једну пушку у земљу, па певајући следеће песме, одлазе за девојку.

1.

О љивадо, зелена љивадо,
Што си тако зелена полегла? —

Синоћ ме је роса заросила,
А од јутрос опце прегазиле,
И по опце кићени сватови,
По сватове три добре девојке:
Једна беше танка и висока,
Друга беше мала, црноока,
Трећа беше бела и румена.

2.

О љивадо, зелена љивадо,
Што си тако зелена полегла?
Да л' од воље да ли од невоље? —
Ниј' од воље, него од невоље,
Синоћ ме је роса заросила,
И по росе опце прегазиле,
И по опце кићени сватови,
По сватове три добре девојке:
Прва беше танка и висока,
Друга беше мичка, црноока,
Трећа беше бела и румена.
Де ступила танка и висока,
За годину трава не израсла;
Де ступила мичка црноока,
Две године трава не израсла;
Де ступила бела и румена,
Три године трава не израсла.

3.

О девојче, де си божур брало? —
Море момче, по твоје планине.
О девојче, да сам те видеја! —
Море момче, што би ми чинија? —
Ја би' тебе младу пољубија.

4.

Варош-момче кроз вароша прође,
Виделе га варошке девојке:
Благо мајке што га њега роди,
Благо тајке што му коња спрема
Благо брату што му пушке бели,
Благо сестре што с' у њега куне,
Благо љубе што га њега љуби.

*

На дан свадбе пре зоре испрошену девојку обуку њене другарице, али пре тога, хаљине јој провуку кроз једно коло од коморџијских кола, па их онда измере на кантар, због мађија, да јој нико ништа не може учинити. Затим је облаче певајући песму:

Другарице наша, невернице,
Што се синоћ тврдо заклињаше,
Да не обучеш свилену кошуљу,
Да не обучеш свекрове јелеце,
Да не обучеш свекрове дарове,
Да не опашеш везене марама,
Да не обучеш алене чарапе,
Да не туриш алене шамије,
Да не обујеш црвене јеменије,
Туђег тајку тајко да не зовеш.
Туђу мајку мајко да не зовеш,
Туђег брата брате да не зовеш,
Туђу сестру сестро да не зовеш, итд.

Девојци облаче у главном ове хаљине: најпре кошуљу ђерђевајку, на кошуљу мор-забун (као јелек са рукавима до лакта), по забуну јој опашу шарен велики појас, потом обуку колсуз карпуз, за тим јој опашу извезене парте са зуницом а озго обуку од клашња ћурдију, без рукава, извезену свакојаком свилом, на ћурдију јој опашу црну скутачу, накићену са три стране до појаса са црним китама. На скутачи обесе спреда с једне стране мараму бисизану, а с друге стране мараму клободанку, извезену клободаном и црном свилом. О мараме се обеси по једно бело крпче (тулбенче), које је на крајевима извезено и окићено зеленим и аленим манистрама и старинским парама; на крпчиће обесе по три мавеза с обе стране.

На ноге јој обуку чарапе алене, самом срмом извезене и жутим и белим спринкама поткићене; затим кондуре или јеменије.

О врату јој виси спреда велики ђердан од талира, старинских цванцика и других пара; по њему други ђердан жут и с обе стране грла закучен. Око врата је свилени мавез, чији су крајеви пуштени напред да висе, а по њему је везан други, чији крајеви низ плећи висе.

На главу јој метну фес, а на њега мавез замкамија, којем крајеви висе низ плећа. По мавезу долази бела марама, а на њу сребро и крст, на крст цвеће и босиљак. Кад јој све одело обуку, онда певају:

Не ли ти је жао, девојко,
За твоје лепо, девојаство?
Не ли ти је жао, девојко,
За твоје лепе другачке?
Не ли ти је жао, девојко,
За твоје лепо играње?
Не ли ти је жао, девојко.
За девојачко појање?
Не ли ти је жао, девојко,
За девојачко седење?
Не ли ти је жао, девојко,
За девојачко ношење?
Не ли ти је жао, девојко,
За девојачко шетање?
Не ли ти је жао, девојко,
За твоје лепо везење?
Не ли ти је жао, девојко,
За твоје лепо шарање?
Не ли ти је жао, девојко,
За твоје косе низ плећи? итд.

Док девојке певају ову песму, она плаче овако:

I.

Ој! ој! ој! ој! ој! ој,....
Леле мене, леле јадне!
Леле мене одвојене!
Одвојене оцрњене!
Леле мене, од мојега рода!
Леле мене, и од дома!
Леле мене, и од свака добра!

Леле мене, од милога тајке!
И од тајке и од моје мајке!
И од моје лепе браће!
И од моје лепе сестре!
И од моје миле снаје!
И од снаје и од моје стрине! итд.
Оj! oj! oj! oj! oj! oj!....

2.

Тајко, мили тајко,
Зашто, тајко, ћерку да оцрниш?
Зашто, тајко, ћерку да одвојиш?
Да л' те ћерка није послушала?
Послушала и измет учинила?
Да л' ти није кошуљу сашила?
Да л' ти није чарапе саплела?
Да л' ти није аљине опрала?
Да л' ти није постељу меку прострла?
Да л' ти није студену воду донела?
Те овако да гу учиниш,
И од рода да ме одвојиш. итд.
Оj! oj oj! oj! oj! oj!....

3.

Мајко, мила мајко,
Зашто, мајко, ти мене одвоји?
Зашто, мајко, ти мене оцрни,
Мимо света, мимо друге моје?
Да л' те, мајко, нисам послушала?
Да л' ти нисам измет учинила?
Да л' ти нисам кошуљу сашила?
Да л' ти нисам провозе навезла?
Да л' ти нисам чарапе саплела?
Да л' ти нисам бојче изаткала?
Да л' ти нисам мараме навезла?
Да л' ти нисам бочевину помела?
Да л' ти нисам ђувеце омила?
Да л' ти нисам бучку измутила?
Да л' ти нисам кајмак измутила?
Те си мене овако изгрубила,
И од моје лепе друге одвојила, итд.
Оj! oj! oj! oj! oj! oj!....

4.

Брате, лични брате,
Што си, брате, мајку послушаја?
Што си, брате, тајку послушаја,
Те си сестру, брате, одвојија,
Те си сестру, брате, оцрнија,
И у овакво, брате, руво обукаја?
Па ћеш, брате, у свет да ме испратиш,
Да ме одвојиш, брате, за живота,
За живота и за до амина,
Да ја биднем туђа измећарка,
Леле мене, а код моју браћу!
И код наше свако добро! итд.
Ој! ој! ој! ој! ој! ој:....

5.

Сестро, лична сестро,
Сестро, пуце моје добро,
Сестро, милост моја,
Сестро, државина наша,
Сестро, љубав свакидашња,
Сестро, одмено моја,
Сестро, разговор моја,
Видиш, сестро, како не одвојише?
Како нашу милост прекратише?
Мене јадну грдну оцрнише?
И у калуђерско ру'о обукоше?
За које се несам ни надала
Да се јадна овако обучем,
А камо ли тебе да оставим.
Код кога ћеш, сестро, да останеш?
Сас кога ћеш, сестро, да ми везеш?
Сас кога ћеш, сестро, да се разговараш?
Сас кога ћеш, сестро, у њиву да идеш?
Милом тајку коломбоћ да копаш?
Да му копаш, селе, и да му жњеш?
Ти ћеш, сестро, бити одвојена,
И код куће и на свако место.
Леле мене а од твоје сестре! итд.
Ој! ој! ој! ој! ој! ој!.....

6.

Чичо, лични чичо,
Зашто, чичо, братаницу да одвојиш?
Зашто, чичо, у свет да гу пратиш?
Да ти бидне туђа измећарка,
Да ти бидне туђа работница,
Да у туђу кућу јадна идем,
Да у туђе људе јадна живим,
Леле мене, а код моје куће!
Леле мене, а код моју браћу!
И код стрица и код свако добро! итд.
Оj! оj! оj! оj! оj! оj!.....

7.

Другарицо лична, моја сестро,
Другарицо лична, наша државина,
Другарицо, наше миловање,
Знаш ли, селе, а како смо биле?
Знаш ли, селе, како смо се држале?
И како смо једна другу помагале,
Помагале кâ рођене сестре?
Све сас песме и с наше смејање?
Де смо биле све смо се веселиле.
Данас селе мене одвојише,
Одвојише више за довека,
Мене јадну ружно нагрдише,
Калуђерско ру'о обукоше,
Обукоше мимо моје друге,
И оћеју, селе, у свет да ме испрате,
Да м' испрате без никога мојега,
Де ћу, селе, навек жељна бити,
И за рода и за моје лепе друге. итд.
Оj! оj! оj! оj! оj! оj!.....

8.

Снашо, лична снашо,
Снашо, милост наша,
Како, снашо, зâву да одвојиш?
Како, снашо, зâву да оцрниш?
Калуђерско ру'о да обучеш?
Мимо моје друге да ме одвојиш?

Да л' те снашо нисам послушала?
Да л' ти кућу нисам ја помела?
Да л' ти јадна воду нисам донела?
Да л' ти нисам у мешег помогла?
Да л' ти, снашо, кад што ружно реко'?
Да л' ти, снашо, љуто проговори'?
Да ли тебе лакрдију ја поврати'?
Те ти мене, снашо, да одвојиш,
И од себе и од мојега рода,
И од рода и од моје друге?
Ој! ој! ој! ој! ој! ој!... итд.

*

Чим сватови ступе у село, девојке почињу певати:

О јубава, убава девојко,
Ете иду кићени сватови,
Што су сило да ги Бог убије,
Не можемо водом запојити,
А камо ли лебом заранити!

Тада и старојко пошље два момка с једном картом вина до пријатеља и коморџија. Ови, чим стигну девојачкој кући, даду пријатељу и још неколицини других карту те пију вина, а пријатељ њима по једну мараму. Они се за тим одмах враћају, избаце по једну пушку и иду право код старојка, те и њему даду карту да пије вина, а они му певају:

„Старејко Бога моли, амин, амин; амин, амин".

Затим је дају куму, певајући и њему:

„Кум Бога моли, амин, амин; амин, амин".

И на послетку момковом оцу, певајући му:

„Домаћин Бога моли, амин, амин; амин, амин".

Ова два момка, који однесу и врате карту, зову се *муштулугџије*. Пошто из карте пију сва тројица именованих, онда сватови пођу и улазе у девојчин двор, а девојке тада певају:

1.

Младожења, кита колупера,
Што си тако рано подранија,

У трем их сад не пуштају, док им не даду неколико гроша. Пошто им даду дар, оне их пусте, и они уђу унутра код невесте, метну јој прстен на руку (прстенују је), сребро и крст на главу а папуче или кондуре обују на ноге. После тога старији девер пије мало вина из карте, па да женама да и оне пију, затим извади погачу из бисага и изломи је изнад главе девојчине, а остале девојке и удовице грабе се око комада, да би се момци и удовци грабили и отимали око њих.

Док девер прстенује девојку, дотле јој другарице певају ове песме:

1.

Поболе се под прстен девојка,
Често гу је девер до'одија
И по себе понуде носија:
„Болуј, сна'о, сал' немој да умреш."
„Драго умрела, драго не умрела,
Ја не мислим твоја сна'а бити,
Ваша ме је мати потворила
Да сам гу ја сина мађисала,
Ја га нисам јадна ни видела;
Један пута у зелену бајчу
Он ми даде ружицу црвену,
Ја му дадо' јабуку црвену."

2.

Ој девојче, дуго боловало!
Што си мене лудо наварало,
Данас јутре по тебе да пођем?
А данаске по другога пође,
Да л' по кога, по мог побратима.
Он ме вика девер да му биднем,
Да л' да идем, да ли да не идем? —
Иди, синко, зашто да не идеш,
Прстен турај, беле прсте ломи,
Венац турај, бело лице љуби,
Папуч' турај, беле ноге гази,
Карпуз носи, белу снагу ломи,
Дукат турај, бело чело љуби.

значи да младожења иде за њеним речима, као што иде коњ за оним, који га води.

На неким местима не дају младожењини момци узду другоме у руке, и ту дође понекад и до свађе.

Младожења с момцима стоји код софре све дотле, док им се не заповеди да седну. Он не пије ракију, нити једе месо од почетка до свршетка свадбе, да се не би сватови међу собом свађали. Таштa му донесе чанче меда на софру да једе са хлебом, зато да јој буде зет сладак као мед.

Сватови пију ракију прво малом чашом, а кад узму велику чашу, устану домаћински и старојкови момци па вичу два и два:

„Старејко Бога моли, амин, амин, амин, амин.“

То исто раде, и кад вино пију. Кад почну да пију ракију великом чашом, онда пуштају превез, на који сви сватови дају по коју пару, као дар девојци. (Превез је бела марама у два ката преклопљена и раширена.(На мараму се меће пшеница, девојачки венчани прстен и кита босиљка црвеним концем увезана. Ове паре скупља девер за девојку. И овде доносе сељаци, који су дошли на свадбу, по част сватовима, као тигањице, пите, меса, итд.

За ручком пију вино најпре кондиром, понављајући три пута, за тим пусте после кондира две чаше, па онда узимају каленицу. Са њоме почиње девер, наздрављајући домаћину, па пошто је испије, устаје иза софре и рукује се са кумом, старојком и осталим старешинама, говорећи им: „Останите збогом,“ на шта му они одговарају „Збогом пошâ и срећан ти пут“.

Он се упути напред а са њим и млађи девер с бисагама о рамену и једним вођем из девојачке куће и иду право у трем. На прагу од трема дочекају их девојке са песмом:

О девере, кито колупера,
Што си тако рано подранија,
Те си нашу другу расцвелија?

У трем их сад не пуштају, док им не даду неколико гроша. Пошто им даду дар, оне их пусте, и они уђу унутра код невесте, метну јој прстен на руку (прстенују је), сребро и крст на главу а папуче или кондуре обују на ноге. После тога старији девер пије мало вина из карте, па да̑ женама да и оне пију, затим извади погачу из бисага и изломи је изнад главе девојчине, а остале девојке и удовице грабе се око комада, да би се момци и удовци грабили и отимали око њих.

Док девер прстенује девојку, дотле јој другарице певају ове песме:

1.

Пэболе се под прстен девојка,
Често гу је девер до'одија
И по себе понуде носија:
„Болуј, сна'о, сал' немој да умреш."
„Драго умрела, драго не умрела,
Ја не мислим твоја сна'а бити,
Ваша ме је мати потворила
Да сам гу ја сина мађисала,
Ја га нисам јадна ни видела;
Један пута у зелену бајчу
Он ми даде ружицу црвену,
Ја му дадо' јабуку црвену."

2.

Ој девојче, дуго боловало!
Што си мене лудо наварало,
Данас јутре по тебе да пођем?
А данаске по другога пође,
Да л' по кога, по мог побратима.
Он ме вика девер да му биднем,
Да л' да идем, да ли да не идем? —
Иди, синко, зашто да не идеш,
Прстен турај, беле прсте ломи,
Венац турај, бело лице љуби,
Папуч' турај, беле ноге гази,
Карпуз носи, белу снагу ломи,
Дукат турај, бело чело љуби.

Домаћин узме каленицу с вином, пусти неколико пара у њу па наздрави зету. Зет пољуби руку деди и другим старијима, па онда узме каленицу и наздрави старијему момку, а овај млађему од себе, који испије вино до каји, узме оне паре и, пошто пољуби старијима руку, седне за софру на своје место.

Девери изиђу из трема и избаце једну или две пушке, дођу софри, поздраве се са свима и седну за софру. После овога коморџије одмах устају, натоваре ствари на кола па отиду, али им ковчеге са стварима не дају, док прво не плате по неколико гроша.

У брзо за њима спремају се и сватови са девојком да иду. Девер да коња за девојку, а родитељи је изведу из трема. Она ижљуби родитеље и сву својту плачући и грлећи их; затим даје свакоме од њих дарове: кошуље, чарапе и мараме, а и на барјак даде те се веже једна марама. После тога браћа је дигну на коња, а жене и девојке даду јој струк босиљка, који она остави у недра. Сватови одмах устану, узму оружје и полазе са девојком кући, а њене другарице певају јој:

Одвој се, момо, од рода,
Кâ бистра вода од брода.

Чим сватови изађу из дворишта, одмах избаце по једну пушку, и то сви на једну страну и у земљу. Невеста са деверима иде за њима, и кад буде на вратима од дворишта, зовне је нека жена из дворишта по имену, а она само окрене главу назад и погледа је не одговоривши ништа. Од како је попењу браћа на коња, па док се не окрене са врата, она плаче вичући непрестано: Уј! уј! уј! уј! уј!

Кад младожења изађе на сокак, врате га опет са момцима у двор, где му баба дарује кошуљу, а момцима мараме. Тако исто дарују му свастике и остале својте чарапе, рукавице и друге ствари. Тек кад по-

ново изађе младожења из „обора“ (дворишта), иоћу сватови и певају:

1.

О љивадо, зелена љивадо,
Што си тако зелена полегла? итд. (в. страну 198).

2.

Варош-момче кроз нароша прође,
Виделе га варошке девојке. итд. (в. страну 199).

3.

Што 'ва гора на божур мирише?
Нико не сме кроз гору да прође,
Сал прођоше кићени сватови,
Сви сватови под божур падоше,
Девер сна'у под жуту неранџу.
Девер спава, сна'а не заспава,
Но ми кида листе од неранџе
Да дарује кума и старејка,
Да дарује кићене сватове,
Да дарује свекра и свекрву,
Да дарује девера и јетрву.

4.

Шар-планино, делиџано наша,
Од тебе се Бејаград вићаше,
Де Али-бег сватове вођаше,
У сватове Имере девере.
Бога моли Имере девере:
„Дај ми, Боже, ветар и ви'риште,
„Да открије дувак од невесте,
„Да ја видим што у дворе носим.“ —
„Не арим ти, Имере девере,
„Није мене ни мајка видела,
„Сал' дадија што ме је нијала
„Без бешике на пребеле руке;
„Шећер јела, шербет воду пила.“

Чим сватови изађу са невестом изван села, младожења, који је мало с момцима заостао, потера коња стигне невесту и удари је лако штапом по плећима тобож да га се боји.

Идући путем кући, сватови непрестано руже и псују снашу, и певају јој разне шаљиве песме као:

Деверова снаша
Покрај пута жњела,
Печила гу пчела
На — — — — — —
—
Калениче ниче,
По пољу виче:
„Бре оди овамо
— — — — — — — —
—
Пекла .... сирење
На две биљке сирове,
Две биљке се повише
— — — — — — —
—
Спала је Дуда
Међу два дуба,
Кад се диже Дуда
— — — — — — — —

*

Тога дана, кад сватови оду по девојку, скупе се неколико жена и девојака код момкове куће, узму кондир пун вина, окићен марамчићима, па иду редом у сваку кућу у селу и зову другарице на радост.

Искупљене жене и девојке из суседства проведу скоро цео дан веселећи се и очекујући сватове са снашом, а кад ови дођу, онда их девојке дочекају са овим песмама:

1.

О јубава, јубава девојко,
Ете иду кићени сватови,
Носију ни сунце под мараме,
Сунце дође, а звезда не дође,
Остала је доле у ливаде,
Да набере цвеће свакојако,
Да накити свекрове дворове,
Да дарује свекра и свекрву,
Да дарује заву и јетрву,
А највише младог младожењу.

или:

О јубава, јубава девојко,
Ете иду кићени сватови,
Они носе снашу под мараму.
Сунце дође, а месец остаде,
Остаја је доле у ливаде,
Да сабере цвеће давиново,
Да накити свекрове дворове,
Да накити свекрвине дворе.

или:

О јубава, јубава девојко,
Ете иду кићени сватови,
Носију ни сунце под мараме,
Месец дође, а сунце не дође,
Остало је доле у ливаде,
Да сабере травке свакојаке,
Да нарани свекровога коња.

2.

О девере, куде су ти фале,
Зашто си се јучер зафалио:
Што ћу јутре сна'у да доведем,
Што гу лепша на свету нема:
Бело лице — пребела артија,
Црне очи — беглерски филџани.
Црне веђе — морске пијавице.

3.

Девер снаје тијо говорија:
„Ој снашице, питома ружице,
„Да л' си расла борем гледајући,
„Да л' мојега брата чекајући?" —
„Нисам расла борем гледајући,
„Ни твојега брата чекајући,
„Но сам била једина у мајке,
„Шећер јела, шербет воду пила,
„Свилу прела, на свилу седела,
„Чо'у ткала, на чоу са'м спала".

или:

Е снашице, питома ружице,
Ел' си расла борем гледајући,

Ил' мојега брата чекајући? —
Нисам расла борем гледајући,
Ни твојега брата чекајући,
Но сам била једина у мајке,
Свилу прела, на свилу седела,
Памук прела, на душек седела,
Шећер јела, шербет воду пила.

Кад сватови дођу до „оборњих" врата, онда невеста вади из недара струк босиљка, који су јој девојке, другарице, при поласку дале, па га баца у обор, што значи да ће и она мирисати у том дому, као што је мирисао босиљак у њеним недрима. Кад уђу у двориште, ту јој девер заустави коња и сватови донесу из куће мало дете, које се зове *наконьче*, те га она пољуби у оба образа и дарива чарапама, па га да коме. После тога донесу преда њу сито у коме се налази пшеница и босиљак, па девер држи то сито пред њом, а она обема рукама захвати пшеницу и баци је преда се, после преко себе, и најзад лево и десно. Сад је скину с коња и поставе на том месту једну софру и на њу метну бељ. Како снашу скину с коња, одмах се људи грабе ко ће пре узјахати тога коња и на њему мало потрчати па да узме мараму. Невеста се са момчетом попење на онај бељ, који је на софри и окрену се једно другом, лице у лице. Девер узме погачу и метне на њу једно каленче масла, па то дигне у вис изнад њихових глава, а њих двоје на јуриш изломе ону погачу. Сватови пак, који су ту, грабе се око оних парчета, да би се око њих грабиле девојке и удовице, а масло узму да праве тигањице. Кад невеста и младожења сиђу са беља, сватови навале да уграбе бељ и ко га ухвати, тај иде домаћину и тражи да му се даде марама, иначе ће бацити у ватру.

Другу мараму бацају у вис, па који је од сватова уграби, томе и остаје.

Кад невесту скину с беља, одмах је девер узме па са женама води у кућу, али се на прагу од врата за-

уставе, те невеста обема рукама удари више себе врата, за тим уђе у кућу и помери главње, које су на огњишту, промеша по том варљачом једно грне и посоли га, издигне мало вериге над ватром и на другу жавицу закучи, и онда седне свекрви у крило, пољуби је у руку и даде јој чараше. Одатле је воде у трем, где је сакупљене жене и девојке очекују и разне песме певају. Сватови поседају за софру по старешинству, а момчадија почне хватати и клати кокошке, ћурке и гуске по двору, где коју стигну, и спремати их за мезе уз ракију. То им нико не брани, нити се ко љути за то.

Док се пије ракија, девер *пушта кумовску јабуку* ради скупљања новаца за невесту.

Кумовска се јабука *пушта* овако: Кад кум узме велику чашу ракије и испије, онда му девер одма принесе јабуку (или кромид, ако јабуке нема) на једној шамији на длану. Кум гледа у јабуку и вади паре из кесе па забада 1, 2, 3 или у опште колико хоће гроша. Јабука овом приликом представља главину колску, а паре које се у њу забадају — спице. Ово забадање пара у јабуку зову: „забадање спица у главину". Ако кум или ко други заборе мало пара, онда му девер каже: „А куме, де набиј (или натерај или начукај, или наћушкај, или удри, или удари, или набоди итд.) још неку спицу у главину, само на ове спице неће̂ју да седију гобеље", шалећи се се с њим. Онда он набоде још коју пару, или каже да је доста за сад. Девер принесе јабуку даље старојку и свима другима за софром и изван софре од најмањег до највећег свата, и свима говори као и куму. Сваки од њих испије прво чашу ракије или вина, па тек онда забада паре у јабуку, иначе без ракије нико ништа не да. Кад обиђе све мушкиње, онда иде девер и код жена, па и њима подноси јабуку и тражи паре.

Домаћин, кум и старојко забадају паре још и за своје момке, који су их послуживали на свадби, јер их ови и за то слушају и раде све што им нареде.

У том стигне и вечера а после ње весеље, игре и песме. Девер доведе снашу једном пред вечеру, а други пут по вечери, те свима пољуби руку, а они јој певају масне и шаљиве песме тако, да се од смеха покидају. Кад су се довољно веселили, онда сватови устају да иду кући, а девер изведе опет снашу, те им при поласку свима пољуби руку. Само пријатељи и зетови остају ту да ноће.

Сутрадан домаћин опет заповеда гочобији да чука у гоч, а младожењу с момцима пошље у село да зову све сватове на свадбу као и пре.

Старојко позове барјактара и оближње суседе, па иду на свадбу. Кад дођу до врата, истуре по једну пушку, а домаћин изиђе те их дочека. Пошто се сви искупе, поседају за софру те пију и ручају, па онда приступају *посипувању* (мијењу руку). Оно бива овако: напуни се једна ведрица водом, која се стави усред дворишта, или на неко оцедно место, па девер доведе снашу код ње и нареди да јој донесу дарове. У ведрицу се стави поцрпка, којом ће снаша захватати воду и „посипувати“ сватове. С десне стране снаше стоји девер а с леве деверовица која држи једну мараму, о коју ће сватови брисати руке, пошто се умију. Иза леђа јој стоје жене и девојке, те гледају како ће снаша „посипувати“ и какве дарове давати укућанима, пријатељима, младожењи и другима.

Прво приђе кум или старојко да умије руке. Снаша му најпре пољуби руку и образ, а девер јој пружи поцрпку с водом те га поспе, а деверовица му да мараму те обрише руке. После тога снаша му опет пољуби руку и образ и метне му дар на десно раме, а он је дарује са два—три гроша или цванциком, оставивши

новац у ведрицу или дајући јој га у руку; затим
окрене да иде за софру, али га дочека гочобија те
и он узме који металик на гоч, а потом — сватови, к
ишту бакшиш за шећер и вино. Тако се исто „посипу
и остали, и снаша их љуби у руку, и сваки јој да по к
пару, даривала га она или не даривала.

Док траје „посипување“, дотле гочобија чука у г
а девојке и момци играју и певају различите песме, к

1.

Иска чича да се жени, тарара, думбаба,[1]
Нема жито нема брашно,
Нема соли, нема леба,
Нема кућу ни посуђу,
Нема паре ни динара,
Нема трема ни постељу,
Нема вино ни ракију,
Нема месо ни па лука,
Нема ориз ни пасуља,
Нема праза ни купуса,
Нема огњиште ни дрвиште,
Нема каву ни шећера,
Нема сурлу, па ни гоча,
Нема гаће ни кошуљу,
Нема кундре ни чарапе,
Нема капу ни појаса,
Нема коња ни магаре, итд.

2.

Оће јежа да се жени, јежо, јежо,
Слика му је стара баба, јежо, јежо.
Оће јежа да се жени, јежо, јежо,
Слика му је удовица, јежо, јежо.
Оће јежа да се жени, јежо, јежо,
Слика му је пушћеница, јежо, јежо.
Оће јежа да се жени, јежо, јежо,
Слика му је девојчица, јежо, јежо.
Радуј ми се, весели се, јежо, јежо,
Ћеш к ноћи да се жениш, јежо, јежо?

[1]) Ове две речи понављају се после сваког стиха

Зграби, јежо, коју ћеш, јежо, јежо.
Јежа зграби белу Ванку, јежо, јежо.
Свадбу чини у недељу, јежо, јежо.

Кад сви сватови и пријатељи, од старојка до најмлађега, који се нађу ту, умију руке, онда долази домаћин са свима својим укућанима. Снаша и њима свакоме пољуби руку и образ, даје им дарове: свекру, свекрви и деверима кошуље, женама, девојкама и деци чарапе и мараме. Напослетку прилазе младожења и оба његова момка да и они мију руке, али не на оном месту, где су и сви други мили, него стану на два, три корака даље од тога места, и снаша онда мора њима прићи те их полити, тј. мора се она њима а не они њој покорити. Прво умива руке старији момак, коме снаша даје на поклон чарапе или мараму. После њега долази младожења, кога снаша пољуби у руку као и све остале, и даје му на дар читаво обукло (одело), које чине: кошуља, гаћа, марама, чарапе, рукавице, чевре и појас. Све је ово ушивено за појас и накићено боље и лепше од свих осталих дарова. После младожење умива се млађи момак, који добије на дар такође чарапе или мараму.

Кад домаћин и сви његови млађи умију руке и добију дарове, онда их сватови одмах ухвате и вежу конопцима, па траже од њих масла, меда и шећера. Да би пак у тражењу могли успети, они их везане носе на колима у какву реку, бару, или бунар и уквасе их водом. Дешава се и то да побију један колац у земљу, па око њега проспу трња и онда за колац везану чељад терају да вршу по томе трњу, док се не откупе, а кад што траже, онда праве од масла тигањице, а медом сватови добију и шећером сладе ракију и вино.

На *посипавању*, кад се пије велика чаша ракије, пушта се *деверска* јабука исто онако, као кумовска.

Поклони. Од сваке куће, која је на свадбу позвата, доноси се неки поклон момковој кући, и кад су сватови за софром, на вечери, приказују се донети поклони по реду, почевши од кума, старојка и девера. Пошто се прикаже поклон, из чега се састоји, какав је и ко га је донео, меће се на софру да се једе.

Кум, старојко и девер доносе по једно печено јагње или јаре у тепсији и по две погаче. На погачу кум ставља озго белу и црвену свилу и струк босиљка, а девер црвен памук у виду венца. Остали сватови доносе, неки питу и погачу, неки кокошку или ћурку испечену или на оризу зготовљену и погачу. Пријатељи и зетови из другога села доносе: јагње или јаре, живо или печено, а неки донесу брашно, ћурку или кокошку, па у домаћиновој кући готове што хоће. Поклон се узима и једе готово увек ноћу. Сви који донесу поклон, оставе га на једном месту, у трему или бочевини. Ту стоје два човека који га примају, и дужни су да знају чији је који поклон, па зато их остављају у ред. Кад буде време да се ти поклони износе на софру, онда сватови изберу између себе два шаљива и досетљива момка, који ће поклоне у шали приказивати. Један од њих узме најпре кумовски поклон, а други му обавије око врата мараму па иде за њим и трза за оба краја, тако да онај, који приказује, мора да говори више кроз нос него кроз уста. Кад уђу у кућу, онај што носи поклон, каже: „Помози Бог," „Добро вечер", или друго што, а онај иза њега даје сличне али масне одговоре: нпр.... којзи рог," итд. У колико онај са поклоном говори брже, у толико онај иза њега брже трза мараму и одговара слично његовим речима, док не дођу до онога чији је поклон. Кад тамо дођу, онда онај, што приказује, каже: „Ово је донео наш кум (или старојко) част нашему домаћину, да му је бео образ. Узми куме твоју част и фала ти што си донео." Осталим сватовима, пријатељима па

и зетовима, кад приказује поклон, говори од прилике овако: „Куд је онај Урош Столић? Ово је његов поклон, он је донеја нашему домаћину част, да обели образ како цигански г... Е бре браћо, слушајте да ви кажем нешто за њега. Како се види мудар, кад изађе у село пред сељане, сви кажу да овоме човеку нема равна; али да знате што прави по селу са женама, ви би се искидали од смеја." Сви повичу из свега гласа: „Кажи, бре брате, сви ћемо те слушати, и од сад више нећемо му веровати, макар колико се он претвараја." Овај настави причати, како Урош тобож долази код те и те удовице, снахе или сестре тога и тога свата, итд. Сви се сватови насмеју, говорећи: „Е сила те Божја убила, зашто да урадиш тако, бре Уроше?" Кад то изговори, он му пружи поклон, али тек што се овај машио да га прихвати, он му опсује нешто, а његов поклон да другоме да га остави на софру, псујући такође и овога, што му падне на памет. — Овде нема љутње, па макар шта погрдно рекао овај некоме свату. Све се прими за шалу и све се праштa.

Пошто се прикажу сви сватовски поклони, донесе се домаћинско вино и тиме се приказивање завршава. Свако уношење поклона у кућу гочобија објављује лупнувши неколико пута руком у гоч.

Оне поклоне, које мисле однети на женску софру у трем, не остављају на софру, него их само донесу и прикажу по обичају, па их врате и носе у трем.

После вечере наставе песму и игру.

Пред изношење и приказивање поклона, кад се пије велика чаша вина, пушта се трећа, *старојкова јабука*. Док то девер ради, дотле жене расплету и чешљају снашу, и момче је руком удари. После овога одведе је девер те пољуби свима руку, а за тим је врати код старојка и кума да је „осраме".

Осрамљење снаше бива овако: девер доведе снашу софри код кума или старојка и остави је да стоји с једне стране, а с друге стране софре према њој стане младожења с момцима. Момак дâ младожењи једну малу чашу пуну вина, а другу девер снаши. Сад младожења здрави снаши говорећи: „Здрав се и гој се,“ па три пут сркне вино, а остатак проспе пред саме њене ноге. После тога здрави снаша њему говорећи: „Здрав си, пријатељу“, и по том три пута сркне из чаше, а остатак даје куму, те га он испије, а празну чашу баци преко сватова. Сад им донесу погачу да је сломе. На погачу је стављено мало пшенице и неколико пара. Њих двоје се отимају, ко да добије веће парче при ломљењу. Чим погачу изломе, младожења одлази, а снаша остаје и даље где је и била. По том кум устане на ноге, прекрсти се и смакне јој дувак с главе, а деверовица или друга нека женска приђе јој, и почну заједно певати:

О јубава, јубава девојко (три пута).

После овога да јој девер два запаљена угарка од борине, које она држи у обема рукама, а сватови прилазе редом те је загледају у лице, каква је. Кад се то сврши, онда девер седне заједно са кумом, старојком и домаћином, а сватови им прилазе и забадају за врат ложице и увијају око врата чарапе, мараме и друге ствари. Снаша прилази свакоме од њих, пољуби га у образ и у руку и скине оне ствари. Одатле је воде у трем, где јој певају:

Вита јело, послушна девојко,
Што је ласно мајка да се слуша,
Но је мука туђега јунака,
Јутро, вечер по јабуку дава,
Сваку вечер секиром удара. —
Врло лако мајка да се слуша:
Свако јутро кућу да пометеш,
Сваку вечер воду да донесеш.

Један од сватова, који је окретнији, скочи на тај трем, па усправи и укрсти три лемеза и истури пушку, а кад се скине, добија мараму. По тим лемезима може сваки познати да је скоро била свадба у тој кући.

Ако домаћин није у стању да плати гочобији погодбу, онда сватови скупе новце између себе и плате му они место домаћина. После тога спремају се да иду кући. Домаћин донесе у котловима вина на софру, и они га шећере и пију, док се не напију; за тим устају да иду, али пре овога нађу какву трмку, напуне је сеном или конопљом и метну на дугачко дрво, па је запале да светли по обору. Старојко, кум и остали сватови изађу из куће, а домаћин им простре поњаве и ћилиме насред двора те поседају и попију по једну чашу вина, а снаша им пољуби свима руку. Одатле се преместе на друго место, где такође пију, и снаша им љуби руку, па онда иду на треће место где се опет све понови. Сад устају с места и пуцају из пушака на трмку, која гори и која се још више распаљује, док напослетку не падне на земљу и не угаси се. Тиме се свршава свадба. Сватови полазе, а девојке и жене певају песму:

Мајка жени лудога Јована,
Јован плаче, бистре сузе рони,
Забаља га та лепа невеста:
„Ћут', не плачи, ти луди Јоване,
Лепо те је мајка оженила,
Узела ти прелепу невесту,
Донела ти два шиша шербета,
Донела је два ћула црвена,
Кад с' обрнеш, два ћула да цунеш,
Када легнеш, два шиша да пијеш."

Пријатељи и зетови преноће ту, па сутрадан ручају и иду кући, а у вече дође младожењин старији момак са женом, те наместе постељу младожењи и невести.

Сутрадан у зору устане невеста пре свих укућана, и са једним младићем из куће иде на бунар (ако га има у обору), те га посипа и да му нову мараму да се обрише; по том га пољуби у руку и образ и дарује га том марамом.

III Крсно име или Свети (Слава)

На неколико дана пред славу (светога) иде поп те свети водицу у оној кући која има да слави. Народ верује да од дана, кад се свети водица па до славе, не ваља прести вуну и кучине, јер ће се у пољу упредати класје; не ваља парити и прати хаљине, јер ће се парити пшенично класје.

На дан уочи славе, рано из јутра, мешаља замеси са водом и оном водицом од пшеничног (чистог) брашна тесто за велики колач, вечерњу (мали колач), пресзету (просфору) и друге колаче за децу. Кад сташе тесто, онда га размешује у поменуте колаче, које шара најпре тестом, затим поскоčником, боровом шишком и другим којечим, па их тек онда пече у црепуљи под сачем (вршком).[1])

Кад буде време за цркву тј. кад чукне клепало, мешаља спреми и пошље у цркву: вечерњу, пшеницу, свећу, зејтин и мало ракије у шишету. (За Св. Аранђела и Илију не вари се пшеница).

Зејтин дају клисару те наспе кандила, а пшеницу и вечерњу спусте пред иконостас и на њима свећу упале.

Пошто се сврши вечерња, поп прекади и очита по обичају: Свјати Боже, Отче наш, тропар и кондак молитву над (кољивом) пшеницом, за тим пресече колач у накрст и пресипа га вином; једну половину остави домаћину, а другу задржи за себе. После овога домаћин изнесе пшеницу напоље, те од ње узму сви по мало говорећи: „Да ви је на помоћ Св. Ђорђе за много година". Тако исто, дâ им и ракије по чашу или више, а они

[1]) Не ваља месити велики колач у суботу, јер се у тај дан меси за мртве.

пијући говоре: „Здрав си и за много година га славили“, итд.

Ако би случајно поп био спречен, да тога вечера дође у цркву, онда свечари сами исеку вечерњу (колач), па половину дају клисару, а другу полу задрже за себе. Пшеницу поједу а ракију испију, па по том иду кући.

Чим поп уђе у кућу, седа у чело софре. Домаћин, укућани и гости приђу му, поздраве га и пољубе му руку. Даду му чашу ракије или вина и кафу, по том донесу пред њега велики колач на једној погачи, и на њему пресвету, чанче пшенице, тамјан, свећу и чашу вина. Домаћин се најпре три пута гологлав прекрсти, помоли Богу и свецу кога слави, и метанише, говорећи гостима: „Опростите и благословите, што је даја Бог и Св. Ђорђе, не жалимо за Бога и свеца нашега, којега славимо, а што немамо нека ни опрости са све вас и нека ни још боље придају“. Гости, стојећи око софре, одговарају му на то: „Бог и Христос“ (т. ј. нека ти опросте). Домаћин упали свећу, а поп устане и обеси епитрахиљ о врат. Донесу му жара на посипци и тамјан, те благослови и окади колач, пшеницу, вино и све остале госте око софре, читајући: Свјати Боже, Отче наш, тропар и кондак светитеља. После каже: „Господу помолим сја. Господи Исусе Христе Боже наш, благослови хлеб, пшеницу и вино сије“... Затим узме пресвету, зареже је бритвом при крају и извади једну троугаону честицу у част светитеља, говорећи: „Во славу и чест свјатаго велико-мученика Георгија“.. Затим постави ону честицу на требник или крст, узме пресвету и чашу с вином у руку, па рекне домаћину да говори за њим следеће: „Благословите мја оци свети, простите ми грјешному“. Домаћин говори те речи, а поп одговара: „Бог простит ти, и помилујет тја“. (Овако се каже и одговара три пута). Затим поп узме у десну руку пресвету а у леву чашу с вином, које сипа на оно место на пре-

светој, одакле је извађена она честица, говорећи: „Причаштајет сја раб Божји (Марко) во имја Отца, амин“; затим сипа вина и каже: „И Сина, амин“; и по трећи пут сипа вино и каже: И Свјатаго Духа, амин, и ниње и присно и во вјеки вјеков амин“. После овога принесу често сито (да би пшеница *често* рађала), и у њему чисту мараму, затим увије пресвету и прекрсти њом изнутра сито, говорећи: „Да је велегласна и берићетна година, Бог да поклони у људе и у стоку здравље, у дому и у пољу берићет и свако добро“. Затим дигне сито на више говорећи: „И да буде сноп висок колико топ“. Ако хоће поп да се шали, а он помене некога већег попа од себе, нпр. колико поп Јован да буде висок сноп. Гости се смеју на ове речи говорећи: „Доста си и ти висок, не тражимо да буде већи сноп“. Ово сито остави се негде на високо место ради *узвишавања* берићета, и ту остане за неко време. Ако се овако не нашали поп, онда сељаци сматрају да није извршен обред при сечењу колача као што треба. После овога домаћин приклони главу к софри, а поп подигне колач са софре и са осталим гостима окреће га положено изнад његове главе с десне на леву страну певајући: „Достојно јест јако во истину блажити тја Богородицу“ итд. Кад отпевају ово до краја, онда гости отклоне руке и оставе колач у поповим рукама. Поп узме ону честицу (комадић) са требника или крста са прва три прста, па је спусти најпре на горњу страну крста или требника, рекав домаћину да каже: „Велико имја“. Он каже. Затим је спусти на доњу страну, а домаћин говори за њим: „Свјатија Тројици“ потом на десну страну, говорећи: „Пресвјатаја Богородице“; он каже и то, и напослетку је остави на лев страну, при чему домаћин каже: „Помагај нам“. Овак три пута понове. При сваком домаћиновом изговаран „Помагај нам“, поп одговара: „Тоја молитвами, Бож

коњима, и чим се чују да уђу у двор, сваки истрчи из куће да их дочека, а деца прва, јер се надају да ће им која гостинка донети и дати какав слаткиш. Кад гост уђе у кућу, он каже: „Добро вечер, срећан ви *светога* (или *свети*) за много година". Домаћин и његови укућани рукују се са сваким од гостију, и поздрављају га са речима: „Добро доша".

Домаћин части госта ракијом и кафом, жене носе уздалу комшијама, који не славе ту славу (уздалом се зове: погача, каленица јела и једно шише вина) и зову их на *светога*. Осим тога, домаћин пошље једнога од синова или другога млађег да зове по селу све оне, који су њега и његове укућане на својег светога звали. Овај узме штап па зађе од куће до куће, и улазећи у кућу говори: „Добро вечер", а они њему одговарају: „Добро ти Бог дао". Затим се пита са свима па седне, и одмах почиње овако говорити: „Ајде, домаћине, чича или по имену, да заповедате од домаћина на светога, што је даја Бог и Св. Ђорђе да једемо, да пијемо и да се разговоримо, ти Ћирко, ти Живко, ти Ветка, ти Милојка итд. сви да заповедате и да дођете, немојте да оставите а да не дођете". Они њему одговарају: „Фала ти, да ви је на помоћ Св. Ђорђе, доћи ћемо, како да не дођемо". Тако исто уради и на свима другим местима.

Позвани сељаци, како који дође на светога, виче још с поља:

— О домаћине!

— О, ој.

— Добро вечер.

— Добро ти Бог дао.

— Срећан ви светога (или слава).

— Да сте живи (или фала ти).

Потом се рукују, пољубе са домаћином и свима гостима, који су пре њих дошли, и поседају за софру.

За тим одвоје половине једну од друге и сваки своју пољуби на оба краја говорећи: „Христос по средје нас, јест и будет“. Гости им кажу: „На здравље ви колач“, а они одговоре: „Здравље да имате сви“, или „Фала ви“. Сад гледају сви на свештеника, хоће ли да остави већу половину са цветом за себе, или мању. Ако остави мању полу за себе, они кажу: „Грабног попа имамо, видите како граби за себе“. Ако остави мању половину за себе, онда га сељаци воле и о њему добро говоре, тј. како није грабан. Свештеник од своје половине остави једну половину на софру, а другу да мешаљи (по обичају), а она му пољуби руку. Домаћин пак своју половину колача метне на погачу, па их заједно остави за попа у његове бисаге (торбе). Сад поп узме чанче са пшеницом и преспе га вином говорећи: „Да пресипемо пшеницу вином, да пресипе Бог и Св. Ђорђе здравље у људе и сваки беричет у пољу“. Сви кажу: „Амин“. Затим поп остави чашу, прекрсти се и узме са прва три прста пшенице, говорећи: „За много година Св. Ђорђа да славимо“. А после њега узимају и сељаци и говоре: „Помози, Боже и Св. Ђорђија, који те слави, дај му да се фали. Пшеницу да узмемо, пшеница (или беричет) да се роди. Да се роди, де орало 'оди. Да имамо да јемо сас пријатеље, комшије, досларе, кафедаре, сас наше свештенике и свакога брата рисјанина, и сви благословите“. Домаћин и гости одговарају: „Бог и Ристос“. Чим поп узме пшеницу, одмах се очита „Отче наш“, „Слава и нинье“ и „Христе Боже благослови јастије и питије рабом твојим“, па онда седне, а и гости за њим узму пшеницу па и они поседају. Ако поп нема времена да дуже остане, домаћин му плати за сечење колача, и он иде; а ако не хита, домаћин га задржи на ручак. Сељаци се много плаше, ако запоје петао, пошто се упали свећа на колачу, јер верују да неће добро бити.

Гости у овом крају почну долазити пред акша а долазе и после акшама, неки пешице, а неки и

коњима, и чим се чују да уђу у двор, сваки истрчи из куће да их дочека, а деца прва, јер се надају да ће им која гостинка донети и дати какав слаткиш. Кад гост уђе у кућу, он каже: „Добро вечер, срећан ви *светога* (или *свети*) за много година". Домаћин и његови укућани рукују се са сваким од гостију, и поздрављају га са речима: „Добро доша".

Домаћин части госта ракијом и кафом, жене носе уздалу комшијама, који не славе ту славу (уздалом се зове: погача, каленица јела и једно шише вина) и зову их на *светога*. Осим тога, домаћин пошље једнога од синова или другога млађег да зове по селу све оне, који су њега и његове укућане на својег светога звали. Овај узме штап па зађе од куће до куће, и улазећи у кућу говори: „Добро вечер", а они њему одговарају: „Добро ти Бог дао". Затим се пита са свима па седне, и одмах почиње овако говорити: „Ајде, домаћине, чича или по имену, да заповедате од домаћина на светога, што је даја Бог и Св. Ђорђе да једемо, да пијемо и да се разговоримо, ти Ћирко, ти Живко, ти Ветка, ти Милојка итд. сви да заповедате и да дођете, немојте да оставите а да не дођете". Они њему одговарају: „Фала ти, да ви је на помоћ Св. Ђорђе, доћи ћемо, како да не дођемо". Тако исто уради и на свима другим местима.

Позвани сељаци, како који дође на светога, виче још с поља:

— О домаћине!

— О, ој.

— Добро вечер.

— Добро ти Бог дао.

— Срећан ви светога (или слава).

— Да сте живи (или фала ти).

Потом се рукују, пољубе са домаћином и свима гостима, који су пре њих дошли, и поседају за софру:

Домаћин напуни чашу ракије, спусти је на софру, прекрсти се, упали свећу па узме на посипку жар и тамјан, те окади софру, госте и чанче (тањирче) са пшеницом и чашу с вином. Потом узме чашу с вином у руку, а комшије и гости дигну чанче са пшеницом. Тада домаћин почне благосиљати говорећи: „Да пресипемо пшеницу вином, Бог да пресипе у људе здравље, у амбар сваки беричет и у трла сваку стоку, свако добро, мир и љубав међу браћом и комшијама". После овога сипа мало вина у пшеницу, па онда понуди госте да заповедају да узму пшенице, али они не узимају пре њега, већ одговоре: „Оћемо, у добре руке". Машајући се за пшеницу, он даље овако говори: „Ај помози, Боже, пшеницу да узмемо, пшеница (беричет) да се роди, да се роди где орало оди, да имамо да једемо сас комшије, пријатеље, зетове и досларе и са свакога брата рисјанина. Сви благословите". Они одговарају: „Бог и Ристос", па и они узимају и благосиљају, како који уме и зна.

Пошто узму пшеницу сви, онда поседају, а домаћин узме чашу са софре и понуди госте да и они узму своје чаше, а они му одговарају: „Оћемо, у добре руке", а он њима: „Ал' ајде у боље, ако Бог дâ". Потом се прекрсти и изговори следећу здравицу. „Ај, помози, Боже и Св. Ђорђе, крсно име кога славимо, дај ма с тобом да се фалимо. Срећна слава, срећни гости, који је доша, добро је доша; а који није, да има где да дође. Један у другога има да се збирамо за добро, и како на свети, тако и на радост, ако Бог дâ. Добри ни до'одили, а зли (душмани) не (нас) за'одили. Здрав ми се, комшија (или пријатељу, по имену), ја здрав, ти не болео". Он испије, а гости му кажу: „На здравље", а он њима: „Фала ви, и да имате здравље".

У почетку пију малом чашом, па после узму већу и њоме пију, док им се пије. Кад се задовоље ракијом,

онда замоле домаћина да им да вечеру. Он им одговара: „Оћемо, оћемо, сад још мало, нека се испију сви до воље, па за вечеру ласно ће бити“. Не потраје дуго, а они опет навале на њега са молбом за вечеру, и зауставе ракију (т.ј. не пију), док се не сломи хлеб. Сад домаћин узме погачу са софре, прекрсти се и преломи је с једним комшијом. Онда донесу и јело, а домаћин, прекрстивши се, узме један залогај хлеба и говори: „Помози, Боже! леб да узмем, беријет да се роди, да се роди де рало оди, да имамо да једемо сас комшије и пријатеље, е саг сви благословите“. Они благосиљају са речима: „Бог и Ристос“. Кад домаћин метне залогај у уста, онда му гости кажу: „На здравље ти вечера, домаћине“. Домаћин их отпоздравља с речима: „Да имате сви здравље и да сте живи, фала ви што сте дошли да се разговоримо“. После овога домаћин их нуди да једу, говорећи: „Бирум-те сад, браћо, ко има вољу за леб, а коме се пије ракија, нека још пије, немој да се стиди кој' од вас, већ нека пије и нека једе сваки кој' има вољу. Бог и Св. Ђорђе (или који било) ве донеја да се разговоримо, и фала ви што сте дошли. Ја знам да је сваки имаја код куће да једе и да пије, како сваки дан, тако и вечерас; али Бог је тако наредија, благодаримо њему. И наши стари ни оставили овако, па и ми треба да чувамо то, што су они оставили, ако писмо кадри да подновимо нешто више и боље. Добро ни је Бог наредија, благо нама за Бога; Бог нека ни чува веру и закон, и нека не избави од душманске руке и сву нашу браће ришћане“. Пошто проједу мало, онда почну да пију вино, и то по двапут узастопце кондиром, а трећи пут узимају чаше и устају те „пију славу“.

Домаћин се прекрсти, упали свећу, узме на посипку жар и тамјан те окади госте, па и чаше с вином које су пуне, и које ће се употребити при дизању славе.

Пошто се окаде, онда један од старијих комшија узме прву чашу и држи здравицу: „Фала ти, домаћине, на част; добро смо ти дошли; ти нас сајдисаја, а Бог тебе. Ову чашу да испијемо у име славе. Где се слава пила, ту се свако добро вило. Слава да прослави и држава да подржи свудер, и овде ако Бог дâ. Што ми поарчили (потрошили), Бог и Св. Ђорђе (или који било) да ти надвиши и по јако да ти дâ". И онда наздрави коме пријатељу или зету, а овај после трећу чашу домаћину, итд.

Кад пију славу, певају свакоме без разлике ову песму:

Кој' спомења славе (или свеце) Боже,
Помогла му слава (или свеци) Божа,
Е сам Господ помога.

Домаћин узме чашу, прекрсти се и почне благосиљати говорећи: „Ej, помози, Боже и Св. Ђорђија, данашње име свето, да има да те славимо и с тобом да се фалимо. Срећна слава, срећан свети и срећни гости, кој' је доша, добро је доша, и још у боље нас наша, ако Бог дâ, и да има куд да дође. Бог нека ни чува веру и закон. Бог нека не избави од душманске руке и од вечне муке. Што ни је даја, нека ни чува, и још боље нека прида. Опрошћавајте, моја браћо, што нисмо кадри да ве дочекамо кâ што ваља. О Св. Ђорђе данашњи, опрости нама сагрешенија наша, и ти дај како знаш да је добро. Сад сви благословите". — „Бог и Ристос", одговарају гости. Домаћин наздрави једноме од гостију и испије. Пошто сви пију ову чашу, узму каленицу да пију за име свеца, кога тога дана славе. Њу узима прво домаћин да пије, и почне овако благосиљати: „Ону чашу писмо за славу, а ову ћемо да пијемо за име Св. Ђорђа, којега данас славимо, и у чије име смо се сабрали. Он нека нас сачува и избави од сваког зла". Сад гости певају песму:

Домаћине слављанине, не кривљај ногу,
Несу дошли ови гости с тебом да збору,
Но су дошли ови гости с тебом да пију.

Затим му доспу још мало вина у каленицу, а он се поново прекрсти и продужи:

„Ова друга — добра слуга, где стигла, помогла, сачувала и дарувала свуд и овде, ако Бог дâ“. Пошто отпије, налију му и по трећи пут вина, а он говори даље: „Ова трећа — добра срећа, њу ћемо да испијемо у име Св. Тројице, помоћнице свакоме брату и нама, да дарује, да сачува и да помогне што ми нисмо кадри да учинимо“. Пошто попије домаћин, напуни каленицу и да је ономе коме је наздравио, а гости певају према лицу следеће песме:

1.

Изникâ је зелен бор
Нашем кмету пред обор.
Сабраше се сељани
Да исечу зелен бор,
Да направе кмету стол,
И кметице столицу.

2.

Момче гризе јабуку,
Уједе се (угризе се) за руку.
Леле, леле ручице,
Девојачка душице.

3.

На момчета плетен перчин низ плећи,
Моме му се натицаше да му перчин расплету,
Која га је саплела, она ће га расплете.

или:

Од момчета детета
Плетен перчин низ плећи,
Девојке се натицају
Да му перчин расплитају.

4.

На јунака жуте чизме за прошетање,
На невесту (или девојку) црне очи за погледање.

5.

Да је знала брекиња
Де је чаша зетњева,
Вр'ом би се превила,
Те би грање ширила,
Па би чашу испила.

или:

Да је знала брекиња
Де је чаша зетњева,
Вијом би се привила,
Те би чашу отпила,
Те би зета одменила.

6.

Јунак иде странама,
Опаса се стрелама.
Једна вика: удри га,
Друга вика: пушти га.

7.

Сокол лети високо,
Крила држи широко.
Од висине погледа,
Све дружину нагледа.

8.

Чеврљуга чеврљала око глокчета,
А девојче враговаше око момчета.
Није била чеврљуга око глокчета,
Но је било младо момче око девојче.

9.

Оваквоме делије
Чабар вина да пије.

10.

Момче иде уз међу,
А невеста (или девојче) низ међу,
Сретоше се у међу,
Удрише се (или љубише се) у међу.

11.

Благо саду пресаду 'змеђу рођева!
Није бија сад пресад 'змеђу рођева,
Но је бија мили тајко 'змеђу синова.

или:

Благо саду пресаду 'змеђу рођева!
Није бија сад пресад 'змеђу рођева,
Но је била мила мајка 'змеђу синова.

12.

Оваквоме војводе седлај коња до воде,
Сабраше се сељани да му пусат преузму.

13.

О невесто Скопљанко,
Скопчај пуце под грло,
Да не виде Скопљани,
Да не пукну душмани.

14.

Жабрљала јаребица у китасту пченицу,
Није била јаребица у китасту пченицу,
Но је била мила мајка међу своју дечицу.

15.

Ој море винце, винце, куј те тебе пије,
Куј те тебе пије, без невесте спије,
Куј те тебе љуби, капу да изгуби.

16.

Кој спомења славе Боже,
Помогле(а) му славе(а) Боже(а).
Е сам Господ помога.

или:

Куј ми пије славе Боже,
Помогле му славе Боже
Е сам Господ помогао.

или:

Куј спомења свеце Боже,
Помогли му свеци Божи
И сам Господ помога.

17.

Испиј, брате, све чисто,
Помогла ти Пречиста.

18.

Мори, дундо дебела,
Камо ти гу кудеља? —
Ете има недеља,
Што несам гу видела.

19.

О Арапе, Арапе,
Саплети ми чарапе,
Се је јутре недеља,
Прекојутре кудеља.

20.

Момче ми се роду моли: ожените ме.
А девојче руку дава: однесите ме.

21.

Гором иде јасан месец,
гору да зађе.
Није била јасан месец,
гору да зађе,
Но је била мили претељ,
У претеља да дође.

22.

Ој суколе, сив суколе,
Што си тако леп? —
Од рода сам, од племена,
Те сам тако леп.

23.

Да је знала топола
Де је чаша попова,
Вр'ом би се превила,
Те би чашу испила.

На дан славе домаћин устане рано с гостима, који су код њега ноћили, узме једно шише ракије и поскуре па иде у цркву, ако је има у селу. Кад се сврши јутрења и изађу из цркве, пију ракију по реду; а кад нестане ракије, домаћин позове све ко има вољу да иде на ракију и кафу. Кад црквари дођу са домаћином његовој кући, поздрављају га са: „Добро јутро. Срећан свети и празник за много година".

Зетови, ако их има, хватају кокошке (ако је мрсан дан), или узму меса од закланог брава и пеку покрај огња на ражњу за мезе уз ракију. Одмах се и софра постави, домаћин упали свећу, окади себе и госте, па онда поседају те пију и мезете.

Домаћин пошље једног од мушкиња, из куће, у село да зове на славу. Позвани људи и жене долазе, а домаћин им свакоме редом прави кафу и даје ракију с малом чашом. Зетови, где има меда, узму сами или замоле ташту, те им она да, а они граде медену ракију, којом послуже госте. Пошто гости пију ракије, најпре малом па после великом чашом, узму по мало као прекусак од зготовљене пите, а за тим попију још коју чашу.

У том и ручак стигне. Пошто мало поједу, узму кондир с вином и дају га најпре једноме комшији или некоме пријатељу домаћиновом, а трећу чашу дају домаћину. Пошто сви по два пута пију из кондира, узму чашу па даље њоме пију вино.

Кад су задовољни и јела и пића, онда се понеки од гостију диже иза софре, поздравља се и иде, а други опет долазе, седају за софру и часте се као и први. Тако то траје цео дан.

Мешаља непрестано меси погаче а бачица прави тепсије с рибом или месом (како је која слава) да принесу на софру. Кад се хлеб и тепсија донесу, домаћин пали свећу, кади софру и госте, па и ону чашу с вином, којом ће *пити у славу*. Пошто се сви окаде, онда један

од комшија узме чашу и наздрави другоме комшији или пријатељу, а овај домаћину, итд.

За то време свакоме од њих певају песму: „Кој спомења славе Боже, помогла му слава Божа, е сам Господ помагао". Пошто овако испију сви по једну чашу, онда домаћин узме каленицу (велику чашу) с вином као и синоћ, па он први наздрави и пије, а остали људи, жене и девојке непрестано певају горе поменуту песму. Пошто пију „славу", седну сви за софру, а домаћин се окрене на исток, крсти се и моли се Богу говорећи. „О лепи Св. Ђорђе данашњи, опрости ни сагрешенија наша. Што бисмо кадри, учинисмо за данашње име, за Бога и за све свеце и ништа не пожалисмо; а што немасмо и не бесмо кадри, Бог и Св. Ђорђе данашњи и сви свеци Божји, опростите ни". За тим се окрене к софри и каже: „Опростите и благословите!" а гости му на то одговоре: „Бог и Ристос нека ти опрости и благослови те". Тако чини три пута и сва три пута метаниште (на колена), и окреће се к софри молећи госте да опросте и благослове. Сад сви устану на ноге и начине му место. Он се прво са сваким рукује и поздрави говорећи: „Добро си доша", па се тек онда прекрсти и седне за софру.

Домаћица с мешаљом принесе тепсије на софру, и у свакој по једну врућу погачу. Домаћин устане те ломи погачу с једним од комшија, и онда отпочињу јести. Кад једу хлеба, онда опет пију каленицом вино, а за то време гости певају свакоме ову песму:

Ој препелице — лице, бела голубице,
Што високо летиш, ниско ми гледаш,
Ниско ми гледаш и по њиве падаш,
И по њиве падаш, по пченице пасеш,
По пченице пасеш, па дома до'одиш,
Па дома до'одиш, па на кућу стадаш,
Па на кућу слама, а у кућу слава.
Па испиј гу, брате (по имену), жив' ти твоја глава.

Пошто испију по једну или две каленице вина уз ову песму, почну пити по једну каленицу и за домаћинско и свих укућана здравље, а тако исто и за беријет и за сваку врсту стоке. Онај, који отпочиње пити за домаћинско здравље, прекрсти се и говори: „Ову каленицу ћемо да пијемо за домаћинско здравље. Бог нека да њему и његовим синовима, ћеркама, сна'ама, унуцима, унукама и свему породу његовом здравље и срећу. Бог нека му дâ сваки беријет у пољу и у дому, да су му пуни амбари са житом, гувно са сламом и сеном, торишта са овцама и говедима, кравама и кобилама, биволицама и воловима, тејацима и ждребићима. И све што му је мило, Бог нека му дâ и испуни, а ово што му је дао, нека му све чува. И Бог нека га сачува од душманске руке и од сваке рђавштине", итд. После ове здравице пије мало вина. Пошто му долију каленицу, он продужи даље: „Ону каленицу писмо за домаћинско здравље, а ову ћемо за његовога сина Недељка (или како му је име). Бог нека му поживи родитеље: оца и мајку, његове синове и ћерке, сна'е и братанце и све у опште. Бог нека га умножи и нека му да здравље", итд. Опет пије мало, па му поново доспу вина, а он продужи наздрављати редом за здравље осталих синова, жена, девојака и све чељади у кући. Пошто изређа све укућане, прелази на здравице за стоку, пчеле и пастире. Пошто испије каленицу и да домаћину, домаћин је дâ опет пуну ономе коме је он наздравио. Тако исто и други благосиљају, колико могу. Кад дође ред на домаћина и његове млађе, они говоре: „Бог нека ни дâ здравље свема по реду", за тим рећају: у пољу толико и толико у стоци, у пшеници итд., а остали одговарају: „Амин, дај, Боже".

Док једни пију овако, жене, девојке и остали гости, по два и два, певају редом ову песму:

Oj, у чије се ле здравље вино пије,
У чије се здравље вино пије,
Oj све му здраво ле и весело било,
Све му здраво и весело било,
Oj, родило му ле вино и пченица,
Родило му вино и пченица,
Море и по куће ле та мушка дечица
И по куће та мушка дечица,
Oj, и по трлу ле ти женски јагањци,
И по трлу ти женски јагањци,
Oj, и по тору ле све женски тејаци,
И по тору све женски тејаци,
Море и по брегу ле све беле опчице,
И по брегу све беле опчице,
Oj, и по плугу ле све сури волови,
И по плугу све сури волови,
Oj, лаћимије ле селу досадиле,
Лаћимије селу досадиле,
Море и по брегу ле винова лозинка,
И по брегу винова лозинка,
Oj, и по пољу ле црвена пченица,
И по пољу црвена пченица,
Море све му обор ле пчеле претиснуле,
Све му обор пчеле претиснуле, итд.

Пошто пију свима за здравље, устају гости те иду кући, а пријатељи домаћинови остају те преноће код њега.

Други дан, или „на слугу светога“ слави се исто онако као и на дан светога. На „слугу“ не остају увек пријатељи да ноће код домаћина, него се понекад због рада разиђу својим кућама.

Трећи дан славе зове се *праћеније* или *послуга*, јер се тога дана после ручка испраћају гости и пријатељи њиховим кућама. Тога дана домаћин позове 2—3 комшије те ручају с пријатељима. Пријатељи при поласку дарују жене и децу парама, а жене њих чарапама, марамама и шамијама, а пријатељице и својте мавезима, чарапама и марамама.

IV Смрт и погреб.

Кад неко умре, одмах му прекрсте руке на прсима, упале свећу више главе и затворе очи и уста. Жене и девојке, колико их има, поређају се око њега, и кукају за њим из свега гласа. На ову кукњаву дођу људи и жене из суседства, па их дигну од мртваца и теше да не плачу. Одмах се наложи ватра и згреје вода те га окупају. Мушки купају мушке, а жене купају женскиње. После овога мртваца обуку у чисте чуватне хаљине и метну на пољаву, која је прострта на земљи или каквој леси, и која се са њим у гроб носи. Под главу му метну јастуче или друго што, окрену га на исток, покрију га целог, сем главе, белим платном, вежу му руку и ноге црвеним концима или шамијом, и најпосле подвежу му вилице, да му не стоје отворена уста. У руке му ставе цвеће или воће и паре, бројанице, ако је старац, шамију, ако је старица. Више главе упале му свећу, исто тако и на прсима. Жене из села, долазећи на жалост, доносе по неку свећу, киту цвећа или струк босиљка, па свеће пале а цвеће и босиљак остављају му на груди, или покрај њега, говорећи: „Бог душу да ти прости". Укућани и рођаке поређају се поново око мртваца и плачу гласно, а остале жене прилазе к њима, теше их и саветују да не кукају, говорећи од прилике овако: „Доста је, сна'о, (ћерко или како било), не плачите. Ова је песма дугачка. Кад би фајда било, сви би ви помогли да га дигнемо. Од Бога се нема куд. Он је оставија и наредија свакоме смрт", итд.

Кад муж и жена долазе код мртваца у кућу, они пазе на која врата улазе, јер морају на та иста врата изаћи, кад пођу својој кући. Кад одлазе кући, не кажу „због ом", нити се њима каже „са здравље". Свакоме, који дође код мртваца, даје се по која чаша ракије и кафа, говорећи: „Узми за душу Марку" (или другом неком). Сваки узме и каже: „Бог душу да му прости."

Чим мртвац буде наређен, одмах зову из села две жене за мешаљу и бачицу, па закољу овна или шиљега, ако је умрло мушко, или јалову овцу (двиску), ако је умрло женско [1]). Ако је мртвац човек или жена, онда зову за бачицу и мешаљу жене; ако је пак момак или девојка, зову за мешаљу и бачицу девојке; ако ли је младожења или снаша, зову такође младе жене за мешаљу и бачицу; и најпосле ако је умрло дете око 10 година, онда зову за мешаљу и бачицу девојчице његових година. Жене из куће нађу им само што треба за мешење и готовљење јела, а оне (бачица и мешаља) спремају остало саме.

Исто тако домаћин каже другим људма кога брава треба заклати, а они после свршавају посао сами. Други опет дођу сами те узму меру прутом на мртвацу, па једни праве сандук, а други копају гроб. Укућани сами нити праве сандук нити копају гроб.

Мешаља и бачица једнако раде око огња, а домаћин пошље некога да купи пиће и остало што за сахрану треба, као шамије, мавезе и др. Ако у месту нема ђака, не купују се шамије.

Кад неко умре око ручка или доцније, он остаје да се сахрани сутрадан због тога, што му се не може тога дана начинити сандук и ископати гроб. У овом случају дођу комшије те заједно са укућанима преседе целу ноћ, чувајући га и пазећи да ништа преко њега не пређе, јер би се тада увампирио. Кандило запале и оставе га те му гори целу ноћ више главе, и они седе поред мртваца и разговарају, док не сване. Ноћу не плачу за мртвацем, него тек сутра, кад сване. Многи сиромашнији, који немају где да држе мртваца преко ноћ, носе га у цркву (ако је има ту), те тамо преноћи, па тек сутрадан сахрањују га. Тога дана праве му сан-

[1]) За децу испод 10 година не кољу овце.

дук и копају гроб, месе хлеб и раде све што је горе речено.

Мешаља меси хлеб под број, пазећи да не буде паран него само непаран број хлебова. Квасац, који се затекао у кући, мећу сав у тесто, па сутрадан по сасахрани, кад хтедну да месе хлеб за укућане, узимају други на зајам од суседа.

Сандукчије такође стављају пречке (попречна дрва) на сандуку тек а пикако чивт, дакле: 5, 7 или 9.

Дрва и иверје од сандука горе одмах, а што се не може изгорети сад, остави се за прву суботу да сагори, или ако тако не учине, скупе их метлом заједно са оним сметлиштем, где је лежао мртвац, па се то баци изван дворишта, или насред улице, ако је има. То учине мешаља и бачица одмах, чим изнесу мртваца из дворишта.

Кад буду сви готови: они са сандуком, они који копају гроб и мешаља са хлебом (док мешаља не испече сав хлеб и не извади га из црепуља, не износе мртваца из куће), онда прилази поп и врши свој посао. Ако пак поп није могао доћи због каквог посла или у опште није ту, онда сељаци носе мртваца на гробље без њега и укопају га без опела, па га поп други дан врз земље опоје.

Пре него изнесу мртваца из дворишта, раде ово: неко из суседства узме мало земље и сламе у руке, па сламу баци на кров а земљу на таван кућни и у кућу. Ово се ради због тога да би се могла кућа пре године дана покривати сламом и лепити земљом, ако би потреба захтевала; иначе ако се ово не би сада урадило, онда не треба никакву оправку на кући за годину дана предузимати.

Неки разбију онај суд, којим су посипали мртваца при купању. Ако је умрла жена, која има децу, они дају деци по један залогај хлеба. На месту где је издахнуо по-

којник оставе цео хлеб или пуну каленицу брашна те преноћи, па то после дају сиротињи. Ако је била домаћица (бачица), онда протуре кроз њене прсте мало брашна, трица (мекиња) и једну пару, па после овим брашном и трицама накрме стоку, а пару даду некоме сиромаху. Кад је понесу из куће, онда њен муж баци дотадању капу с главе а метне другу (нову), што значи да се од сада растаје са старом женом и тражи другу. То исто ради и жена, кад јој умре муж, а жели се поново удати.

Од куће мртваца носе по правилу у цркву, а где нема ове, они сврше опело код куће или у црквишту, ако га има у гробљу. Обичај је да за мртвацем иду гологлави сви укућани и сродници, па и сви остали, који га прате. Пре него га спусте у гроб, одвежу му руке, ноге и главу, а кад га спусте, онда му домаћин или неко други од његових укућана баци у гроб 10—20 пара, да му се нађе при руци ради оне сиротиње, која ће тамо на оном свету изаћи пред њега да проси. Пошто га поп прелије вином и зејтином из кандила и попрска у накрст земљом из посипке, говорећи: „Господња јест земља...“ баце онда и остали присутни земљу у гроб говорећи: „Бог душу да ти прости и лака ти земља“. Женама, покојниковим укућанкама, које су биле гологлаве и са расплетеном косом, и његовој деци међу остале жене по мало земље од гроба на врат, да не би жалили дуго покојника. После овога саплету овим женама косу и метну им црне мавезе на главу, а оне саме свуку јелеке, преврну их и обуку наопако, и тако их заједно са црним мавезом на глави носе годину дана. Свако узме по мало пшенице „за Бог душу“, а оно што остане проспу на гроб или на какав камен, а чанче разбију о камен. Неки пак, тамо где нема цркве, разбију и оно грне или цреп у ком су донели ватре на гробље, с којом је поп прекадио гроб. После

сахране враћају се жене а за њима и људи кући. Они пак, који су копали гроб, изују обућу, истресу земљу из ње, па се тек онда враћају кући. Женскиње из покојникове куће изнесе пред кућу, а по негде и на врата од дворишта воду и жив жар на посипци, па свакога који долази с гробља поспе водом, а овај кад умије руке, узме један жив жар и баци преко себе. Понеки три пута сипају воду на руке и толико пута на лице, па онда пребацују жар преко себе. Руке нико не брише. За попа се спреми један чанак воде, који се метне на наћве, за тим струк босиљка, свећа, тамјана и жара, те освешта водицу и покропи оно место, где је мртвац лежао и издахнуо, све одаје, људе па и хаљине, које су иза њега остале. Кад поп сврши овај посао, онда поставе софру, око које поседају те попију по 2—3 мале и толико великих чаша ракије „за Бог душу“ говорећи: „Бог душу да му прости и да му је лака земља где је лега. Бог нека поживи оне, који су остали и нека им да поскрбост и радост“. После овога почињу јести, и то један од комшија с горње стране софре почне прво да ломи хлеб, а и други на ниже учине то одмах после њега. Бачица са другим женама носи јела, али почиње с доње стране софре па иде горњој; тако исто чине и кад пресипају јела по чанцима. За време јела, домаћин, поп или неко други каже: „Обедујте, море браћо, и кажите: Бог душу да му прости“. Сви одговоре: „Бог душу да му прости и да му је лака земља где је лега“. Овом приликом, пре него почну пити ракију, питају сви у глас мужа, коме је умрла жена: „Ћеш ли, Јоване (или како му је име), да се поново жениш?„ а он одговори јасно: „Ћу“ или „нећу“. О томе се овде више не говори, а дата реч сматра се као велика обавеза. Исто тако и жене за њиховом совром питају жену (ако је умр̏о њен муж) хоће ли да се уда или не. Но ово се чешће избегава, јер таква питања изазову

код деце умрлога или умрле плач и кукњаву. Кад су готови с јелом, устају да иду кући, али излазећи из куће не кажу укућанима „због ом“, нити умивају руке после јела. Затим и жене прију за исту софру, поседају па пију и једу, и ураде онако исто као и људи. Све хлебове, ма колико да их остане целих по обеду, треба начети по мало.

Мешаља и бачица узму и понесу својој кући по један начет хлеб и по каленицу јела; остатак шаљу сиротињи по суседству. Њима двема даје се и по један мавез за душу покојникову, али оне морају да долазе обе и на прву суботу, на двадесет дана, на четрдесет дана, на пола године и на годину, јер се и тада коље курбан (ован или овца) и готови вечера за све оне, који су били на пратњи. Онога дана кад се даје трпеза, било у прву суботу, на двадесет дана, итд., мешаља и бачица дођу да чисте пшеницу и да је метну да се вари, да умесе колаче и кисеоце, и спреме све остало јело за ову трапезу. Сад већ и домаћин може да коље курбан, али је дужност бачице да месо кува и остало јело спреми. Пошто се испеку колачи и пшеница свари, онда жене из куће и девојке деле свима онима, који су били на пратњи по пола чанка пшенице и по 5 колача „за Бог душу“. Затим иду на гроб и тамо понесу: тепсију са пшеницом и на њој поређане колаче, и озго кисеоц, каленче са пшеницом и колачима, које ће поп да прекади, и каленицу са јелом, које ће жене јести на гробљу са оним кисеоцем „за Бог душу да прости“. Уз ово понесу увек и чуваће хаљине покојникове, које рашире по његовом гробу и оставе да тако стоје док су и они тамо. Само чанче са пшеницом носи се у цркву, а све оно друго метне се на гроб око кога се поређају жене рођаке, те плачу и кукају за покојником, а за то време друге жене стоје ту, те их теше и саветују, да се окану тога, јер, веле, нема вајде од

плача. Пошто поп освешта пшеницу у цркви и прекади гроб, поделе жене пшеницу и колаче другим женама и деци, па онда поседају те једу јело и пију пиће, које су од куће донели. Тога дана у вече иде један од укућана свакоме суседу на кућна врата те га позове на вечеру, говорећи: „Дођите вечерас за трпезу мојему оцу (или коме било), да кажете Бог да прости". Ови одговарају: „Бог душу да му прости, доћ' ћемо, ако можемо." Затим се скупе сви, па онако као и на погребу пију и једу за покој душе умрлога. После јела донесу две свеће и даду ономе у зачељу трпезе. Он их упали, прекрсти их три пута, па онда даје свећу из леве руке ономе до њега, а другу задржи сам. Онда се прекрсте обојица, па целивају по три пута свеће, и после тога дају их даље, другима до себе те и они то истоураде; тако све иду од лица до лица, док се не обреди цела софра. Напослетку се свеће враћају опет у зачеље софре, где их оставе да изгоре.

Још неке од обичаја и веровања, који стоје у вези са погребом, потребно је нарочито овде истаћи.

Тако, пошто отребе пшеницу, перу је увек паран број пута, дакле 2 или 4 пута, а досипају котао водом за време кувања непаран број пута, дакле увек 3, 5 или 7 пута.

Многи не требе пшеницу за мртве, да се не би кућа затрла (очистила, отребила).

Колаче за дељење месе праве и крстове, и свагда кад их деле, стављају у каленици на пшеницу: три или пет правих колача и један крст озго.

При свакоме дељењу у току године дана изостављају по једну кућу (мужа и жену) са делидбом и позивањем на трпезу.

Кад се почне гроб копати, па док се мртвац не укопа, не ваља чешљати се, собу и кућу мести, дете бањати, прати кошуље (ако су пак почете, треба их

код деце умрлога или умрле плач и кукњаву. Кад су готови с јелом, устају да иду кући, али излазећи из куће не кажу укућанима „због ом“, нити умивају руке после јела. Затим и жене прићу за исту софру, поседају па пију и једу, и ураде онако исто као и људи. Све хлебове, ма колико да их остане целих по обеду, треба начети по мало.

Мешаља и бачица узму и понесу својој кући по један начет хлеб и по каленицу јела; остатак шаљу сиротињи по суседству. Њима двема даје се и по један мавез за душу покојникову, али оне морају да долазе обе и на прву суботу, на двадесет дана, на четрдесет дана, на пола године и на годину, јер се и тада коље курбан (ован или овца) и готови вечера за све оне, који су били на пратњи. Онога дана кад се даје трпеза, било у прву суботу, на двадесет дана, итд., мешаља и бачица дођу да чисте пшеницу и да је метну да се вари, да умесе колаче и кисеоце, и спреме све остало јело за ову трапезу. Сад већ и домаћин може да коље курбан, али је дужност бачице да месо кува и остало јело спреми. Пошто се испеку колачи и пшеница свари, онда жене из куће и девојке деле свима онима, који су били на пратњи по пола чанка пшенице и по 5 колача „за Бог душу“. Затим иду на гроб и тамо понесу: тепсију са пшеницом и на њој поређане колаче, и озго кисеоц, каленче са пшеницом и колачима, које ће поп да прекади, и каленицу са јелом, које ће жене јести на гробљу са оним кисеоцем „за Бог душу да прости“. Уз ово понесу увек и чуваће хаљине покојникове, које рашире по његовом гробу и оставе да тако стоје док су и они тамо. Само чанче са пшеницом носи се у цркву, а све оно друго метне се на гроб око кога се поређају жене рођаке, те плачу и кукају за покојником, а за то време друге жене стоје ту, те их теше и саветују, да се окану тога, јер, веле, нема вајде од

плача. Пошто поп освешта пшеницу у цркви и прекади гроб, поделе жене пшеницу и колаче другим женама и деци, па онда поседају те једу јело и пију пиће, које су од куће донели. Тога дана у вече иде један од укућана свакоме суседу на кућна врата те га позове на вечеру, говорећи: „Дођите вечерас за трпезу мојему оцу (или коме било), да кажете Бог да прости". Ови одговарају: „Бог душу да му прости, доћ' ћемо, ако можемо." Затим се скупе сви, па онако као и на погребу пију и једу за покој душе умрлога. После јела донесу две свеће и даду ономе у зачељу трпезе. Он их упали, прекрсти их три пута, па онда даје свећу из леве руке ономе до њега, а другу задржи сам. Онда се прекрсте обојица, па целивају по три пута свеће, и после тога дају их даље, другима до себе те и они то истоураде; тако све иду од лица до лица, док се не обреди цела софра. Напослетку се свеће враћају опет у зачеље софре, где их оставе да изгоре.

Још неке од обичаја и веровања, који стоје у вези са погребом, потребно је нарочито овде истаћи.

Тако, пошто отребе пшеницу, перу је увек паран број пута, дакле 2 или 4 пута, а досипају котао водом за време кувања непаран број пута, дакле увек 3, 5 или 7 пута.

Многи не требе пшеницу за мртве, да се не би кућа затрла (очистила, отребила).

Колаче за дељење месе праве и крстове, и свагда кад их деле, стављају у каленици на пшеницу: три или пет правих колача и један крст озго.

При свакоме дељењу у току године дана изостављају по једну кућу (мужа и жену) са делидбом и позивањем на трпезу.

Кад се почне гроб копати, па док се мртвац не укопа, не ваља чешљати се, собу и кућу мести, дете бањати, прати кошуље (ако су пак почете, треба их

опрати пре сахране мртваца), кисео хлеб пећи (али ако је замешено тесто, треба га пре сахране испећи).

За недељу дана, по сахрани мртваца, излазе жене јутром и вечером на гроб са његовим оделом те ту плачу и кукају, а сваке зоре и у свако подне плачу над његовим оделом код куће.

Онога дана, кад сахране мртваца, напуне жене у вече при поласку на спавање чашу вином до врха и поклопе је сачем на ономе месту где је покојник издахнуо. Сутра дан гледају да ли је чаша пуна или не, па ако нађу да је мало отпуњена, тумаче да је покојник отишао жедан и жељан вина или воде, па је дошао и пио те ноћи, јер се душа, како они верују, врти (находи) на томе месту недељу дана, пошто изађе из човека. Ако је чаша пуна, као што је и остављена, онда покојник није отишао на онај свет жељан воде ни вина.

Пошто се укопа мртвац, онда његови сродници или иду одмах кући, или преноће у селу гдегод, али никако не остају да спавају у кући, где је он издахнуо. Кад се укопава мртвац, жене које плачу над њим не ваља да се плачући окрећу к селу или својој кући, јер ће још неко из села, или из њихове куће, одмах за њим умрети.

Ако пада снег или киша, кад се копа гроб, значи да ће после овога и други неко из исте куће умрети.

По укопу мртваца не даје се ништа из те куће за недељу дана да преноћи у другој кући; али, ако се баш да некоме нешто из јутра, он треба ту ствар да врати до мрака.

Кад је мртвац једно или оба ока по мало отворио, значи да је однео велику жалост за нечим.

Кад изнесу мртваца из дворишта, онда комшике и друге жене узму по три трна и протрљају међу шакама, па баце преко себе, ради тога, да им руке за време рада не трну.

Кад изнесу мртваца из дворишта, онда жене из сваке куће у суседству проспу воду из тестије, па отрче на бунар те напуне другу воду.

Кад се пође с мртвацем, не треба се заустављати у двору.

Кад се начне гроб, не треба чинити жито за свадбу.

Ако се не даје трапеза умрлом домаћину или домаћици на прву суботу, на 20 и 40 дана, на по године и на годину, онда ће бити штета у стоци; јер они узимљу свој део одмах.

Кожу од курбана (овна или овце) на погребу дају бачици.

Свећа се не пали маломе детету, јер је само свећа и без греха. Маломе детету не пали се свећа од Божића до Водице, јер су у то време некрштени дани, и од Цвети до Томине Недеље, јер су у то време Божји светли дани.

Малом детету не везују руке, јер је оно слободно од свакога греха.

Не треба маломе детету опело, јер је без греха и нема свештеник потребе молити се Богу за њега.

Не треба маломе детету сандук правити. Не треба му ни пшеницу варити.

Ако прво дете у матере умре, а нема другога после њега да је рођено, онда не пале му никако свећу.

Свака жена, која нема готове свеће, кад иде на пратњу, узме восак па прави свећу у покојниковој кући, а не у својој.

Кад породиља умре, а дете остане живо, не ваља јој правити сандук и копати гроб, док поп не крсти дете.

Благо ономе родитељу, кажу сељаци, коме умру мала деца прије њега. Она су без греха, па се моле Богу и свецима да опросте грехове њиховим родитељима. Кад виде ова деца да ће да им умру родитељи, она дођу око њих и радују се што ће и они тамо. Ро-

дитељи пак на самртном часу, видећи своју децу око себе, смеше се и машају руком око себе, јер би хтели да их узму код себе и помилују. Благо, дакле, ономе ко има децу, а тешко ономе ко их нема. Он је као сува крља у шуми и на овоме и на ономе свету. Њега нема нико да обрадује и одмени ни овде ни тамо.

При изношењу из куће малог умрлог детета, мајка седећи погледа га кроз ретко сито зато, да би јој остала деца ређе умирала.

V. Задушнице

Уочи задушница жене спреме кисеоце, колаче; праве крстове и пшеницу. Од сварене пшенице за овај дан дају прво кокошкама, па после њих и чељад узимају.

У петак уочи задушница спреме се жене после подне на гробље: узму тепсију, метну у њу пшеницу, коју обично застру каквим пешкиром, а озго по њој поређају по неколико правих колача, између којих мећу по мало шећера у зрну, или које воће, затим кисеоц и на њега крстати колач. Колаче и кисеоц намажу медом, кад га имају. Осим тога напуне каленицу пасуљем, узму неколико лажица, мало ракије, вина, зејтина (ако има у селу црква), тамјана, свећа, мало жара у нечему, па са тим иду на гробље, и то у чисто одело обучене. Чим дођу до гробља, оставе тепсију са пшеницом, пасуљ и све друго на једном гробу, а зејтин однесу у цркву и дају клисару да га сипа у кандила. За тим упале свеће више главе умрлих, окаде свака своје гробове и поспу их саме вином, ако неће попа за то да зову и плаћају.

Свуда по гробљу чује се тада само плач и кукњава. Једне жене плачу, друге их теше; једне деле, друге примају и одмах враћају. Ту се искупе цигани са циганчићима, сиромаси и изнемогли, све то бого-

ради и за милостињу моли. При дељењу свака жена каже: „На један колач за душу“, или „за Бог душу“, или „за мојих старијих душу“, или „за моје мајке душу“, „за мога оца душу“ итд. И сваки који милостињу узима, одговара: „Бог душу да ги прости, и да ги се види на тај свет, де су легли“. Многи тада побијају крстове од камена или велике од дрвета.

После овога жене однесу тепсије с кисеоцима у цркву (ако има у гробљу црква) и поређају их пред олтаром, а поп узимље редом од сваке споменик (читуљу) те спомене умрле. Које пак немају писане споменике, оне казују попу на памет имена помрлих укућана, те их он спомене. Пошто прочита сваки споменик, поп узме онај крст са тепсије, метне га на страну, за тим исече онај кисеоц у накрст, преспе с вином њега и пшеницу, па једну половину метне у тепсију а другу узме за себе и остави на страну[1]). Жене носе, после тога, своје тепсије, стављају се у ред и деле ону пшеницу за душу као пре колаче.

Кад поп прелије све тепсије и исече све хлебове, онда се постави једна општа софра, на коју се поређају јела, ракија и вино, а за њу седну попови и сви људи (ако их има), жене и деца. Пошто се послуже ракијом, онда попови први прелазе на јело, и нуде жене и децу говорећи: „Вечерајте, децо и ви сестре, по брго и рекните сви: Бог да прости душу нашима мртвим, и нека ги је лака земља“. Сви, а особито жене, одговарају у један глас: „Бог душу да ги прости, да ги је лака земља де су легли и да ги се види, Боже, на тај свет“. — „Тако, сестре, тако,“ одговарају попови, „јер кад не би ги се видело, не би ни оставили наши стари деди, парадеди и 318 богоносни свети оци да радимо ово за њину душу.“ Жене онда још више нуде попове јелом

[1]) Имају обичај да одвајају за говедара и пчелара по 2—3 хлеба, и ово саме жене одвоје и дају женама пастирским.

и пићем, само да их задовоље, те да се њиховим мртвима види ово на оном свету. Тада настаје једна општа ларма, у којој скоро нико никога не разуме шта хоће и шта жели, а кад се сврши вечера, онда устају иза софре и иду својим кућама. На вечери код своје куће сваки запали свећу на софри, окади њу и пшеницу, коју су принели за „Бог душу“ да једу, и онај суд у коме је варена пшеница.

Сутрадан, у суботу, устану жене рано, помету кућу, запале свећу над пшеницом и окади је. Кад буде време за дељење, онда сипују пшеницу у чанке до пола а озго мећу по три права колача и по нешто воћа или шећера, и напослетку крстати колач, па све то носе по суседству од кућних врата до врата, нудећи и говорећи: „Узмите ово за Бог душу мртвима.“ Суседи узму ово, испразне чанак, па га онда својом пшеницом и колачима напуне и врате одмах жени, која га је донела, говорећи: „На и ти ово носи за Бог душу нашим мртвима.“

Неки пак не раде тако, него направе питу или тиганицу, узму по чанак варенице, просте или с млеком, које шише ракије, свећу и тамњан, па иду опет на гробље, те тамо окади, свећу упале, а питу или тиганицу поделе. Неки опет учине само парастос у цркви и тиме је све свршено, јер многи не изводе попа на гроб.

У више села попови не иду на задушнице да прекаде гробове, већ саме жене то раде. Оне тамо још деле, пију и једу па иду кући, без спомена мртвих.

ДРУГИ ДЕО

I. Свети Василија (Василица, Нова Година).

На Св. Василију коте се, по народном веровању, мечке, и због тога им свака кућа прави коломбоћне баренице за повојницу. Најпре згреју воде у маломе бакрачу (котличету), па онда метну брашна, колико им треба, и мешају га оклагијом или великом ложицом (варњачом), док се брашно и вода не претворе у кашу, па то онда сипају у тепсију. Неки у ову кашу мећу по коју пару или металик, које намењују за здравље људи, стоке, пчела, итд. Пошто кашу добро поравне, онда је неки боду цевком од чешљике или трске, хотећи тиме представити да боду очи мечки, те да не види људе и стоку у шуми и да не чини штету. Кад некоје од кућне чељади нађе у бареници при јелу остављену пару, онда се оно сматра за срећно у тој години.

Неки мећу у ону цев при шарању баренице дренову гранчицу, да би били здрави као дрен.

Неки мећу у бареницу мале шљивове гранчице и по једну пару, намењену на сваку врсту стоке, пчела и на здравље људи, па гледају шта ће ко од кућне чељади наћи. Онај коју нађе пару, намењену стоци, биће срећан у стоци; онај који нађе пару од пчела, биће срећан у пчелама, итд.

Неки у место ових гранчица мећу усред баренице босиљак, а рабуше свуд при крају; други опет пар-

чиће од оне гранчице бадњакове, коју су оставили изнад огња, и по њима гледају срећу и здравље у људи, стоке, итд. Босиљак, рабуше и трохе од баренице просипљу у јасле ради берићета и здравља стоке.

Неки носе ону пару, коју су у бареници нашли, пришивену за кесу, или је бачица веже на Ђурђев-дан за ведрицу ради берићета благоте и због урока.

Неки опет, кад нашарају бареницу цевком, затворе ону цев тестом на оба краја, што значи да су мечку затворили у рупу, да не може изаћи да чини штету стоци и људима. Оне боцке и горњу кору од баренице (пошто се испече) скупе и даду говедима да поједу. Од баренице мећу деци по парче у чанак, а она са том бареницом трче на гувно код стожера, те је ту поједу, што значи да ће се жито лако грувати при вршидби.

Кад пада снег на Василицу, верује се, да ће те године бити добар бирићет у пољу и у пчелама.

Жене очешљају пре сунца, тј. док се мечке налазе у рупама, прво своју косу, па онда људима и деци. Ко се очешља после изласка мечке из рупе, њему ће коса с главе спасти.

У неким кућама жене помету кућу пре сунца, да би им кућа била чиста преко целе године.

Многи пију изјутра на Нову Годину вино, наште срце, ради тога да добију нову крв.

II. Нетка (Крстов-дан)

Уочи Богојављења (на Водокрст) 5 јануара, посте сви сељаци и зову овај дан Нетка. На Нетку имају обичај да окусе сви од сваког јела, што је остало од бадњег вечера, као од: купусника, великог и малог колача, пасуља итд.; тако исто од: нишадора, смокве, коштања, ораха, јабука итд. ради тога, да их не боли грло преко године.

Многи на Нетку најпре окусе колач (завезак), који се остављa на св. Игњата ради здравља.

Уочи Богојављења многи спавају опасани зато да их не боли *половина* (снага), кад жању. Те ноћи, верује народ, отвара се небо, па ко жели да проси што од Бога, он пази, и у онај час, кад се отвори, треба да тражи што хоће, па ће му Бог дати. То је било пре, али сада не бива, јер су људи постали грешни.

Прича се за некога, како је протурио главу кроз прозор и чекао да се отвори небо. Кад се небо отворило и Бог јавио, он се збуни, па место да каже: „Дај ми, Боже, шиник пара," рече: „Дај ми, Боже, шиник главу". Бог му даде што је желео. Глава му порасте као шиник, и онда су морали прозор истурити, да му главу изваде.

Бачиће и многи домаћини спавају уочи Богојављења у кући, и приставе вариво уз огањ, те се сву ноћ кува и сутрадан буде готово за ручак.

У цркви мећу крст у воду, па ако се смрзне, биће родна и здрава година; ако ли се не смрзне, биће оскудна и болешљива.

III. Богојављење (Водица)

На Богојављење сељаци у оним селима, где нема цркве, имају обичај да пре сунца (наште срце), пију сваки по мало од оне водице, коју им је поп освештао пред Богојављење, а то раде овако: најпре положе секиру на земљу са острицом окренутом истоку, затим стане домаћин на њу обема ногама, држећи у рукама упаљену свећу и каленицу с водицом, и окренут лицем ка истоку. Сад се прекрсти, пије мало водице и каже: „Отац", затим се окрене око себе, и стане опет лицем к истоку, па опет пије мало водице и каже: „Син", и напослетку окрене се око себе и трећи пут и каже: „Свети Дух". После овога почне са оним чан-

ком и свећом зипати, са састављеним ногама, од секире сунцу, понављајући то три пута и муцкајући устима, (као што многи чине, кад виде млад месец, с парама или кесом у руци).

После њега раде то исто и укућани. При зипању од секире пазе коме ће се свећа угасити, јер за тога верују да ће бити болестан преко године или умрети.

Ову водицу држе изван куће у каквој згради, па ако би се смрзла, одмрзну је пред кућом на жару, па тек онда пију. Неки срчу водицу из каленице ложицом, коју после баце преко себе, и потом зипну са састављеним ногама преко секире, па онда дохвате жар и баце га преко себе. У овом случају пазе на ово: ако се ложица поклопи, кад се баци, мораће онај боловати или умрети; падне ли на лице, биће здрав.

На Богојављење се праве баренице коломбоћне или чисте, и дувају их за ручком као год и на Божић.

Богојављење се празнује два дана, и на оба дана нишају се девојке и певају божићне песме, а момчадија божићне игре игра.

О Богојављењу пева се ова песма:

Повила се света гора зелена,
Није била света гора зелена,
Но је била света црква Софија.
У њу пођу три ангела шестокрилца,
Међу њима света Дева Марија.
„Чујеш мене, света Дева Марија,
Иди зови нашег кума Јована,
Да крстимо Риста Бога нашега;
Раздвоји се ведро небо над нама
Раздвоји се црна земља под нама,
И протече Јордан вода студена."
Ту побеже света Дева Марија,
Ту говори свети Јован Крститељ:
„Да крстимо Риста Бога једнога".
Затвори се ведро небо над њима,

Затвори се црна земља под њима,
Те протече Јордан вода студена.

Од Божића до Водице жене не перу хаљине у врелој води, да се не би преко лета класје на њиви од врелине спарило; не лупају хаљине пирајком зато, да не грми и не удара гром лети; не преду кучину, да се овце не би вртоглавиле (брљавиле); не отварају гребене, да вуцима уста не буду отворена на стоку (али ако остану гребени око Божића отворени, онда се може њима радити од Божића до Водице); не ткаје се тј. зев се не отвара зато, да се вуцима уста не отварају.

Од Божића до Водице некрштени су дани, због тога се крштена деца у те дане не бањају (купају), а и воду нико преко ноћ не треба да пије.

Од Божића до Водице жене преду само вуну, плету и шију само вунено, а од кучина ништа не раде, јер колико би из кучина остало поздера на земљи, толико би имало црва у стоци.

Од Божића до Водице многи шарају хлеб благуновим дрветом, да вуци буду *благи* према њима и њиховој стоци.

IV. Свети Сава

Многи посте за Св. Саву недељу дана. Многи пак не једу овога дана месо од четвороножне животиње због тога, да вук не чини штету у стоци.

Неки не дељају ништа сечивом да им вуци не би клали стоку. Неки опет не отварају бритве и ножеве зато, да вуци не отварају уста.

У светосавску недељу многе жене не раде гребенима и не преду, да се не би зверови довлачили из шуме и налазили око обора (двориште).

На свој дан пење се Св. Сава на крушку или друго које дрво, па се око дрвета искупе вуци, и он свакоме

одреди таин за читаву годину где ће који шта ловити и појести преко године.

V. Св. Антонија и Св. Танасија

Ове свеце, који падају 17. и 18. јануара, слави чума, с тога се зову чумини свеци.

На св. Антонију чума не излази никуда, него слави га и пије по вас дан, а други дан излази од куће и тумара да види да ли сви празнују ова два свеца. Кога нађе да ради у те дане, тога одмах устрели, па зато први дан готово сваки ради, а други не сме нико, јер се боји да га чума не види.

VI. Свети Јевтимија

Многе жене и људи, који немају деце, или им се деца не држе, заветују се и посте за Св. Јевтимија (20 јануара) читаву недељу дана. Тога дана иду по црквама и манастирима и носе им жита, по које јагње, или јаре, или што друго за здравље своје деце, или се Богу моле да им да деце, ако их немају.

VII. Свети Трифун

Кад дође Св. Трифун, сељаци кажу: „Свети Трифун гламња у стог“, ако је зима оштра, или: „Гламња у земљу“, ако је зима блага. После Св. Трифуна буде зима понекад оштра, а понекад блага. Кад је блага, сељани кажу да се „аваја обрће“ (време топли), и земља узима изин за жито и траву да расту. Од тога дана треба се спремити за орање, и воловима, који су до тада храњени сламом, почети давати сено. Овај дан празнују сељаци због животиња штеточиња: врабаца, гусеница, црва и других разних животињица, које чине штету у башчама и њивама. Св. Трифун заповеда многим животињама, па због тога, кад ове животиње чине

штету, многи сељаци зову свештенике да читају молитве Св. Трифуну.

На Св. Трифуна многе жене не преду (врте) кучине и вуну вретеном, да им се врапци и друге штеточиње не би *вртеле* по њивама и башчама; а због тога тада и многи ратари не раде.

Од Св Трифуна почиње сечка (фебруар), за коју сељаци кажу: „Сечка сече, Марта дере, Св. Сава коже бере". Сечка је рекла: „Да немам стра' од моје старије сестре зиме, грне би до огња врело с једне стране, а ја би' га с друге стране смрзла".

Сечка траје од Св. Трифуна до 1. марта. Ако за време сечке не пада снег или киша, биће родна година, иначе слаба.

За време њеног трајања жене не треба да снују плетиво код своје куће, да им вук не би давио овце и другу стоку. Због тога иду те снују изван дворишта, или у оном дворишту где нема стоке.

Док сечка траје, не помичу се, нити се премештају кошнице са места на коме су.

VIII. Сретеније.

У сечку пада Сретеније, од кога почињу, по народном веровању, дани дужати а ноћи краћати, с тога сељаци кажу: „Сретеније обретеније".

IX. Меснице (Месојеђе).

Меснице трају од Божића до Беле Недеље.

Недеља Митара и Фарисеја зове се *Осовита Недеља*. У Осовиту Суботу не ваља измивати главу, да коса не спада.

У мрсну среду и петак орачи не једу свињско месо због тога, да им волови не би боловали од врата. Жене не треба у ове дане да чешљају и преду кучине (конопље) због тога, да се не би стока преко лета црвљала.

X. Бела Недеља.

Преко Беле Недеље (седмице) не треба мазати косу маслом да не би обелела.

Бела Недеља се зове гладна недеља, јер сељаци само пите једу, па никад сити нису.

У Белу Недељу се не сеје, нити се ткаје.

У Бели Четвртак не раде због поља, да не би град падао.

У Бели Петак не раде зато, да волови не убијају врат.

Преко Беле Недеље не ваља прести кучине због црвљања стоке.

XI. Прочка (Беле Покладе).

За *прочку* се праве јела што се може боља, а праве се и тигањице. Жене спремају вечеру, а људи иду од једне до друге куће, те се опраштају. Ако су тога дана били на каквом месту скупљени, они се љубе и опраштају; а ако су били у механи, опросте се, па онда пију ракију. Они, који иду по кућама, улазећи у кућу, говоре: „Добро вечер, срећни поклади“. Затим седну те пију по чашу две ракије и кафу, па устајући скидају капе, опраштају се и говоре: „Опрости ми, оче“ (брате, или куме, итд.), а овај одговара: „Да ти је просто до 3 пута“. Најпре траже опроштење млађи од старијих, па онда старији од млађих. Млађи љубе старијима руку по опроштењу, а врсници се љубе у образ. Невесте и деца прију само и пољубе руку старијима, а ови им кажу: „Нека вам је просто“. После овога опет седну и остану због тога да им кокошке носе јајца, па онда испију још коју чашу ракије и поједу по коју тигањицу ради тога, да им да Бог мушку дечицу; затим устану и кажу: „Због ом останите и опрошћавајте сви“. Укућани им одговарају: „Идите са здравље

и поздравите се свима женама и људима, нека ни опросте, а и од нас да ги је просто како мајчино млеко", итд. „Фала ви, фала ви" одговарају они и иду својој кући, и причају где су ишли и од кога опроштење и поздрав доносе. Сад се спремају да вечерају, али пре вечере изметну по коју пушку преко башче, због тога, да им крти и црви не чине штету у башчи. Обарена јаја узимају, по обичају, после вечере, туцају се и једу. Понеко јаје пробију иглом и протну кроз њега пртен конац, па га обесе о некој мотки изнад огњишта, и кад га заљуљају, лају на њега и јагме се да га ухвате у уста. Ко га ухвати, тај га и поједе. Смешно је посматрати отимање деце и младића око јајета, јер по неки од старијих стане иза њих, па кад зину да ухвате јаје, ови им гурну у уста реп од мачке, врх од опанка, обојак или друго што.

Кад престану хватати јаје и лајати на њега, онда запале конац оздо, на коме је јаје висило, па гледају која је баба вештица, и то овако: конац запале и кажу за неку бабу да је вештица. Ако је она заиста вештица, конац ће сав до врха изгорети; ако пак није, одмах ће се угасити.

Од јаја, на која су лајали, оставе жене повећу љуску, да из ње сутра дан напоје децу вином.

По вечери покропе жене нађве вином „да се кисну" за сутрадан.

Кажу да циганке на прочку завргују уста онима који покладују, да не једу много, те да њима остане, зато и говоре, кад им остане много јела на прочку, да су им циганке уврачале те немогу да једу.

Сутрадан, чим жене устану са децом из постеље, одмах се умију и дају деци вина из оне љуспе од јајета, верујући да ће толико крви преко године добити. После овога перу и чисте пачавром и врућом водом

судове и друге ствари, које се при јелу и пићу употребљавају, због чега се овај дан и зове *чисти понедељак*.

Пачавру, којом су судове и остало прали, вежу на шљиву да би те године родила.

Кад кућу овога дана помету, бацају смеглиште, због буха, на сокак.

Они, који једу печену кокошку на прочку, вежу све кости од ње, па их обесе више огња и чувају за Ђурђев-дан, да њима крме стоку.

На прочку прскају наћве вином и оном водом у којој су била кувана јаја. Вино и вода означавају, како сељани кажу, ону крв и воду из Христова тела, која је потекла, кад су га проболи на крсту, а наћве кропе њом ради очишћења.

На прочку саберу бачице сва јаја из кокошињих гнезда ради тога, да не остане стока јалова и јаја мушкови. Сутрадан метну у гнездо мало клупче од беле вуне или празну корубу (љуспу) од јајета и оставе у гнезду, док кокошка опет не снесе.

Кад једу јаја на прочку, пију воду из њихове љуспе да их грло не боли преко године. Љуспе од свих јаја саберу жене, па их једна од њих носи у рукама жмурећи, а друга је води до комшијског дворишта, те их она преко плота убаци у комшијско двориште, због тога, да и бухе из њиховога дворишта пређу у комшијско двориште, а жмурке ово раде зато, да ни бухе не погоде да се у њихово двориште врате.

XII. Велики Пост (Часни Пост).

У Чисти Понедељник се, као што сам рекао, очисте и оперу сви судови и остале ствари, које ће се при јелу и пићу у току поста употребљавати.

У чисти понедељник многи људи и жене, нарочито старци и старије жене, целога дана ништа не једу, нити пију (једноиче) до заласка сунца. Тек тада

испеку по једну кафу и по коју чашу ракије попију, па онда вечерају.

Многи једноиначе и по читаву прву недељу дана великога поста, једући само у вече, или само на подне, и то скоро искључиво хлеба, кувана кромпира, пасуља и меда.

На Чисти Понедељак неке жене не преду, док радници везују у вече волове у затвору, а неке не преду цео дан ради здравља стоке.

Уочи Беле Недеље, Тодорице, Младенаца, Средопосне Среде, Благовести, Св. Лазара и Цвети, кад стока долази с поља, пале жене леповину[1]) пред трлом, у обору, код кошница, итд. ради кађења и чишћења стоке и пчела од разних болести.

Страсне (или Страшне) Недеље масте (боје) јаја за Ускрс. Прво омашћено (обојено) јаје зове се страшник, и чувају га за лек онима који се од страха разболе, а кад пада градушка (град), употребљавају га на софри.

За Ускрс месе жене праве колаче, крстове и коласте. У коласте колаче мећу по једно бело јаје те се у препуљи заједно испеку.

XIII. Младенци.

Младенци долазе одмах после сечке. Они су почетак пролећа. „Младенац последњи бабин јарац". „Кич, јарче, не арим ти, сечко". „Прч, јарче, на планину, п... сечке на ледину", казала је баба. Кад је ово сечка чула, узајмила је од марта 9 дана те смрзла бабу са свима козама и јарићима, и ведрица јој остала на

[1]) Леповина се зове оно лајно говеђе, којим је кућа улепљена. Од ове леповине одлепе три комада од куће или колико треба и запале на реченим местима, или узму три парчета сува лајна у трлу и запале.

глави. Ово се место налази у Врагопеч-планини близу Љуботена. Ових девет дана зову се *узајмица*.

На Младенце пуштају чобани први пут јагањце у поље, тј. ако је дан топао и пријатан.

Време од Младенаца до Благовести зове се *Бесне Кобиле*.

XIV. Тодорица.

Уочи Тодорице ставе жене под камен велики црн конац са иглом да преноћи. Из јутра, на Тодорицу пре сунца, узме једна од жена или девојака из куће иглу са црним концем, па навезе жмурећи свакоме укућанину на појасу или на другој хаљини крст, због отровних змија, да не би које чељаде за годину дана виделе и ујеле. Иглу са концем мећу под камен зато, што змије (каменице) живе у камењу.

На Тодорицу омету кућу и собе пре сунца, па износе сметлиште на ђубре те га тамо спале због бува, хотећи тиме спречити да се не пате преко лета.

На Тодорицу варе пшеницу и коломбоћ заједно. Ко жели да има шарене јагањце, тај вари обоје уједно, а ко хоће да су му само бели или црни јагањци, вари свако за себе.

XV. Ускрс.

Ускрс се празнује подједнако сва три дана.

Првога дана из јутра окупају се сви млаком водом, и сваки меће по једно јаје у воду, да буде црвен и здрав преко године као јаје; потом се обуку и иду у цркву. Кад изађу из цркве, омрсе се увек јајетом. Где има црква у селу, ту има и сабор и весеље до подне. Око подне се разиђу својим кућама те ручају, а после ручка изађу девојке и момци, па момци играју разне игре, а девојке певају разне девојачке песме у колу, као:

1.

Ој, боре, боре, саборе,
Саборске старе планине,
Пењај се горе на деја,
Погледај доле у село,
У село оро големо,
На танац Петар војвода,
До њега Миља девојка:
„Пушти ме, Петре, војводо,
Нешто ме глава заболе,
Да идем дома куд мајке,
Да пратим сестру на место,
Сестра је боља од мене,
По бело лице од моје,
По црне очи од моје,
По гајтан веће од моје,
По русе косе од моје,
По рамну снагу од моје,
Свем чим је боља од мене."

2.

Оро води Јелена девојка,
Оро води, невесело оди.
Питале гу њојне другарице:
„Ој Бога ти, Јелена девојко,
Што ти оро водиш, невесело одиш? —
„Ој Бога ми, другарице моје,
Кад питате, право да ви кажем:
Синоћ ми је ситна књига дошла,
Да уговим свекру и свекрве,
Да уговим девет милих стрица,
Да уговим девет милих стрина,
Да уговим девет милим деверима,
Да уговим девет милим јетрвама,
Да поцуцам све девет колевка,
Да напојим девет врана коња,
Да напојим девет чивт волова."

3.

Оте друге, мори, да играмо,
Докле није, мори, Дивна дошла.
Дивна ми је, мори, без кошуље,

Кошуља гу, мори, у везиље,
Везиља гу, мори, ситно везе.
Оте друге, мори, да играмо,
Докле није, мори, Дивна дошла.
Дивна ми је, мори, без ћурдије,
Ћурдија гу, мори, у терзије,
Терзија гу, мори, ситно везе.
Оте друге, мори, да играмо,
Докле није, мори, Дивна дошла,
Дивна ми је, мори, без чарапе,
Чарапе гу, мори, у плетиље.

4.

Висока јела до неба
Пуштила грањке до земље,
На грањке листи широки,
На листе цвеће црвено,
На цвеће пчеле попале,
Једна ми пчела долете,
Чудна ми гласа донесе.
Што ми је јела висока,
То ми је црква Грачанка;
Што су ми листи широки,
То су ми књиге поповске;
Што ми је цвеће црвено,
То ми је причес' у цркву;
Што су ми пчеле попале,
То ми је народ у цркву.

5.

Ој јабуко, мори, зеленико,
Што си изникла, мори, на зло место?
На зло место, мори, насред село,
Де бећари, мори, камен мећу
И девојке, мори, оро вију.
Све ти корен, мори, изгазише,
Све ти грање, мори, поломише,
И јабуке, мори, помлатише,
По бакшише, мори, испратише,
По бакшишу, мори, и по аберу.[1])

[1]) Место три последње врсте неке певају:
На две гране, мори, две јабуке.
А на трећу, мори, сив соколе.

6.

Што тај граор кроз ковиље?
Стој, момо, стој, девојко, драга душо, не бегај.[1])
Да л' су момци, да л' трговци? —
Нису момци, ни трговци,
Но су били момчадије,
Све ги ћесе граоћају,
Све ги ножи засјајаше.

7.

Што се сјаше кроз ораше?
Рамно, рамно ми коло играше[1]).
Чини ми се бег сеђаше.
На глави му самур калпак.
На капу му павун-перо.
Маши перо на девојке.

8.

Ој славеље, шарен-пиле,
Недељо наша дилберо.[1])
Не буди ми господара,
Сама сам га успавала,
Сама ћу га разбудити,
Слегнућу доле у зелене бајче,
Искидаћу струк босиљак,
Шибаћу га по образу,
Шибаћу га, дигнућу га.

9.

Скочи коло, мори, да скочимо,
И куј може, мори, куј не може.
Попадија, мори, ај не може,
Изела је, мори, поскурицу,
Попила је, мори, карту вино.

10.

Висока јела до неба
Спуштила грањке до земље,

[1]) Ови се припеви понављају после сваког стиха.

Под њу ми Мемет бољку болује.
Видела га стара, ле, мајка:
„Мемете, синко, Мемете,
Ту ли мајке бољку болујеш?“ —
„Овде, мајко, бољку болујем,
Оћу мајко, луд да ти умрем,
Да л' би ме, мајко, жалила?“ —
„Како не би', синко, жалила:
До гроба гласем тужила,
Од гроба руке крстила,
За годину црно носила.“

11.

Ој Стамено, Стамено! —
Ој, чујемо, чујемо.
Имате ли девојке? —
Имамо ги три ора.
Дајте нами по једну. —
Не ви дамо ни једну.
Ми оћемо претељски. —
Ми нећемо претељски.
Ми оћемо сас молбу. —
Ми нећемо ни молбу.
Ми оћемо сас силу. —
Не арим ви сас силу.
Наши момци орачи. —
Наше моме копаче.
Наши момци косачи. —
Наше моме бераче.
Наши момци дрвари. —
Наше моме прединье.
Ваше моме старуље. —
Ваши момци ћосавци.
Ваше моме иљаве. —
Ваши момци клечкавци.
Ваше моме пегаве. —
Ваши момци крњавци.
Ваше моме клашаве. —
Ваши момци ћелавци.

XVI. Ђурђев-дан.

Ђурђев-дан је један од најглавнијих празника у години.

Уочи Ђурђев-дана, пред вече, жене и деца иду за врбицу, и донесу по неколико грана на рамену или под мишком. Понесу са собом и по једно грненце или ћупче, па где нађу мравињаке, узму и од њих и понесу због крава. Ако прођу поред воденице, или им је ту у близини, сврате и к њој те узму мало воде испод ње и понесу кући. Са врбицом заките сва врата и зграде у двору.

Уочи Ђурђев-дана брат и сестра вежу појас на вратима од говеђега трла, па пуштају стоку у вече и у јутру те пролази испод појаса зато, да се стока у трлу држи и воли као брат и сестра.

Кад уочи Ђурђев-дана долази стока кући, бачица наспе воде у ведрицу, у коју стоку музе, па је на улазу једном врбовом граном три пута прска.

Уочи Ђурђев-дана жене врачају својим другама: да им се млеко не подсирава, не мути, не квари, итд.

Уочи Ђурђев-дана узму неке жене од својих сусетки млеко од крава и биволица на зајам, па га дају својој стоци, да комшијска пресуши (прегори), а њихова два пута више млека да даје.

Уочи Ђурђев-дана и на Ђурђев-дан из јутра отворе жене на вратима од овчег трла брдила од разбоја и протерују овце између њих, ради тога да вук не долази на овче трло.

Уочи Ђурђев-дана на неким местима прију домаћице до комшијског плота, па тресу сучке и говоре: „Тамо квак, овамо циц“ (три пута), што значи: ваше кокошке нека само какоћу, а наше нека носе јаја и изводе пилиће.

Уочи Ђурђев-дана бачица изнесе и метне сач (вршак) у башчи на ледину, па окружи неким дрветом земљу

око сача, и остави га да ту преноћи. Сутрадан дигне сач и онај бус испод сача, докле је обележено, извади и однесе у бочевину; исто тако метне у њу мрава, дренову гранчицу и корен од дебелице.

На Ђурђев-дан узму мали завезани колач од Св. Игњата (стр. 278.), цвет од великог колача и трохе од бадњег вечера које су на софри скупили (с. 290), и љуске од јаја, које су на прочку оставили (с. 260), па све то истроше и помешају са травама и онда крме тиме стоку ради тога, да се овце близне, и да се стока скупља сама у трло и двор као људи на софру.

На Ђурђев-дан чобани истроше онај грумичак соли, који је био на Божић у прасету, помешају га са трицама и тиме крме овце, да не брљиве.

Кад на Ђурђев-дан пред зору истерују кобиле у поље да их крме, жене их ударају пирајком по задњем крају, да се рађају женска ждребад.

На Ђурђев-дан жене скупљају разне траве и мећу их у воду са оним јајетом, које се зове страшник, па у тој води купају децу ради тога, да се не страше преко године.

На Ђурђев-дан се деца и девојке опасују врежом (мрежом) од дебелице да буду дебели као дебелице.

На Ђурђев-дан бачица не излази пре сунца никуд из куће или обора, јер би је сусетке и друге жене тајно запљувале, да јој муве преко године запљувавају благоту: сир, млеко и масло.

Исто тако на Ђурђев-дан „не ваља“ сејати брашно, због муха да се не скупљају преко лета на благоту.

На Ђурђев-дан пред зору иду на неким местима девојке у њиву, где је највећа и најгушћа раж па се чешљају, да им коса буде дугачка и густа преко године као раж.

Ако на Ђурђев-дан и сутрадан пада киша, биће сушно лето; а ако пада трећег дана т.ј. на Св. Марка (25. априла), биће лето кишовито.

На Ђурђев-дан се певају ове песме:

1.

Ђурђево лето пролето,
Ђурђево цвеће цветало,
Ђурђева мома бераше,
Мајке га на скут тураше,
Мајка га од скут мећаше:
„Ни Ђурђа моја, ни цвеће".
Тајке га на скут тураше,
Тајка га од скут мећаше:
„Ни Ђурђа моја, ни цвеће,
Кад Ђурђа моја, тад цвеће".

2.

Ој пролето, бела вило,
Бела вила град градила,
Насред града бела црква,
И на цркву троја врата:
Прва врата од позлата,
Ту ми вила сина жени;
Друга врата од дуката,
Ту ми вила сама седи;
Трећа врата од кремена.
Ту ми вила ћерку дава.

3.

Пођо' под ноћ за воду, нано, за воду,
Кроз зелене јабуке, нано, јабуке.
Маши' руку десницу, нано, десницу,
Те искида' јабуку, нано, јабуку,
Дадо' мајке да дели, нано, да дели.
Мајка ми криво раздели, нано, раздели,
Више себе се мене, нано, се мене.
Дадо' сестре да дели, нано, да дели,
Сестра ми криво раздели, нано, раздели,
Више себе се мене, нано, се мене.
Дадо' драгу да дели, нано, да дели,
Драго ми право раздели, нано, раздели,
Више мене но себе, нано, но себе.

4.

Врагињо, дете моје,
Полако коло води,
Девојке постадоше
По тебе играјући,
Венцове покидаше
По тебе скачајући;
Невесте постадоше
По тебе играјући,
Отоке покидаше,
По тебе скачајући;
Бећари постадоше
По тебе трчајући,
Калпаце погубише,
По тебе шетајући.

5.

Ој јабуко, мори, зеленико,
Што си много, мори, род родила:
На две грање, мори. две јабуке,
А на трећу, мори, сукол седи,
Сукол седи, мори, па беседи,
Па ми гледа, мори, тамо доле,
Де девојке, мори, оро играју,
Де бећари, мори, камен мећу,
Куј по више, мори, куј по ниже,
Кара-Јован, мори, понајвише,
На њега су, мори, жута пуца,
За њега ми, мори, срце пуца.

XVII. Света Тројица.

За Тројичин-дан се има рећи као најважније то, што се сва три дана овога празника момци и девојке веселе, играју и певају као на Ускрс. Скоро у свакоме селу вије се ових дана оро, а у многим се носе и крста (литија) по пољу.

Песме које тада девојке певају у колу јесу следеће:

1.

Заспала Света Тројица
Светому Петру на крило.
Свети гу Петар буђаше:
„Дижи се, Света Тројицо,
Све душе у рај отоше,
Сал једна душа остаде.
Неси за у рај заслужила,
Неси гола преобукла,
Неси боса преобула,
Неси гладна наранила,
Неси жедног запојила.
Кад си брашно у зајам узимала
Више си трице но брашно враћала;
Кад си соли у зајам узимала,
Сас песак си га мешала,
Зато у рај неси заслужила."

2.

Заспала света Недеља
Светому Петру на крила,
Свети гу Петар буђаше:
„Буђај се, светла Недељо,
Разгледај доле по поље
У поље јела висока,
Пуштила грање до земље,
На грање листе широке,
На листе цвеће црвено,
На цвеће пчеле попале".
Што ми је јела висока,
То ми је црква Грачанка;
Што су ми листи широки,
То су ми књиге попове;
Што ми је цвеће црвено,
То ми је причес' у цркву;
Што су ми пчеле попале
То ми је народ пред цркву.

3.

Саздаде се бела црква,
Ни на небо, ни на земљу,

Насред небо под небесе.
На цркву су до три врата:
Једна врата само од злата,
Друга врата од истока,
Трећа врата од запада.
У њој пољу три анђела,
Они пољу рајску песму.
Отуд иде Божја мајка:
„Стан'те, људи, стан'те, децо,
Стани, горо, стани, водо,
Да слушамо рајску песму,
Де гу пољу три анђела."
Стаде гора, стаде вода,
Сташе људи, сташе деца,
Те слушаше рајску песму,
Трепетљика не слушала.
Благослови Божја мајка:
„Што слушало, род родило,
Трепетљика не родила,
Узаман ми трепећала,
Од данаске за довека".

4.

Скочи коло, мори, да скочимо,
Чије коло, мори, понајбоље.
Усред коло, мори, бег сеђаше,
На главу му, мори, паун-перо.
Маши перо, мори, как' бећаре,
Бећари се, мори, разиграше;
Маши перо, мори, как' девојке,
Девојке се, мори, разиграше,
Кā те срне, мори, по камење;
Маши перо, мори, как' невесте,
Невесте се, мори, разиграше,
Како жељке, мори, по угаре.

5.

Играли, бенум, јунаци,
Овако се, бенум, играше,
Овако, бенум, кајале,
Овако рука до руке,

Овако нога до ноге,
Овако глава до главе,
Овако раме до раме,
Овако снага до снаге.

*

Ниже наведене песме певају девојке на Велик-дан, Ђурђев-дан и Св. Тројицу, кад се међу собом просе и у исто време чине свадбу. С једне стране стоји момче са сватовима и барјактаром, а с друге, на извесном растојању, девојка са својима.

Улаци (гласоноше), долазећи код пријатеља за девојку, овако говоре:

Пратија не наш војвода,
Наш војвода и војвода,
Да ни дате лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Ови им не дају девојку и враћају их натраг говорећи им:

Ите (ид'те), ите, два улака,
Два улака и три улака,
Не ви дамо лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Улаци се враћају натраг и говоре:

Не радуј се, наш војводо,
Наш војводо и војводо,
Не ни дају лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Ови опет шаљу улаке к пријатељима, говорећи им:

Ите, ите, два улака,
Два улака и три улака,
Молите се и дворите се,
Нек ви дају лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Улаци одлазе поново за девојку и саопштавају следеће:

Пратија не наш војвода,
Наш војвода и војвода,
Молимо се и дворимо се,
Да ни дате лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Ови им обећавају девојку и траже поклоне:

Ите, ите, два улака,
Два улака и три улака,
Донес'те ни жут' папуче,
У папуче зелен венац,
И у венац златан прстен;
Донес'те ни кондир вино,
Кондир вино и два ракију.
Да ви дамо лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Улаци се враћају и војводи весело саопштавају:

Радуј ни се, наш војводо,
Наш војводо и војводо,
Дадоше ни лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну,
Тражију ни жут' папуче,
У папуче зелен венац,
И у венац златан прстен;
Тражију ни кондир вино,
Кондир вино и два ракију.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Војводе се радују овој вести и обећавају све дати:

Да ги дамо жут' папуче,
У папуче зелен венац,
И у венац златан прстен.
Да ги дамо кондир вино,
Кондир вино и два ракију,
Сал' нек дају лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Сад дају улацима све тражено да носе, и они кад оду, говоре:

Чекајте не, два улака,
Два улака и три улака,
Носимо ви жут' папуче,
У папуче зелен венац,
И у венац златан прстен;
Носимо ви кондир вино,
Кондир вино и два ракију,
Да ни дате лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Ови их лепо дочекују и одговарају им:

Оте, оте, два улака
Два улака и три улака,
Справили смо лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

Улаци одводе невесту и враћајући се говоре војводи:

Радуј ни се, наш војводо,
Наш војводо и војводо,
Носимо ви лепу Јасну,
Лепу Јасну, узур Јасну.
Ој руменче, медно вино, Лерјо.

XVIII. Св. Илија.

Свети Илија има две сестре: Огњену Марију и Марију Магдалену. Прва пада 17. јула, тј. пре, а друга 22. јула, тј. после њега. Он сам не зна кад му је дан, него све пита сестре, а оне не смеју да му кажу право, јер би тога дана пуштао муње и громове, те би грдне штете починио, него му кажу да је његов дан онда, кад буде дан друге сестре (22 јула), и тада не може да учини толико штете, колико би учинио на *свој* дан. Више пута он пушта муње и громове с кишом и на свој

дан, али не знајући да је то његов дан, по тихо грми и пушћа кишу не тако силну.

Други причају да Св. Илија и старија сестра не знају своје дане, ну он зна сестрин и сестра његов дан, али не казује једно другом, да не би чинили штете на свој дан.

На Илијин-дан гледају сељани хоће ли имати ала у облаку. Ако има, неће бити здрава и родна година, ни берићета у благоти (млеку). Ала је, кажу, онај облак који се спушта до земље у витлацу, па само реп спусти, а главу у облак сакрије. „Е фала Богу, кажу сељани, страшна је и голема животиња. Кад би човек могао да види још и главу, он би памет од стра' померија"!

Сиринићани кажу: „Кад загрми на Св. Илију, неће имати лешњика".

XIX. Митров-дан.

Митров-дан је важан зимски дан, јер се тада млађи примају и отпуштају из службе.

Ко хоће да му преко зиме не мрзне: купус, сирење, туршија и друго што у кацама и ћуповима, нека стави уочи Митров-дана по један жив жар под каце и ћупове, а покрије их чакширама или кошуљама.

Исто тако, ко хоће да му црни лук у зиму не проклија, нека га уочи Митров-дана остави на топло место, па се неће покварити, ма колика топлота била.

На Митров-дан из јутра гледа се по овцама каква ће зима бити. Ако овце леже са ногама скупљеним пода се, биће оштра зима; ако ли леже са опруженим ногама, биће топла. Ако им буду плећи окренуте северу, дуваће јужни ветар, итд.

Ако на Митров-дан буде облачно, биће топла зима; буде ли ведро, биће оштра.

На Митров-дан многи гледају и оцењују зиму по тополи: ако топола има лишћа само при дну, биће зима у почетку јака а доцније блага; ако се лишће налази на средини тополе, биће зима у средини јака а у почетку и при крају блага; и напослетку ако топола има лишћа само при врху, биће цела зима блага а при крају оштра.

У Митрову недељу не треба жито сејати због тога, што је то и задушна недеља, у којој посејано семе рађа, по народном веровању, празно класје.

У Митрову недељу многи гледају колика је цена житу и брашну на пазару (пијаци), па верују да ће жито тако исто скупо бити и на Ђурђев-дан.

XX. Св. Игњат.

Уочи Игњата Богоносца говоре кућне старешине својима мдађима из шале: „Ко сутра пре сунца не полази на коленима и на рукама и у зубима не донесе од дрвљаника шумку (гранчицу) и каже: Добро јутро и чисти ви (честити ви) Игњат, за тога нема колача; а ко оде, два ће добити.“

Сутрадан, како које од старије чељади устане, узме по једну гранчицу од дрвљаника па иде у кућу и говори: „Добро јутро и чисти ви Игњат“. После тога маше оном шумком од десне на леву страну изнад огњишта говорећи: „За животу здравље у мушку дечицу, у женске јагањце, ждребиће и тејаце, у црвену пшеницу, у беле паре и жуте дукате, а највише животу здравље у људе нека поклони Бог“, затим задене ону гранчицу изнад огња гдегод, или је метне на огњиште.

Деца, кад устану из постеље, знајући да ће данас јести колаче, а бојећи се да их неће добити, ако не ураде оно што се тражи, чим се обуку, иду такође право на дрвљаник, откину по једну гранчицу, однесу је у кућу и кажу као и старији: „Добро јутро и чисти ви

Игњат", а старији им на то одговарају: „Да сте живи и големи да порастете". Гранчицу баце одмах у огањ или прочепркају њоме паравицу, па је онда баце. Понеко мање дете схвати буквално оно што је старешина куће синоћ рекао, па кад устане и обуче се, оно иде на рукама и коленима на дрвљаник, узме у зубе гранчицу и *лазећи* носи је у кућу. Кад га овако виде старији, они му се смеју, говорећи му: „Тебе ћемо дати данас два колача што си не послушаја и *полазија* си онако, као што смо ти синоћ рекли".

Жене иду саме, или шаљу своје ћерке да им полазе трмке с пчелама.

Мешаља устане рано, замеси колаче и кисеоце, па неумивеним рукама протрља воловима и биволима врат, а кравама и биволицама сисе, да их после тога не боле и не пуцају. Пре мешења колача начипе мешаље три заврзана колача, и то један за здравље, други за берићет и трећи за стоку. Ове остављају за Божић (стр. 295), а остале одмах поједу.

Преко дана жене месе колаче: јармове и коласте за људе, а гуске и друге за жене, и деле их свима укућанима. Тако исто месе и један мали заврзан колач, у који мећу неколико кукурузних зрна, па кад га испеку, не једу га, него оставе за Ђурђев-дан, да њим крме стоку (стр. 268).

На Св. Игњатија (20. децембра) одређује се каква ће срећа бити у кући за целу годину. Ако неки срећан и лак човек полази на данашњи дан домаћина у кући, онда ће та кућа бити напредна читаву годину дана и свака радња биће лака; дође ли какав несрећник и кукавица, онда преко целе године иде у кући рђаво и наопако.

Шумке од полажења задену неки на источној страни куће, где стоје до самога Божића, кад крме стоку; у неким пак кућама стоје, док кокошка не почне носити јаја и изводити пилиће.

Ако на Св. Игњатиа пада снег или киша, биће берићета у пољу и у пчелама; ако ли не пада, биће неродна и рђава година, особито у пчелама.

У неким је кућама обичај да онај, који полази и наложи ватру из јутра на Св. Игњатиа, ради то до Божића, и нико други.

Понегде се уносе у кућу само церове шумке, кад се полази, и жене говоре тада деци: „Који више говори, ономе ћемо дати већи колач".

Понегде опет чувају ове шумке ради лека, и то код стоке. Кад се неки брав подмлади, па ако не може да избаци постељицу (пометину), дају му ту шумку да поједе, и одмах је избаци.

На понеком месту прилепе на једном коластом колачу један мали завезак, који намењују на домаћина, што значи да има свагда завезаних пара.

Од Игњата до Божића не сме се нико бити или ударити, да му не би изашли чирови.

На неким местима умесе жене на Св. Игњата чобанину колач ишаран са јагањцима, који он поједе у пољу код оваца.

Кад деца од Игњата до Божића плачу и траже да једу сир или млеко, онда им мајке обично овако говоре: „Не плачи ми, е сине (или ћерко), много прође а мало остаде, ете иде Божа сас два остра ножа, један носи за врапчиће, а други носи за прајчиће. Он ће да коље, а ми ћемо да јемо (једемо)."

Ако на Игњата и на Божић пада иње, значи да ће бити родна година.

Од Игњата и Божића чувају многи шумке, па их спирају водом и онда пију ту воду, кад их боли срце и кад имају вију.[1])

[1]) Кажу да јеврејска деца, која се зачну од Игњата до Божића, постају каракондуле, стога Јевреји за то време избегавају своје жене.

XXI. Бадњи-дан.

На Бадњи-дан, из јутра, иду сељани из сваке куће с колима у шуму за дрва и бадњак (бањак). Бадњак мора бити подебљи и од церовога дрвета или шаруље, јер ова дрва дају добар жар, који је њима потребан за стављање у црепуљи ради гашења за здравље и берићет. Дрво за бадњак сече се секиром до саме земље с једне стране, и то са источне, зато да има само једно лице, на које се сипа мед и масло, а она друга страна извуче се из земље, кад се од ове засечене стране одцепи. Пре него почну бадњак сећи, окрену се истоку, прекрсте се и кажу: „Ej, помози, Боже и Божићу јутрашњи,“ па га онда ударе секиром један пут или три пут, докле га не одцепе. Ако се бадњак пресече већ од другог удара, не узимају га, већ траже други. Ако га случајно не би могли ни трећи пут секиром одвалити, онда ће га рукама трзати, а никако више секиром ударати. Не смеју га исто тако ни оставити, јер ће их проклињати, и неће имати среће она кућа, из које је дрвар, који би један бадњак напустио. Кад га понесу на кола да натоваре, дигну га на рамена, па једни му носе доњи (лице) а други горњи део (врх) напред према своме обичају.

Овде се може рећи лепа реч о нашим Арнаутима, који не само што не забрањују дрварима нашим да секу бадњаке у њиховим забелима (забранима), већ их и сами нуде да секу ради здравља и берићета Бадњакове гране нико не сече у шуми, једно из почасти према бадњаку, друго и због тога што њима потпаљују огањ и остављају по коју шумку изнад огња, лека ради, као што ћемо видети на своме месту (стр. 296). Најпре се натоваре дрва, а затим бадњак озгона њих метне, као старешина над осталим дрвима.

Жене тога дана месе разне колаче за чељад, и то: коласте колаче, јармове, гуске, уши, зајца, крошње,

четвора кола, кобиле, пиле, кићене колаче, волове, шотку, ћурку, кокошку, јагње итд. Даље, месе велики колач за Бадњу Вечер, на који мећу шаре од теста, као: кола, јарам, гуску, трло са овцама, трмке са пчелама, на средини крст а на њему кита и цвет. Неке жене умесе најпре прост кисео хлеб, затим начине од теста обруч, који по ивици овога хлеба прилепе, онда два прута од истога теста опруже у накрст преко хлеба и тако начине четири троугласте фигуре. У једну од тих фигура метну (од другога теста) поскурник, у другу крст, у трећу обичан мали округао колач, а у четврту амове са кобилама, којих мора бити више од пет, а никако мање. Напослетку праве од теста зрнца као лешнике, па њима шарају празна места на колачу, а на средини колача ставе ружичаст цвет од теста начињен.

На неким местима месе жене два велика колача, па један поједе домаћин са децом на Бадњу Вечер на гувну, тј. метну га озго на стожер, па преломе и поједу, а други секу у кући, обично за софром, окрећући га као на слави и певајући „Господи, помилуј“.

Неки опет месе мали (белензукаст) обручаст колачић, па кад дрвар донесе бадњак у обор, меће волу на рог и окреће.

Домаћин коље прасе или брава за печење, али пре но што почне да га коље, прекрсти се и каже: „Ej, помози, Боже и јутрашњи Божићу, како га здраво заклали, тако здраво и весело да га иземо (појемо).“ После овог удари му нож под гушу, а други чекају да ухвате крв у какав суд, да њом крме стоку на Божић; једно пак од чељади однесе мало крви на дрвету и баци је у огањ. Кад је заклано, онда га попаре, оскубе, осмуде, остружу кожу па изваде дроб из њега, а цигерицу сваре и издробе (једно парче оставе жене ради чарања на Божић из јутра). Кад је и то готово, онда се прасе посоли и у њега остави дробљена цигерица,

почишћена кокошка, мали груменчић соли, дуња пува катрана, пиле и у њему врапче. Затим га метну на ражањ, па му лепо ушију трбух конопљаним концем, да не испадне оно што је у њега метнуто. Овај конац многи чувају ради некога лека.

На Бадњи-дан жене хватају квасац за кисело млеко. Која бачица није чувала квасац, тражи га од комшинке на зајам, али јој ретко која даје, јер се при приманју зајма натраг боји мађија, а њих чине врло често. Ако је ко дао раније што год на зајам, тражи и не оставља ништа да му остане преко Божића у селу.

На Бадњи-дан жене затварају гребене ради тога, да се и зверовима уста затворе.

Мушки преду врвце од тежине да им се нађу за опанке за читаву недељу дана, јер се у томе времену не смеју прести, ради здравља и напретка стоке.

Још док дрвар пије са бадњаком ушао у двориште, жене и деца износе из куће и крију од њега столице, метле, кудеље, вретена, пирајке, игле и крпиње, и то: столице зато, да стока не кривље; метле да чмичци не излазе на очима; кудеље, крпиње и пирајке, да се не рађају женска деца; вретена да људе не удара вија и прободе; а игле да жетеоце не боде класје у очи.

Кад дрвар донесе бадњак у двориште, скине га са кола и остави на дрвљаник или на неку зграду, да га не би стока чупкала, прескакала и газила. Понегде, чим дрвар уђе с бадњаком у двориште, изађе пред њега мешаља и да му један мали колач, који он најпре тури волу на рог, а затим га скине и да воловима да поједу. После скине бадњак и исече попреко, а затим узме још три наручја дрва и спреми за огањ, а остало остане на колима. Понегде пак изнесе шупаљ колачић какав дечко и натне га волу на рог, а дрвар се помоли Богу и Божићу, па пола колача поједе сам, а пола да воловима. Најпосле бива и то да дрвар колач, пошто га сломи

на рогу волу, поједе с оним од укућана, који му га је дао.

Жене спремају за вечеру пасуљ, кисео купус, рибе итд., а домаћин кафу, ракију, вино и др.

Кад мешаља измеси и зготови све што треба за вечеру, онда узме неумивеним рукама оклагију па иде кошницама и каже им: „Добро вечер, дошао Бадњи Вечер, за животу здравље, много ројева и много меда да имате; да сатови (саће) буду пуни мед кај у води лед". Овако говорећи удари по мало сваку трмку оклагијом. После овога иде те остави мало квасца за колач оним овцама, које се при јагњењу муче, јер се верује да се одмах ојагње, чим се тај колач у води растопи и њима да да га поједу.

На Бадњи-дан крме овде сву домаћу стоку пресолом и прасећом крвљу, квасећи сламу у јаслима, а то раде да би се стока међу собом пазила, и да би била пунокрвна и здрава као прасићи. Свиње крме јечмом и трицама; неки пак по три пута зато, да би им се три пута преко године прасиле. Домаћу живину крме трицама, јечмом, љутиком, зечевом балегом измешаном са мравима, врбом од Ђурђев-дана, трохама и корубама од лањске Бадње Вечери. Све ово помешају и пстуцају па саспу на земљу у један колут, који је начињен од ужета, затим истресу над тим колутом једно повесмо од тежине, да би им се живина тресла и носила јаја. Пошто све то сврше, пуштају живину, те једе из тога колута. Многи не крме стоку ни живину на Бадњи-дан. Понегде бачица вуче конопљу око куће, а једна од жена иде за њом и рије по мало земљу лопатом, а трећа је пита: „Што ријеш, мори".? — „Ријем јајца", одговара ова. Овако обилазе три пута око куће. Сутрадан на Божић из јутра начини колут од истог ужета и из њега нахрани кокошке пшеницом из оне рукавице, која је

била синоћ код бадњака. Напослетку каде пчеле црним тамјаном и пале свеће пред кошницама.

На Бадњи-дан, у вече, пошто сву стоку нахране и смире, донесу пун кошир пшеничне сламе и спусте га пред кућу.

На *Бадњу Вечер* иду неки по њивама и траже паламиду, па кад је нађу, обрну је наопако и забоду у земљу, да више никако не изађе.

Бадњакчија иде гологлав до дрвљаника, спреми дрва за огањ, окреше бадњак и одсече га оноликог, колико му треба у дужину према огњишту, мотрећи да пређе најмање 1 до $1^1/_2$ стопу изван огњишта на обе стране. Неки оставе гранати врх од бадњака, па с њим помету кућу другог дана Божића. Пошто спреми бадњак и дрва колико му треба, он то узме све заједно под мишку са оним грађем од бадњака и носи у кућу, где га кућна чељад, стојећи око огњишта гологлава, дочекују.

Кад дође до кућних врата, он викне: „О домаћине!," а укућани му одговоре: „О, ој." „Добар вечер." — „Добро ти Бог да". „Чисти ви Бадњи Вечер". — „Да си жив," одговарају му укућани. Чим с бадњаком уђе у кућу, изађе пред њега домаћица или друга нека жена са пшеницом и прска га њоме из руке, на коју је навучена рукавица, непрестано, док не приђе до огњишта. На неким пак местима бадњакчија обиђе прво три пута са децом око огњишта и просеје по кући пшеницу руком, на којој је рукавица, па после уноси бадњак, ложи ватру и разастире сламу. На неким опет местима, кад се баца пшеница на бадњакчију, хватају чељад у руке зрна од те пшенице, јер се верује: ко више зрна ухвати, тај ће више пчела имати.

Чим бадњакчија дође код огња, спусти дрва на земљу, па узме једну шумовиту гранчицу бадњакову и почне махати изнад огња с десна на лево, говорећи:

а много година у животу и здравље у мушку дечицу
женске јагањце, у беле овце и у суре волове, у би-
ле и говеда, у кобиле и у свиње, у црвену пшеницу,
ле паре и жуте дукате, и сваки берићет, а највише
ивоту здравље нека поклони Бог у људе". Неки пак
зоре овом приликом овако: „Доша Бадњи Вечер сас
акојаку берићет; да се прелевају амбари сас пченицу
сас јечам, да се пресипују кошеви сас коломбоћ, да
преливају врчме (ћупови) сас мед и сас масло и каце
с сирење, да се испуне трла сас младе јагањце, сас
ладе ждребиће, сас пилиће, гујчиће, шочиће, шиле,
веда, волове", итд. Пошто изговори све ово, онда за-
ше ту шумку изнад огњишта[1]). Кад ово изговори,
да узме бадњак за тањи крај, а дебљи прогура кроз
тањ до другога краја огњишта, у правцу са истока
а запад.

Неки држе овога вечера бадњак на рукама као
ете, а други га полију вином и заспу пшеницом, па
а после спусте на огњиште и озго по њему ређају
рва. Чим се бадњак метне на ватру, одмах жене до-
несу код његова дебљег краја раоник, пшеницу у ру-
савици напуњеној до палца, вина, масла и меда. По-
негде мећу још колач, шећер, јабуку, смокву, крушку,
ишадор, итд.

Неки, кад наместе бадњак на огњиште, узму чашу
са вином и кажу три пута: „Здрав си, бадњаче" пијући
сваки пут по мало, па онда проспу остатак вина кроз
сито на бадњак, те тако и њега напоје.

Неки врте бадњак сврдлом, па сипају у ту рупу
вина, а изврћену ситнину коју изваде бургијом (сврдлом)
однесу и саспу код пчела у трмке (кошнице).

[1]) Шумке се дижу изнад огња, кад се полази на Св. Игњата и на Божић
кад се уноси бадњак у кућу, ради тога да би напредовао берићет у пољу и
рање у стоци и људима.

На неким местима скупе ово изврћено иверје и са мало песка ставе пред (кошницама), а у ону рупу на бадњаку успу вина и редом пију, говорећи: овчар: *бе, бе*, козар: *е, е, е*, говедар, свињар, итд. Прво се чини за то да пчеле не беже, кад се роје, него да се врте око своје кошнице као сврдао у бадњаку.

Неки постављају код бадњака на десној страни рукавицу са житом свих врста и завезак од теста за стоку, који је мешен на Св. Игњата (стр. 278), а раоник и масло с леве стране. Све то стоји, док не прегори бадњак.

Масло, мед, колач, вино, раоник, пшеницу и др. мећу код дебљег краја бадњака зато, да Бог даде сваки берићет, као што се на бадњаку налази.

На неким местима, на Бадњу Вечер, прије домаћин код бадњака и прекрсти се три пута, и три пута лизне бадњак говорећи: „Како ми за бадњаком, тако краве за младе тејаце и свиње за младе прасчиће“ итд.

Мед који се меће на бадњак лижу и говоре (нарочито чобани): „Као ми бадњак, тако да лижу и милују овце јагањце и краве тејаце“.

На неким местима узимају на Бадњу Вечер сучке од комшијских плотова, те их мећу озго на бадњак у вече и из јутра да *пуцају* кад горе, а то чине због тога, да им *пуцају* кокошке, носећи јаја. За тим иду на дрвљаник и донесу још два пут дрва у кућу, ништа не говорећи, већ их само наређе.

На Бадњу Вечер мећу жене по неко дрво наопако на ватру, а то чине зато, да им преко године гори ватра онако, као на Бадњу Вечер, па макар и наопако била наложена.

На неким местима, кад један (бадњакчија) ложи ватру, други узме повесмо кучине, па чешаљом чеш говорећи: „пив, пив; гуле, гуле; виле, виле“, итд.

Огањ се на Бадњу Вечер (и на Божић) не сме дувати, него му треба турати сува дрва и шумке оздо, па лиснатом гранчицом махати и тако га упалити. То се ради тако због тога, да не би ветар *тресао* пшеницу у пољу, и да се не би стока преко лета од траве надимала. Ко дува у огањ на *Бадњу Вечер* и на Божић, биће надувен преко године.

Кад је бадњак на огњишту, строго се пази и чува да га нико не згази или не прескочи, јер је грехота, а пази се нарочито да се не додирне, кад хоће већ да прегори. Ко види први да бадњак прегори и падне на огањ, тај поједе сутра онај мед у каленчету, што је код бадњака, или каже: „Ја видо' бадњак, моје је пареno јагње". Ако мушко лице прво види да је бадњак прегорео, онда ће се јагњити мушки јагањци; а ако ли види женско, јагњиће се женски јагањци.

На неким местима, кад ко први види да је бадњак прегорео, он каже: „Моје је ранче", и њему се, ако домаћин има оваца, даје прво јагње на поклон.

Многи она два краја бадњакова чувају на тавану до Водице.

Чим бадњакчија наложи ватру, одмах узме кошпр са сламом и унесе га у кућу. Затим потражи у слами које парче паламиде и трна осатка, па баци у огањ да сагори, а то чини зато, да се и у њиви као на огњу сасвим уништи трње. Потом узме сламе из кошпра у наручје, а деца се ухвате за њега и једно за друго, па тако поређани обилазе три пута око огњишта, при чему бадњакчија пушта по мало сламе, коју три пут узима из кошира и вичe: ква, ква, или квак, квак, а деца: пију, пију, пију, или пив, пив, итд.[1])

[1]) У Штрпцима у Сирмпњу домаћин уноси сламу, говорећи: „За много година", а за тим виче: пију, пију, а деца се ухвате за њега и вичу једни: пију, други: ква, бе, ме итд. као домаће животиње.

На неким местима, кад застиру сламу, падају на колена и квочка и пилићи, кад год обиђу огњиште, а деца вичу: кукуреку!

На неким местима кад домаћин виче: ква, ква, деца вичу: цив, цив, и пив, пив, као пилићи; бе, бе, као јагањци; ме-е-е, као јарићи; ме, ме, ме, као теоци, итд.

Понегде квочка, кад трећи пут обиђе с пилићима огњиште, рекне: квр̀у, па седне, а пилићи: ци, ци, ци, и поседају око ње, да би квочка увек око себе скупљала пилиће.

На неким опет местима, кад три пута обиђу око огњишта, онда обилазе око куће или око дрвљаника такође три пута, држећи на глави хлеб, и зову сваку животињу пчеточињу по имену, говорећи: „Која вечерас не дође у мој обор на вечеру, од ноћас па за годину дана да ми никако не долази". Понеки домаћин, кад простире сламу, носи по један хлеб под мишком и на свршетку рекне: „Одите све што је дивљач да вечерамо данас, па сад година".

Многи овога вечера, кад обиђу три пута са сламом око огњишта, узму софру и пођу на врата кућна заједно са децом, која су за њима пијукала. Укућани их питају три пута: „Како је на двор?" а они им одговарају: „Свуд је ведрина, а на нашу кућу облачно," што значи, да ће у свакој кући бити мање и људи и стоке, а у њиховој доста и људи и стоке.

Сад растру ону сламу по кући, па простру по њој поњаве и сви поседају те дреше каише и врвце од опанака, али обућу не скидају сваки за себе, већ сви мушки дигну од једанпут ноге горе и баце обућу преко себе, а и жене је такође смакну све од један пут. То раде зато, да се пилићи под квочком изводе сви од једном, да им се овце изјагње заједно у исто време, да им се жито у гувну изгрува у вршају од једном. Коме опанци падну на лице, верују да ће бити здрав; а коме

падну наопако, биће болестан преко целе године, стога многи не бацају опанке преко себе, бојећи се да се не изврну.[1])

Обућа, која се овога вечера скида, не треба да се пере или чисти од блата, исто тако ни обојци да се ваде из опанака, већ како се изује, тако да се метне и суши изнад ватре. Обућу не треба *трошити* зато, да се у лето не *троши* (тресе) беричет у пољу. Кад се изују опанци и чарапе, навлаче се друге читаве и чисте чарапе, па се у њима цело вече остаје, јер не ваља да гола нога гази по слами, да не би *клобуци* и *вашкарице* по ногама излазили. Да им бадњак не би видео босе ноге, многи се окрену од њега на другу страну, кад обувају нове и опране чарапе.

Слама, која се на Бадње Вече просипа по кући, чува се од огња да не гори, зато да не рађа главница у житу.

Пошто се изују и наре́де обућу, помакну се сви, и људи и жене до дувара, па окрену обе руке иза себе и везују сламу „за беричет“, говорећи шта ко жели да добије од Бога. Тако нпр. један каже: „Ја ћу да завежем 10 јарма волова да ми да Бог“; други: „Ја ћу да завежем за 8 јарма бивола да ми да Бог, па да биднем рабаџија и да узимам по толико и толико гроша на дан од ћирије“, итд.

Жене завезују сламу и изјављују жељу за кокошке, ћурке, гуске, шотке, пчеле, конопље, итд.

Многи везују сламу позади за појас ради здравља, али то не треба нико да види. Други опет, везујући сламу иза себе, верују да тиме везују душманину уста и орловима кљунове, да не чине штету.

После овога умију руке и ту воду оставе, те је сутрадан сипају у трице и дају псима те једу.

---

[1]) У Штрпцима у Сиринићу обично се изују сви у једанпут, а не бацају опанке преко себе.

Сад поставе софру и метну на њу погачу и велики колач, за тим упале свећу и окаде се. Многи вечерају овога вечера на бисагама, да би им се овце близниле.

Домаћин узме велики колач и прекрсти се говорећи: „Помози, Боже, да исечемо колач у накрст; да помогне Бог и часан крст и јутрашњи дан; здраво и весело да осамнемо.“ Сви одговарају: „Амин“, а жене: „Амин, Боже, и сас весело срце“. Домаћин пресече колач бритвом у накрст, па га поспе вином говорећи: „Ми да пресипемо колач сас вино, а Бог да пресипе здравље у људе и у стоку, а сваки берићет у поље, те да се пресипују амбар сас жито“. Пошто га исече и полије вином, онда га са још једним од људи преполови и целива на оба краја. Цвет, који је био на среди колача, жене одвоје и оставе.

У неким кућама даје се свакоме чељадету по једно парче од овога колача, па онда певају три пута: „Господи помилуј“, као и на слави.

Неки остављају цвет од великога колача и све трохе са софре, те њима крме стоку на Ђурђев-дан.

Пошто се пресече колач, поседају за софру и попију по две три ракије. Затим мешаља принесе купусник, а домаћин преломи погачу са једним од укућана, и одмах почну вечерати.

Последњу чашу ракије и вина враћају у кондир ради берићета, да им не буде никад празан суд. Од великога колача оставе једну четвртину за Крстов-дан, од купусника оставе један комад, а такође и од пасуља мало.

Понегде пре вечере метну само хлеба на софру, па домаћин најпре помакне софру горе, за тим је одбије од себе, говорећи трипута: „Ајде, Боже, да вечерамо.“ Неки простру врећу и насред ње метну бисаге или тестеник, а озго вечеру, од које најпре окуси домаћин,

а за њим остали укућани редом по старешинству, па после почну вечерати.

Пошто вечерају, не устају одмах од софре, него пију вина и разговарају се, затим узму нишадора и црвеног шећера те сви окусе по мало, да их грло не боли; што претекне чувају за Крстов-дан. У истој цељи многи једу и бели лук и тикву. На неким местима на Бадњу Вечер дели се воће, и то: једни га деле, кад устану од софре и поседају око огња; други обиђу по мало од сваког воћа пре вечере, а тако и од шећера, нишадора и тикве, а после вечере поделе све воће, само сачувају смокву да се нађе као лек за грло и за лошу вргу. Неки деле воће и обиђу шећер и др. кад цепају бадњак и праве крстове у јутру.[1])

Кад се почну делити ораси, најпре се баци по један у сваки ћошак од куће. Понеки место ораха баца у ћошкове коштање, зато што су они увек пуни, па ће кућа увек бити пуна, а ораси могу бити и празни.

Понегде опет, пре него што почну да деле воће, баца домаћин од свакога воћа по кући, а деца трче и купе га.

Многи изнесу на Бадњу Вечер софру пред кућу и метну на њу све што су зготовили за вечеру, па онда почну звати на вечеру сваку штетну зверку и своје непријатеље по имену говорећи: „Вуци, мечке, лисице, зајци, творови, пси, људи и сви који нама зло мислите, дођите на вечеру, све смо наредили што треба да једете. Ако сад не дођете на вечеру, а ви за годину дана немојте долазити у наш обор на вечеру ни по вечери, јер ћете бити пишман!“ После унесу софру у кућу и вечерају.

[1]) У Штрпцима у Сиринићу дели се све воће пре вечере, само се ко штање дели и пече, кад се пије вино на вечери и после вечере.

Неки износе на кућна врата само велики колач и њиме трипут машу у двор, дозивајући вука и говорећи му: „Ако не дођеш вечерас, да не дођеш за годину".

По вечери дигну софру али трохе не помету (јер је мётла сакривена), већ чергу и друге простирке истресу негде на врата или у главње. Оне трохе од јела и воћа скупе на гомилу, па сутрадан носе пред стоку у јасле. Неки оставе софру на страну онако како су на њој вечерали, па сутрадан саберу онај хлеб и дигну софру, а неки је оставе до ручка, само што из јутра уклоне посна јела и на пста места ставе мрсна.

У неким кућама постави се на софру на бадње вече један хлеб и велики колач, па онда један од људи узме софру и каже деци: „Ајде, децо, да вечерамо на стожер", и пође до кућњега прага и поново рекне: „Децо, ладно је на двор, него ајде да зовемо дивљач да вечерамо", и онда вичe: „Одите овамо све што је дивље да вечерамо, сад па до године". Пре него се врати у кућу питају га из куће: „Како је на двор?" и он им три пута одговара: „Свуда ведрина, на нашу кућу облачно", потом улази у кућу и оставља софру на оном месту, где ће вечерати, исече велики колач, прелије вином њега и бадњак, и наздрави бадњаку говорећи му: „Здрав си, бадњаче, ми теби вино и погаче, ти нама здравље, мира, мушке дечице, свакога рода и плода и сваке добре среће". Сад скрне мало вина из чаше, па онда прелије бадњак и то понови још два пута.

У неким местима, онај који је *певкао* с децом, узме софру, на којој је постављено све што има за вечеру, и приђе кућним вратима. Деца се похватају за њега, а један од укућана три пут га запита: „Како је на двор?" а он му одговори: „Свуд је ведрина, а на нашу кућу облачно." За тим врати софру на место где ће се вечерати. Под софру се метне врећа са сламом и у

њој један колач, и то се тако чини до Богојављења, кад год се руча и вечера.

На Бадњу Вечер неки мију руке у каквом суду и одмах секу нокте у истом суду зато, да нико од њихових очију не буде уречен.

Све, што овога вечера остане од посластица, метне се у један суд, па се то сутрадан помеша са крвљу и тиме стока накрми.

На неким местима забију на Бадњу Вечер, после вечере, дренов колац у земљу изван куће, па сви омотавају око њега појасе зато, да буду здрави као дрен; други пак појасе вежу за вериге изнад огња зато, да се вежу зверовима и злим људима уста.

Пошто умију руке, онда изберу неколико већих жишака, па их поређају по једној црепуљи, и сваку од њих намене на неки берићет, нпр. за једну кажу да је пшеница, за другу овас, за трећу коломбоћ, за четврту говеда, за пету свиње, итд., па онда поклопе црепуљу сачем. Сутрадан виде, која се од поређаних жишака претворила у пухор а која се одмах угасила и постала црн угљен. Прве показују добар, а друге рђав берићет. Многи вечерају на Бадњи-дан са бисага, а софру сакрију од бадњака, кад га донесу у двориште. Неки једу тога дана и сва три дана Божића са вреће, а неки, као што смо казали, вечерају са бисага, простртих по врећи.

После вечере иду жене и деца у тремове да спавају, а момчадија и домаћин спавају у кући. Многи се не распасују ове ноћи, кад спавају, да их не би болела *чоловина* (снага). Са тим појасима хватају пчеле кад се рође, тј: метну појас у рој, и он се скупи у њему. На неким местима на Бадње Вече, пошто сви укућани полегају, иде домаћин те дрмне комшијски плот зато, да комшија живи у слози са њим.

На Бадњу Вечер узме понеки домаћин катрана и бела лука, па увије у крпе и метне у лонац, у коме је вариво. Сутрадан, на Божић, маже виме стоци ради тога, да не пуца и не боли.

На неким местима напуне овог вечера крчаг с водом, па га оставе да преноћи. Ако сутрадан буде крчаг мало отпуњен, биће сушна година; ако ли буде пун, онако како је остављен, биће кишовита година.

У селу Штрпцу у Сиринићу бадњак зашиље на оба краја, а кад прегори, узму његове делове па их промене: где је био дебљи крај, међу онај тањи и обратно, затим набоду на оба краја по једну пупољицу као лешник од великога колача. Један крај од бадњака исцепају сутрадан на Божић и начине крстове, а други оставе и исцепају на Ђурђев-дан из јутра и начине крстове, које разносе по двору и по њивама.

У селу Драговцу, на удуту приштинском и гиланском, бадњак секу од дрвета шаруље или благуна и не крате га. Кад домаћин носи бадњак у кућу, домаћица иде за њим вичући: ква, ква, ква, а деца се похватају за њом и вичу: пију, пију, док не дођу до огња. Пошто домаћин тури бадњак на огањ, изврти га сврдлом и наспе у рупу: вино, мед и пшеницу, па онда рупу затвори воском. Сада сви укућани отиду на дрвљаник и донесу дрва и метну на бадњак да гори. По том сви изађу пред кућу и узму по мало сламе из кошира, па је поспу по кући, туре озго простирач, поседају и изују се, а опанке од једанпут сви баце навише, да би се пилићи од једном излегли. Ко први види бадњак да прегори, каже: „Моје је ждребе“. Од тањег краја бадњакова праве крстове, а дебљи чувају до Водице и сваког дана из јутра, пре сунца, загоре га и усправе уз црепуљу, а на Водице однесе га једно дете у кошнице и ту остави.

XXII. Божић.

Чим први петли запоју, одмах устану домаћин и момчадија, наложе повећи огањ, побију две сохе близу огња, метну прасе са ражњем на сохе, и избаце једну пушку по обичају. Неки пеку место прасета шиљега или овцу због тога, да им се овце не брљаве (вртоглаве).

Један окреће прасе на ражњу, а други донесе чанак са водом, и у воду сипну мало крви од прасета, те га њом намажу зато, да људи буду пунокрвни и црвени као печење. После овога узму једну лиснату гранчицу, па је умачу у ону каленицу и квасе печење да не изгори, непрестано док се не испече.

Други опет цепају она два краја од бадњака, која су била изван огњишта, и праве крстове од њих. Неки остављају један крај бадњака те га на Василицу и на Богојављење мећу у ватру да се упали, па онда опеку њиме свакога домаћега пса ради тога да не бесни. Кад направе крстове, онда их забадају свуд по двору изнад врата од сваке грађевине по један, а то раде зато, да никакво зло не дође на људе и стоку, већ да бега далеко од њих. Исто тако однесу и на њиву један крст и колач, који је био код бадњака, један завезак сламе и један струк босиљка са црвеним концем. Неки носе и оне орахе и коштање, који су остали од бадњег вечера, те их на њиви укопају у земљу да им класје буде пуно као и они.

Неки узму крст од бадњака и онај мали завезани колач од Игњата, који је остављен за беричет (стр. 278), однесу то на њиву у пшеницу, па крст забоду у земљу а колач (завезак) поједу. Кад пођу кући, узму један трн из њиве, кога има много у житу, па чим дођу кући, баце га у огањ зато, да би се затро. После овога узме неко од укућана једну шумку, па уводећи у кућу једнога вола говори: „Ристос се роди,“ а укућани одговарају: „Доиста

се роди", па машући шумком изнад огњишта благосиља, и напослетку задене је изнад огња. Сад узме завезан колач, који је од Св. Игњата остављен за стоку (с. 278), мало погаче, која је била на бадњаку, и најпосле једну малу чашу ракије, па наздрављајући волу, каже: „Ристос се роди", а други одговара: „Заиста се роди". Тако наздравља три пута, три пута пије и три пут прелива волу рог. После му да онај колач, погачу и све што је било на бадњаку остављено за њега. Исто тако даду му и онај цвет од колача, који су на Бадње Вече оставили, те га поједе, зато да волови и сва остала стока буде здрава као цвет. Одавде води вола на своје место. Ако би се во случајно у тај мах побалегао, онда му сви укућани пољубе балегу, јер верују да их после овога неће уста болети.

Остала чељад, како које устане од спавања, обуче се и умије се у трему, па оде на дрвљаник, те узме једну лиснату гранчицу, са којом одатле иде у кућу, и ступајући на врата, говори: „Добро јутро, чисти ти Божић, за много година", и са оном шумком маше изнад огња с десна на лево, говорећи: „Животу здравље, у мушку дечицу, у женске јагањце, тејаце, ждребиће, у црвену пшеницу, у беле паре, у жуте дукате и у сваки беричет, а највише у живот и у здравље у људе да поклони Бог." После овога гранчицу задене негде више огња или је баци у огањ.

Гранчице, које се забадају изнад огња на Игњатијев-дан и на Божић, лековите су. Тако, кад почне дете да бљује, дочекају том шумком бљуванку детињу да не падне на земљу, а после је баце на кућни таван, где се шумка осуши, али дете више не бљује. (Види стр. 279, 280 и 285.).

Оне, који су се успавали, не зову по имену, него лупају на врата те их пробуде, а то се ради због тога да не би доцне спавали преко дана.

Кад устану, онда једни иду у цркву (ако је има ту близу), а неки остану код куће, али они се неће омрсити, док им се навора из цркве не донесе. Ако у селу нема цркве, онда запале код куће свећу, окаде се, помоле се Богу, пију по мало вина место причешћа, па се онда омрсе месом од врапца, а после узимају и друго мрсно јело.

Жене хране кокошке и осталу живину: пшеницом од бадњака, љутиком, пепелом, сучкама, врбом од Ђурђева-дне, трицама, трохама од Бадње Вечери, зечевом балегом, мравима и др. Све ово помешано и истуцано метне се у коло начињено од конопца, а ту долази живина те једе. (У конопац се меће храна зато, да се не би живина разилазила из дворишта, а све ово меша се зато, да више јаја носи).

Домаћица и још једна жена из куће узму црну цигерицу из печења и једну пирајку, па иду код крава. Једна од њих удара пирајком једну краву и жваћући цигерицу пита је: „Хоћеш ли да отелиш женско теле“? а она друга одговара: „Хће да отели, хће.“ Овако ради и пита краву три пута, и сва три пута добије поменути одговор.

Неки прете воћкама у башти секиром говорећи: „Хоћеш ли да родиш или да те исечем?“ а други му одговара: „Хће да роди, хће, не сеци је.“ И ово питају и одговарају три пута, и воће од страха роди у лето.

На неким местима, пошто дођу из цркве, изађу сви из куће и стану пред њом те се прекрсте и помоле Богу и Божићу, затим попију помало вина, после обиђу дрен и најзад се омрсе врапцем. Ово раде зато, да буду црвени као вино, здрави као дрен и лаки као врабац.

Они, који дођу из цркве, говоре „Ристос се роди!“ а на то им се одговара: „Заиста се роди“ или „Ваистину се роди.“ После тога поседају на простирку

око огња, и одмах траже од врапца месо да се њим омрсе. Људи, кад хоће да окусе, кажу: „Да окусим од врапца месо, па да биднем лак као врабац, а јак као ждребац," а жене опет говоре: „Да окусим од врапче месо, па да биднем лака као врабица а јака као ждребица." Најпре се женске омрсе и то у овчем или говеђем трлу, да се рађају женски јагањци и теоци, а после њих омрсе се сви људи.

Пошто се омрсе, сви почну да пију ракију и кафу, док не буде време ручку. Пре ручка чобанин узме прут шипков па на вратима (струзи) броји овце оним прутом ударајући сваку по леђима, а после им да она зрна од чобанског колача, а колач поједе сам.

Кад буде време ручку, поставе софру, или што друго, према обичају, па поседају сваки на своје синоћње место. Сад попију још по коју чашу ракије, па онда донесу бареницу на софру. Чим је донесу, одмах почну да дувају на њу са четири стране, јер верују кад ово раде, да ће им ветрови дувати на гувну за време вршидбе са све четири стране, да овеју жито. Затим изломе двојица погачу и одмах се прекрсте да једу. Кад су па пола ручка, онда неки устану, те „пију славу" с вином у част рођења Христова, говорећи: „Да испијемо ову чашу вина у лепу славу светога рођења Ристова." Од те здравице пије прво домаћин, па онда окусе од ње и сви остали укућани редом.

Пошто поједу бареницу и таву с месом, онда принесу на софру печење и ту га скину с ражња. Чим га скину, одмах један од младића узме ражањ и обиђе три пута око куће, лижући га ради тога, да га срце не боли.

Неки пак, кад скину печење с ражња, ударе њиме ону жену, која има вољу да затрудни.

Пређе су многи „пили славу" великом каленицом вина као и на слави, и певали: „Ој, у чије се здравље вино пије", итд.

После ручка опет не мету трохе (трошке), него их са простирком истресу у главње или иза врата.

Први дан Божића не иду нигде по посетама.

Огањ на Божић ложе само људи, а жене нити огањ ложе, нити судове перу. Огањ гори сва три дана више него обично, зато и кажу Сиринићани, кад хоће да наложе велику ватру: „Да наложимо огањ као на Божић“.

На Божић се кућа не мете, штала не чисти (рине), нити слама из јасала вади.

Многи имућнији домаћини износили су, после ручка, вина, где се девојке нишају и момчадија игра, па давали сиротињи да и она окуси тога дана вина, јер се тако ваља због здравља.

На неким местима суседи полазе један другога после цркве, и тај, који полази, зове се *полазник*. Кад дође у кућу суседову, он говори: „Христос се роди“, а укућани му на то одговоре: „Заиста се роди,“ и одмах га понуде те седне, па га онда огрну кожухом, зато да им буде кајмак дебео као кожух, почасте га ракијом и мезетом што се боље може, па га испрате. Но највећа им је радост, кад их случајно какав странац полази. Њему укажу већу почаст, па га и на ручку задрже.

На други дан Божића, на сат-два пред зору, устану жене и момчадија, па покупе ону сламу по кући, метну је у кошир, а кућу помету метлом или гранчицом од врха бадњаковог. Даље жене свршавају своје послове по кући, а момчадија стоји изван куће, нарочито око стоке.

Девојке сва три дана Божића нишају се и певају, а момци играју разне игре и грудају се снегом.

У народу се каже: „Божићу је остављено прасе, Велик-дану јајце, а Ђурђев-дану јагње. Божић је прљав

и уваљан, али је масан и весео; а Велик-дан је т
дири миндири (тј. накићен), али је гладан и невесе

На Божић и Богојављење девојке се нишају и
вају ове песме:

1.

Мори, чије момче на нишаљку,
гајтане мој? (2)[1])
Мори, чије да је, мајкино је,
Мори, мајка ће му шит' кошуљу,
Мори, тајка ће му капу купит',
Мори, сестра ће му појас ткати.

2.

Мори, чија мома на нишаљку?[1])
Мори, чија да је, мајкина је,
Мори, мајкина је, тајкина је.
Мори, мајка ће гу шит' кошуљу,
Мори, тајка ће гу капу купит',
Мори, сестра ће гу капу низат'
Мори, чича ће гу ћурак кројит',
Мори, братац ће гу цвеће брати.

3.

Мори, чија снаша на нишаљку?[1])
Мори, чија да је, Перина је,
Мори, она њему широку кошуљу,
Мори, он ће њојзи црне кундуре,
Мори, она њему везене чарапе.

4.

Мори, нишала се, метнула (мењала) се,[1])
Мори, варала га, молила га:
„Мори, данас, јутре да те узмем."
Мори, а данас је по другога.

5.

Мори, Павке, Павке, Дојњаморавке,
Мори, Павку траже на три стране:
Мори, једна страна Горња Морава,
Мори, друга страна Дојња Морава,
Мори, трећа страна рамно Косово.

[1]) Ове се две речи понављају после сваког стиха.

6.

Мори, мала мома цркву мела,
гајтане мој (2)[1])
Мори, цркву мела, Бога молила:
„Мори, дај ми, Боже, свекра попа,
Мори, и свекрву попадију,
Мори, и девера калуђера,
Мори, младо момче калуђерче".

7.

Мори, изникла је конопљица,
танка и висока, (2)
Мори, под њу седи младо нежењено,
жељан за девојку: (2)
„Мори, ево тебе жут дуката,
елај крај мене". — (2)
„Мори, нећу дукат, нећу тебе,
мичи се од мене." (2)
„Мори, ево теби жута дуња,
елај крај мене." — (2)
„Мори, нећу дуњу, нећу тебе,
мичи се од мене. (2)

8.

Мори, изникла је конопљица
танка и висока, (2)
Мори, под њу седи луд нежењет,
жедан за водицу (2)
Мори, све куј дође, све куј прође,
све ги упитује: (2)
„Мори, да л' ми иде моја мајка
са ладном водицом? (2) —
„Мори, нити иде твоја мајка,
нити воду носи". (2)

---

[1]) Ове се две речи понављају после сваке врсте

један од богомољаца понесе сврдао, теслицу, пилу, дренове клинце и вино. Чим се приближе ономе дубу или крушци, око које имају да обилазе, почну да трче, и то барјактар први а за њим сви остали, јагмећи се ко ће пре да стигне и дотакне то дрво први руком. Ово раде зато да им пчеле трче у кошнице. Пошто се скупе сви код дрвета, обиђу га три пута певајући речене песме, а поп после тога прекади и очита јеванђеље. Док један поп чита јеванђеље, дотле други, ако га ту има, засече мало дуб или крушку теслицом у накрст; ако ли се пак ту налази само један поп, то ће он сам прво засећи поменуто дрво, па онда читати јеванђеље, а крстоноше га за то време изврте сврдлом, затим сипају вина, метну један лист од тога дрвета и хартијицу са оним записом, па после свега тога набију ренов клин и пилом га зарубе. Док се дрво врти сврдлом, сви се грабе да узму од оних огризина од дрвета те да понесу кући и оставе код пчела, да би се *вртеле* око кошница и по обору. Пошто поп очита јеванђеље и остало што треба, обиђу још један пут око дрвета и иду даље певајући поменуте песме. Кад прелазе преко засејане њиве, они откину по неколико струка и бацају у висину говорећи: „Дај, Боже, да буде оволико високо жито“ (или коломбоћ). Кад се приближе другом дрвету, опет раде исто онако као и код првога

Кад дођу на половину поља, онда им они, који имају велико поље, изнесу ручак под неки дуб те ту ручају, нпр. Липљанци сваке године раде овако, јер имају поље велико. Управо донесу од сваке куће по нешто: пите, меса, сира, хлеба, ракије, вина итд., те се тако састави за крстоноше добар ручак, после кога продуже пут даље.

Кад обиђу сва поља и записе, онда се враћају у село и стану код некога бунара, те пију воде. Затим старешине поставе једну велику софру, или метну озго

Додолице певају ову песму:

Додолице сиротице,
Ој додоле. (2)[1])
Додолица Бога моли:
Дај ми, Боже, ситну росу,
Ми у село киша у поље,
Да зарасти редом поље,
Да се роди пченичица,
Да месимо поскурице,
Да носимо беле цркве,
Беле цркве Свете Пречисте.
Наше поље понајбоље:
Од један класа чабар жито,
Од један грозда товар вино.
Од једне краве ведро млеко.
Од једне краве плуг. волови,
Од једно јагње буљук опце, итд.

III. Крсти (Литија).

Кад сељаци хоће да носе крсте, они се пре тога на недељу дана скупе и договоре за трошкове, које ће тога дана учинити, као за: кафу, шећер, ракију, вино итд., а договоре се и каквог ће брава за тај дан заклати, ако су намерни ручак правити. Трошкове за набављене ствари и у опште за сву свечаност исплаћују тиме, што једни дају на ту циљ својевољно извесну суму новаца, други жито: шиник, два, или чабар итд., док се цео трошак не измири. Неки пут прилози изнесу већу суму него трошак, и онда се вишак предаје цркви. После овога изберу крстоношу и барјактара, који мора да плати цркви два или четири шиника пшенице за барјак. Крстоноше бивају деца од 7—10 година.

Кад се сврши служба у цркви, крстоноше се спреме и узму књиге, иконе, крстове, олтарска врата и барјак и крену се. Напред иде крстоноша дете са крстом у руци,

[1])Ово се понавља после сваког стиха.

сили бисаге и скупљали бир од прошње. Коледари су се учили певању од Св. Николе до Игњата, а од Игњата до Божића или Бадње Вечери, ишли су по селима ради прошње, и певали разне песме. Од Игњата до Божића скитали су се зато, да се не би рађали коленичасти (криви) јагањци. Свака кућа, кад је месила колаче за Св. Игњата, месила би по један повећи колач и за коледаре, па кад дођу у кућу, њима су најпре давали то на дар.

Дедица је бивао вешт и окретан момак, који се умео наћи у сваком послу, према сваком човеку и у свакој кући. Он је се облачио у најлепше чуваће одело. Преко одела је носио бео кожух или црн наопако обучен. Преко овога опасивао је каиш (ремик). Главу је покрио јанциком, на коме је отварао, према очима, мале рупе за гледање. Имао је мустаће (брке) и велику браду од кучина, која је висила доле, а мустаће је такође истурао напоље кроз рупе од јанцика. Отраг је носио за раоник обешено повесмо од кучина, у виду репа. Под једно колено је вешао звоно, па кад ногом тресе, звоно звони, а пси беже куд који може На рукама је носио шарене и добро окићене рукавице, а у рукама дебео ћулумак од дрвета, који је на доњем крају мало крив. О појасу му је висила дрвена сабља, а више сабље о ремику дрвена или плехана чаша, као кеса за паре.

Коловођа и певци били су такође обучени у најлепше чуваће одело, а имали су сви рукавице на рукама. Коловођа је имао још и прапорце пришивене на прсте од рукавица. Он је носио повелики штап за наслањање руке и бранење од паса.

Кад коледари уђу у двор, пси залају и јурну на њих, а дедица затресе ногу са звоном и они одмах натраг. Деда, задовољан тиме, говори дружби: „Ене како се договарају домаћини више куће, а домаћице испод куће, шта ће деде да дарују. Домаћин вика „вола“, а домаћица „коња“. Што ће деде во, што ће

После ручка опет не мету трохе (трошке), него их са простирком истресу у главње или иза врата.

Први дан Божића не иду нигде по посетама.

Огањ на Божић ложе само људи, а жене нити огањ ложе, нити судове перу. Огањ гори сва три дана више него обично, зато и кажу Сиринићани, кад хоће да наложе велику ватру: „Да наложимо огањ као на Божић“.

На Божић се кућа не мете, штала не чисти (рине), нити слама из јасала вади.

Многи имућнији домаћини износили су, после ручка, вина, где се девојке нишају и момчадија игра, па давали сиротињи да и она окуси тога дана вина, јер се тако ваља због здравља.

На неким местима суседи полазе један другога после цркве, и тај, који полази, зове се *полазник*. Кад дође у кућу суседову, он говори: „Ристос се роди“, а укућани му на то одговоре: „Заиста се роди,“ и одмах га понуде те седне, па га онда огрну кожухом, зато да им буде кајмак дебео као кожух, почасте га ракијом и мезетом што се боље може, па га испрате. Но највећа им је радост, кад их случајно какав странац полази. Њему укажу већу почаст, па га и на ручку задрже.

На други дан Божића, на сат-два пред зору, устану жене и момчадија, па покупе ону сламу по кући, метну је у кошир, а кућу помету метлом или гранчицом од врха бадњаковог. Даље жене свршавају своје послове по кући, а момчадија стоји изван куће, нарочито око стоке.

Девојке сва три дана Божића нишају се и певају, а момци играју разне игре и грудају се снегом.

У народу се каже: „Божићу је остављено прасе, Велик-дану јајце, а Ђурђев-дану јагње. Божић је прљав

Све јагањци, коледо,
Калушасти, коледо,
Краве ти се, коледо,
Истелиле, коледо,
Све тејаци, коледо,
Јеленасти, коледо;
Козе ти се, коледо,
Искозиле, коледо,
Све јарићи, коледо,
Витороги, коледо;
Кобиле се, коледо,
Ождребиле, коледо,
Све ждребиће, коледо,
Путоноге, коледо.

О Јоване, коледо,
Влашки бане, коледо,
Слегни доле, коледо,
Ју љиваде, коледо;
Те погледај, коледо,
У рамне дворе, коледо,
Стока ти се, коледо,
Подновила, коледо;
Краве ти се, коледо,
Истелиле, коледо;
Опце ти се, коледо,
Изјагњиле, коледо;
Козе ти се, коледо,
Искозиле, коледо,
Свиње ти се, коледо;
Испрасиле, коледо;
Кобиле се, коледо,
Ождребиле, коледо;
Пчеле ти се, коледо,
Изројиле, коледо;
Све су пчеле, коледо,
Левакиње, коледо;
Све ждребићи, коледо,
Путоноги, коледо;
Сви су прајци, коледо,
Све прућасти, коледо;
Сви јарићи, коледо,
Све риђасти, коледо;
Сви јагањци, коледо,
Калушасти, коледо;
Сви тејаци, коледо,
Јеленасти, коледо.
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо;
Домаћину, коледо,
Све на здравље, коледо.

Има мајка, коледо,
Кату, злату, коледо,
Диг' се, Като, коледо,
Диг' се, злато, коледо,
Рано огањ, коледо,
Да наложиш, коледо,
Рано кућу, коледо,
Да пометеш, коледо,
Рано воду, коледо,
Да донесеш, коледо,
Рано главу, коледо,
Да ишчешљаш, коледо.
Саг ће доћи, коледо,
Колеђани, коледо,
Мало ћеју, коледо,
Поседети, коледо.
Много ћеју, коледо,
Разгледати, коледо.
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо,
Домаћину, коледо,
И домаћице, коледо.

Грknула је, коледо,
Грличица, коледо,
Није била, коледо,
Грличица, коледо,
Но је била, коледо,
Девојчица, коледо.

На кућу ти, коледо,
Пуно звирке, коледо,
И на звирке, коледо,
Девојчице, коледо.

Звирнуше не, коледо,
На пенцере, коледо,
Девојчице, коледо,
Вражарице, коледо,
Црнооке, коледо.

Мори, Мацо, коледо,
Мудра Мацо, коледо,
Што си сетна, коледо,
И невесела, коледо?
Ал' ти братац, коледо,
У војску отиша, коледо?
Ал' ти мајка, коледо,
Тебе умрела, коледо? —
Ни ми мајка, коледо,
Мене умрела, коледо,
Ни ми братац, коледо,
У војску отиша, коледо,
Мишумбаша, коледо,
Арамбаша, коледо,
На амбара, коледо.
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо,
Домаћину, коледо.

Под ружицу, коледо,
Мала мома, коледо,
Она везе, коледо,
Ситан везак, коледо,
На ружицу, коледо,
Сив суколе, коледо,
Он ми руни, коледо,
Црвен-ружу, коледо.
Говори му, коледо,
Мала мома, коледо:
„Иш одатле, коледо,
Сив суколе, коледо,
Не ми руни, коледо,
Црвен-ружу, коледо,
Не ми руси, коледо,
Ситан-веза, коледо."
Говори гу, коледо,
Сив суколе, коледо:
„Не ме пуди, коледо,
Мала момо, коледо,
Ја ћу тебе, коледо,
Девер бити, коледо."
Говори му, коледо,
Мала мома, коледо:
„Чујеш ли ме, коледо,
Сив суколе, коледо,
Ја да знајем, коледо,
Да ћеш мене, коледо,
Девер бити, коледо,
Ја би' тебе, коледо,
Унизала, коледо,
Ситан бисер, коледо,
Куда летиш, коледо,
Да гро'оћеш, коледо,
Куда станеш, коледо,
Да ти сјајиш, коледо".
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо,
Домаћину, коледо.

О Јоване, коледо,
Влашки бане, коледо,
Што ти врата, коледо,
Отворена, коледо,
Иза врата, коледо,
Врана коња, коледо,
И на коња, коледо,
Бојно седло, коледо,
И на седло, коледо,
Три здравице, коледо,
Једна ми је, коледо,
Свет-Илије, коледо.

Друга ми је, коледо,
Димитрије, коледо,
Грећа ми је, коледо,
Свет-Николе, коледо;
У кућу ти, коледо,
Часна совра, коледо,
И на совру, коледо,
Девет свеца, коледо,
Слуга ги је, коледо,
Димитрије, коледо.
Чаша паде, коледо,
Свет-Николе, коледо,
Ни се разби, коледо,
Ни расипа, коледо.
Питаја га, коледо,
Димитрије, коледо:
„Ој Бога ти, коледо,
Свет-Никола, коледо,
Што ти чаша, коледо,
Из руке паде, коледо,
Ни се разби, коледо,
Ни се расипа, коледо?“—
„А Бога ми, коледо,
Димитрије, коледо,
Ја сам бија, коледо,
На Дунаво, коледо,
Преносија, коледо,
Сиротињу, коледо“.

Отвор'те се, коледо,
Граду врата, коледо,
Ето иду, коледо,
Коледари, коледо,
Ми у кући, коледо,
Бог на кућу, коледо.
Дарујте не, коледо,
Не држ'те не, коледо,
Ми имамо, коледо,
Туђе мајке, коледо,
Туђе мајке, коледо,
Маћијице, коледо,
Оћеју не, коледо,
Упитати, коледо,:
Де сте били, коледо,
На конака, коледо?
Ми ћемо се, коледо,
Пофалити, коледо:
Ми смо били, коледо,
У Ивана, коледо,
У Ивана, коледо,
Влашког бана, коледо,
Ту смо јели, коледо,
Дримску рибу, коледо,
Ту смо пили, коледо,
Очко вино, коледо.
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо.
Домаћину, коледо,
Влашком бану[1]), коледо.

Има мајка, коледо,
Једну Кату, коледо,
Једну Кату, коледо
Једно злато, коледо,
Па гу рано, коледо,
Пробуђује, коледо:
„Диг' се, Като, коледо,
Диг' се, злато, коледо,
Ето иду, коледо,
Коледари, коледо,
Да пометеш, коледо,
Рано кућу, коледо,
Да наредиш, коледо,
Рано столе, коледо,
Мало ћеју, коледо,
Поседети, коледо,
Много ћеју, коледо,
Разгледати, коледо,

[1]) У рукопису: „влашкобана, влашкобану“. Уредник

деде коњ? Деда хоће жуте дукате и беле талире, да ожени млађега сина".

Кад су улазили у кућу, певали су обично овако:

Слава и час' коледо, И домаћице, коледо.
Да је на час' коледо, Ми у кућу, коледо,
Домаћину, коледо, Бог на кућу, коледо.

Кад уђу у кућу, деда лупа ћулумком у кесу и тражи да му даду пара и друго, говорећи: „Камо мешаљка? Камо деде колачи, које су беле руке месиле и црне очи гледале?" После овога мешаља им дарује брашна и колаче од Игњата, домаћица пастрму, сир и масло, а домаћин паре, итд.

Пошто приме дарове, онда дедица благосиља дародавце, говорећи: „Фала мешаљке на дар, Бог да ви испуни свако добро у кућу и око куће и да ви дâ да имате колико клина, толико сина, колико обојака, толико девојака!" Затим загледа у свако ћоше куће, па све, што види око себе и пред собом, помакне, додирне, сасвим склони и томе подобно. Тако нпр. ако види хлеб покривен у црепуљи, он ће га ћулумком открити; ако га види да је печен, он ће га извадити; ако види грне код огња, кацу с купусом итд., он ће промешати; ако нађе кудељу, он ће је узети да преде; ако нађе плетиво, узеће да плете, итд. Што украсти могу, украшће радо.

Док дедица тумара по кући ради прошње, краће и разматрања, дотле коловођа са својим певцима стане насред куће, наслони руке и чело на штап, па затресе оним прапорцима, а певци по два и два почну певати песме, да је милина слушати их:

Добро јутро,[1]) коледо, Домаћину, коледо,
Домаћине, коледо, Опце ти се, коледо.
Да је на час', коледо, Изјагњиле, коледо.

[1]) У подне: Помози Бог, коледо; у вече: Добро вече, коледо. Место „коледо" неки су певали „кобасане".

Саковаја, коледо,
Позлатија, коледо? —
У Јањево, коледо,
Саковаја, коледо,
А у Пећу, коледо.
Позлатија, коледо.
Слава и част, коледо,
Да је на част, коледо,
Да је на част, коледо,
Малом крсту, коледо.

На свршетку сваке песме дедица говори певцима: „Синови, клинови, једну (песму) доспели, другу почели. Ја што видим, ви не видите. Девојке плетеју, везеју, ткају и шарају; можеју оне дедице да дају свака по једну пару, и ето ти дедице ајер.“

У оној кући, у којој би остали коледари до преноће, било би велико весеље и песма целе ноћи, јер би се скупиле и комшије из оближњих кућа, па би остали до бела дана.

Кад су излазили из куће, певали су ову посму:

Слава и част, коледо,
Да је на част, коледо,
Домаћину, коледо,
И домаћице, коледо.
Ми из куће, коледо,
Бог у кући, коледо.

Кад би се сусреле две разне групе коледара, оне би се потукле као и двоји разни сватови у то време, и њихових гробаља од тога боја има, кажу, на два места: једно испод Доње Гуштерице у реци Јањевци, а друго код Сазлије, западно од Феризовића. На оба места, кажу, да има камења од њиховог гробља.

V. Калинарке.

Од Игњата до Божића излазиле су пре у Сиринићу девојке у поље „на ранило“, у свакоме селу и свакога јутра пред зору, па тамо седеле до белога дана У пољу су на одређеном месту ложиле огањ и певале разне песме. Овај је обичај, по народном веровању, остао код њих од онога времена, кад се света Дева Марија била замучила при порођају Исуса Христа, од Игњата до Божића. Њене другачке (другарице) су

је узимале на руке и у овом времену износиле је је свакога јутра у поље „на ранило“ да се разгали и освежи. Тамо су се скупљале преко дана и спремале за сутрадан сува дрва (сучке), па кад су јутром раниле, ложиле су огањ и певале разне песме, у част свете Деве Марије. Ове су се девојке звале *калинарке* а још се и данас врло добро памте у народу, јер су до пре кратког времена тај обичај радиле. Оним девојкама, њиховим другарицама, које су изостајале те нису долазиле „на ранило“, певале су песму.

Излегосмо на ранило, рано, рано.[1])
Не излегла Митра на ранило,
Изгорела трбушиште око огњиште,
Огрнула покровиште од коњиште,
Опасала попружиште од коњиште, итд.

Кад су кроз села ишле калинарке, онда су биле обучене овако: две су представљале два старца са брадама; једна је била обучена и накићена као невеста са кудељом за појасом, и напослетку четири до шест њих ишле су иза невесте упарађене и певале су разне песме, у којих се при певању сваки стих почиње речју „водоле“.[2]) Ево неколико тих песама.

Песма кад су улазиле на врата од обора.

Отвор'те се
Граду врата,
Да улегну
Калинарке.
Воде кажу
Кућа богата,
Мало ћемо седети,
Много ћемо зазрети.
Јетрвице, киткице,
Занинај ми детенце,
Ја да идем у поље,
Да саберем ковиље,
Да пометем дворове,
Да наредим столове,
Оћу да доћу калинарке,
Мало ће ми седети,
Много ће ми зазрети.

[1]) Ове две речи певају се после сваког стиха.
[2]) Можда треба писати: „водо ле“. Уредник

Песма домаћину.

Кмет ми шета по село,
И кметица по делу,
Кмету шије кошуљу,
Сас две игле сребрене,
Сас два конца свилена.

Женскоме детету.

Гркала је грлица,
У свилене пелене,
У шарене колевке.

Неженьеноме момку.

Што га мајка не жени?
Што га тајка не жени?
Женија би женија,
Теке слику не нађо',
Једну Стојну Попову,
И њу мајка не дава.
Она сама поручи:
Нека купи чист прстен,
Нека прати у златара,
Нека ми га позлати.

Испрошеној девојци.

Девојко тавралијо,
Ми оздола дођо'мо,
Твоје драго видо'мо,
Поручи, ти поручи,
Да му градиш топ дара.

Песма терзији.

Терзија делија,
На палате седеше,
Чисту свилу кројеше.
Играј Нимке Калино,
Пред те младе терзије,
Све ги конце замрси,
И ножице потупи,
Гледајући младе терзије.

Ове су калинарке занемариле игру од онда, од како су неки почели да квасе и прскају водом по кућама оне калинарке, које су биле у невестачком оделу, и тако га покварили.

VI. Стрижење оваца.

Стрижење оваца бива пре или после Ђурђев-дана, према томе, да ли је пролеће топло или хладно. Кад ко има много оваца, па не може сам да их остриже за дан, онда позове комшије, те му они помогну.

Кад хоће прву овцу да стригу, ухвате је, па јој вежу гаћником све четири ноге у једно, и прекрстивши се, говоре: „Ej помози, Боже, како здраво започели, тако здраво и весело да их острижемо," и онда ударе ножицама најпре по трбуху, па почну стрићи. Они, који још нису стрижење почели, па случајно или хотимице

На кућу ти, коледо,
Пуно звирке, коледо,
И на звирке, коледо,
Девојчице, коледо.

Звирнуше не, коледо,
На пенџере, коледо,
Девојчице, коледо,
Вражарице, коледо,
Црнооке, коледо.

Мори, Мацо, коледо,
Мудра Мацо, коледо,
Што си сетна, коледо,
И невесела, коледо?
Ал' ти братац, коледо,
У војску отиша, коледо?
Ал' ти мајка, коледо,
Тебе умрела, коледо? —
Ни ми мајка, коледо,
Мене умрела, коледо,
Ни ми братац, коледо,
У војску отиша, коледо,
Мишумбаша, коледо,
Арамбаша, коледо,
На амбара, коледо.
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо,
Домаћину, коледо.

Под ружицу, коледо,
Мала мома, коледо,
Она везе, коледо,
Ситан везак, коледо.
На ружицу, коледо,
Сив суколе, коледо,
Он ми руни, коледо,
Црвен-ружу, коледо.
Говори му, коледо,
Мала мома, коледо:
„Иш одатле, коледо,
Сив суколе, коледо,
Не ми руни, коледо,
Црвен-ружу, коледо,
Не ми руси, коледо,
Ситан-веза, коледо."
Говори гу, коледо,
Сив суколе, коледо:
„Не ме пуди, коледо,
Мала момо, коледо,
Ја ћу тебе, коледо,
Девер бити, коледо."
Говори му, коледо,
Мала мома, коледо:
„Чујеш ли ме, коледо,
Сив суколе, коледо,
Ја да знајем, коледо,
Да ћеш мене, коледо,
Девер бити, коледо,
Ја би' тебе, коледо,
Унизала, коледо,
Ситан бисер, коледо,
Куда летиш, коледо,
Да гро'оћеш, коледо,
Куда станеш, коледо,
Да ти сјајиш, коледо".
Слава и час', коледо,
Да је на час', коледо,
Домаћину, коледо.

О Јоване, коледо,
Влашки бане, коледо,
Што ти врата, коледо,
Отворена, коледо,
Иза врата, коледо,
Врана коња, коледо,
И на коња, коледо.
Бојно седло, коледо,
И на седло, коледо,
Три здравице, коледо,
Једна ми је, коледо,
Свет-Илије, коледо.

Не треба јести у овчем тору, да се не би овце скупљале на трошке.

Ако овце једу земљу од кртињака, метиљаве су јер им земља гаси и ублажује муку коју имају у себи.

VII. Хватање пчела у трмке (кошнице).

Кад се пуште или роје пчеле, онда жене узму трмку, па је начаде изпутра на дну над ватром, у коју су метнули мало сламе од кућне стрехе; затим је протрљају травом маточином да би лепо мирисала. После овога једна од њих дође и стане усред роја, и држећи ону трмку под левом мишком, окрене јој уста мало навише, а у десној руци држи маточину, с којом по неки пут протре трмку изнутра, да би по мирису пчеле трчале у њу. Држећи тако трмку, она им пева и мами их унутра овако:

Мат, мат, мат, мат!
Кот, кот, кот, кот!
В'ш, в'ш, в'ш, в'ш!
Бери рој, блага бубо
Сабери га, блага бубо,
Доста игра, блага бубо,
Ете киша, блага бубо,
Ете ветар, блага моја,
Роса роси, блага бубо,
Ветар веје, блага бубо,
Гора гори, блага бубо,
Мат, мат!
Кот, кот!
Сабери, блага, сабери, мила,
Нова кућа, блага бубо,
Нови дом, блага бубо,
Урок нема, блага бубо!
Мат, мат
Кот, кот!
Сабери, блага, сабери, добра,
Нови рој, блага бубо,
У нови дом, мила моја.
Мат, мат, мат!
Кот, кот, кот!
В'ш, в'ш, в'ш, в'ш!

Кад виче в'ш, в'ш, тада маше оном маточином ка устима трмке. Да их не би неко са стране урочио (урекао), мамила дигне стражњу бошчу и закучи је за појас тако, да би укућани или суседи, гледајући у њу, заборавили на рој пчела. Кад почне бежати који рој пчела,

нда сељаци бацају пред њега пепео, земљу, хаљине, оду, па шта више мећу и пушке.

Кад се пчеле гомилају око трмке а не роје се, нда сељаци зову попа те им чита молитву и попрска х водицом. Неки место тога раде овако: кад чобаин пусти овце из трла и хоће да их тера у поље, н треба да прије трмци да је дарне штапом и да же: „Ајде пчеле, што ћутите? Ја пуштих овце из ла, пуштите се и ви из трмке". После неког времена челе се почну ројити.

У трмку која је плетена у недељу не улазе пчеле, ећ беже из ње.

VIII. Пред сејање семена.

Кад је орање рђаво, сељаци кажу да ће жетва ити добра (родна); а кад је орање добро, жетва ће ити рђава.

Кад се јесење семе износи од куће првога дана а њиву да се сеје, не даје се тога дана никоме ништа з куће, па се чак не враћа ствар, која је узајмљена.

Кад орачи првога дана хоће да сеју пшеницу, мећу врећу чешаљу од кучине и сребрн прстен или сребрну ару. Чешаљу мећу да жито буде често као она, а ребрн прстен да буде зрно бело као сребро и округло ао прстен.

Тога дана жене закољу петла на стожеру од гумна, а га однесу орачима за ручак. То раде зато, да им шеница порасте високо као што је стожер и да буде рно црвено као петао.

Ако има много миша у јесен, биће много воде од ише и снега.

IX. Копање и жетва.

Кад иду радници првога дана на копање коломбоћа ш излазе на њиву пошто изађе сунце а долазе кући

пре заласка сунчевог; тако исто раде првога да на кад иду да жању. И једно и друго чине зато, да им у коломбоћу и житу не буде главнице.

Кад првога дана почну жњети, они окрену руке иза себе и одсеку српом три класа са стрникама, па их задену отраг за појас, тобож да их не боли половина.

Кад женске полазе на рад, певају ову песму:

Ајде, Цвето, на работу, куку Цвето, на работу.
Да копамо бело лозје, куку Цвето бело лозје,
Нек ни роди црно грозје, куку Цвето, црно грозје,
Да градимо сербез вино, куку Цвето, сербез вино,
Нека пију наши старци, куку Цвето, наши старци,
Наши старци бела брада, куку Цвето, бела брада.
Ајде Цвето на работу, куку Цвето, на работу,
Да копамо бел босиљак, куку Цвето, бел босиљак,
Нек миришу наши момци, куку Цвето, наши момци,
Нек миришу, нек уздишу, куку Цвето, нек уздишу.

У вече пред повратак са жетве певају обично ову песму.

Пушћај не, пашо, ej море, дома да идемо. —
Море ите, ите, ej само зулум не чините,
Зулум не чините, ej море, бабе не газите.

X. Грмеж (грмљавина).

Кад загрми после подне, народ верује да ће бити добро за беричет, јер је стока сита, па и година ће бити сита (родна).

Кад у пролеће загрми први пут, онда многи из несу софру из куће на поље и метну на њу једа хлеб, ложице и јајце страшник, па вичу што их гр носи: „Марија самоудављеница, де си“? (Ова се М рија, по народном веровању, сама удавила, па не места на оном свету, него иде по облацима). Овако викне три пута, и Марија изађе из облака, те га расте и тако спречи падање града.

Кад градушка (град) пада, многи избацују пушке ед облаке да би га разбили и тиме падање њено речили.

Градушка се, по народном веровању, ствара на ли Четвртак, а одређује где ће и кад падати на Белу боту.

XI. Ви'риште (вијор).

Кад се дигне ви'риште и почне да диже на више ашину и све што нађе пред собом, сељаци то приcују ђаволској сили и боје се да их не натруси, зато ују на њега и беже му с пута. Тада људи говоре: ук ти на пут! — Под лево те колено, што идеш аво на мене"? А жене кажу: „Вук ти на пут! Жина те изела (удрила), или: „Бутур те удрија, де, што еш право на мене!"

XII. Варовни дани у недељи.

Многе жене раде уочи среде женске радове само заласка сунца, а чим сунце зађе, оне оставе посао ек сутрадан продуже га. Уочи петка, по заласку ца, такође не раде, а многе не раде ни у петак утра, пре изласка сунца. Неке пак заветовале су се не раде петком цео дан због главобоље или других ести. На неким местима опет жене не преду у петак се не би овце брљавиле и стока црвљала, иначе е све друге послове.

XIII. Уроци од очију.

Кад се ко разболи од урока, гасе му угљевље, и овако: Окренувши се уз воду, напуни се чанак еница) водом из реке, најбоље испод воденице, се однесе и стави уз огањ. Потом се узме чистим ама струшка из нађава и начини се њоме крст прво води а затим на ободу чанка. Сад се меће у воду

живо угљевље, намењујући сваки угљен различним очима: модрим, зеленим, црним, шареним, коштањастим, граорастим итд. Који угљен потоне, показује да је болесник уречен од таких очију.

Пошто се измакне чанак, оно коло које је од њега у пепелу остало прекрсти се струшком, па се узме из сва четири угла врхом струшке пепела и успе у чанак, затим се принесе чанак веригама да се оквасе у оној води, и да се болеснику да мало скрне. Сад болесник умије водом лице и очи, и покропе му главу, а што претекне воде, проспу на какво псето, да „сва лошотиња отиде на њега".

Ако се зна ко је урочио болесника, треба што украсти од њега и тиме окадити болесника, а прах од те ствари усути у ону воду и дати болеснику да пије.

XIV. Гатања.

Погача која се прва донесе на софру треба прва да се ломи (крши), јер то је прва срећа.

После ручка треба сести и одморити се: нека каже леб: „јеја ме бег".

Нокте треба носити под појасом, да се одмах дају Богу, кад их по смрти потражи.

Кад ловац и рибар хоће да пођу у лов, треба прва да метне пушку, а други мрежу на земљу и претерају преко њих мачку, да би ловцу трчао лов на пушку, а рибару риба у мрежу.

Мушка деца не треба да једу неоструган колаче (крваје), пошто се изваде из пепела.

Поп који има живу жену не треба пре ручка или вечере да умије руке пре домаћина, да му не би умрла попадија.

Ловцу и рибару кад полазе у лов не треба рећи: „Са здравље," јер онда не могу ништа уловити тога дана.

Не треба сећи нокте у соби, јер ћеш се задужити, о то чиниш.

Не ваља да ти ко згази на нокте, кад их осечеш, р ће се завадити с тобом.

Ако гост не обрише руке пре и после ручка, неће тавити беричет у пчелама, у противном оставиће.

Ако за време ручка или вечере легне коњ, значи ће бити штете у тој кући.

Ако мешаља кине за нађвама, значи да ће доћи гост.

XV. Молитва пред спавање.

Лего' спати, Бога звати,
Бог се диже на небеса,
Небеса се разминуше
И анђели ради бише.
Удовица блаженица
Роди сина Крститеља,
Крстама се кршћанаше
И Богу се мољеваше:
„Дај ми, Боже, лака ветра
Да подигне цара Петра,
Да ми светли светлу гору,
Светлу гору, манастира".
Крс' у кућу, крс' на кућу,
Крсти, Боже, ово место,
Де спијемо и лежимо,
Ништа лоше не снијемо.

ПРЕГЛЕД

И

Тумачење неких речи у опису обичаја на Косову.

(ИЗРАДИО СЕКРЕТАР АКАДЕМИЈЕ)

Аваја 256, време.
ајер 316, хаир, срећа.
ајерлија 183, 319, од турске речи хајрли, срећно.
алев 196, црвен.
ален 200, црвен.
ал-канарија 196, биће: црвени вео.
АНТОНИЈА СВ. и Св. Танасија, 256.

бабице 176, 177, суђенице.
бадња (и **бадњи**) **вечер** 281, 283-287, 291-297, 310.
бадњакчија 284, 286, 287, који доноси бадњак.
БАДЊИ ДАН 280, 283.
бајча 208, 265, башча.
бајчица 315, башчица.
бареница 251 и др., врста хлеба обично од прохина брашна, који се прелива маслом.
бачица 235, 240—244 итд., станарица.
беглерски филџан 212, округла шоља без дршка.
беја (бео) **цвет** 173, женско време.
бекче 191, млад бег.
бељ 213, новчава.
БЕЛА НЕДЕЉА 258.
бела меџедија 196, сребрн новац од 5 динара.
беленлукист 281, на форму гривне.
БЕЛЕ ПОКЛАДЕ 258.
берача 266, берачица.
Бесне Кобиле 262, време од 9—25 марта.
бесрећник 178, несрећник.
бисизана марама 200, марама различних шара и различне свиле, памука и срме која је на оба краја за 20 см. шупљикава.
благота 252, 268, 276, бели мрс.
благун 294, једна врста храстовине.
бљуванка 296, бљувањак.
БОГОЈАВЉЕЊЕ 253, 293, 295, 300.
бојча 202, бошча.
БОЖИЋ 295—311, 278—283, 285, 287, 293, 294, 310.
бојчалак 198, бошчалук, дар.
борина 220, луч.
брго 249, брзо.
боцка 252, убод.
бочевина (обичније **бачевина**) 202, 218, 268, млекар, клет.
брљавити се, обрљавити се, 255, 295, 323; 268, добити вртоглавицу (о овцама).
буђати се 271, будити се.
бурило 195, мање буре.

вадити 186, 187, резати девојци одело
ВАРОВНИ ДАНИ 323.
варљача 214, 251, варјача.

Не треба сећи нокте у соби, јер ћеш се задужити, ако то чиниш.

Не ваља да ти ко згази на нокте, кад их осечеш, ер ће се завадити с тобом.

Ако гост не обрише руке пре и после ручка, неће оставити берићет у пчелама, у противном оставиће.

Ако за време ручка или вечере легне коњ, значи да ће бити штете у тој кући.

Ако мешаља кине за нађвама, значи да ће доћи гост.

XV. Молитва пред спавање.

Лего' спати, Бога звати,
Бог се диже на небеса,
Небеса се разминуше
И анђели ради бише.
Удовица блаженица
Роди сина Крститеља,
Крстама се крштаваше
И Богу се мољеваше:
„Дај ми, Боже, лака ветра
Да подигне цара Петра,
Да ми светли светлу гору,
Светлу гору, манастира".
Крс' у кућу, крс' на кућу,
Крсти, Боже, ово место,
Де спијемо и лежимо,
Ништа лоше не снијемо.

заврзувати 259, завезивати. У Вука: заврзивати има слично значење.
ЗАДУШНИЦЕ 248.
зазрети 317, 2) замерити.
замкалија мавез, 201. „То су бели, жути, модри и црвени мавези, којима су крајеви од основе и потке са све четири стране пуштени, па завезати“.
замучити се 316, 2) почети рађати.
звирити 206, вирити, гвирити.
звирка 313, рупица, зурка.
звирнути 313, провирити.
зенгија 197, узенгија, стремен.
зетњев 232, зетов.
зипање 254, скакање, ђипање.
зипати 254, скакати, ђипати.
зипити 182, скочити, ђипити.
зипнути 254, скочити, ђипити.
зуница 200. Појас од клашње или од чохе, поткићен манистрама разних боја у виду колута, а има их поткићених старинским парама. На оба краја међу се криве бакарне или сребрне парте, које се спреда на појасу закуче“.

ИГЊАТ СВ. 277—279, 285, 286, 295, 296, 310, 311, 316.
изгрубити 200, наружити.
ИЛИЈА СВ. 275; 222, 313.
иљав 266, 2)? разрок.
искидати 269, откинути, узабрати.
ичешљати 193, ишчешљати.

Јањевка 316, река на Косову.
Јањево 317, варошица на Косову.
јеленаст 312, с роговима као у јелена.
ЈЕВТИМИЈА СВ. 256.
јерам 173, 176, већа пелена као покривач, од речи аранске **прам.**
јубав 197, м. убав, а ово м. хубав.
јутрашњи 280, 281, 290, сутрашњи.
јутре 234, сутра, **прекојутре,** преко сутра.

каленич 211, бело пољско цвеће, које лепо мирише.
каленче 213, 244, 287, чанче.
КАЛИНАРКЕ 316—318.
калушаст 312, око очију црн.
каменица 262, 6) змија.
канавац 319, 2) ручни пешкир (убрус).
караконџуле 279 нека зла створења која ноћу људма чине пакости.
карта 178, 188, 196, 205, 208, чутура.
кафедари 226, „људи који иду на кафу и разговор“ (млађи код спахија).
кисеоц (место киселац), 244, 248, 249, 278, кисео хлеб од пшеничног или јечменог брашна. Према косовском говору каже се **кисејац.**
киткица 317, мала китка.
кич 261, кец.
клашав 266, хаљкав (о женама).
клашња 200, сукно.
клечкавац 266, хаљкавац (о људма).
клисар 222, 223, 248, црквењак.
клободанка марама, 200, марама везена клободаном.
клобук 289, 5) мехур.
књижевачки 307, књижевнички, правилно.
колај 195, лако.
коласт 261, 278—280, обручаст, округао као коло.
коле (и **коље**), 194: **не гу коле,** нема времена.
КОЛЕДАРИ 309, 316.
коленичаст 310, у кога су колена зближена, а стопала окренута у страну.
коломбоћ 203 итд. кукуруз.
колсуз карпуз 200, 208, „хаљина од модре чохе дуга до појаса, а без рукава. Спреда се преклапа на другој страни и с три дугмета закопчава“.
КОПАЊЕ И ЖЕТВА 322.
кондир, стакло које хвата 3 оке.
кондуре, кундуре и **кундре,** 175, итд. 216, 308, плитке цинеле.
коњиште 317, коњина.
копача 266, копачица.
коруба 260, 283, љуска.
кот, кот 320, глас којим се наме пчеле у трмку.
котличе 251, котлић.
коцељ 303, плетеница низ леђа.
кошир 284, 287, 294, 299, кошар за сламу и сено.

ьаст 324, кестенове боје.
ье 252, 291, 295, кестење.
чићи, 173, 183, кошуљице.
е 187, колач, кравајче.
ати (м. кривати), 231, храмати.
48, окрљак.
ац 266, крњонос.
pl. **кричићи** 200, 188, ма-
ца.
ИМЕ (Свети) 222.
колач 248, 250.
(Литија) 305.
ачки појалак 186. Зове се
, што бива на Крстов-дан.
-ДАН (Нетка) 253, 291.
9, кртица.
ак 320, кртичњак.
ик 252, 290, пита с купусом.
и 244, 247. 2) ован који се коље
жртва.
(м. кутнија) 196, полусвилена
ерија.
а 222, 295, 257 и др., конопља.

ЕЕ 302.
и 278, ићи четвороношке.
206, 201, балега.
ија 205, шала, говор.
ија 238, стока која се не упо-
бљава за рад.
175, **лемезје** 221, прут (пруће)
м се притискује кров на кући.
ина 261, леп од балеге.
4, обично ткан.
-чна-чно 203, 204, леп.
319, лишај.
ка 238, 2) лозица.
ња 324, слабост, зло.
че 173, беба, новорођенче.

ен планина, 262.
25[illegible], 260, љуска.
а 187, 283, 297, паприка.

183 и др., тацка, провидна ма-
а за повезивање главе.
ати 208, омађијати.
ракија 185.
кум (кумче) 190.

мали старејко 190.
мамиља 321, жена која мами рој у трмку.
манистре 200, ђинђухе.
маточина 320, 321, трава матичњак.
мацати 194, квасити, мокрити.
машала 177 живео.
мејтер 189, мектерин, свирач.
МЕСНИЦЕ (месојеђе) 257.
меснички појалак 186, појалак уз месојеђе.
металик 178, 216, 251, новац од 5 пара.
мешаља 226 и др., **мешаљка** 311 и др., женска која хлеб меси, мешаја.
мешег 204, мешај, мешење хлеба.
мижде 175, муштулук, поклон.
минтанче, минтанчић 177, 183, 184, памуклица с рукавима.
МИТРОВ-ДАН, 276.
мисираба 196, „хаљина од црвене чохе, дуга до појаса, с рукавима, спреда отворена, извезена срмом и бикмама“ (буђмом).
мичак-чка-чко 199, мален.
мишумбаша, 313 „значи што и муширпаша“.
МЛАДЕНЦИ 261.
млађи момак 190.
МОЛИТВА ПРЕД СПАВАЊЕ 325.
молитвена вода 176, зламење, водица.
мољевати 325, молити.
мор-забун 200, „хаљина дуга до појаса с рукавима до лаката, при крају извезена гајтаном, а на прсима отворена. Прави се од модре чохе с финим округлим шарама, које се зову менђулке“.
мравињка 267, мрав.
мртви катран 175, катран с колских точкова, који је употребљен.

наварати 208, доста варати, изварати.
наводаџија 185, проводаџија.
надвишити 230, увећати, надвисити.
накрмити 293 2) нахранити.
натицати се 231, надметати се.
натрусити 323, натрунити.
начадити 320, накадити.

начукати 214, набити, накуцати.
не арим 210, 261, 266, не хајем, не марим.
неженьет 301, неожењен.
Нетка 252, 253, Крстов-дан.
ништан 175, 3) белег, знамење.
ништаљка 300, љуљашка, љуљка.
ништати се 299, 300, љуљати се.
ништка 222, љуљашка.
новорођенче 175, прилова, беба.

обично 173, женско време.
обор, свуда значи двориште.
оборњи 213, у Вука **оборни**, авлински.
обременьена 173, 174, трудна, бређа.
обукло 217, одело, промена.
огледовати се 315, огледати се.
огризине 308, 2) што се свредлом изврти.
одвајање дана 186, 187, одређивање дана свадби.
опрошћавати 258, опраштати.
осатак 287, неки трн.
Осовита Неделя 257.
осрамљење 220.
осрамити 219, застидети.
отоз 270, шамија која се везује око главе да држи мараму на глави.
отраг 310, 322, остраг.
очишћење 260, у Вука очишћање.
очки 314, хочки, што припада Хочи.

палата 318, двор, палача.
парадед 249, прадед.
паравица 278, супрет.
парта 200, павта.
пачаура 259, 260, пачаура.
певкати 292, пијукати?
петровачки појалак 186.
пирајка 176, 255 и др., пратљача.
пишман 291, 2) бити —, покајати се.
подмладити се 279, 3) прилловити.
подновити 229, 312, прилловити, обновити.
подувена 173, трудна, бређа.
појалак 186, чашћење, појење.
појити 186, 2) частити.
покровиште 317, augm. од покровац.
полазити 278, поћи четвороношке.
половина 253, 293, 323, део тела око кога се опасује појас, **рамна половина**, право тело које није савијено или грбаво. Упореди **рамна снага** 263.
попружиште 317, колан, augm. од попруг.
посипување 215—217, посипање.
посипувати 215, 216, посипати.
поскурник 222, 281, поскурњак.
послуга 238, 2) трећи дан славе.
постати 270, 307, сустати, уморити се.
постиљак 173, пелена која се подмеће под дете.
посуђа 216, говори се и посуђе.
поцрпка 215, врг.
почистити 282, очистити, уредити.
праз 216 2) у Вука прас лукац.
прајци, прајчњи 312, 279, прасци.
праћенније 238, трећи дан славе.
првобрачник 173, првоженац.
првороткиња 173, жена која први пут роди.
предиља 266, преља.
прекусак 235, доручак.
ПРЕД СЕЈАЊЕ СЕМЕНА 321.
пресвета 222—225, мали колач из кога се вади честица за онога свеца који се слави, просфора.
пресипувати 285, 290, пресипати.
пресол (и **пресолак**) 283, сок у коме стоји сир.
претељ 234, пријатељ.
претељски 266, 272, пријатељска.
претиснути 238, притиснути.
Пречиста 234, 305, Богородица.
пречка 241, пречага.
привити 193, биће место превити, повити.
пробод 282, пробад.
пробуђивати 314, будити.
провадати 206, проводати.
провоз 202, 204, вез на стражњој страни кошуље до земље.
пролазник 179, намерник.
пролето 269, пролеће.
променити 193. 3) преобући.
протињати 175, продевати.
Прочка 258—260, 268 2) Бела Поклада.

ање 282, шетња.
г 312. пругаст, пругаст.
ван 283, 295, румен.
ица 294. лопатица од теста.
ти јабуку 214.
ница 216, распуштеница.

оглавити 175. скинути све с

утн се 325, отворити се.
ити 177, развити.
287, првенац, првенче.
гати 231, у Вука распитати.
тина 237, недаћа, зло
Е 173.
299, 2) чистити.
е 273—275. руменика.
313, трунити.

В. 255.
, сад.
ити 230, почастити, понудити.
0, 274 место салт, само.
ла 177. жена која је у дослуху
ама и зна да прориче.
ављеница 323, која се сама
ла.
185.
и 195, 4) светлити.
269, него, јер.
323, 2) јак, силан.
255. у Вука сечива pl., оруђе
ење.
257, 261, 2) месец фебруар.
ьи 303, синоћни.
и 295, сунути, усути.
ти 250, сипати.
ћ 316, крај под Шаром у Ст.
и. У Вука без објашњења.
г 243, жалост.
и 303, скупити.
а 200, прегача од вуне.
265, славуј.
Светога 238, други дан славе.
ПОГРЕБ 239.
ик 249, читуља.
ати 230, 233, спомињати.
а 196, 200, шљока.
а 323, 324, нож којим се струже.

СРЕТЕЊЕ 257.
стадати 286, стајати.
старејко 188. 190 и др.; старојко.
старејкова јабука 219.
стареј момак 190.
старуља 266. баба.
Страшна Недеља 261. Страшна или Велика Недеља.
страшник 268. 322. јаје које се прво обоји на Велики Петак.
стриг 182—184. стрижење.
стригар 319. онај који стриже.
СТРИЖЕЊЕ ОВАЦА 318.
суђенице 176. 177. виле које одређују судбу детету које се роди.
сурла 216 м. зурла, а ово м. зурна.
сучка 267. 286. 296. 317, ивер. треска

тавралија 318. поносита, охола девојка.
тек 241. 2) лихо. непарно.
танац 263 2) коло, хоро.
тегобна 173. 174. трудна, бремена.
тејаци 237 и др., тесци, телад.
телетина 180. 3) велико теле.
тестеник 290. вунено неувољано платно којим мешаља увија тесто и на њему размешује кисеоце.
тигањице 177 и др., уштипци.
ТОДОРИЦА 262. (Тодорова Субота).
топ 186. 318. 2) свежањ.
торниште 237. тор.
трапеза 247. трпеза.
трбуљат 173. 177. трбушат.
трбушиште 377. трбушина.
трем 218 и др., 2) вајат, клет.
трепка 196. ланчић на дну кога висе нара, права или подражавана.
треска 181. 2) ивер.
трести се 283. парити се.
ТРИФУН СВ. 256.
ТРОЈИЦА СВ. 270.
тропати 180. тући.
трошити 289. трти, трљати.
трошка 320. трошица, мрва.
тулбенче 209. бели памучни шамији на сва четири ћошка извезена.

ћосавац 266. ћосо.

начукати 214, набити, накуцати.
не арим 210, 261, 266, не хајем, не марим.
нежењет 301, неожењен.
Нетка 252, 253, Крстов-дан.
нишан 175, 3) белег, знамење.
нишаљка 300, љуљашка, љуљка.
нишати се 299, 300, љуљати се.
нишка 222, љуљашка.
новорођенче 175, прилова, беба.

обично 173, женско време.
обор, свуда значи двориште.
оборњи 213, у Вука **оборни**, авлински.
обременьена 173, 174, трудна, брећа.
обукло 217, одело, промена.
огледовати се 315, огледати се.
огризине 308, 2) што се свредлом изврти.
одвајање дана 186, 187, одређивање дана свадби.
опрошћавати 258, опраштати.
осатак 287, неки трн.
Осовита Недеља 257.
осрамљење 220.
осрамити 219, застидети.
отоз 270, шамија која се везује око главе да држи мараму на глави.
отраг 310, 322, остраг.
очишћење 260, у Вука очишћање.
очки 314, хочки, што припада Хочи.

палата 318, двор, палача.
парадед 249, прадед.
паравица 278, супрет.
парта 200, павта.
пачавра 259, 260, пачаура.
певкати 292, пијукати?
петроначки појалак 186.
пирајка 176, 255 и др., пратљача.
пишман 291, 2) бити —, покајати се.
подмладити се 279, 3) приновити.
подновити 229, 312, приновити, обновити.
подувена 173, трудна, брећа.
појалак 186, чашћење, појење.
појити 186, 2) частити.
покровиште 317, augm. од покровац.
полазити 278, поћи четвороношке.
половина 253, 293, 323, део тела од кога се опасује појас, **рамна половина**, право тело које није савијено или грбаво. Упореди **рамна снага** 263.
попружиште 317, колан, augm. од попруг.
посипување 215—217, посипање.
посипувати 215, 216, посипати.
поскурник 222, 281, поскурњак.
послуга 238, 2) трећи дан славе.
постати 270, 307, сустати, уморити се.
постиљак 173, пелена која се подмеће под дете.
посуђа 216, говори се и посуђе.
поцрика 215, врг.
почистити 282, очистити, уредити.
праз 216 2) у Вука прас лукац.
прајци, прајчићи 312, 279, прасци.
праћеније 238, трећи дан славе.
првобрачник 173, првоженац.
првороткиња 173, жена која први пут роди.
предиља 266, преља.
прекусак 235, доручак.
ПРЕД СЕЈАЊЕ СЕМЕНА 321.
пресвета 222—225, мали колач из кога се вади честица за онога свеца који се слави, просфора.
пресипувати 285, 290, пресипати.
пресол (и **пресолак**) 283, сок у коме стоји сир.
претељ 234, пријатељ.
претељски 266, 272, пријатељски.
претиснути 238, притиснути.
Пречиста 234, 305, Богородица.
пречка 241, пречага.
привити 193, биће место превити, повити.
пробод 282, пробад.
пробуђивати 314, будити.
провадати 206, проводати.
провоз 202, 204, вез на стражњој страни кошуље до земље.
пролазник 179, намерник.
пролето 269, пролеће.
променити 193, 3) преобући.
протињати 175, продевати.
Прочка 258—260, 268 2) Беле Покладе.

›ОДНИ ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ

У СКОПСКОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

ОД

АТ. ПЕТРОВИЋА

ћупче 267, ћупић.
ћурчета pl. 306, ћурићи, ћурад.

ублаживати 320, блажити, ублажавати.
увампирити се 340, повампирити се.
увијач 177, 2) пелена којом се најпосле дете повије.
удут 294, међа, граница, синор.
узајмица 262, позајмица.
узвишавање 224.. У Вука узвишивање.
уздала 227, хлеб, јело и ниће које се шаље званицама на славу.
укосница 183, у Вука укосници.
унезверити се 173, плашљиво погледати.
унизати 313, 315, нанизати.
упитувати 301, у Вука упитивати.
урочити 320, 324, 2) урећи.
УРОЦИ ОД ОЧИЈУ 323.
УСКРС (Велик-дан) 262, 299, 300.
устрекнути се 173, тргнути се.
уџапити се 173, ужаснути се, тргнути се.

Феризовић 416, варошица у Ст. Србији.
фустан 196, фистан, сукња.

хаљине: имати хаљине, 173, имати женско време.
ХВАТАЊЕ ЧЕЛА 320.

цветнички појалак 186, чашћење на Цвети (цветница).
цевка 251, 252, цевчица.
цунути 221, пољубити.

чакало 180, чекало, чекетало.
чанче 207 и др., мали чанак.
чарање 281, гатање, врачање.
чевръати 232, чавръати.
чевре 217, рубац везен.
черга 292, 2) поњава.
чешаља 292, врста гребена.
четвор: у —, у четири пита.
чисто жито 222, 309, пшенично жито.
чича 204, 2) стриц.
чифт и **чивт** 187, 241, пар.
чуватни-а-о 239, стајаћи, празнични, „за добре данове".
чуваћи-а-е 244, 310, стајаћи.
чукнути 222, куцнути, ударити.

шаруља 280, 294, 2) неко дрво.
шестак 185, 3) новац од 6 гроша.
шестокрилац 256, који има крила.
шипков 298, од дивље руже (шипка).
Штрице 287, 289, 291, 294, село у Сиринићу.
шумка 277—279 и др., лисната гранчица.
шумовит 284, обрастао шумом.[1]

---

[1]) Речи штампане крупним словима означавају наслове одељака. Бројеви пред тумачењем речи казују које је значење по реду с обзиром на Вуков Рјечник. Где стоје наводни знаци, то је пишчево тумачење.

НАРОДНИ ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ

У СКОПСКОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

ЗА

АТ. ПЕТРОВИЋА

Скопска Црна Гора налази се у подножју *Црне Горе* (Карадага) два часа хода северно од Скопља.

У Црној Гори има 11 села: *Љуботен*, *Љубанце*, *Бродац*, *Побужје*, *Кучевиште* (Кучевисте), *Мирковце*, *Глуво*, *Бразда*, *Бањане*, *Горњане* и *Чучер*. Села су удаљена једна од других на 15—20 минута.

Осим Бродца (с 29 кућа) и Горњана (с 34 куће) остала села имају од 80—200 кућа. У свима живе *Срби* с нешто Бугараша, осим Љуботена где поред 9 српских кућа има и 80 арнаутских.

У свима селима народни живот, обичаји, ношња, стан, храна, језик итд. једнаки су, као што ће се из овога описа видети.

А. ЖИВОТ

I. Живот у задрузи.

О задрузи у опште. У Скопској Црној Гори народ је, до скоро, живео у задрузи, а у последње време почео се делити, те је сада живот више породичан, него задружан.

До пре 3—4 године било је задруга, у којима је живело 70—80 душа, под управом једног задружног старешине (домаћина). За пример да наведем овде бивше задруге: Цајковића у Кучевишту, Рајовића у Љубанцу, Башчићевића у Побужју, Качаниклијовића у Чучеру.

Врло великих задруга сада нема, али има таквих, у којима живи до 50 душа, као што су Пислевићи у

Скопска Црна Гора налази се у подножју *Црне Горе* (Карадага) два часа хода северно од Скопља.

У Црној Гори има 11 села: *Љуботен*, *Љубанце*, *Бродац*, *Побужје*, *Кучевиште* (Кучевисте), *Мирковце*, *Глуво*, *Бразда*, *Бањане*, *Горњане* и *Чучер*. Села су удаљена једна од других на 15—20 минута.

Осим Бродца (с 29 кућа) и Горњана (с 34 куће) остала села имају од 80—200 кућа. У свима живе *Срби* с нешто Бугараша, осим Љуботена где поред 9 српских кућа има и 80 арнаутских.

У свима селима народни живот, обичаји, ношња, стан, храна, језик итд. једнаки су, као што ће се из овога описа видети.

А. ЖИВОТ

I. Живот у задрузи.

О задрузи у опште. У Скопској Црној Гори народ је, до скоро, живео у задрузи, а у последње време почео се делити, те је сада живот више породичан, него задружан.

До пре 3—4 године било је задруга, у којима је живело 70—80 душа, под управом једног задружног старешине (домаћина). За пример да наведем овде бивше задруге: Цајковића у Кучевишту, Рајовића у Љубанцу, Башчићевића у Побужју, Качаниклијовића у Чучеру.

Врло великих задруга сада нема, али има таквих, у којима живи до 50 душа, као што су Пислевићи у

Домаћин с домаћицом води старање о пчелама, кокошкама, о оправци старих и набавци нових алата. У јесен претаче вино, пече ракију и исплаћује *давашчу* (порез).

Домаћин је први у задрузи и он њоме у опште управља, али домаћица управља женама у кући и башчи. Од домаћина, његове памети и увиђавности зависи у многоме опстанак задруге.

Кад је домаћин добар, паметан и управља задругом на опште задовољство свију чланова задруге, онда се задруга одржава у јединству, а њени чланови у слози; у противном случају бива деоба задруге. Добар је домаћин онај, који је правичан и кога поштују сви чланови задруге, сродници, пријатељи и познаници; за тим ако чува и умножава задружно имање, ако једе заједно са осталим укућанима и иста јела као и они, итд. Ако се задруга задужује и пропада, крив је домаћин, и њега задруга смењује или се дели.

Домаћин кажњава старије задругаре опоменом и укором, а млађе шамаром и ћутеком (бијењем). Кажњава их и тиме што им за Божић или Ускрс не купује опанке или кондуре као и осталој чељади у кући.

Бити домаћин велика је част и велики положај, нарочито пак ако је домаћин вредан те задружно имање умножава куповином. За доброг домаћина прочује се одмах по свима црногорским селима, а у Скопљу му интересчије нуде новац и без признанице.

Домаћину је још дужност да задругаре васпитава у вери и моралу, а то је темељ кућњег напретка и задругиног јединства.

Домаћина сви у задрузи поштују. Кад је он дома, влада мир и само се његов глас чује. Онда жене умирују децу, да не би лармала.

Свака кућа поред домаћина има и по једну *домаћицу*. Бити домаћица такође је велика част, али је

велика и дужност. Да ли је домаћица добра, познаје се по истим особинама као и домаћин: ако се слаже са свима укућанима и ужива њихово опште поштовање; за тим ако дели посао праведно свима женама у кући, не оптерећујући једне више а друге мање.

Код домаћице су кључеви од пића, јела, воћа и целог мезета (леблебије, суво грожђе, суво месо (пршута), пастрма (кастрадин) итд.). Кад све ово дели подједнако и праведно свима укућанима, онда је она права, *ас-домаћица*. У противном случају она није за домаћицу, за то је задругари смењују и бирају место ње другу из реда старијих жена. Њен је задатак тако исто да се брине о дочеку и испраћају гостију, даље да води надзор над баштом и стоком, кад је стока код куће. Она заповеда женама кад треба да се иде у башчу, шта и кад треба нешто да се посеје, залије, окопа, опраши и обере; кад треба да се обере конопља, да се покисели, извади и чука.

Више пута домаћица саветује и домаћина у неким задружним пословима. Кад домаћин одсуствује, заступа га домаћица.

Укућани. — Сваки члан задруге мисли и тврдо је убеђен, да је бољи живот у задрузи, него у инокосној породици; због тога је и задовољнији од онога који живи у инокоштини.

У задрузи се цени то, што задругари живе безбрижно, тј. нико се ни за шта не брине, јер сву бригу сноси домаћин сам. Због оваког слободног живота, задругарима је жеља, да што више година у задрузи проведу. Више пута претрпе и по коју тешкоћу или опору реч, само да задруга остане и даље у целини. Ну није за напредак задруге довољна само жеља укућана, већ је потребно још да сви задругари чувају задружни иметак. Чим који од њих почне ма којим начином присвајати задружно имање и правити га сво-

јом *задавом*, задруга је тиме доведена у стање распадања.

Сви чланови у задрузи раде заједнички и подједнако. Нико не прима никакву плату, сем „момака“ (слугу). Све што зараде или добију, задружно је; а кад хране нестане, домаћин се брине да је купи од *ћара* или се на име хране задужује и, кад се збере „годишњина“, дуг исплаћује.

У задрузи једни чувају и надгледају стоку и зову се *пастири* или *чобани*, а други раде друге кућевне и пољске послове, ну онај који чува волове — *воловар* — јесте у исто време и *орач*, јер он са њима до подне оре, а после подне их чува на паши или у штали.

При чувању коза, говеда и оваца, правило је да се сви укућани ређају за тај посао по 1—2 године, према обичају задруге. Задруге, које имају козе и овце, што се једним именом каже „ситна стока“, имају *бача* и *бачицу*, тј. мужа и жену, који проводе код стоке цело лето, музући је и правећи сир и масло, које дају домаћину на кућну употребу. Бач и бачица се одређују такође на 1—2 године.

Осим домаћина, домаћице, бача, бачице итд., у свакој кући има и *месарија* или *свекрва*, тј. жена редуша, која се одређује за једну или две недеље према обичају задруге. Њен је посао да умеси хлеб, зготови јело, донесе воду за пиће, чисти кућу, и да на време шаље ручак радницима, или да сама однесе, ако раде близу села, а нема деце да то учине. Шта пак треба за јело скувати, одређује домаћин или домаћица.

Осим месарије, у великим задругама има још по једна помоћница, која јој у свима пословима помаже. Зими се за ово ређају све жене, а лети ту дужност врши једна или две старије жене, које не могу да раде пољски рад. Поред послова, које жене имају у кући,

освете, или просто за то што код своје куће немају породице и имања.

Ови досељеници у селу немају права да се мешају у сеоске послове, као: при избору кмета, азалара (чланова општине), при постављању сеоских чувара (пољака) итд. Кад би туђинац штогод проговорио у наведеним случајевима, сељаци *ерлије* (мештани) би му повикали: „Тај ти бре, ти си дошљак, ти немаш ак да збориш". Његова пак деца имају сва права као и мештани, и за њих нико не каже, да су дошљаци и да немају права гласа при општим сеоским пословима.

Ред у задрузи. Задругом управља задружни старешина, тако звани *домаћин*. У неким задругама остаје један исти домаћин, док је жив или док не оболи и изнемогне; у другима пак домаћин се поставља за 1—2 године. Има и таквих задруга, код којих је правило да домаћином бивају сви старији људи, редом по старешинству, и то по годину дана. Најпре бива домаћином онај који је најстарији у задрузи, па онда остали редом по старешинству. У случајевима где је домаћин без престанка једно исто лице, дешава се да он сам под старост или услед болести бира себи за наследника оног, за кога мисли и верује да је највреднији и најспособнији за домаћинске дужности. У оваквим случајевима домаћин поставља за домаћина најчешће свога сина или брата.

Домаћин чува код себе све задружне ствари, као: пореске књиге, тапије од имања, новце, покућанство итд. Он устаје ујутру рано те буди кућну чељад и раднике да иду на посао. Он одређује свакоме посао, и заповеда аргатима шта ће и кад ће радити.

Кад раденици отиду на посао, домаћин се даље стара, да „свекрва" или „месарија" (редуша) добију све што тога дана треба радницима за храну, па тек после тога иде и он ка раденицима да види како се посао ради.

Домаћин с домаћицом води старање о пчелама, кокошкама, о оправци старих и набавци нових алата. У јесен претаче вино, пече ракију и исплаћује *давашњу* (порез).

Домаћин је први у задрузи и он њоме у опште управља, али домаћица управља женама у кући и башчи. Од домаћина, његове памети и увиђавности зависи у многоме опстанак задруге.

Кад је домаћин добар, паметан и управља задругом на опште задовољство свију чланова задруге, онда се задруга одржава у јединству, а њени чланови у слози; у противном случају бива деоба задруге. Добар је домаћин онај, који је правичан и кога поштују сви чланови задруге, сродници, пријатељи и познаници; за тим ако чува и умножава задружно имање, ако једе заједно са осталим укућанима и иста јела као и они, итд. Ако се задруга задужује и пропада, крив је домаћин, и њега задруга смењује или се дели.

Домаћин кажњава старије задругаре опоменом и укором, а млађе шамаром и ћутеком (бијењем). Кажњава их и тиме што им за Божић или Ускрс не купује опанке или кондуре као и осталој чељади у кући.

Бити домаћин велика је част и велики положај, нарочито пак ако је домаћин вредан те задружно имање умножава куповином. За доброг домаћина прочује се одмах по свима црногорским селима, а у Скопљу му интерешчије нуде новац и без признанице.

Домаћину је још дужност да задругаре васпитава у вери и моралу, а то је темељ кућњег напретка и задругиног јединства.

Домаћина сви у задрузи поштују. Кад је он дома, влада мир и само се његов глас чује. Онда жене умирују децу, да не би лармала.

Свака кућа поред домаћина има и по једну *домаћицу*. Бити домаћица такође је велика част, али је

Момци (бећари) се најпре уче стоку чувати, затим орати и копати, а девојке своје одело радити. Девојке се надмећу која ће пре и боље кошуљу навести и која ће чистије одело чувати.

Девојке се удају од 18—25 год. а и пре, кад им срећа испадне, а бећари се жене увек раније, и то онда кад домаћин — кућни старешина — за добро нађе. Кад ће се пак девојка удати одређују само њени родитељи.

Момци се жене рано зато што кући требају раденици без наднице. Момак из задруге ожени се, као што сам казао, лакше и боље од самца, јер ако је и рђав момак у задрузи, добра је кућа и живот у њој, па се девојка лако нађе. Момак самац може бити леп и добар, али ипак зато што је живот у његовој кући мучнији, тешко му је наћи добру девојку. За рђаве момке у задрузи долазе обично сиромашне девојке. Срамота је за девојку која се из задруге уда за самца.

Девојке још из малена раде постепено све кућевне и пољске послове, које раде и жене; а кад се кућни послови не раде, онда раде себи одело: свакодневно, празнично и за удају. Девојке се у опште саме не изводе на пољске радове, да не би чуле неуљудне речи или ма на који начин биле осрамоћене. Поштење девојачко је главна црта њеног девојачког живота. Девојка никад не иде сама ван села и ни на који посао.

Невеста у задрузи. — Из горе реченог о бећарима и девојкама види се јасно, да је и живот невесте у задрузи много бољи и пријатнији него кад се уда за самца. То долази из истих разлога које сам поменуо за момке и девојке у задрузи: безбрижност, боља храна, лепше одело итд. Има истина случајева, да се невеста боље проводи код самца, него кад би била удата у задругу, али то бива само онда, кад је удата за богатог јединца сина.

јом *задавом*, задруга је тиме доведена у стање распадања.

Сви чланови у задрузи раде заједнички и подједнако. Нико не прима никакву плату, сем „момака“ (слугу). Све што зараде или добију, задружно је; а кад хране нестане, домаћин се брине да је купи од *ћара* или се на име хране задужује и, кад се збере „годишњина“, дуг исплаћује.

У задрузи једни чувају и надгледају стоку и зову се *пастири* или *чобани*, а други раде друге кућевне и пољске послове, ну онај који чува волове — *воловар* — јесте у исто време и *орач*, јер он са њима до подне оре, а после подне их чува на паши или у штали.

При чувању коза, говеда и оваца, правило је да се сви укућани ређају за тај посао по 1—2 године, према обичају задруге. Задруге, које имају козе и овце, што се једним именом каже „ситна стока“, имају *бача* и *бачицу*, тј. мужа и жену, који проводе код стоке цело лето, музући је и правећи сир и масло, које дају домаћину на кућну употребу. Бач и бачица се одређују такође на 1—2 године.

Осим домаћина, домаћице, бача, бачице итд., у свакој кући има и *месарија* или *свекрва*, тј. жена редуша, која се одређује за једну или две недеље према обичају задруге. Њен је посао да умеси хлеб, зготови јело, донесе воду за пиће, чисти кућу, и да на време шаље ручак радницима, или да сама однесе, ако раде близу села, а нема деце да то учине. Шта пак треба за јело скувати, одређује домаћин или домаћица.

Осим месарије, у великим задругама има још по једна помоћница, која јој у свима пословима помаже. Зими се за ово ређају све жене, а лети ту дужност врши једна или две старије жене, које не могу да раде пољски рад. Поред послова, које жене имају у кући,

као што су: метење куће, сађење и обрађивање баште, мешење хлеба и готовљење јела, чињење жита и млевење у воденици[1]), шивење нових а прање и крпљење старих хаљина, оне раде још и неке пољске радове, нпр. нагрћу, одгрћу и везују винограде, беру грожђе, жању, нагрћу и секу кукурузе. Све те послове одређује им домаћин према њиховој телесној снази.

Деца у задрузи. — Деца једне задруге више пута досађују и чине штету суседној задрузи, и онда бивају свађе између тих задруга. По владању деце познају се и цене домаћин и домаћица.

И у самој задрузи деца буду често узрок раздора и њене деобе. Од њине чешће свађе постаје свађа између њихових матера и очева, а то је опет и сувише јак разлог раздору у целој задрузи, па и њеном распадању. За децу у задрузи је задружно стање у многом погледу од користи. Поред бољег домаћег васпитања она имају лепше одело и бољу храну, него деца у инокосним породицама. Напротив, деци у задрузи тешкоћа је у томе, што се не могу школовати као деца из одељених кућа, јер сви задругари желе да им се деца школују, а то је опет због потребе у раду немогуће извршити. И баш због тога, што неки задругари желе да им се деца школују, а други се опет томе противе, бива често деоба задруге. Задруга Рајовићи у Љубанцу поделила се пре три године само због тога, што је један члан задруге и сувише трошио на школовање свога детета, док су деца осталих задругара морала остати код куће и стоку чувати.

Дечији посао у задрузи је, да донесу хладне воде за пиће, да чувају јагњад, јарад, телад и да љуљају децу у колевкама.

---

[1]) Ако је воденица далеко, онда људи носе жито да се меље, јер је њихов посао да се донесу дрва, брашно и све друге намирнице за живот.

Одраслија деца која чувају мању децу зову се *дадије*, па била мушка или женска. *Дадија* добија за тај посао од мајке оног детета, које је љуљала и држала, нешто у новцу или у стварима: марамицу, папуче и фес. Одраслија деца носе понекад храну радницима, кад ови раде близу села, и то само *прекусак* (доручак) и *ручак*, јер вечеравају и ноћевају код куће[1]).

Момци (бећари) и девојке у задрузи. — Момковање и девовање у задрузи разликује се од момковања и девовања у одељеним кућама. Тако, момци и девојке у задрузи добивају свагда већу заоставштину у *нанизу* и хаљинама од својих старијих, него девојке и бећари у одељеним породицама. Због тога су момци и девојке из задруга свагда лепше и богатије обучени од момака и девојака из одељених кућа. Исто тако бећари и девојке из задруга безбрижнији су од момака и девојака из одељених кућа, јер их има више, па им и послови много лакше и брже иду него код оних који су самци. Момци и девојке из задруге много се лакше и брже жене и удају, јер свака девојка жели да се уда у задругу; а сваки момак воли да се ожени девојком из задруге, зато што се задруга увек рачуна у боље куће. Кад се ко ожени девојком из велике задруге, поноси се и вели: „Сам се оженил од оџак“ или „Сам узел жену од оџак“; а кад се пак нека девојка из сиромашне куће уда у задругу, сматрају и она и њени родитељи то за велику срећу. Девојка тада каже: „Сам се удала у оџак“, „Сам отишла у оџак“, „Сам узела мужа од оџак“. Оваквој девојци завиде њене другарице и подсмевајући се говоре јој: „Од оџак бива буџак, а од буџак не бива оџак“; а она њима одговара: „Од буџак бива оџак“, тј. од породице бива задруга.

[1]) Кад радници раде далеко од села, онда тамо и ноћевају, а храну им носи човек на леђима, ако нема коња или магарца. Храна се носи једном у 24 часа и то у пеће за вечеру и прекусак и ручак другог дана.

Момци (бећари) се најпре уче стоку чувати, затим орати и копати, а девојке своје одело радити. Девојке се надмећу која ће пре и боље кошуљу навести и која ће чистије одело чувати.

Девојке се удају од 18—25 год. а и пре, кад им срећа испадне, а бећари се жене увек раније, и то онда кад домаћин — кућни старешина — за добро нађе. Кад ће се пак девојка удати одређују само њени родитељи.

Момци се жене рано зато што кући требају радници без наднице. Момак из задруге ожени се, као што сам казао, лакше и боље од самца, јер ако је и рђав момак у задрузи, добра је кућа и живот у њој, па се девојка лако нађе. Момак самац може бити леп и добар, али ипак зато што је живот у његовој кући мучнији, тешко му је наћи добру девојку. За рђаве момке у задрузи долазе обично сиромашне девојке. Срамота је за девојку која се из задруге уда за самца.

Девојке још из малена раде постепено све кућевне и пољске послове, које раде и жене; а кад се кућни послови не раде, онда раде себи одело: свакодневно, празнично и за удају. Девојке се у опште саме не изводе на пољске радове, да не би чуле неуљудне речи или ма на који начин биле осрамоћене. Поштење девојачко је главна црта њеног девојачког живота. Девојка никад не иде сама ван села и ни на који посао.

Невеста у задрузи. — Из горе реченог о бећарима и девојкама види се јасно, да је и живот невесте у задрузи много бољи и пријатнији него кад се уда за самца. То долази из истих разлога које сам поменуо за момке и девојке у задрузи: безбрижност, боља храна, лепше одело итд. Има истина случајева, да се невеста боље проводи код самца, него кад би била удата у задругу, али то бива само онда, кад је удата за богатог јединца сина.

Невестини су послови, у првој па често и у другој години, да доноси са извора или бунара воду за пиће; да полива укућане пре и после ручка и вечере; да за вечером *свети* тј. да држи лампу *(видело,* г'заре) у руци, док укућани вечерају. За годину, две неће невеста никада сама себи извадити меса за ручком или вечером, јер „срамота 'е" то, него јој увек свекрва вади и говори да се „не срамује". Невеста слуша свакога у кући. За прва 2—3 месеца она је прави роб, јер је увек на ногама, увек очекује да јој неко нешто заповеди и на неки посао упути. Са сваким мора разговарати, свакога послушати, дочекати с посла раденике и испратити, растоварити коње и одвести у ар, изути раденике итд Ипак, живећи у сложној задрузи, она то ради неуморно, с вољом и одушевљењем.

Удовац у задрузи је као и слуга, нарочито ако нема одраслу мушку и женску децу. Тада га „чикли" (брине се о његовом оделу) његова најближа рођака у задрузи; она га пере, главу му умива, плете му чарапе итд. Ако пак удовац има одраслију девојчицу или снаху, то га онда оне „чиклив".

Удовица у задрузи брине се о себи и својој деци, ако их има; а ако нема, онда се што пре удаје. За њене потребе и за потребе њене деце брине се још и домаћин или најближи јој рођак у задрузи, као девер, стриц итд. Удовице из задруга обично се удају за самце, да би у кући биле домаћице, а сиромашне удовице удају се за удовце у задругама.

Сиромашче (дете без оца и мајке) у *задрузи* никада није одевено и „очиклено" (спремљено и обучено) као деца која имају родитеље. Сиромашче живи јадно и онда, кад има оца а нема мајке. Оно је увек гладније, слабије обучено и рђавије опрано него деца, која имају родитеље. Њему сваки заповеда и на сваки га посао упућује. Мучније се и ожени или уда и то обично „с'з

бегање" или „довеђување". Теже се ожени због тога што се девојке нерадо удају за момке без свекрве и свекра, јер свекрва учи младу кућевним пословима, и брине се да је лепо одевена и обувена. Девојка сироче такође се теже удаје, јер нема наниза и дарова, а у празничне дане позајмљује туђе одело, те се облачи као и богате девојке.

За сиромашче у задрузи брине се његов најближи рођак у задрузи, а по деоби задруге узима га себи један од стричева заједно са његовим делом имања. Овако бива кад је сиромашче мало и не зна само собом да управља, а кад је одрасло, онда при деоби иде с оним стрицем с којим хоће.

Кад сиромашче остане без игде икога у кући, а деоба је задруге извршена још за живота његових родитеља, онда се искупе сеоске старешине те се посаветују и донесу решење да сиромашче узме и код себе чува са његовим имањем његов најближи рођак по крви. За ово старешине сеоске направе и писмен уговор. Оваких случајева имало је више, те није потребно такове уговоре овде износити. У њима се одређују и утврђују дужности сирочади према стараоцу и дужности ових према сирочадма.

Бабе у задрузи чувају децу и брину се око кокошију, баште, воћа, гумна и племње, беру траву из *подселнице* за вепра, помажу свекрви, преду и чешљају вуну. Зими, пак, проводе време с децом око огњишта и пазе грнце (лонце) „да не искипев".

Болеснику у задрузи много је боље него у одељеној кући, јер послови не застају због његове болести, а после тога и нега је много боља. Кад се види да је *болник* опасно оболео, доводе му задругари бабе, да га „триев" (трљају), „кушав" и да му „баев". Још му записују *амајлије* код попова, оца и дервиша. Неки носе болесника и у варош код лекара, па ако му медецина

не помогне, онда се доктору не обраћају, већ иду вра чарицама и бајалицама или на *лековите воде*, које с обични извори. Ако ни ово не помогне, онда остављај на *к'смет, избал, срећу* и да буде како му је суђено „Ако има век, има и лек; а ако нема век, нема ни лек"

Болесник лежи у кући на земљи, поред огњишта и о њему се брину на првом месту његови најближи рођаци у кући, а брине се и домаћин, који га понека помаже и новцем у лечењу. Тако је то преко зиме, али преко лета брине се о њему само „свекрва", а најближи сродник само онда, ако је тешко болестан. Болеснику дају за јело што најбоље имају (јаја, меса итд.).

Ако се деси да неко у кући помери памећу, онда се за њега каже да је „палав" или да је „мрднат од памет" (нпр. палав човек, палава жена, мрднато дете од памет итд.).

Чим задругари примете, да неки члан задруге „мрдне од памет", воде га у манастир и тамо обећавају: жита, волове, коње, а ако оздрави, још и да ће манастиру служити бесплатно 1—2 године. Манастирска старешина чита му три пута дневно *врачевске молитве*, а ако је бесомучан, затварају га у подрум и не дају му јести 3—4 дана. — Пошто доктору мало верују, то и *болеснике* ове врсте никад њему не воде на лечење. Народ за ову болест држи да је то „Божја воља" и да је „тако суђено".

Слуга (момак или измећар) *у задрузи* има положај друкчији од свих укућана. Тако, он нема права учествовања у разговору, који се односи на послове задружне куће, и мора свакога у задрузи послушати, кад му овај заповеди. Слуге су или из места или из оближњих крајева Мораве и Куманова. Има случајева да је слуга и род некоме од чланова задруге, али су они ретки.

Слуга се „цењује" (погађа) за пола године: од Митров-дана до Ђурђев-дана и обратно, а ретко за годину

дана. Плата (*ак*) му је већа лети него зими. Од домаћина поред плате у новцу добија храну и опанке. О томе нема никад говора кад се погађа, јер се то и без погодбе разуме. Слугу пере једна жена из куће, ако је тако погођено; иначе га пере која сиротица из села за паре.

Момци, који служе у задругама, погађају се само за известан посао, као: да беру дрва, да ору, да чувају козе, овце, говеда итд., и ти се не могу терати и на друге послове; а момци, који служе код самаца, погађају се за све послове у опште, и тима је много теже служити, јер им сваки од укућана заповеда.

У задрузи као и код самаца момци једу једно исто и за истом трпезом са задругарима.

Муж и жена у задрузи. — Живот мужа и жене у задрузи такође је безбрижнији и у свему бољи од живота мужа и жене у одвојеној кући због тога, што муж у задрузи има свој одређени посао који му даје домаћин, а жена зна кад јој је ред да буде *свекрва* или *месарија* (редуша), иначе је слободна и ради своје послове. Напротив самац и његова жена морају да воде бригу без престанка како о кућним тако и о пољским пословима, и жени остаје врло мало времена за њен женски рад (прање, крпљење итд.). Дешава се да ни живот мужа и жене у задрузи није понекад завидан, нарочито пак кад је муж одређен да чува стоку, те ради тога проведе у планини по неколико недеља па и месеци не видевши се са својом женом и децом.

По кућама у Скопској Црној Гори ретко има соба тако званих *одаја*, већ је цела кућа једноставна са огњиштем у средини, и којим чардаком (ајатом) с поља. Домаћин и домаћица спавају на најлепшем месту у кући, обично покрај огњишта, или у соби, ако је има. Сви остали задругари спавају у појединим крајевима куће, у чардацима, штали, воловарници итд. Лети сви спа-

вају на чардацима, још више у авлији, на гувну, под отвореним небом.

Муж и жена у задрузи имају скоро увек свој засебан иметак, *задаву* (сермију). Њега имају још од свадбе, кад је невеста љубила сватовима руку и од њих добила по коју пару на дар. Овај новац даду одмах *на вајду* (под интерес), или с њим купе неку козу, овцу, јаре, теле, прле, па доцније купљено живинче *(беслеме)* угоје, па га после продаду и тако нешто зараде. На тај начин они множе свој капитал и од тога праве себи и деци хаљине, јер од задруге укућани не добивају ништа друго осим хране. За оне који имају по 200 гроша (40 дин.) каже се да имају велику задаву, а ко има 1000 гроша (200 дин.), сматра се за врло богатог човека.

Задругари, који имају коза и оваца, добивају сви равне делове вуне и козине. Свака кућа сеје за кошуље по мало конопаља, које се такође деле међу укућанима на равне делове.

Жене у задрузи добивају од домаћина подједнако сапуна за прање, а код самаца набављају од своје задаве.

Жене раде зими своје посебне послове, нарочито кад немају кућевних послова и када нису редуше. Лети пак само кад се од пољских радова одмарају о ручку и доручку, раде своје послове, иначе су увек ван куће на раду. Тада жене, које имају малу децу, носе их у колевци, често по 1—2 сахата далеко од куће. Ретко се деси да муж одмени своју жену и помогне јој носити дете. То бива само у оном случају, кад је дете одрасло, те се може носити и у рукама. По неки пут муж носи дете и у колевци, колико да се жена одмори, али то бива само онда, кад иду муж и жена сами, иначе не. Родитељи обично воде своју децу у поље, и ретко кад остају код куће деца од 5—7 година, и онда их гледа каква б

По неке жене запостављају задружне послове на рачун својих посебних. Домаћин куће свађа се често мужем такве жене, а по неки пут са неким домаћинским правом избије такву жену.

Старији чланови у кући могу слободно заповедати млађима и то им се право признаје од вајкада. Обичај је тако исто, да млађи задругари слушају старије, да су њима подчињени и у свему покорни.

Кад је домаћин у кући због нечега љут, те виче, псује или чак и бије, сви укућани ћуте и обично веле: „Бог знае какво гајле има с'г, трајте да траемо, нека праи шо знае". — Има истина и таквих задруга, у којима млађи чланови старијима „повраћав", тј. одговарају и свађају се са њима. Кад овако стање у задрузи наступи и мало се више продужи, онда бива избор новог домаћина или деоба задруге.

Зими се жене занимају највише чисто женским пословима: ткају, плету, шију, крпе и везу.

Идући на рад, жене ретко раде ручни посао, јер обично носе по нешто: дете, покривач (почем спавају на њиви), стомну (тестију), посуђе, хлеб, мотику итд.

У кући се налази увек само један *разбоj* (разбој) на коме све жене из те куће ткају редом: платно, тајке (кецеље), сукно тако звано *клашње* (беле и црне) итд. Ако нека породица нема разбоја, она иде са свим слободно у другу задругу, у којој га има и тамо ткаје као у својој кући. У оваким случајевима жене се помажу.

Задруга при јелу. — Сви задругари једу у исто време и исто јело. У великим задругама месарија постави прво деци и за све време пази она сама или домаћин, да се не свађају. При седању за трпезу пази се да седну прво старија па онда млађа деца. Тиме се деца уче још из малена на ред и старешинство. У већим задругама ради се за децу одвојено јело. После њих седају за трпезу

остала чељад у задрузи и то: у зачеље домаћин, или онај који је по годинама најстарији у кући, а до њега десно и лево људи и жене по реду старешинства. Ма колико их било за трпезом, сви једу из једног суда. Само у врло великим задругама једу из два суда: људи из једног, а жене из другог. Пред почетак јела невеста или девојка поспу људима те руке умију. Пошто се домаћин прекрсти, прекрсте се и сва чељад за трпезом и почињу јести. Јело се више *маца* (умаче) него ли *срка*. За време ручка и вечере невеста служи ракију и вино. Пије се из једне чаше, али увек по старешинству. У великим задругама „свекрва" стоји на ногама за све време док задругари једу, а кад дигне трпезу, иде у један ћошак од куће те и она једе. Трпезе су округле и на три ноге за пола метра од земље подигнуте. Столице, на које се за трпезу седа, полукружне су и у пола ниже од трпезе.

Задруга при весељу. — После вечере задругари седе и разговарају о кућевним стварима или причају разне приче, тако зване *скажње*, или загонетају. Ако су приче шаљиве, онда их задругари приписују час једноме, час другоме члану породице или некоме из села. Још наводе примере из села према причи.

О свечаним данима (Божићу, Ускрсу, свадби, слави, Прочки итд.) чине се весеља у задрузи. Старији људи седећи за трпезом певају, а један од млађих чланова задруге, обично овчар или говедар, свира у *гајде* или *шупељку*, а остали играју *оро* око огњишта, по чардаку или у соби. Често дођу и комшије те се весеље увећа и одужи. Овака весеља чине се највише на Прочку (Бела Недеља), затим зими, кад су дуге ноћи.

Дееба задруга. У старије време, пре 50—80 година, задруге су биле много веће него сада. Оне се и сада непрестано смањују и опадају због тога, што се чељад

множе а имање остаје исто, колико је и пре било. Шуме нестаје, стока се умањује, порез постаје већи, и онда задруге морају да слабе и опадају.

Железница и фабрике учиниле су, те су кирије и сеоски производи појевтинили, па и то утиче на распадање задруга.

Од кад је овамо доведена железница и почео се више доносити накит, неки од задругара више троше на одело и накит, а то изазива свађу и завист задругара и води деоби задруга.

Од пре људи нису знали за лични посебни иметак, а сада таквог иметка — задаве — има скоро сваки члан задруге. Пре је домаћин давао свима задругарима подједнако одело, а сад га сваки набавља како може од своје задаве, па и то доприноси деоби задруга.

Неки задругари шаљу своју децу у туђину („на гурбет"), на печалбу, и њихову зараду не дају у задругу, него од тога праве своју задаву, што је такође један од јаких узрока деобе.

Задруге се већ своде на веће породице, које чини отац са синовима, снахама и унучадма.

Старији људи памте, када је било у пола мање кућа у селима Скопске Црне Горе и особито великих задруга. Тако прича се нпр. за Кучевиште да је имало само осам кућа, а данас их има више од 200, и око 620 пореских глава. Ја знам неке задруге, које су имале 70—80 душа, док данашње задруге немају више од 30—40 душа у кући. Садашње задруге су обично веће породице, у којима живе по два или три брата са женама и децом.

Пре деобе задруга начини онолико кућа, на колико се породица мисли поделити.

У последње време задруге су се почеле делити због сиромаштине, а деле се и због тога, што сваки од старијих укућана хоће да буде домаћин.

Неке се деле и за то, што неки задругари имају много деце, а други мање или ни мало, па једни другима злобе и завиде. Неки задругари, који имају само женске деце, траже деобу за то, што би хтели своје имање по смрти оставити својој деци. Ако се такви задругари не оделе од задруге још за живота, онда, по обичају који влада у Скопској Црној Гори, њихова женска деца немају право наследства, већ имање остаје задрузи. Имање могу наследити женска деца само у случају, кад у кући не буде остало ни једне живе мушке душе, која би имање могла чувати. Оваки људи, кад се оделе, доводе у кућу обично још за живота зета — домазета — који после њихове смрти узима управу над имањем.

Понека се задруга дели и за то, што понеки од задругара има злу жену, која се много *кара* (свађа) и не да мира никоме у задрузи, па ни самом домаћину.

Пошто говедар са женом и децом спава код говеда, воловар код волова итд., често им се допадне засебан начин живота, те зато траже деобу задруге држећи да ће онда живети угодније.

У опште, кривица за деобу задруге баца се највише на неку жену, домаћина или домаћицу, којој се пребацује да није водила једнаку бригу о свима укућанима, да се свађала, и томе подобно.

Деоба задруге предвиђа се на годину, две у напред, а то највише по узроцима, које сам већ споменуо. Кад се већ увиди, да се задруга неће моћи још дуго одржати у заједници, сваки се од задругара стара да што већу задаву и сермију начини, па било то у новцу или стоци. Пред саму деобу бивају обично велике свађе. Задругари раде слабо опште послове, и што раде, раде *на силу* као *комар* или *аргатлак*.

Онај, који хоће деобу, не једе на заједничкој трпези, а кад и ватру наложи „обашка“ (одвојено), знак је

множе а имање остаје исто, колико је и пре било. Шуме нестаје, стока се умањује, порез постаје већи, и онда задруге морају да слабе и опадају.

Железница и фабрике учиниле су, те су кирије и сеоски производи појевтинили, па и то утиче на распадање задруга.

Од кад је овамо доведена железница и почео се више доносити накит, неки од задругара више троше на одело и накит, а то изазива свађу и завист задругара и води деоби задруга.

Од пре људи нису знали за лични посебни иметак, а сада таквог иметка — задаве — има скоро сваки члан задруге. Пре је домаћин давао свима задругарима подједнако одело, а сад га сваки набавља како може од своје задаве, па и то доприноси деоби задруга.

Неки задругари шаљу своју децу у туђину („на гурбет"), на печалбу, и њихову зараду не дају у задругу, него од тога праве своју задаву, што је такође један од јаких узрока деобе.

Задруге се већ своде на веће породице, које чини отац са синовима, снахама и унучадма.

Старији људи памте, када је било у пола мање кућа у селима Скопске Црне Горе и особито великих задруга. Тако прича се нпр. за Кучевиште да је имало само осам кућа, а данас их има више од 200, и око 620 пореских глава. Ја знам неке задруге, које су имале 70—80 душа, док данашње задруге немају више од 30—40 душа у кући. Садашње задруге су обично веће породице, у којима живе по два или три брата са женама и децом.

Пре деобе задруга начини онолико кућа, на колико се породица мисли поделити.

У последње време задруге су се почеле делити због сиромаштине, а деле се и због тога, што сваки од старијих укућана хоће да буде домаћин.

имало за сваког деоничара по једна кућа, онда се и стара прегради, те тако могу кад-кад доћи под исти кров две деоничне стране. *Амбар* узима један, јер не ваља да се дели. Исто тако не ваља *расипати бачве* и делити дуге. По деоби, обично, продају стоку, те исплаћују дугове. Тада почиње и кајање што је деоба извршена, јер се њене рђаве последице почињу осећати.

За време деобе и још дуго после ње говори се у селу само о подељеној задрузи. Задружни сељаци осуђују то и заричу се да се неће никако делити, али то ништа не помаже, да се задруге и даље не деле.

II. Живот у породици.

Назив мужа и жене. Како при раду, тако и при разговору жена каже за свога мужа скоро увек „он“ или „човек“, а он каже за њу „она“ или „жена ми“. Кад жена с мужем говори и на њега се обраћа каже му „море“, а он њој „мори“. Врло су ретки случајеви да муж и жена једно друго зову по *имену*.

Док је жена *невеста*, увек избегава разговор с мужем пред укућанима. Њих двоје разговарају се највише у „легалу“, кад спавају одвојено у „клету“ (у подруму) или на „чардаку“ (ајату). Исто тако и муж избегава разговор са женом пред укућанима.

Кад муж разговара о својој жени с другима, каже још и „невеста ми“. Истим именом служе се људи, кад из печалбе пишу писмо својој кући. Док је муж на печалби, никад не пише својој жени, већ осталим укућанима. Кад у кући нема никога другога осим своје жене, он ни онда не пише њој, него своме најближем рођаку, кога је поставио за стараоца својој жени кад је у туђину отишао. Старалац опет одговара од стране женине њеном мужу. У писмима пише се само о домаћим стварима, а никако о љубави, јер је „срамота“.

Између осталога муж каже у писму и ово: „Здраво живо до невесту ми“, а кад укућани пишу њему, кажу му: „Здраво, живо имаш од невесту ти“.

Муж зове жену још и по имену места, одакле је родом, нпр. каже јој: „Кучевљанке, оди овамо“, или „Недељчинке, иди на воду“, што значи да је његова жена родом из села Кучевишта или из махале Недељчинске.

Називи сроднички — Деца зову свога оца „тате„ или „татко“. „Тате“ кажу млађи, а старији „татко“. Мајку зову мајка, нпр.: „Мајке, мори, и ти тате, купете ми колун за Вели-дан и шикови за Ђурђев-дан“.

Отац и мати за своју децу кажу: „наша деца“, или „Божја па наша“. Кад говоре за једно од њих, онда кажу: „мој син, моја керка, мој унук, моја унука, мој параунук, моја параунука. „Родитељи за своје дете кажу увек дете, па ма имало и 40—50 година.

Браћа и сестре свог старијег брата зову „бате“, а умиљато „батенце“; а сестру зову „дадо“ или „дадице“. Деца зову стрица „чичо“, а његову жену „стринка“. Кад мужу умре жена, па се по други пут ожени, онда деца од његове прве жене зову ову другу жену „мајке“ или „тетке“, а сви други у кући веле да им је „маћева“, па и сама деца, кад их неко пита имају ли мајку, одговарају да немају мајку, него „маћеву“. Ако удовица доведе у кућу другог мужа (домазета), онда га њена деца од првог мужа зову „татко“, и ако знају да им је он „очув“. Очуху и маћеси доведена и затечена деца постају „пајсторчићи“.

Исто то бива, кад удовица одведе децу у кућу код другог мужа. Кад се муж и жена разведу, онда се за њих каже „остаени“, „врљени“ или „прекинати“.

Невеста зове укућане онако исто, као што их зове и њен муж, само његову браћу зове именом „братко“, и каже да су јој девери; његове сестре зове „се-

стрице", и каже да су јој заове („з'лве"). За мужевљег оца каже да јој је „свекар", а за мајку „свекрва".

Стрицу су деца његова брата „братанци" или „братанчићи".

Кад један човек има сестру, онда је она његовој деци „тетка", а њен муж „тетин". Ако она има деце, онда њена деца зову њеног брата „ујко", а његову жену „ујна". Брат за децу сестрину каже да су му „сестричићи", ако су мушка, а „сестричње" — ако су женска. Њен муж све укућане њеног брата зове онако, како их и она зове, само за њеног оца каже, да му је „дедо" (таст), а за мајку — „баба" (ташта). Браћу своје жене зове „шуреви", а сестре „св'сте" или „св'стике". Исто тако муж зове сестру своје жене, а њеног мужа „бацанак" (пашеног); њеног брата зове „шура", а његову жену — „шурња".

Кад родитељи испросе за сина девојку, кажу да су добили „снаву", а тако је зову и код куће, кад је доведу.[1])

Кад се из једне куће уда девојка, онда сви њени укућани кажу, да су добили „зета", и тако га увек зову. Испрошена девојка зове се „заговорка", а момак, који је девојку „заговорил" (испросио), зове се „младожења". Од прошевине настаје „сватовштина" (пријатељско сродство) између момкових и девојачких укућана. Њихови укућани зову се између себе „свати", ако су мушки, а „сваћа", „сваћица", ако су женске. Девојка од просидбе зове оца младожењина „свекар", а мајку „свекрва".

Живот мужа и жене. Има мужева и жена, који добро живе, тј. у љубави, а има и таквих, који не

[1]) „Снавом" је зове и „старејко" (стари сват), а њеној својти каже да је „побратим", отуда се „побратимство" поштује као *крвно* и *кумовско* сродство. Девер ручни зове младу такође „снавом", а она њега „братком", и деверство се рачуна више и од кумовског сродства.

живе у слози. Ако је жена „чесна“ (поштена), послушна, работна и не свађа се са осталим задругарима, а при том поштује свога мужа и чини му по вољи, онда је скоро увек сигурно да ће између њих слога владати. Ако тога нема, онда је живот њихов један, или како се обично каже „псешки“. Какав ће живот између мужа и жене бити, зна се унапред, још док брак није свршен, према томе да ли је момак сам бирао девојку или су му је домаћин и родитељи без његова знања и одобрења испросили и довели, што најчешће бива. У последњем случају слога је у браку само онда, ако је жена сувише добре „нарави“ („ћуди“) или ако муж држи да му је без његова питања испрошена и довођена невеста лепша од његове „саканице“, тј. оне коју је он као момак „сакал“ (волео).

У новије доба момци се жене обично са девојкама, које они сами изберу. Почетак свађе и мржње између мужа и жене почиње понекад још од просидбе, а често од свадбе или управо од оне ноћи, кад момак први пут спава са невестом, па се покаже да девојка није донела „девојаство“. Примети ли пак муж да његова жена воли да се са туђим човеком разговара, нашали или што друго уради, што се њему не допада, нарочито пак ако дозна, да она стоји у недопуштеним односима са туђим човеком, што је врло редак случај, онда постаје мржња, која се обично са разводом брака свршава. Исто то бива ако жена примети да се њен муж не понаша исправно. Љубав између мужа и жене опада, па се и у свађу изметне и онда, кад је жена неродна, кад се свађа са укућанима или гони мужа на дообу из задруге. Кад љубав престане, настаје свађа између њих, која често дотле иде, да муж бије жену, па напослетку, ако се она тога не окане, отера из куће и тражи развод брака. Кад је рђаву животу крив муж,

онда жена, после дугих и великих саветовања, оставља га и иде родитељима и тражи да се разведе.

Има случајева, да се момак и девојка воле још из малена, па кад дође време да се момак жени, онда родитељи девојачки не дају своју ћерку за тога момка, налазећи различне узроке: да момак не ваља, да је из сиромашне или непоштене куће, „рђавог соја“ (рода), итд. Исто тако дешава се да родитељи момкови не пристају да њихов син узме девојку, коју воли, из истих разлога које сам горе споменуо. У оваквим случајевима момак и девојка уговоре, да се он не жени, нити она удаје за 2—3 године, док не виде шта ће чинити њихови родитељи. Обично се дешава да родитељи, видећи љубав дечију, пристану да буду „сватовштина“. У случају да родитељи момачки и девојачки не пристају за дуго, или никако на њихово узимање, онда се они узимају и без родитељске дозволе. Девојка се по договору са момком искраде од својих родитеља, дође на чесму или друго које место, где је момак чека и својој кући одводи.

Ако момак по очевој жељи не узме саканицу, и она дозна да он *не воли* своју младу, него и даље њој симпатише, онда јој она чини различне сметње на чесми, у реци на прању итд. са својим другарицама, руга јој се и исмева је; у противном случају не сме то чинити.

Кад момак испроси другу девојку, а не своју саканицу, онда она гледа да се за кога било уда пре но што се њен саканик ожени. То исто чини и момак, ако се његова саканица испроси за другога.

Ако момак, после свадбе, не воли жену, свекрва се брине да је заволи: иде врачарама и носи белегу да им баје да би се заволели. Ну ако свекрва не воли снаху, онда је свакојако кињи: гони је на рад, не да јој да се лепо носи, да у госте иде, да у колу игра, јер и муж то исто не чини.

Кад се муж и жена свађају и бију, онда се муж жали своме оцу и мајци (ако их има), а и жена прво свекру и свекрви, па тек онда своме оци и мајци или брату. Ови чине све могуће да их измире, а кад им то не испадне за руком, онда се раскида сватовштина.

Непоштена мужа зову у Скопској Црној Гори „курва“ или „оросија“, исто тако и непоштену жену. За њих се каже: „Турили нос у зубе, срам под ноге, образ у кал“. О оваквим људима и женама говори се са презрењем по селу. Срећа је, те их има по нашим селима врло мало, највише по 2—3 примера у једном селу.

Разведена жена лакше се уда, него што се муж ожени, јер је мало удовица, а много удоваца.

До пре неколике године у целој Скопској Црној Гори није се знало да човек може држати жену невенчану као жену. Овај случај десио се у Чучеру пре три године. Неки Гавро Ливрин био се оженио и по трећи пут, па кад му је и ова жена умрла, он није имао права да се и по четврти пут ожени, него доведе за жену неку Цвету из Тетова. Поп га није хтео венчати, нити му допустити да у цркву улази. У кућу му поп такође није хтео долазити нити му свршавати какво чинодејство. Укратко поп га је прогласио да није „ни 'една вера“. Сељаци су га пљували, ругали му се, избегавали га, претили су му да ће га спалити, протерати из села, нису му ни Бога називали итд. Све ово било је се прочуло по свима селима Скопске Црне Горе и сваки, који је ово чуо, чудио се као највећем чуду. Али све то није ништа помогло. Он је и даље остао с невенчаном женом, која му роди и дете, које је поп морао крстити. Сељаци се свикоше и на то, попустише у мржњи, почеше му Бога називати и са њим се дружити као и пре тога чуда. Видеше да човек и тако може живети, а да му ништа не буде. Од тада није

редак нити чудноват обичај да човек неко време живи са невенчаном женом!

Кад мужу жена умре, ако човек има више од 60 година, не жени се, па ма и деце немао; ако је млађи, одмах се ожени, често после четрдесето-дневног парастоса покојници. Ако има жењене синове, онда се не жени. Ретко бива да се и у оваквом случају ожени.

Кад муж и жена имају деце, онда спавају једно на једном а друго на другом крају „легала“ тако, да деца буду у средини између њих. Спава се на *рогожи*, а покрива *чергом* (пољава од конопље). Старци и бабе не спавају заједно него увек са унучићима. Старац спава некад и код стоке.

Родитељи и деца. У опште сви родитељи желе да имају деце колико је могуће више. Ко има много деце, сматра се за најсрећнијег и најбогатијег човека. Има родитеља, који при свем том што имају 1—2 детета, сматрају себе као да немају деце. Кад човек има шесторо или више деце, каже се: „дал Бог“, тј. дао му је Бог, има деце; а ако има мање од шесторо, каже се: „Каква деца Бога ти, едно и две, тија болешљива, тики салте Бог на помоћ“. Људи који немају деце не сматрају себе за срећне, па ма како богати били. Више се желе мушка деца, јер су она „на кућу стожар“, а женска су деца „туђа кућа“. Родитељи се радују кад им је првенац (прво дете) мушко дете и кажу да им се родио „вук“, а за женско кажу „лисица“. Ако неко има само женску децу, није му мило, јер ће се она разудати, а кућа ће му после смрти остати пуста, јер ће зетови поделити „дедовину“ (тазбину).

Кад је жена у другом стању, каже се да је „тешка“, „трудна“, „на другу работу“. Тешку жену људи ни мало не штеде, већ је терају на сваки посао, као и све остале жене. Друге жене пазе на то, па је по мало штеде, јер знају како је тешко бити у томе стању. Кад се деси

да се жена породи на њиви, онда јој једна најстарија жена помаже при порођају, а кад се дете роди, она му одсече пупак и завеже, увије га у какву хаљинку и на рукама однесе у кућу. Путем иде најпре жена са дететом, за њоме породиља. Жена, која је помагала да се дете роди, зове се *бабица*. Тек рођено дете зове се „кења“ кад је мушко, а „чора“ кад је женско. Само рађање зове се „бабиње“, а породиља се зове „родиљка“. Ако је отац новорођеног детета ту, онда му друга деца узму капу и не даду му је, док им он не да „бакшиш“. Док родиљка по порођају не оде у цркву и не узме „четрдесетну молитву“, не стављају је у ред, тј. не бива месарија, а до порођаја нико је не штеди: она носи дрва, стомне, котао воде и с тога често и побаци.

Само се мајка брине о својој деци, па макар их 10 имала. Али она мора у исто време и кућевне и пољске послове радити, као и она што нема ниједно дете. За то жена, која има више деце, а нема свекрве или мајке да је замени, мора добро поранити и спремити децу, па онда са осталим женама на посао отићи; јер ако не пође с њима, оне неће почети рад, док она не дође[1]). Ако ли се врло рано на посао иде, онда је дужност месарије да децу обуче, обује и потпуно спреми. Деца се ујутру не умивају по лицу, него им мајка један пут недељно, и то у суботу после подне, умије лице и главу врућом водом, умом и сапуном, очешља их и преобуче у чисте кошуље. Ако жена има више деце, а нема свекрве или мајке да јој помаже обући децу, права је робиња: увек је прљава и масна, не иде на саборе ни у гости, већ је увек дома, ужи-вајући више у деци, него у својој лепоти, ношењу лепог

[1]) Ако нека жена за дуго дође дете, само да би мање радила, остали је укућани толико омрану, да често не говоре с њоме и, кад се премештају у другу њиву, неће да јој понесу чергу, гуњу, пелене итд., већ јој још оставе да понесе тестију, мотику или друго што.

одела и провођењу, јер је велика хвала за жену која има деце, а срамота за ону која нема. Жена, која има много деце, зове се „чорбаџика“ (богаташка) и друге жене веле јој: „Благо тебе, или блазе ти“; а за жену, која нема деце, па ма и много пара имала, каже се да је „сиромашка“, да је „јадна“, да је „како црна кукавица“. Макар родитељи ништа од имања не имали, ако само деце имају, задовољни су, јер верују да ће с децом и имања стећи.

Мртву децу рађају жене само кад „избиев“, тј. кад побаце. Има случајева да жена и на време роди мртво дете, али они су врло ретки, и то бива само код појединих жена. Узрок побацивању су тешки послови, којима су жене на селу оптерећене, а узрок рађању мртве деце је, по народном веровању „к'смет“ (срећа).

Родиљка дојп децу сама, а у случају да се она разболи, или да нема млека, или да отиде у варош без детета, онда га дојп нека друга жена, која се зове „доиљка“.

Кад се малом детету приспава, мати га остави у колевку, говорећи му: „Љу, љу, љу, нани ми, нани, детенце“, додајући по некада:

„Татко ти ће ти донесе симитче,
Татко ти ће ти купи капанче,
Татко ти ће ти куци кошуљче.“

Децу уче мало да проходају и то обично уче их друга деца, понекад отац, нарочито ако је дете мушко. Али докле год дете не почне да „лази“ (да пузи), отац га никако не узима у руке, јер је „срамота“. Исто тако кад дете плаче, не љуља га такође отац, јер је и то „срамота“. Ако је отац млад, онда чак и кад дете почне да иде, отац га не узимље, јер је и то „срамота“. Мајка, па ни сами укућани, неће никад рећи да је дете лепо и здраво, јер се боје да га не „урекну“. Кад мати хоће

да изнесе дете на улицу, она га намаже чађу по лицу да га ко не урече, тј. да га не ухвате „урокљиве очи". Кад се дете разболи, болест се приписује у први мах злим очима и каже се да је се разболело „од очи". Детиња мати шаље „каленицу с'с воду" (тањир с водом) оној жени за коју мисли да јој је дете „урекла". Кад ова умије том водом своје очи, враћа тањир с водом те уреченом детету умивају очи и лице да му прођу „очи".

Има ли мати више деце, онда јој старија деца чувају дете у колевци, кад је она у послу. А кад нема друге деце, онда мати, ако у кући неко од других задругара има женско дете, узимље ово дете за „*дадију*", те јој оно помаже чувати њено дете. Дадија се узима највише за једно лето.

У свакој кући поступају укућани са децом врло озбиљно. Са мало живљом децом никад не воле да се играју и у опште ма каква посла имају. Обично кажу: „Ако га с'г узнеш у скут, јутре ће ти се качи и на шијаник" (врат)

Отац и мати, па често и сви укућани, бију децу за учињену кривицу, обично по стражњици, а неки пут и по глави ошамаре.

Мајка своје дете сама обува, облачи, храни и све друго око њега ради. Отац ће ретко кад да дете обује или „собује" (изује). Кад отац кара дете или га бије, мати мора да ћути; ако ли се она за њега заузме, може лако извући псовку или који шамар по глави.

Родитељи из милоште тепају својој деци: „злато моје, сребро моје, воловарче моје, козарче моје, свињарче моје, орач мој, кућник мој, керко моја, керчице моја" итд. Деца зову свога оца: „тате, татенце, татко, тата"; а мајку: „мама, мајка, мајке, мајчице, мајчице мила, мајчице слатка, мила мајке, мила нано, нано". Кад је отац још млад, њега је стид да га зову „тате", зато уче децу да га зову „бате", или по имену.

Дечију доброту и ваљаност приписују матери. Ако је мајка добра и од доброга рода, кажу да ће и деца бити добра; ако је мајка рђава и из рђавог рода, кажу да ће и деца бити „лоша“. Ако је мајка добра и из доброга рода и задруге, а деца су ипак неваљала, онда кажу да су „на татка“, „на ујка“, „на тетку“, или на некога другога, који је рђав у родбини. Кад дете по изгледу не личи на оца и мајку, онда му траже слику у очевој или мајчиној родбини и, кад је нађу, кажу да је на „деду, ујка, тетку“ итд. Али ако дете не личи на родитеље, па ни на кога од њихових сродника, онда кажу да је од некога другога оца.

Кад је дете много размажено, онда веле да је „угађено“, а само дете зову „гађено, гађо, гађко“. Непослушно дете грде са речима: „свиња, куче, прасе, угурсуз, проклетија, никаква дијанија (створење), никаква вера“ итд.

Кад су родитељи доброг стања, деца остају код њих; а кад су сиромашни, онда дају мушку децу да буду „момци“ (слуге) код имућнијих сељака или их дају на занат код хлебара.

После смрти очеве деца имају мајку, која им замењује оца; али кад им и мати умре, онда настаје права беда и жалост за децу, нарочито ако им се отац ожени, па злу маћеху добију. Така се деца, кад одрасту, лако покваре, јер нема ко да над њима води надзор.

Дечија храна. Кад се дете роди и мати се смести у постељу, бабица јој принесе дете да га задоји. Ако породиља нема још млека, онда трче свештенику, „да јој очита воду“ (молитву породиљи). Пошто поп „молитви воду“ донесу је брзо породиљи и дају јој да се напије да јој млеко надође у сисе, те да дете има шта сисати. Од ове водице породиља пије и доцније, кад год нема млека. А кад породиља нема млека ни после 5—10 сахати од рођења, онда дају дете другој жени

да га задоји. Али ако породиљи надође одмах толико млека, да дете не може да ухвати за брадавицу, онда јој жене гњече сису, и цеде млеко тако, да се брадавица издужи, да је дете може ухватити. Ако је у сиси толико млека да се оно чак усири, онда породиља не може од болова да трпи гњечење сисе, зато доводе псетанце да је оно исиса, а у новије време узимљу и вештачку сису за исисавање млека.

До пола године детету не дају никакву храну, сем мајчиног млека. После пола године мати му жваће у својим устима средину од хлеба, и тако жвакано даје му да једе. После тога уче га да једе сув хлеб, затим умачу хлеб у јело које сви једу, па тако умочено дају детету да једе. Многи у врућу воду надробе хлеба и мало посоле (попара) и то дају деци да једу. Ускоро почиње дете јести све као и остали укућани. При том пазе да деца не једу љуто јело и не пију ракију.

Кад мати храни дете и хоће да га понуди да што више поједе, каже му: „еђ, синко (или ћерко), еђ, кусни малко, кусни још малко". Пошто мати нахрани дете, напуни уста водом па принесе дете, те из њених уста сиса воду. Кад дете мало одрасте, мати му купи „бокарче" (земљани суд) или „ибрик", те из њих пије воду.

Кад се дете научи јести сваку храну, онда га мати одбија од сисе, а то бива обично у трећој години. Међу тим нису ретки случајеви да се дете одбија у четвртој па чак и у петој години, а некад сиса, док се само не одбије. Ретка је мајка, која одбија дете без преке потребе, ако није остала трудна. Жене увек гледају да остану трудне, пошто дете *одбију*. Ако трудноћа дође одмах и на годину дана по рођењу, онда обично нестаје млека, дете плаче, ослаби и одбије се само; а ако има млека, дете сиса до рођења другог детета. Деца која не сисају дуго, зову се „недосисанчићи" и ретко да остану жива, већ обично умиру. Ако дете сиса,

кад му је мати трудна, онда мора или прво да одбије или друго да „избие“ (побаци), јер неће имати чиме да се исхрани.

Одбијање деце бива овако: мати намаже сису катраном или неком црном бојом, и после је понуди детету да сиса, а оно кад види овакву сису, поплаши се, згади му се и не тражи више да сиса. Одбијање деце бива обично у јесен, када има доста воћа и свачега другог што се детету даје за јело.

Кад се дете одбија, оно не спава код своје матере, већ код бабе или деда, ако их има; а ако их нема, онда спава са оцем, али подаље од мајке.

Дечија нега. Док је дете мало и у колевци, слабо се негује. Увијају га у 2—3 пелене од конопље, а лежи на слами од јечма, која је при свем том, што се 1—2 пута недељно мења, ипак свагда мокра од мокраће детиње. По врх сламе се простире прво пелена „доњача“, а изнад ње „постиљак“, мала пелена, која се намешта само испод стражњице, и онда се дете увија у те две и још једну трећу, која долази озго по детету и зове се „горњача“. Под главу долази јастучић а озго по колевци мење се пелена, која је у бојама и „ткаена на прсти“ а зове се „горњача за празник“.

Децу не држе много на рукама, док су мала и у „колепци“ (колевци), него већином леже у њој, а мењају им често постиљак пелену. Кад се дете роди, окупају га, затим га окупа поп, кад га крсти. После овога купају децу недељно један пут; понека мајка купа своје дете један пут месечно, а понека свега 1—2 пута годишње, зато јој, подсмевајући се, кажу: „Дете ти је бањато: к'д е крстено, поп ти га избањал!“ Кад мати држи дете, па га неко види, или се са њим нашали, онда она, бојећи се да јој дете није урочено, моли онога, који је дете дирао да га „попљука“, јер верује да ће дете тада мирно спавати и да му се неће ништа рђаво

десити, ако је било уречено. Кад дете спава, жене верују да расте, па зато им је мило кад много спава. Дете се пре свега учи да лази (пузи). Пошто одспава, мати му простре пелену горњачу на патос и на њу метне дете потрбушке, тако да су му ноге назад а руке напред испружене. Пред њега стави кутију, бокарче, ибриче или ма шта друго, што дете воли, али тако да то дете не може дохватити руком. Дете, желећи да дохвати тај предмет, мучи се мало по мало, док не научи да лази. Кад то научи, онда га уче да седи, а кад и то научи, долази обука у стајању. У почетку га држе уза се, а доцније га мећу у „стоало". (дубак). „Стоало" се састоји из једног правог дрвета, које се забоде у земљу, и једног обруча, који је за горњи део овог дрвета утврђен и водоравно намештен. У овај обруч уметне се дете тако, да му руке и груди стоје изнад обруча, а ноге и остали део тела на земљи, испод обруча. Обруч чува дете да не падне. После овога дете се учи да може стајати само, без туђе помоћи. Уче га обично друга деца из куће држећи га за ручице и говорећи му: „цам, цам, цама, цама, мечку стра, тебе не стра".

Кад дете, лежећи у колевци, гледа преко *обруча*, онда је „лошо" и верују да неће бити ваљано, или да ће ускоро умрети.

Кад хоће да науче дете да се смеје, онда га „ч'-чкав" (голицају) по грудима, стомаку, испод пазуха итд. Осећајући непријатност од голицања дете се брани, почиње да се смеје и да пушта глас.

Ако дете, кад почиње да говори, не може лепо да г ори, или ако му бале („лиге") теку из уста, онд жене кажу, да „има под језик", што значи да треба нека жилица испод језика да му се пресече, па да лепо говори и да му бале не теку. Ово пресецање жилице испод језика врше веште бабе, које се баве ис-

кључиво дечијим болестима, а њих има у сваком селу. Оне врше тај посао бријачем, којим се људи бријају.

Дечије одело је у почетку врло просто, и састоји се само из једне кошуљице, за коју му даје платно кум при крштењу, кад га прими из попових руку. Затим му начине још 1—2 кошуљице, а увијају га у пелене од конопље, ретко од вуне. Главу му убрађују шамијом (марамицом), и то му је све у прво време. После 2—3 месеца, кад се дете почне узимати у руке, купе му и „капанче" (капче), а мати му исплете и чарапице. Кад дете почне да иде, онда поред кошуљице и капице добије још и: кожушче, појашче, препашче, опанчиће, џубенце и џамаданче. Од 5—10 год. детету се прави и гуњче, а од 10-те праве му се и чакшире, доламче, копоран, тозлуци, калчине и крпа. После 7—8 год. детету се праве гаће, а пре никада. У школу увек почињу да иду „голокраци", тј. без гаћа. Док дете није проходало, или је тек почело да иде, дају му да носи мале јеменије, ако је мушко, а опанчиће, ако је женско. Деца увек носе кошуље до пете.

Родитељи су господари своје женске деце, док су код њих; а кад се удаду, онда се брину за њих тако мало, као да нису њихова, премда их и тада зову „наше дете, наше девојче" чак и онда, кад су већ у годинама и кад имају по 5—6 деце. Над мушком децом господари су отац и мати, докле год живе, и зову их такође „наша деца", макар имали 50 година и више деце. Родитељи кажу својој деци, а и деца њима увек „*ти*", а за реч „*ви*" не знаду, и смеју се варошанима и учитељима, кад чују да они место речи „ти" употребљавају „ви".

Кад деца одрасту, послушнија су него док су још мала. Кад мушка деца одрасту, родитељи кажу: „имамо дирек на кућу" и рачунају да су осигурали свој старачки живот. И мушка и женска деца држе увек више

страну мајци него оцу, па за то народ и каже: „Човек и кад е стар вика: мајке, а и к'д га најде каква невоља, вика: о леле мајке!“ Оца поштују и боје га се више него мајке. Код мајке, су слободнија и непослушнија, а кад су деца непослушна према мајци, муж јој каже: „Тако си ги ти направила, си ги угађила, кој ти е крив, кој ти е кабает“? Женска су деца увек послушнија према мајци него мушка. Да син напусти оца и мајку, или пак ови своје дете, нема случаја. Ма како се понашао син према родитељима или они према њему, ипак се не раздвајају нити живе одвојено, и ако се често о њиховој неслози на далеко зла.

Дечији посао. Већ после 3 године дете врши у кући око мајке неки посао, нарочито ако има млађег брата или сестру. Помоћ од малог детета често је на селу врло велика. Ако је мати у послу, у кући или на пољу, помаже јој синчић или ћерчица при љуљању или забављању одојчета, и тако је у томе послу потпуно одмењује. Многи се послови у пољу свршују на време само зато што мала деца замењују своје матере у забављању деце у колевци.

Девојчицама од 5—6 година дају матере конопље да се уче „да запређуев“ и кажу им у шали: „предев пупуњцу (пупавцу) за гаћник“, а девојчице одговарају на то да не преду „пупуњцу за гаћник“ већ себи за кошуљу. У ово доба женска деца радо праве лутке („кукле“).

Женска деца после седме и осме године почињу да везу, да крпе, да помажу мајци при прању хаљина, при ложењу ватре итд. Плетењу, предењу и ткању учи их мати, снаха или друга која жена из куће или суседства. Да би се девојчица научила да везе, даје се као „чирак на мајстора“. Мајстор је одрасла девојка из куће или комшилука, која преко зиме учи девојчице у „кућарици“ да везу. „Мајстор“ добива као награду

плату у три пута, и то прве зиме једну просту „крпу“ од 5—6 гр., друге зиме свилену крпу од 10 гр., а треће зиме шарену везену крпу од 20—25 гроша. Чирак-девојчица је свагда подчињена девојци „мајстору“, и слуша је више од својих родитеља. Кад „чирак“ не пази кад везе, „мајстор“ је може избити, изгрдити, ручка јој не дати, а да све то чирак не сме ни казати својим родитељима. Све ово бива у кућарици на буњишту до куће. Девојчице се дају код „мајстора“ да уче вести тек после 8—10 година узраста. Женска деца почињу најпре вести „корил“ (јака од кошуље) и рукаве (зарукавље), па кад то науче, прелазе на кошуље. Кад најпосле навезу кошуљу, звану „крстови“, а то бива између 15 и 20 године, онда се каже да су „за удавање“.

Кад девојчица научи вести корил и рукаве, дају јој да везе „змијичиће“ (шаре) на рукавима; затим „пауке“, „провезицу“, „прутове“, попрсје, „успупке“ и „ускукнице“. Прва се кошуља зове „провезичарче“, друга „порубајче“ с прутовима (5—6 ком.), трећа „прекоребрњајка“ (3—4 ком.), четврта „по један прут“ (4—6 ком.), пета „кола“ или „колишњаци“, шеста „мешано“ или „ретко“ или „ретко мешано“, седма „китке“, осма „крстови“ или „црном крстови“ и девета кошуља „самци“. Све ово везу женска деца преко зиме у кућарици, и док не науче све ове везове, не удају се.

Кад науче вести, онда се уче прести, сновати, навијати и ткати од 15 до 16 године, кад почињу спремати дарове себи за удавање. Ну ако девојка има снаху, онда јој она све то ради, а она само кошуље везе, и тако се обично уда, не научивши ткати, навијати, сновати итд., што све мора да учи после удаје. Сироте девојке увек знаду више и боље радити него девојке из богатијих кућа. Девојке науче и знају готово све женске послове, сем кројења хаљина. Ово им је најтеже научити, и управо ретке су девојке и жене које

знају кројити себи хаљине, мушке кошуље, гаће итд. У једној кући или једној махали може се наћи само 1—2 жене које знају кројити мушке и женске хаљине. Оне не примају за свој посао никакву новчану награду, него је потребно само да се замоле, и оне онда раде тај посао бесплатно. На име плате дају им се по нешто јабука или ораха, и то је све.

Мушка деца до 7—8 године раде мање послове у кући исто као и женска; она обично забављају мању децу. После овога доба њихова је помоћ много већа: чувају јагњад, јарад, телад, свиње, или истерују с чобанином говеда, овце и козе на пашу до „подселнице“ (до испод села), и утерују у двориште Још од пете године отац учи мушко дете да јаше на магарцу и коњу, због тога свако мушко дете до 8 године већ уме вешто да јаше. Преко зиме, и то кад је сасвим ружно време, те се пољски послови не могу радити, мушка деца иду у школу, а женска, као што сам поменуо, у кућарицу на везење. Кад се време олепша, онда се скоро сасвим напусти школа и иде на посао. Родитељи тада обично кажу своме детету: „К'д е лошо време, иди у школу, грej се, седи у врућо, а к'д е време убаво, не мож' д' идеш у школу, имамо работу“. Мушка деца помажу родитељима у свима кућним и пољским пословима, док су женска од помоћи више у кућевним пословима. Мушка се деца рачунају у децу до 10 а женска до 15 године.

Свекрва и снаха („снава“). Снаха ради увек, нарочито за прве 2—3 године све послове са свекрвом и заовом, тј. ако има неудату заову. У неким кућама снаха и не ради кућевне послове, тј. не бива месарија за прве 2—3 године, а за то време замењује је свекрва, што, разуме се, од ње зависи. Понекад дође и до пребацивања и свађе између свекрве и снахе, нарочито кад снаха није донела онолико дарова, колико

је свекрва желела и надала се да ће донети. Ну то су ретки случајеви.

Кад се девојка из сиромашније куће уда у богатију кућу, онда се унапред зна, да она не може донети довољно хаљина и дарова, за то јој одмах, чим је доведена, праве нове хаљине и не пребацује јој се што се то мора за њу да ради. Све свекрве чувају снахе, али највише оне, које су доведене из богате куће. Кад младожења иде у печалбу, онда његова млада не може ни корака маћи без свекрве или девера. Они су јој тада прави тутори.

Кад свекрва има више снаха, онда она воли све подједнако, иначе ако једну воли више од друге, онда настаје завист и свађа између снаха и свекрве, или између самих снаха (јетрва). Отуда се најчешће поража и свађа између синова и мајке, те рђаво живе. Свекрва, која би доживела да види да јој се синови поделе, рачуна се за најнесрећнију жену; ну то се врло ретко дешава.

Роднина (родбина). За родбину се рачунају сви они, за које постоји предање да су род по оцу или мајци, па макар и не знали у ком су степену сродства. Довољно је нпр. да се прича: „Наши стари кажуешев дека од туј кућу, од туј малу, имала некоја баба Јовка, у нашу кућу, и од туј бабу Јовку се породила наша кућа“, па да се у томе види сродство са махалом из које је произашла баба Јовка! Суседи, па ма били и у двадесетом степену сродства, рачунају се за највећу „роднину“, и никад нико и не помишља да се може ту неко удати или оженити. Кумовско и деверско сродство је највеће сродство. Побратимство (стари сват) такође се рачуна за сродство. Пријатељско сродство слабо се поштује и цени.

Материна се родбина више поштује и цени од очеве. Родбина се познаје по томе, кад један другоме долазе

често у госте, и кад год се виде, распитују се о свој чељади и о кућевним пословима. Ако један другоме не долазе у госте, онда је знак да сродство хоће већ да престане, па зато кад се гдегод нађу и поздраве, прекоревају један другог што се не састају и хоће да забораве да су род, додајући обично: „Род рода не рани, ама тешко тому који га нема".

Кумство или *кумовство*. Кумовско сродство рачуна се за највеће сродство. Ако неко из једне куће крсти дете у другој кући, онда се сви укућани из ове две куће сматрају као кумови и тако се међу собом зову. Кумства има три врсте: старо, садање и ново кумство или „кумство у срећу".

Старо кумство зове се оно, које сада није у дејству а било је пре 10—20, 50 па и 100 год. Оваки се кумови зову и данас „куме" или „кумашине", а поштују се као и садањи кумови. И ако је ово кумство било у прошлости, и ако је оно у ствари престало, ипак се рачуна као да непрестано постоји. *Садање кумство* је оно, које је сада у дејству. Мушки се тада зову: „куме", а жене и девојке „кумке" или „кумице". *Ново кумство* постаје онда, кад некоме умиру деца, па хоће да промени кума. Тада узме новорођенче дете једна од жена из куће и понесе га путем ка цркви. Кога прво сретне, тај постаје кум, и то кумство се зове ново кумство. У овом случају, по народном предању, може да крсти само жена или девојка а друкчије веле, „да не бива" и „да е лошо."

Кум се у толикој мери поштује и цени, да његову клетву сматрају као нешто најстрашније на свету. Ако би неко хтео да промени кума, да остави једног а да узме другог, може то учинити само по дозволи и „благослову" кума кога је до тада имао. Ако нема благослова од кума, промена се не може извршити. Народ каже: „Ако кум прокуне, тешко на туј кућу". Кума

дочекују и часте боље него ма кога другога. Њега зову у госте о великим празницима: Божићу (други и трећи дан), Ускрсу, Богојављењу итд. Тада бива „све како кум рекне.“ Потомство у кумовској кући, па макар оно било и од двадесетог колена, поштује се као и сродство најближих сродника.

Побратимско сродство. Кад ко жени сина, онда узме двојицу младића из једне куће, који ће невесту, кад је доводе, придржавати на коњу, водити је на венчање, провести је кроз кућу да љуби руку гостима, укућанима итд. Та двојица се зову „девери.“ Девере бира младожења или његови родитељи. Прве ноћи по венчању не спава са невестом младожења, него девери, који сматрају невесту као рођену сестру и зову је „снава“, а невеста сматра девере као браћу и зове их: „братко“, њиховог оца: „татко“; а матер: „мајке“. Родитељи деверови и родитељи младожењини рачунају се у род и зову се *побратими*, а тако се зову и девер и младожења. Сродство се толико цени да је искључена свака брачна веза између ових двеју кућа, исто као и при крвном и кумовском сродству.

Наша махала Нинћићевићи у Кучевишту од 12 кућа има за девере још од пре 50—60 година кућу Бојка Црничиновића из истог села. При свем том што се ово сродство много поштује и цени, ипак његово раскидање није, по народном веровању, тако опасно као кумовско, јер се не боје деверске као кумовске клетве За раскидање деверства народ каже само: „срамота е.“

Старејко је такође побратим онима, којима кумује. Србину може постати побратим и Арнаутин, па и Турчин. То бива кад се неки Србин добро живи са каквим Арнаутином или Турчином. Они уговоре да буду побратими, тако зове један другога, помажу се и сматрају се за род. У овом случају нема деверства. То је „голо побратимство.“ Оно бива и између неких Срба.

И кумство се прави између Срба и Арнаута. Србин ошиша (стриже) први пут дете Арнаутину или Арнаутин Србину, и тако постаје кумство. Један другога зову „*кумбар*“ (кум), иду један другоме у госте, помажу се у раду и у опште рачунају се за велике пријатеље. Арнаутин је толико веран своме „кумбару“, да би у случају нужде и погинуо за њега. Чешће бива да Арнаутин буде кум Србину, а Србин Арнаутину врло ретко.

Посињење се такође сматра као крвно сродство, само је у селима Скопске Црне Горе до сада био редак случај да неко усини туђе дете. Мени је познат само један случај и он се десио овако: Неки Сава Недељковић из Бањана није имао ни сина ни ћерке, па је зато посинио неког Крсту Становића, једног младића од 18—20 год. Пошто му је преписао имање и дао тапије од имања, примио га је за сина, а он њега за оца и жену његову за мајку. Посињени се посваћа у селу са једним сељаком и због тога оде у свет, и тако остави помајку саму, јер му је поочим био већ умро. У Скопљу су посињења чешћа.

III. Живот са суседима.

Суседи (коњшије). Суседима се зову они сељаци, који живе близу један другога, али се за праве суседе рачунају сродници по крви, који чине један фис, и који обично живе у једној махали.

У селима Скопске Црне Горе суседи живе скоро увек лепо, и помажу један другог у домаћим и пољским радовима. Суседи живе лепо и онда, кад се њихова деца или жене посваћају, или кад се у опште не могу да трпе, а таквих случајева има увек доста.

Суседи се помажу при прављењу кућа, воденица, племњи и свих осталих грађевина; даље на свадби, зговору, приду, здравичаркама итд. Зими, кад су дуге

ноћи, долазе после вечере један код другога на разговор. Тада свирају у кавале, гајде, шупељке; певају песме, причају приче итд.

И жене то исто чине, само долазе једна код друге дању на разговор и прело.

Има таких суседа, који би један за другога погинули. Ово бива нарочито у случају, кад су суседи побратими.

Суседи се највише свађају око башта, буњишта и забела, а жене због свађе међу децом.

Кад се у једној кући роди дете, онда се то јавља најпре суседима. Кад се кршћава у једној кући дете, зову се прво суседи, и њима се даје ручак и дар.

Кад је у једној кући свадба, суседима се повери све у кући и они послужују госте. Онда су слободни као у својој кући.

Кад неко умре, суседи му копају гроб, они га носе на гроље би сахрањују. Једна од сусетки је тада месарија, па је то и сутра дан, после недељу дана (на седмици), после шест недеља, после пола године, па и на дањи, која се после годину дана даје.

Кад је у једној кући весеље и жалост, суседи су први, који тамо и без позива иду. Кад се суседи туђе и не долазе често један код другог, пребацују један другом говорећи: „Зашто се туђите и не доћате куде нас, браћа смо?“ — „На невиканога госта место му е зад врата“ одговара други у шали. Не само што се суседи узајамно помажу, него чине често позајмице у хлебу, соли, брашну, житу, воловима, коњима, алату итд. Све иде по мери, осим хлеба који се позајмљује без мере, а од прилике враћа.

Сусед никада не мисли узети девојку из суседства и обратно.

IV. Живот према добу узраста.

Момковање. Мало мушко дете зове се „детенце", а кад буде имало више од 3 а мање од 10 година, „дете". Од десете до 15 године зове се „момченце" или „бећарче", а после 15-те „бећар" или „момче". Кад се бећар жени, зове се „младожења", а кад свадба прође, онда се вели да је „човек", јер га и жена тако зове.

Само момковање познато је под именом „бећарлак", а девовање — „девојаштво".

Бећари имају своје нарочите бећарске хаљине, такозване *бећарско руво*, и своја бећарска друштва. Сваки човек жали за момковањем и каже: „А бећарлак, бећарлак, куде отиде! Пусти младос, куде си у с'н да ми се јавиш"? Кад бећар учини неку погрешку, онда старији људи кажу: „Сви-те смо били такви, бећари како бећари, па шо ће и' праимо, к'д и мије смо биле у тој време такви". Бећари воде врло много рачуна о поштењу и чистоти својој пре женидбе; јер се по венчању тражи не само девојаштво него и „бећарлак," тј. морају бити невини и девојка и момак. Нема примера да бећар живи у недопуштеним односима са туђом женом, а са девојком може да буде, ну то је врло редак случај у селима Скопске Црне Горе, и то Бањанима и Чучеру.

За кога се момка чује овакав глас, он отиде за $^1/_2$ — 1 годину негде у службу, само да избегне прекоре родитеља и оговарање у селу[1]).

Сакање или *ашиковање.* Сви бећари у селу имају своје „саканице" или „посестриме", тј. девојке које воле. Исто тако све девојке имају своје „саканике" или „побратиме". У свима селима Скопске Црне Горе служе се чесменском водом, коју пред вече доносе девојке

[1]) Ретки су случајеви педерастије и скотоложтва, јер на то родитељи врло строго мотре.

и невесте. Ту дођу и бећари, и док девојке пуне судове водом, бећари им певају љубавне песме, и свирају у гајде и шупељке. Као најобичнија песма, коју тада певају, јесте ова.

Заросила ситна роса, даде,[1])
Неје роса заросила,
Тик су слузе девојачке;
Несу слузе девојачке,
Тик су слузе а бећарске.
Момче плаче за девојче,
Шо се јоно успонело,
Нејће момче и да сака.
Бећар збори на девојче:
„Стој девојче, почекај ме,
Мије да се посакамо",

Девојке из суседства, тако зване „стројнице" (проводаџике), посредују између својих суседа момака и девојака у селу за боље познанство и почетак „сакања". Кад „стројница" добије пристанак од девојке и бећара за сакање, онда она пође са момком на воду и, кад сретне девојку, коју ће момак сакати (волети), заустави је и остави момка да са њом на само разговара. Момак говори девојци о љубави и о томе како ће је узети за жену. Разговор траје обично 15 до 30 минута, а свршује се тиме, што „саканик" ижљуби девојку и мало је уштине. Док девојка разговара са момком, стројница и њене остале другарице измакну се мало од њих, да не би чуле разговор, и очекују свршетак. Овако бећари проводе „бећарлак" највише зими, а у лето само о празницима и онда кад раде манастирско имање и кад су у „аргатима". Празником, када се аргати враћају са црквених или манастирских радова, сваки бећар застане на путу и пробави по не-

[1]) Ова реч понавља се после сваког стиха.

колико минута са својом саканицом, говорећи јој о љубави. Тада бећари певају својим девојкама ову песму:

Девојче т'нко, високо, аман, аман[1])
Не одај ситно пред мене,
Не дизај м'гле правови,
Ем не ми дизај јадови,
Малко ли ми су моји-те,
Куде да ги туру твоји-те? —
Тури ги десна пазука,
Слегни ти доле на пазар,
Ем купи дзевгар волови,
Изори рамни дворови,
Посеј ги моји јадови.
Да видиш шо ќе изникне.
Ако ти никне босиљак,
Боса ќе идеш по мене;
Ако ти никне страторче,
Страсан ќе идеш по мене.

Бећари се виђају и упознају са девојкама из другога села на црквеним и манастирским саборима, и то преко својих сродника или сродница. Девојке опет преко својих сродница шаљу бећарима жите цвећа, а бећари њима симите, прстење, огледала итд. Ако су момак и девојка из истог села, онда предају именоване поклоне једно другом непосредно. Момак и девојка који се сакају, мисле и да се узму, а то верују сви који то знају.

Кад се бећар и девојка дуго (3—4 г.) „сакав" (воле), онда се обично и узимају. Ако девојчини родитељи не допуштају својој ћерци да пође за свога саканика, онда она кријући од својих родитеља дадне своме саканику кошуљу, „утајку" или „з'бан". Кад за ово њени родитељи дознаду, одлучују се коначно хоће ли је дати „с'с убаво" или не. Ако је даду лепим, девојка чека

[1]) У певању понавља се сваки стих умећући у среди „аман аман".

свадбу; ако се пак не одлуче на то, онда она и без родитељског допуштења отиде једне вечери са чесме за момка, кога је „сакала“. У овом случају свадба бива „с'с бегање“, а девојка се зове „бегаљка“.

Кад бећар почне носити „в'стан од купеначко платно, срман елек и колун“, знак је да хоће да се жени. Тада и његова „саканица“ гледа да што пре, ако није до онда имала, начини „срману утајку и шикове на глави“. Онда девојке певају својим побратимима:

Види га, мајке, гледај га,
Шо му приличи пискуљче (китка),
Како на мене коцељче (плетеница).
Види га, мајке, гледај га,
Како му приличи весче-но,
Како на мене ремењче.
Види га, мајке, гледај га,
Како му приличи елече,
Како на мене з'банче.
Види му, мајке, кенерче,
Како му приличи кенарче,
Како на мене колунче.
Види га, мајке, гледај га,
Како му приличи в'станче,
Како на мене кошуљче.
Види га, мајке, гледај га,
Како му приличив чорапе,
Како на мене чорапе.

Кад родитељи воле ону девојку, коју њихов син „сака“, онда шаљу тој девојци преко стројнице јабуке, симите, печења итд., а тако исто кад родитељи девојчини воле онога момка кога воли њихова ћерка, шаљу то исто момку. Ако су обе стране задовољне што се воле њихова деца, онда је деци слободно да се састају и разговарају свако вече код чесме. Ако ли пак једна страна не одобрава ту љубав, она прави сметње тим састанцима, подговарајући дечурлију да се баца ка-

мењем на момка и девојку, кад се састану на љубавни разговор.

Бећари показују, обично, више љубави према девојкама које сакају, него девојке према њима. Кад бећар воли једну девојку, узме јој најпре китy цвећа с главе или с појаса, а она од њега тражи прстење, огледало, симите итд. Док се момак и девојка сакају (изјављују љубав), дотле друге девојке, њене другарице, мало даље од њих стоје и певају:

Мито, ќеро Мито,
Прескочи, ќеро, реку.
Китка ти падна,
Овчар гу најде.
Мито, ќеро Мито,
Иди сакај му гу. —
Мајке, мори мајке,
Сам му гу сакала,
Китку не ми дава,
Мене ме он сака. —
Мито, ќеро Мито,
Ветај му ништо[1]). —
Мајке, стара мајке,
Сам му ја ветала,
Рало, ле, чорапе.
Чорапе он нејће,
Мене ме он сака. —
Мито, ќеро Мито,
Ветај му ништо. —
Мајке, стара мајке.
Сам му ја ветала,
Рало, ле, дизге.
Дизге ги нејће,
Мене ме он сака. —
Мито, ќеро Мито,
Мајка не те дава,

[1]) То јест: обећај му нешто.

Дека кућу нема,
Кућа чардаклија,
Соба, ле, варосана.

Кад се момак и девојка воле, зна се у целоме селу, а знају и сви њихови сродници. Онда се за момка и девојку говори час лепо, час ружно

Ако бећар остави своју саканицу (драгану), њој се подсмевају деца говорећи: „кирамиче студено", тј. за саканика ће имати цреп, којим се куће покривају. Овако се подсмевају и бећару, кад га девојка остави. Никада неће напуштена страна признати за себе, да је „остаена", него ће увек казати да је она другу страну напустила.

Кад бећар напусти своју саканицу, девојка се постара да што пре нађе другога саканика, а тако исто и бећар. Бећар не дира никада саканицу другога бећара, али хоће да с њом љубазно разговара, и то нико не осуђује. Неке девојке, које су верне и много залубљене у своје побратиме неће чак ни да говоре с другим бећарима на сабору или чесми. Бећари међутим говоре љубазно са свима девојкама са којима нису род.

За „стројничлак" (проводацијање) добивају стројнице од бећара у име награде прстење, симита итд. Ну обичније је да девојке шаљу стројницу бећарима, него бећари девојкама. Стројница никада неће казати да је послата да буде стројница, него ће увек тврдити да она то чини од своје воље, јер налази да је то прилика.

Кад се бећар ожени другом девојком, а саканицу остави, онда је за њега хвала и понос, а за девојку срамота, те јој се деца подсмевају и кажу да „не ваља" и да је „баба". То исто бива и са момком кога девојка напусти, и деца га зову „дедо" или „чичо".

Обично су девојке старије од момака 5—6 год., па се ипак узимају.

Девојаштво (девовање). Девојке желе да се удаду за лепога и краснога момка, па макар био и сиромах, али највише воле за учитеља, поповог или кметовог сина, и у опште за синове сеоских старешина.

Сиромашније девојке удају се раније од богатијих, јер немају да праве и купују хаљина. Богатије се удају обично после 17—18 године, а често и после 25.

Девојаштво почиње од онда, кад девојка почне носити кошуљу „прекоребрњајку", пре тога зове се „девојче". Кад девојче почне да се сака, онда веле да је „девојче големо", и да треба већ да прави кошуље за удају, „срману утајку и шикове". Исто тако кад девојка има доста навезених кошуља и лепо се почне носити, знак је да је за удају. Даље, кад почне носити срману утајку или на глави „везене" или „свилене крпе", и кад се чује да везе кошуљу „крстови", знак је такође да је за удају.

Девојке спремају саме своје хаљине, сем џубета, зубуна и доламе, коју такође понеке умеју сашити. Преко зиме везу кошуље у кућарици, а преко лета обично плету чарапе за себе и за дар. Родитељи воле и строго пазе на девојке, нарочито мајка, која сву бригу и пажњу на њих обраћа. Оцеви пак више воле синове, јер ће их они хранити у старости а за девојку веле „туђа кућа".

Девојке много воде рачуна о своме образу. Врло је редак случај да девојка живи с момком. За коју се девојку пронесе такав глас, она од срамоте не сме отићи на чесму за воду, ни на сабор, ни у коло, јер се на њу виче *како на мечку:* сви у њу гледе, мере је и подсмевају јој се. Кад родитељи, који чувају поштење своје кћери као своје очи, чују рђав глас за своју кћер, вичу на њу, грде је, бију и говоре: „Бегај, м'кни се, ђавол да те однесе; куде очи, тамо ноге; нигде траг да ти не чуемо," па једна девојка гледа да се уда макар за нај-

горег сиромаха. До пре неколико година није било случаја да девојка остане трудна. Пре 6 година десила су се први пут два случаја: један у Кучевишту а други у Бањанима, и то оба, како се тврди, са момцима, од којих је један био учитељ, а други „нехришћанин“.

Девојка, која роди, зове се „копиљка“, а рођено дете „копиљче“ или „копиље“, које се удави и закопа на неком месту у шуми. Копиљка се удаје за најгорег човека у селу, и то удовца. Њен је живот „кучински“ (пасји), јер је сваки избегава, пљује и презире. Да поменем и ово: кад пада велики град или киша, народ вели да на оном месту, где пада град или киша, има закопано копиље, и да град и киша неће престати, док се копиље не ископа, или га не однесе вода И онда се нагађа која се девојка окопилила, кад је копиље закопала итд.

Кад „девојче“ почне да везе себи кошуљу „провезичарче“ и „порубајче“, каже се да је постала „девојка“. Она облачи те кошуље први пут на Ускрс.

До другог Ускрса навезе „прекоребрњајку“ кошуљу, „утајку с'с ширити“ и „везено крпче“. За трећи Ускрс навезе „по један пут“ и „праену утајку на прти и с'с ширити“. За четврти се Ускрс навезу „кола“ или „колишњаци“ и „срмана утајка“ и „тако везено крпче низ раменице“. За пети Ускрс навезе „мешано кошуљу“, „срману утајку“, „шамије“ и „утајке“. За шести Ускрс морају бити готове „китке“, „срмана утајка“, „шикови“, „шамије“, „срмане чарапе“ и „прекривач“.

И „самци“ се могу носити само не „крстови“, јер њих облаче први пут на венчање. Кад се чује да је нека девојка почела да везе „крстове“, онда веле да је „прешла“, јер се „крстови“ везу обично онда, кад се девојка „заговори“ (испроси).

У недељне и друге празничне дане девојка облачи прекоребрњајку и порубајку кошуљу, лепу „крпу“ итд.

Које хаљине носи једне године у празничне дане, облачи их друге године у радне дане.

Кад девојка обуче колишњаке, срману утајку, колун, шикове итд., веле да је „голема девојка“; а кад почне носити и „китке кошуљу“, онда је већ „стара девојка“. У најлепше девојачко одело спада срмана утајка, код које је и попрсје срмом извезено. Кад девојка поред ове утајке обуче срмом извезене чарапе и опанке или кондуре, онда је најбоље обучена. Тада се сваки окреће за девојком, распитује чија је, а убрзо затим почињу се јављати и наводаџије. Ако ова девојка има саканика, чији родитељи желе да им буде снаха, они се спремају да је просе, да је не би ко други испросио, што би било и за њега и за њих срамота.

Ако пак момак обуче *в'стан*, *срман елек* и *колун*, а његова саканица не буде имала *срману утајку*, онда се она брине да је момак не остави и другу испроси, па је онда срамота за њу и њене родитеље.

О великим празницима, нарочито о црквеним и манастирским саборима, девојке се умивају сапуном, облаче се што могу лепше, постану озбиљне, мирне и стидљиве, само да би се коме допале, или како се то код нас каже, да би их неко „бегендисао“ и послао стројника или стројницу да их проси. Кад се једне јесени не испроси, она чека „меснице“ (време од Божића до Белих Поклада); ако и онда не буде испрошена, она се још боље спреми за Ускрс, па ако ни тада не буде боље среће, њена једина нада остаје идућа јесен.

Кад је девојка сиромашна па нема лепих хаљина, она се не стиди да обуче за сабор туђе хаљине, зато се тада никако не може по оделу познати која је сиромашна а која богата девојка, јер су све једнако обучене. Сироте девојке добивају одело на зајам најчешће од невеста, код којих су биле „здравичарке“ или „првичарке“. Ово позајмљивање одела обична је ствар у селу,

и нико се не чуди кад види на некој девојци туђе одело од главе до пете. Одело се позајмљује највише за један дан, а најчешће за једно после подне, док сабор траје. Код момака није тако. Код њих се по оделула ко распознаје богат од сиромаха, јер они не позајмљују одело од другога за саборе. Сиромашни момци купују од богатијих срман јелек, колун и в'стан, пошто се ови ожене, јер тада слабо носе момачке хаљине.

Која девојка нема довољно везених кошуља, бар 8—10, не сме ни помислити да се удаје, сем ако је сироче, па мора поћи за каквог удовца и наследити од његове прве жене кошуља и других хаљина, као: з'бана, долама, крпа, чарапа, утајака итд.

Богатија девојка понесе, кад се удаје, 20—25 везених кошуља, 3-4 з'бана, 2—3 доламе, 5—10 утајака, неколико „крпа", неколико пари чарапа итд., од свега одела по неколико комада.

Сиромашније девојке надниче преко лета код богатијих људи, па зарађени новац задрже за себе, те праве одело и спремају дарове. Има девојака које искључиво на овај начин спреме за удају све што им треба.

Девојке радо посећују цркву, а тако исто и бећари. Највише иду на Цвети, и онда се причешћују, само не иду на исповест као и бећари. Кад хоће да иду у цркву, договоре се све девојке из суседства, поране и обуку се у празнично одело, па онда иду са једном женом из куће ма које од тих девојака.

Биће, држим, од важности, да саопштим још нешто, што стоји у вези са девовањем и животом девојачким. Тако, да би девојке сазнале за којег ће се бећара удати, оне узму уочи Ђурђев-дана три чешња белог лука, па два од њих крсте мушким именима, а треће назову „Незнани". У вече, кад се смркне, засаде сва три чешња у башти, па сутра-дан гледају које је изникло.

Девојаштво (девовање). Девојке желе да се удаду за лепога и краснога момка, па макар био и сиромах, али највише воле за учитеља, поповог или кметовог сина, и у опште за синове сеоских старешина.

Сиромашније девојке удају се раније од богатијих, јер немају да праве и купују хаљина. Богатије се удају обично после 17—18 године, а често и после 25.

Девојаштво почиње од онда, кад девојка почне носити кошуљу „прекоребрњајку", пре тога зове се „девојче". Кад девојче почне да се сака, онда веле да је „девојче големо", и да треба већ да прави кошуље за удају, „срману утајку и шикове". Исто тако кад девојка има доста навезених кошуља и лепо се почне носити, знак је да је за удају. Даље, кад почне носити срману утајку или на глави „везене" или „свилене крпе", и кад се чује да везе кошуљу „крстови", знак је такође да је за удају.

Девојке спремају саме своје хаљине, сем џубета, зубуна и доламе, коју такође понеке умеју сашити. Преко зиме везу кошуље у кућарици, а преко лета обично плету чарапе за себе и за дар. Родитељи воле и строго пазе на девојке, нарочито мајка, која сву бригу и пажњу на њих обраћа. Оцеви пак више воле синове, јер ће их они хранити у старости а за девојку веле „туђа кућа".

Девојке много воде рачуна о своме образу. Врло је редак случај да девојка живи с момком. За коју се девојку пронесе такав глас, она од срамоте не сме отићи на чесму за воду, ни на сабор, ни у коло, јер се на њу виче *како на мечку:* сви у њу гледе, мере је и подсмевају јој се. Кад родитељи, који чувају поштење своје кћери као своје очи, чују рђав глас за своју кћер, вичу на њу, грде је, бију и говоре: „Бегај, м'кни се, ђавол да те однесе; куде очи, тамо ноге; нигде траг да ти не чуемо," па једна девојка гледа да се уда макар за нај-

Кад девојка ради неки посао, који није за одлагање, па јој се дрема, или је мрзи да ради, она иде на реку и прелази је три пута узастопце. После овога, ако јој се дремало, раздремаће се, или ако јој се није радило, добиће вољу да ради.

Невеста (млада, снаша) У кући од све чељади најбоље живи невеста. Не познавајући невесту и њену нарав, сва се чељад у кући стиде, да јој ма шта заповеде. У опште у почетку за месец два дана, за које се време невеста облачи у најбоље одело, цео рад њен у кући састоји се у томе, што ће некоме додати воде, столицу или највише донети коју тестију воде са чесме. Ако је невеста доведена у почетку лета, онда ради одмах све послове са укућанима на пољу; а ако је доведена у јесен или у почетку зиме, она се целе зиме одмара и брине како ће се што лепше „променити“ (обући). Највеће њено уживање састоји се управо у ношењу лепог одела и беспосличењу. Сви укућани, а нарочито свекар и свекрва, пажљиви су и љубазни према њој. Кад долазе из Скопља или неког другог места, увек јој донесу као и деци колача, печења, или друго што за јело. Ова пажња указује јој се за пола до једну годину дана, док се у кућу не доведе друга млада. Ако је у задрузи, не бива месарија за 1—2 године, а код самца бива и после по године. Невеста доноси увек воду за пиће, а дружи се са девојкама и млађим женама. Мужа избегава, јер је „срамота“ да са њим разговара пред другима.

У оделу се невеста ништа не разликује од девојака, осим што девојке друкчије убрађују главу крпама; невеста се убрађује као и све жене. Девојке се „забрађуев“ (убрађују), а жене и невесте „прекривав“ (прекривају). „Забрађуење“ је друкчије од „прекривања“. Кад се девојка „забради“, један крај од „крпе“ виси јој низ једно раме, а други се меће преко главе; а кад

се жена „прекрива“ средина крпе дође на главу, а крајеви њени висе низ леђа један поврх другога, али тако, да је један краћи а други дужи. Даље, код девојака је крпа на челу „од едно“ тј. од једноставног платна, а код жена „од две“, тј. крпа је превијена и од два платна изгледа. Напослетку невеста може да носи доламу или з'бан (зубун), а девојка само „з'бан“.

Жена. Живот жена одликује се још и тиме што оне у опште немају ону слободу у кретању, коју имају људи. Људи иду куд год хоће, а жене саме не иду нигде ван села. Шта више ни старе жене не иду ван села, док не поведу са собом бар једно мушко дете из куће или суседства. Невеста међутим за 2—3 године не сме сама ни до воде, па чак ни до баште, отићи. Жена је много подчињена мужу и свекрви. Ако жели што купити или где отићи, мора узети допуштење од свога мужа или своје свекрве. Свекрва је увек старија и мора се пре послушати него муж. Тако кад муж допусти жени да иде у госте или варош, а свекрва јој то не допушта, онда не може ни ићи. Кад пак свекрва или свекар зажеле ићи са снахом у госте, они не питају њеног мужа, свога сина, него му само јаве, ако је код куће; а ако није код куће, она иде, а њега, кад дође, известе да му је жена у гостима. Зато народ каже: „Блазе сину, кој е муж“.

Жене се мало цене, као и девојке. Тако, жени се никад не верује, да се уморила од рада. Кад муж и жена иду гдегод заједно, муж увек јаше коња, а жена иде пешице пред њим. Кад обоје иду пешице, а имају мало дете, онда га скоро увек носи жена, а ретко је муж одмени.

При јелу људи увек почињу пре да једу и више „мрвица“ (комада мрса) из тањира. За јело се готови оно што људи хоће, а жена једе што јој се да, за то се и каже: „Жене су како стока, како ке рекне муж, тако работа; што ке е дадев, тој ке еде“. Жена нема право

саветовања о кућевним стварима. Она може говорити само о стварима свога мужа и деце. И девојка у кући старија је од жене. При јелу седа пре ње, пре почиње јести, и слободније говори. Исто тако и на раду је она одмах до људи. Она се рачуна за старију од свих жена у кући. Тако је сматрају и то јој признају сви укућани. Чак и кад се уда, па дође у госте, заповеда женама као и пре, док није била удата.

Удовице. Удовице, које имају деце, удавале су се пре, а сад се ретко удају, већ остају да живе у мужевљој кући и на његовом имању. Кад је пак удовица млада а нема деце, удаје се обично у трећој или четвртој години после мужевље смрти.

Кад укућани желе да се удовица не удаје, онда је једна од старијих жена, пре сахране њеног мужа, измери концем, па га завеже на три места, тј. направи на њему три „врзла“ и у себи проговори: „К'д ће се одврже овај конац, т'д срце да ти се одврже за удавање“, и конац сакрије, да га не би удовица нашла и одвезала. Место да мере удовицу, неки раде ово: Кад јој умре муж, једна од старијих жена узме тајно катанац од сандука у коме стоје удовичине хаљине, закључа га, па га метне на такво место, где ће га удовица морати три пута да прескочи. Кад га закључава, жена говори: „К'д ће се откључи овај катанац сам, т'д срце да ти се откључи за удавање“.

По смрти мужевљој удовица наслеђује осмину његовог имања,а остало наслеђују његова деца.

Кад се удовица уда, има права да узме своје хаљине, а све друго остаје деци. Хоће ли се пак удати, зависи једино од њене воље. Укућани воле да се не уда, јер имају једног бесплатног радника више.

Догађа се, али врло ретко, да удовица, кад се уда, тражи да јој задруга плати за оно време, док је као удовица радила у кући.

Исто је тако реткост, да неки домазет који је био у удовичиној кући, па га удовица после неког времена отерала, тражи да му она плати за оно време, док је у њеној кући био.

Кад се удовица уда, води децу са собом, ако су млађа од 5 година; а кад одрасту, враћа их у очеву кућу. Ако су деца за време удаје удовичине старија од 5—6 година, остају у кући, где су се и родила.

Ако мужу, који нема деце, умре жена, онда њене хаљине остају њему. Њени родитељи немају никаква права на њих. Удовци се жене, чак и кад имају 50 година, нарочито ако имају ситне деце. Они не чекају по 3—4 године као удовице, него се жене, чим прође 40 дана, само ако им испадне прилика, премда се удовци теже ожене, него што се удовице могу удати. Муж већ ређе посећује сборе, а на чесму *срамота* је и да дође.

Старци. После педесете године сваког човека сматрају за *старог*, а кад му побели брада и коса, зову га „старац“ или „деда“. Старци се држе строго старих обичаја и носе „старинско“ одело. Они пазе у кући на ред при јелу, послу и раду, пазе да јела не кипе, да деца не падну у ватру, да се не свађају и не бију. Истерују свиње, телад и коње (ергелу) на пашу, лети пазе да ко не краде воће, а често помажу пастирима на *бачилу*, *трлу* и *појати*.

Старце поштују врло много код нас. Кад старац гдегод дође или некуда прође, сви устају и називљу му Бога, а деца га љубе у руку. За столом увек у горњем крају седи, он благосиља ручак, први почиње јести, пити или мезетисати, што у друштву рекне, то се не порекне. У сеоским стварима, кад се нпр. говори о порези, о учитељу, попу, кмету итд. буде онако, како реше старци. Ако се неко од млађих усуди да проговори више од стараца, онда га грде, пљују и исмевају. На

млађи свет гледају старци рђавим очима и кажу да је „расипан“, „лош“.

Старци желе да што пре́ умру, да не гледају овај нови покварени свет: „Господе, побрго и мене узни ме“, кажу, кад умре који од стараца.

Старице. Жене много брже старе од мушких, тим више, ако сахране много деце. „Бабе“ или „старке“ носе обично кошуљу „конопњицу“ са малим везом. Бабе помажу месарији, преду, спремају и крпе хаљине својој деци, макар и ожењени били, али се највише брину за својега старца. Оне се брину и за своју унучад, нарочито кад су болесна. Оне их чувају, бају им и трљају их.

Док старци могу радити ван куће, они су домаћини; али кад не могну ништа ван куће радити, престају бити и домаћини. Тада обично престају и бабе бити домаћице, изузимајући случаја, ако домаћинство пређе на њиховог сина.

Старци и бабе седе увек с гостима, кад ових има. Кад млађи добро чувају „старе“, они се хвале свакоме с ким дођу до разговора. Ако их пак млађи не чувају добро, они се жале, али само својим пријатељима, а пред другима људма и у овом случају хвале се.

V. Живот према занимању и имању.

Пастири. Кад у задрузи има више чељади, онда се за сваку врсту домаћих животиња (стоке) одређује нарочито чељаде да се о њој стара. Деца обично чувају свиње и зову се „свињарчићи“. За козаре и овчаре узимљу се обично *бећари* и *старци*. Коњари су обично кућни домаћини, јер они на коњима и магарцима терају на продају дрва, брашно, жито, вино итд., иначе су коњари људи средњег доба. Живину храни и надгледа месарија или једна од старијих жена.

Пастир иде цео дан за стоком и тера је тамо, где мисли да има највише и најбоље хране. Док стока пасе, он свира у „шупељку, гајде или кавале". Кад стока „пладнује" (пландује), он прави шупељке, штапове, куделье", „повесмарке" и друге различне ствари. Лепше штапове пастири дају на поклон поповима. Ови се штапови зову „патарице", а њен повијени део зове се „патарошка".

Пастир мами козе са речима: цап, цап, цап, цапр, е-ја, е-ја, о-је, о-је, цапр, цапррр; а овце: бе, бе, о-је, о-је, е-ја, е-ја.

Пастири су обучени као и остали људи, само имају увек старе хаљине, и носе *дренов* или *дубов* велики „стап", који други нико не носи, и који се зове овчарски, воловарски, козарски, говедарски, свињарски итд. стап. Воловарски се стап зове и „остан", кад је велики, а „осниче" кад је мали. Он се разликује од осталих по томе, што на једном крају има „копраљу" (оштро сечиво од гвожђа) а на другом „б'д".

Поред обичног одела сваки пастир носи велики гуњ, који се зове: „овчарска, козарска или говедарска гуња".

Пастири носе собом хлеб у торби, „тарчугу" или „јанцику" за цео дан. Торба и јанцик имају исти изглед, само је торба од козине, вуне или конопље, а јанцик и тарчуг су од уштављене козије или овчије коже. Јанцике и тарчуге израђују сами пастири, а торба од козине купује се у Скопљу. Торбе од вуне или конопље израђују саме жене у селу.

Пастири добивају преко дана за храну само хлеб, лук, паприку и соли, а у вече једу оно, што се готови за целу задругу. Тако бива кад пастир у вече долази кући, као што ради свињар, воловар и коњар; а кад је пастир овчар или козар, те се находи на трлу (ба-

млађи свет гледају старци рђавим очима и кажу да је „расипан“, „лош“.

Старци желе да што пре́ умру, да не гледају овај нови покварени свет: „Господе, побрго и мене узни ме“, кажу, кад умре који од стараца.

Старице. Жене много брже старе од мушких, тим више, ако сахране много деце. „Бабе“ или „старке“ носе обично кошуљу „конопњицу“ са малим везом. Бабе помажу месарији, преду, спремају и крпе хаљине својој деци, макар и ожењени били, али се највише брину за својега старца. Оне се брину и за своју унучад, нарочито кад су болесна. Оне их чувају, бају им и трљају их.

Док старци могу радити ван куће, они су домаћини; али кад не могну ништа ван куће радити, престају бити и домаћини. Тада обично престају и бабе бити домаћице, изузимајући случаја, ако домаћинство пређе на њиховог сина.

Старци и бабе седе увек с гостима, кад ових има. Кад млађи добро чувају „старе“, они се хвале свакоме с ким дођу до разговора. Ако их пак млађи не чувају добро, они се жале, али само својим пријатељима, а пред другима људма и у овом случају хвале се.

V. Живот према занимању и имању.

Пастири. Кад у задрузи има више чељади, онда се за сваку врсту домаћих животиња (стоке) одређује нарочито чељаде да се о њој стара. Деца обично чувају свиње и зову се „свињарчићи“. За козаре и овчаре узимљу се обично *бећари* и *старци*. Коњари су обично кућни домаћини, јер они на коњима и магарцима терају на продају дрва, брашно, жито, вино итд., иначе су коњари људи средњег доба. Живину храни и надгледа месарија или једна од старијих жена.

Пастир иде цео дан за стоком и тера је тамо, где мисли да има највише и најбоље хране. Док стока пасе, он свира у „шупељку, гајде или кавале". Кад стока „пладнује" (пландује), он прави шупељке, штапове, кудеље", „повесмарке" и друге различне ствари. Лепше штапове пастири дају на поклон поповима. Ови се штапови зову „патарице", а њен повијени део зове се „патарошка".

Пастир мами козе са речима: цап, цап, цап, цапр, е-ја, е-ја, о-је, о-је, цапр, цапррр; а овце: бе, бе, о-је, о-је, е-ја, е-ја.

Пастири су обучени као и остали људи, само имају увек старе хаљине, и носе *дренов* или *дубов* велики „стап", који други нико не носи, и који се зове овчарски, воловарски, козарски, говедарски, свињарски итд. стап. Воловарски се стап зове и „остан", кад је велики, а „осниче" кад је мали. Он се разликује од осталих по томе, што на једном крају има „копраљу" (оштро сечиво од гвожђа) а на другом „б'д".

Поред обичног одела сваки пастир носи велики *гуњ*, који се зове: „овчарска, козарска или говедарска гуња".

Пастири носе собом хлеб у торби, „тарчугу" или „јанцику" за цео дан. Торба и јанцик имају исти изглед, само је торба од козине, вуне или конопље, а јанцик и тарчуг су од уштављене козије или овчије коже. Јанцике и тарчуге израђују сами пастири, а торба од козине купује се у Скопљу. Торбе од вуне или конопље израђују саме жене у селу.

Пастири добивају преко дана за храну само хлеб, лук, паприку и соли, а у вече једу оно, што се готови за целу задругу. Тако бива кад пастир у вече долази кући, као што ради свињар, воловар и коњар; а кад је пастир овчар или козар, те се находи на трлу (ба-

чилу), онда му храну доноси сваке вечери од куће један од пастира.

У торби поред лука и соли има по мало, кад је мрсак, сира, урде или сувог меса (пршуте). Суво месо пеку обично на пландишту и ту ручавају.

У пролеће и лето козари и овчари на пландишту помузу 2—3 овце или козе и од тога млека кувају у њупу „попару". Пастири код оваца и коза спавају у кућарици око огњишта на земљи, на којој је прострто мало сламе или сена. Они долазе кући редом, један пут недељно да се преобуку. Месечно или два пута у месецу пастири дају стоци со и трице (мекиње), да је крме. Кад је маме на солило, вичу јој: типр, ципр, цапру итд.

Кад пастири имају меса, пеку га увек на ражњу, а никада на жару. Кад им је хлеб и тврд и бајат, праве од њега попару; а кад је хладан или непечен, секу га на ситне комаде и греју на жару. Још пеку кукурузе, тако зване „класје, а бундеве кувају с млеком. Кад има гљива, пеку их те једу, или их шаљу кући, да им жене од њих зготове јело. Пужеве и ракове пеку такође, или и њих шаљу кући да им се зготови јело. Зечеве радо лове и пеку их на ражњу.

Кад су по селима сабори, као другог и трећег дана Божића и Ускрса, онда пастири долазе у село, те иду на саборе, а старци иду на трло те чувају стоку. Пастири ретко иду у цркву, највише 1—2 пута у години, кад се причешћују, него више долазе после подне, само да буду на сабору.

Пастири се некад слажу, а некад свађају између себе. Свађе се дешавају највише између пастира из различних села, и то због тога, што једни или други пуштају стоку у пашњаке и шуме другога села, на које немају права. Свађе избијају понекад и између пастира истога села, опет због паше, јер сваки пастир има „трло"

Пастир иде цео дан за стоком и тера је тамо, где мисли да има највише и најбоље хране. Док стока пасе, он свира у „шупељку, гајде или кавале". Кад стока „пладнује" (пландује), он прави шупељке, штапове, куделье", „повесмарке" и друге различне ствари. Лепше штапове пастири дају на поклон поповима. Ови се штапови зову „патарице", а њен повијени део зове се „патарошка".

Пастир мами козе са речима: цап, цап, цап, цапр, е-ја, е-ја, о-је, о-је, цапр, цапррр; а овце: бе, бе, о-је, о-је, е-ја, е-ја.

Пастири су обучени као и остали људи, само имају увек старе хаљине, и носе *дренов* или *дубов* велики „стап", који други нико не носи, и који се зове овчарски, воловарски, козарски, говедарски, свињарски итд. стап. Воловарски се стап зове и „остан", кад је велики, а „осниче" кад је мали. Он се разликује од осталих по томе, што на једном крају има „копраљу" (оштро сечиво од гвожђа) а на другом „б'д".

Поред обичног одела сваки пастир носи велики *гуњ*, који се зове: „овчарска, козарска или говедарска гуња".

Пастири носе собом хлеб у торби, „тарчугу" или „јанцику" за цео дан. Торба и јанцик имају исти изглед, само је торба од козине, вуне или конопље, а јанцик и тарчуг су од уштављене козије или овчије коже. Јанцике и тарчуге израђују сами пастири, а торба од козине купује се у Скопљу. Торбе од вуне или конопље израђују саме жене у селу.

Пастири добивају преко дана за храну само хлеб, лук, паприку и соли, а у вече једу оно, што се готови за целу задругу. Тако бива кад пастир у вече долази кући, као што ради свињар, воловар и коњар; а кад је пастир овчар или козар, те се находи на трлу (ба-

чивиће, гредеље, јармове, оске (осовине) итд., које зову једним општим именом „дељанке.“

„Бинери“ су дугачки 2—3 метра, а широки 10—15 см. Диреци су дугачки 2—3 метра, а широки 15—20 см. Чатме су дугачке 3—4 мет., а широке 10—15 см. „Черчивићи“ су дугачки $1^1/_2$—2 м., широке 20—25 см. а дебели 4—5 см. и служе у место дасака за патос и врата. Гредељи су дугачки 3—$3^1/_2$ м., а дебели 15—20 см. и употребљавају се као саставни део мртвих кола (волујске двоколице) Јармови су саставни део мртвих кола као и оске. Штице су дугачке $1^1/_2$—2 м., широке 20—30 см., а дебеле 2—3 см. Оне се употребљавају за кућне кровове.

Дељачи иду рано у јутро у планину с коњима и магарцима, надељају преко дана што им треба, па се у вече враћају кући. Тако дељају сваки дан, а у недељу и у пазарни дан (уторак) отерају на колима у Скопље те продаду и купе за кућу што им треба. Дељачи живе најтеже од свих људи у селу, јер морају бити на ногама пре зоре, а долазе из планине доцкан у вече, јер је удаљена од села 3—4 сахата. Преко дана једу само сув хлеб, па су ипак здрави људи. Шуму секу немилице. За једно рало одсече дељач обично једну велику букву, која док падне на земљу, обори још 3—4 друге поред себе.

У сваком селу има 3—4 човека, који се занимају прављењем кола и зову се „колари“. Колари праве само „ткала“ (точкове), а остало праве сељаци сами, сваки за себе и за своју употребу.

„Раларством“ се занимају само 3—4 куће у Кучевишту и Љубанцу. Они продају своја рала (ралице) на пазару Блаћанима и беговима, који немају планине да одсеку и сами начине. Остали сељани Скопске Црне Горе праве сами, сваки за себе, ралице. Ралари се занимају и лопатарством, тј. праве и лопате и зову се

„лопатари“. Њих има само у Кучевишту 10—15 кућа и они подмирују лопатама сва села Скопске Црне Горе.

Само у Кучевишту има 30—50 кућа, које, за време вршидбе, праве виле од јасенових грана. а за време бербе грожђа праве обруче за бачве и каце, зато зову их „вилари“ и „обручари“. Један обруч купује се за 3 до 5, а виле за 1—2 гроша.

Сиротиња без заната купи сувад за огрев, па је продаје у вароши, и тиме се и прехрањује. Они се зову „дрвари“. Коњски товар дрва продаје се за 5—6 гр., магарећи за 3—4 гр., а једна кола за 15—20 гроша.

Сиротиња се још занима прављењем ћумура (угљена) за ковање, и то су „ћумурџије“. Ћумур продају на вреће по 3—4 гроша. И њихов је живот јадан, јер и они као и дељачи морају да иду у планину рано а да долазе доцкан, а при том су увек сиромашни и црни као гаврани. Даље у сваком селу има 5—10 људи који праве и оправљају каце, бачве, крбле итд. Они се зову „качари“. Бачва, која хвата 20—30 товара грожђа, продаје се за 4—5 златних лира а за остале судове плаћа се сразмерно према величини. Обично они који праве рашице и лопате, праве и ковчеге (сандуке за хаљине), „мешарке“ (наћве) итд. Али осим њих има људи који се, поред земљорадње, занимају искључиво прављењем ковчега, мешарки и амбара[1]).

Два ковчега продају се за 50—60, мешарка за 50—100, а амбар према величини за 100—300 гроша.

Све се ове занатлије носе као и остали сељаци у Црној Гори, и, према томе, занат им не даје никакво специјално обележје сем ћумурџијама, који су увек црни и гарави. Али они се ипак добро познају у селима. Ћумурџије су већином Кучевиштани, Брочани и Горњанци.

[1]) И овде се, као и у једном делу Србије, под амбаром разуме један сандук у кући, у коме стоји брашно.

У сваком селу има по 2—3 дућана у којима се продаје пиће, бакалске ствари и месо. Дућанџије су само мештани, јер туђинац нема места у селу. Имућнији сељаци занимају се куповином коза, њиховим гојењем и продајом сувог меса. Преко лета догоне свиње из Куманова, продају их по селима с добитком, и то на вересију, док се летина не збере и новаца не добије. Ни у овој радњи странац нема места. У последње време сељаци су се почели учити зидарском занату.

Све своје потребе набављају у Скопљу, а на пијаци продају: брашно, сир, масло, јаја, живину, стоку, ћумур, дељанке, рала, лопате, виле, обруче, сува дрва, козину, пастрму, печено месо, вино и сирће.

Ковачи. У сваком селу има по један ковач Циганин. Њега доводи село за ковача и даје му допуштење да може наћи кућу и дућан под кирију, где ће градити и оправљати пољопривредни алат. Кад се ковач пропије, проневаљали, постане лењ, не зна или неће да ради по умереној цени, село га протера и другога из вароши доводи. Кад ковач нема рада, па услед тога нема ни шта да једе, он пусти жену и децу кроз село да просе хлеба и брашна. Село му у овом случају даје допуштење да може 1—2 пута недељно просити. Сељаци ковача никад не зову Циганином, већ мајстором или ковачем, а његову жену мајсторицом. Жена и деца ковача из једног села договоре се са женом и децом ковача из другог села да просе наизменце у селима где живе, да би тако више зарадили. Ови се Цигани носе као и сви остали скопски Цигани. С њима се друже, рођакају, жене итд. Поштени су, и један другога уважавају. Цигане чергаше много мрзе и сматрају за понижење с њима се дружити.

Наши људи рачунају Цигане за најгори народ на свету, па зато кад неко хоће да наружи некога, каже му: „Ти си Циганин“. Цигани су црни, имају дугу косу

и говоре цигански, српски, турски и арнаутски. Свака Циганка зна лечити и врачати.

Лекари (екими). Из Албаније, нарочито њених јужних крајева, долазе „стручни лекари" тако звани „тоске", који искључиво очи лече. Неки показују приличан успех у лечењу, због тога народ верује њима више него ма ком другом лекару, који би са стране дошао. Ове „тоске" долазе у наша села још из старине, па за то их, чим их из далека виде, предусрећу и воде у ону кућу у којој има болесника од очију.

Мештана лекара нема, али ипак, кад се неко разболи, старци казују како треба да се лечи. Једни кажу једно, други друго, а болеснику скоро увек горе. Тоскама се плаћа за лечење 1—3 лире у злату, а старцима се не плаћа ништа за њихов савет, па ни онда, кад сами начине и даду лек. Али осим стараца има доста и жена, које лече болеснике, а највише децу и зову се „бабице". Оне препоручују лек или га саме праве, пошто болесникови укућани купе оно, што је за лек потребно. Оне болеснике трљају (зејтином и оцтом), бају му, „кушају" итд. Бабица има чувених као „бајачица", зато им долазе на лечење и из околних села. Кад лек препоруче, покажу у исто време и начин лечења, при чему обично забрањују умивати се, јести кисело, љуто, слано јело итд. Бабице свагда наплаћују лечење, ма и не било помоћи. Људи и жене, који лече, поштовани су много у народу.

Стоку лече само пастири, који су цео век код стоке провели. Ну поред свега лечења народ верује много у судбину и обично каже: „Ако има век, има и лек; ако нема век, нема ни лек".

У сваком селу има људи, који знају да *вију* („виев") јунце и коње и да *туку* („тучев") јарце и овнове, и за то им се плаћа у новцу.

Гајдаџије. У сваком селу има по 2—3 а негде и више њих, који знају да свирају у гајде. То су обично

пастири, који свирају још и у шупељку и кавал. Ово није њихов занат који би их хранио, него то чине из љубави према младежи, која радо игра у колу.

Тупанџије. Кад се неко жени, он узима тупанџије да му „свирају“ на свадби. Њих има обично по четири: двојица „чукају“ (ударају) у тупане (гочеве), а друга двојица свирају у сурле (зурне). Они нису сељаци из Скопске Црне Горе него Цигани мухамеданске вере из Скопља. Кад се домаћин, који прави свадбу, погоди са тупанџијама, даје им пола оке вина као „крчму“ (част), а тупанџија опет од своје стране даје механџији своју „сурлу“, која служи као јемство да ће тупанџије доиста доћи на свадбу.

И мештани знају „чукати тупан“, али они чукају само на саборима бесплатно и за љубав весеља. Награда им је само похвала и благодарност од играча.

Кад се свадба сврши, тупанџије добију плату и на дар чарапе, мараму, пола оке ракије и 2—3 оке вина. Тупанџије се занимају искључиво тим занатом, он их и храни и одева.

Сиромаси (сиротиња). Сиромах је човек који нема непокретног имања, или ако нешто мало има, он га је за дуг дао у *залогу* („реим“). Сиромах живи бедно: храни се *иројом*, ретко се кад омрси, већином сиром и цигерицом, јер нема стоке, нема черге (пољаве за покривање) нити празничног одела. Ретко кад говори *у селу*, и ако има једнако право при избору кмета и азалара, јер се боји богаташа, којима је вазда покоран, да би му у чему год помогли, и стога их више пута и бесплатно послуша.

Сиромашне жене и девојке преко лета иду у надницу и зарађеним новцем купују себи одело. Сиромашне девојке и невесте за празничне дане позајмљују одело од богатих, за коју услугу бесплатно им преду, ткају, навијају итд., или купују по јевтину цену одело умрлих

девојака и невеста, а бива и то да понека имућнија женска прода јевтино каквој сироти своје скупо одело, пошто га се наносила.

Просјаци или *питачи*. У селима Скопске Црне Горе нема просјака него долазе из других места, као Бутеља, Ормана, Вучидола и Скопља. То су или Цигани, или сакати, слепи, кљасти итд. људи, који долазе из велешке и прилепске казе. Ови последњи зову се „питачи“ или „божјаци“, иду од куће до куће, певају песме и просе хлеба, брашна итд. као и Цигани. Осим ових просјака има још попова и калуђера, који иду од села до села и просе прилоге за цркве и манастире. Они носе свете мошти, дају их сељацима да целивају и за то добивају дарове. Осим тога, они записују амајлије као лек против свих болести. Ту се обично уписује „сан Богородичин“ или тропар каквог свеца. Амајлија се савије у виду троугла, увије се и ушије у платно или кожу, и обеси се о врат. Такве исте амајлије записују и дервиши из Тетова, који такође просе по селима. Попови и дервиши или *шеови* погађају у вечите календаре и проричу будућност. Цигани поред прошње и краду, а Циганке још и *бају*, *врачају* итд.

Господа. Реч „господин“ од скора је овде позната, и даје се само *попу* и *учитељу*. Кад учитељ или поп позову кога к себи, доћи ће им на сигурно; али кад који од сеоских старешина позове сељака, он му неће доћи без заптије или пољака, који је мухамеданац. У господу могли бисмо рачунати и сеоске власти: кмета, јазаџију (писара) или таксилдара, буљугбашу (жандармског наредника), азаларе, протођара и пољака, од којих прву четворицу народ дочекује са страхопоштовањем као народне прваке, судије и чуваре реда и мира. Сви они долазе код сељака у кућу послом а и о свечаним данима, као: о слави, о свадби, на крштење,

и примају се с највећим поштовањем. Кмета обично зову за кума, старојка и побратима, и он се радо прима. Народ вели: „Триста без кмета ништа“, тј. кмет мора бити у сваком весељу и то први после попа и учитеља, код којих народ најпре иде за савет у сваком послу, па га тек онда почиње с кметом, буљугбашом и јазаџијом.

Гурбечије (печалбари). Пошто народ из године у годину све више сиромаши, то је велики део становништва из наших села приморан да иде сваке године у туђину на печалбу, или како се код нас каже „на гурбет“. Највише иду у Србију, Бугарску и Влашку, па тек после у друге земље. Из неких села има по 10—15 душа „на гурбету“. Гурбечије иду у печалбу да зараде мало пара и да пошљу укућанима или да им донесу, кад кући дођу. Они се занимају највише фурунџилуком, бозаџилуком, алвацилуком и служењем код добрих људи. Срамота је велика да „гурбетчија“ дође кући без пара. Неки остају у печалби само једну годину, а неки и 3—4 год., па се по том враћају кући доносећи знатне суме новаца, јер су врло штедљиви, па потроше у туђини мало новца. Има их који се у туђини пропију и не враћају више кући, а има и таквих који се тамо ожене и остану. Ну и први и други случај је редак. Кад гурбечија оде у печалбу и нађе посао, јавља укућанима где је и чиме се занима, а они му одговарају да буде поштен, а за „ћар“ (добит) како Бог да. Из Љубанца иду редом скоро сви људи и младићи у печалбу. Сав зарађени новац, чим дођу, предају домаћину, да га употреби на општу задружну ствар.

Гурбечија понесе себи одело за све време свога бављења у печалби, а кад се врати, донесе на глави тамошњу капу да се позна да је ишао „на гурбет“, зато га обично у шали зову „стамболија“, и ако Стамбола није својим очима видео.

VI. Живот болесних и наказних људи.

Кад у некој кући има болесник, који болује више од пола године и који нема никакве користи од лечења, народ вели да је то нека казна Божја и нагађа грех, због којег болује, или мисли да је *огрешао*. Али кад болесник лежи на постељи више од три године, народ каже да болесник има неопростив грех, који искупљује овде на земљи, а кад буде умр̏о, неће на другом свету морати да иде у пакао. Причају стари, поуздани људи, да су свештеници за овакве болеснике тражили од народа опроштај у цркви, говорећи: „Један човек лежи болан три године и много се мучи, зато треба да му речемо Бог да га прости три пута“, и народ викне три пут: „Бог да га прости“. Кад овако свештеник објави и народ опрости болеснику, верује се да ће умрети или оздравити у року од 2—3 недеље. Кад се тражи опроштај од народа за неког болесника, никад се његово име не казује, „јер је греота“. Кад болесник болује, његови сродници ван куће долазе често к њему и доносе му понуде, као: колаче, лубеницу, дињу, воће, погачу, ракију, вино, грожђе итд. Кад неко дође да посети болесника, храбри га говорећи му: „Не бој се, чини гајрет, не плаши децу, ће даде Бог здравје. Како што пратил Бог болес', тако ће даде и здравје“. При поласку теши га да ће оздравити, а укућанима каже право своје мишљење о болеснику. Ако болесник после болести остане наказан, као глув, нем, или сакат, народ вели: „Поарно Бог да га узел;“ а ако има ту ману још из детињства, онда га јако жале, а највише жале његове родитеље.

Људи, који нису умно здрави, зову се „палави“ или „улави“, а који су мало ударени, зову се: „мрднати или исчукани од памет“, нпр. „Недељко 'е мрднат (или „исчукан“) од памет! „Људи који нису са свом памети, зову се „сулудни“.

„Палавих“ се људи сваки боји, зато их одмах воде у манастире и тамо их чувају, а они који су „сулудни“ седе код куће, али ни са њима нико не воли да има посла. Кад у кући има таквих болесника, цела задруга рачуна да је то Божја казна за њу, зато даје мананастиру, у коме се палави чува, вола, коња или што друго на име лечења.

VII. Злочинци и други рђави људи.

У Скопској Црној Гори има људи, који се искључиво баве и прехрањују крађом. Таки се људи зову *ајдуци* или *качаци*, ну ово друго име даје се само Арнаутима. Качаци јавно отимају од Срба козе, овце, коње, говеда итд., а хајдуци краду крију̏ћи жито, грожђе, хаљине, новац, кућевне ствари итд. Качаци никад не долазе у село и варош, јер би их власт ухватила и на робију осудила (10—15 година). Они се појављују зими, кад је мраз а нема снега, да им се не би траг познао, а лети краду кад олиста гора, да се могу крити и по бачилима хранити. Пре неколико година била су читава друштва, а сад их је највише по двојица заједно.

Бећари и девојке обично *краду* грожђе и воће, због чега бивају свађе.

У сваком селу има рђавих људи, који се зову *белаџије*. Њих се свак клони, с тога се они међу собом друже.

Крију̏мчара има доста. Кад дође ђумругџија, многи сакрију̏ вино и ракију̏, да не би платили царину. Продаје се потајно и *дуван*.

Нађе се људи који, кад се сваде, из пакости *запале жито* на њиви своме противнику.

Због штета често се људи међу собом и *побију*, па тек онда иду на тужбу суду.

При продаји се *право* мери, али се *слаже* да је нпр. ракија комовица, и ако је шпиртуља, или да је брашно пшенично, и ако је пола од ражи (тако звано *суршка*).

Кад коме занемогне во, овца, коза, он закоље и прода на касапницу, али каже да је брав био болестан и да га је заклао да би коју пару узео. Овако месо ретко ко купи осим Цигана, који гледају само да је јевтино.

Шароши (пијанице). У сваком селу има људи који се опијају, свађају итд., али правих пијаница, који се никад не трезне, нема. Преко зиме, када сељаци немају посла, иду по дућанима и механама, да разговарају и да се напију. Један части што је нешто зарадио, други — што ће женити или удавати, трећи што је неку њиву, коња или друго што купио или продао. У оваквим приликама неки се од њих опијају и они се зову „шароши". То су људи без части и поштовања, како од стране укућана и сродника, тако и од стране сељана. У сваком селу зна се ко је шарош, а зна се и за жене које су пијанице. Жене се опијају само о славама, даћама, кад су у гостима итд. Ретко ће се човек или жена у толикој мери опити, да не би могли сами доћи кући.

VIII. Верски живот.

Вера. Народ Скопске Црне Горе православне је вере.[1]) Све верске радње, као: свећење водице, сечење колача, итд. врши са највећим страхом и поштовањем. Пре и после јела увек се прекрсти и каже: „Помози, Боже, благословите"! Исто тако пре и после спавања крсти се и моли Богу: „Господе, помилуј ме", понављајући ово неколико пута.

[1]) Мухамеданске су вере само *пољак*, *јазаџија* и *буљугбаша*.

Сељаци иду у цркву често, а највише о великим празницима. Бећари, девојке и невесте не исповедају се при причешћу, мислећи да нису грешни, а сви други неће да се причесте, или како они кажу: „да узнев свети таин“, док се не исповеде код старог свештеника или калуђера исповедника, јер млади попови не исповедају зато, што мисле да тиме примају туђе грехове на себе. Па ни сам народ неће да се исповеда код младих попова, јер верује да су стари свештеници правичнији и ближе Богу. Један другоме праштају грехове на Прочку (Беле Покладе), и онда има читавих обичаја. Богу се моле искрено и имају велико страхопоштовање према њему. Највише има побожних старих жена, баба, која редовно иду у цркву. Жене иду у опште чешће од људи у цркву и побожније су од њих. Има људи који врло ретко долазе у цркву, а никада се не причешћују и не исповедају, осим кад су болесни или близу смрти. Верује се да ће они, који умру неисповедани и непричешћени, на другом свету бити у паклу. Ко умре на Ускрс, верује се да је праведан.

Постови се држе врло строго преко целе године, само се понекад пастири омрсе у Петрове посте. Велики Часни и Богородичин пост сматрају се за најсветије. Ко се уз њих омрсио, имаће красте на глави.

Људи према Богу и свецима. У Бога се верује и на њега се све наде полажу. Свако добро и свако зло од њега долази, зато и кажу: „Бог пратил, па Бог ће и дигне“. О Богу мисле да је као и човек. Најпре се моле њему, па свецу кога славе и онда Св. Богородици. Даље, верује се да свештеник и калуђер могу човека уклети у име Бога и светаца.[1]) Исто тако боје

[1]) На овом месту навешћу једну народну причу о Св. Сави, коју сам више пута од свог оца слушао. До Св. Саве, прича се, нису се *штркљала* говеда, него само овце. Путујући по земљи, Св. Сава наиђе један на говедара и овчара. Најпре замоли говедара да му донесе воде, али он не хтеде. Стога Св. Сава пре-

се клетве очеве и материне. Кад мајка прокуне, пролије сузе и каже: „Да не видиш аир (срећу), синко!“ тврдо се верује да клетва сустигне, и о томе има врло много прича. Најобичнија је клетва у народу ова: „Да ти изгори кућа; да ти пукнев волови; да те утепа чума, ако си ти крив; па ако сам ја крив, што сам рекал тебе, мене да ме најде“. Онај кога куну одговориће: „Што си рекал мене, тебе да ти бидне. Ако сам крив ја, нека ме најде; а ако несам крив, тебе тој да ти бидне“. Верује се, да ће клетва постићи и онога који куне, ако некога неправедно куне. Кривоклетство доноси, по народном веровању, велику несрећу. Кад се човек криво закуне, верује се да ће му, ако ништа друго, липсати коњ, во или други који брав.

Једно од најзнатнијих народних веровања јесте веровање у *суђенице*. То су као нека небеска бића, која личе на жене и одређују судбину новорођеном детету. Кад се дете роди, верује се да му они пресуде колико ће живети, да ли ће бити богато или сиромашно; ако је женско, колико ће имати деце, а ако је мушко, да ли ће бити гурбечија, поп, учитељ, кмет, аза или друго што, укратко: оне одређују целу будућност детета и записују га у „Божји тефтер“. Кад човека нађе у животу срећа или несрећа, народ каже: „Тако му рекле суђеници; тако му е суђено“. Од неких сам чуо да мушкој деци одређују судбину *суђеници*, а не суђенице.

С овим веровањем не треба помешати веровање девојака да имају свога суђеника, и момака да имају своју суђеницу. То се види из ове песме коју певају девојке на жетви:

Паднала м'гла по поље,
Ништо се нигде не види,

куне да се говеда *штркљају* и по ваздан беже у шуму, те да говедар никад нема мира, и тако и буде. За тим Св. Сава заште воде од овчара и он му донесе, стога га благослови да му се више овце не штркљају, па се и то испунило.

Сељаци иду у цркву често, а највише о великим празницима. Бећари, девојке и невесте не исповедају се при причешћу, мислећи да нису грешни, а сви други неће да се причесте, или како они кажу: „да узнев свети таин“, док се не исповеде код старог свештеника или калуђера исповедника, јер млади попови не исповедају зато, што мисле да тиме примају туђе грехове на себе. Па ни сам народ неће да се исповеда код младих попова, јер верује да су стари свештеници правичнији и ближе Богу. Један другоме праштају грехове на Прочку (Беле Покладе), и онда има читавих обичаја. Богу се моле искрено и имају велико страхопоштовање према њему. Највише има побожних старих жена, баба, која редовно иду у цркву. Жене иду у опште чешће од људи у цркву и побожније су од њих. Има људи који врло ретко долазе у цркву, а никада се не причешћују и не исповедају, осим кад су болесни или близу смрти. Верује се да ће они, који умру неисповедани и непричешћени, на другом свету бити у паклу. Ко умре на Ускрс, верује се да је праведан.

Постови се држе врло строго преко целе године, само се понекад пастири омрсе у Петрове посте. Велики Часни и Богородичин пост сматрају се за најсветије. Ко се уз њих омрсио, имаће красте на глави.

Људи према Богу и свецима. У Бога се верује и на њега се све наде полажу. Свако добро и свако зло од њега долази, зато и кажу: „Бог пратил, па Бог ће и дигне“. О Богу мисле да је као и човек. Најпре се моле њему, па свецу кога славе и онда Св. Богородици. Даље, верује се да свештеник и калуђер могу човека уклети у име Бога и светаца.[1]) Исто тако боје

---

[1]) [illegible] народну причу о Св. Сави, коју сам [illegible]
пута [illegible] ча се, нису се *штркљала* говеда, него
[illegible] ће жедан на говедара и овчара. Нај-
[illegible] он не хтеде. Стога Св. Сава про-

лепе девојке. О њима се много прича у причама и пева у песмама.

Још народ верује у бајање, „кушање“, урокљиве очи итд. Жене што бају зову се „вештице“, и њих се сваки боји, јер се верује да су у стању месец с неба на земљу скинути и човека бајањем уморити.

Кад коме изађе наврх језика *фрпица* (бубуљица), која се зове *вештерица*, држи се да му неко мисли зло. Да би је се опростио, онај који ју је добио пљује у ватру, говорећи: „Пређам, пређам“. — „Шта пређаш?“ пита га једно од чељади, а он одговара: „Пређам вештерицу да изгори“. — „Пљукни и запређај гу нека изгори“ рече му оно исто чељаде.

Псовке. Црногорци псују врло гадно. Један другом псују мајку, сестру, дете, жену, једном речи „све што преко праг прође.“ Осим тога псују и верске најсветије ствари, као: крст, икону, св. причешће, Бога, Богородицу и др. За оваке псовке није се од пре знало, али од како се поче потискивати патријахални живот а привикавати новом начину живота, почеле су се и псовке множити. Овако псује само млађи свет. Стари људи причају, да они нису знали за псовке, кад су били млађи.

Псовање светих верских ствари унели су у обичај *мајстори* (зидари) из Поречја, који преко лета долазе овамо на печалбу. Они су, како сами причају, научили те псовке у гурбетлуку по Србији. Стари се људи много чуде псовкама младога света и одвраћају га од тога саветом и претњом.

IX. Црква и школа.

Нема ваљада ниједног српског краја који би на тако малом простору имао толико цркава и манастира, колико их има у Скопској Црној Гори, где у 11 села има 13 цркава и 6 манастира (Св. Богородица у По-

бужју, св. Аранђео у Кучевишту, св. Никита у Горњанима, св. Никола у Љубанцу, Благовештење и Св. Илија у Бањанима) који служе и 13 црквишта и манастиришта.

Већи број ових богомоља из старијег су времена, а најстарије од њих подигнуте су за владе славних Немањића. Тако, манастир Св. Никите и цркву Св. Јована у Горњанима подигао је, 1308 године, краљ Милутин и приложио му знатна имања заједно с црквом Св. Николе у „намешћу *Љубенима*". Ову је своју задужбину даровао краљ Милутин Хиландару у Св. Гори, да се од његова прихода издржава калуђер ћелије Св. Спаса у кули, коју је краљ Милутин, на молбу хиландарске братије, подигао на мору ради одбране Хиландара. Манастир Св. Богородицу Црногорску, која се први пут спомиње у повељи краља Милутина од 1300 године, обдарио је имањима његов син краљ Стефан Дечански, а његов унук цар Душан приложио је, 1348 године, ову цркву и село Кучевиште својој задужбини манастиру Св. Аранђела у Призрену. Запуштена црква Св. Николе у селу Љуботену, како сведочи очувани натпис, зидана је за владе краља Душана 1337 године трошком Данице, матере заповедника града Звечана и Ситнице. Из истог су времена и цркве Св. Аранђео и Св. Спас у Кучевишту и још неке.

Оволики број богомоља сведочи да су Црногорци били веома побожни и одани православној вери и својој народности од давнашњих времена па све до данас. Као такви они су не само поштовали и чували ове старе стожере вере и народности, који су их подсећали на њихове претке и негдашњу славу, него су и за господства Турака подизали нове храмова, јер су у вери налазили утеху и наду на бољу будућност своју. Тако, из очуваних натписа зна се да је Св. Никита обновљен 1484, црква Св. Петка у Побужју

малана је трошком сељана 1500, Св. Никола у Кучевишту 1501, а манастир Св. Аранђела у истом месту 1701 године. Црква Св. Ђорђа у Бањанима изнова је сграђена и измалана за владе Сулејмана Величанственог 1549 године.[1])

Све цркве и манастири имају довољно непокретног имања. Ну да би се манастири одржали и напредовали, калуђери су ишли у писанију по народу, и он се радо одзивао и по могућству прилагао. Народ и данас толико поштује своје стародревне светиње, да неће границе узети из манастирског забрана, кад кроз њега пролази. Кад Црногорац пролази покрај цркава и манастира или црквишта и манастиришта, прекрсти се по неколико пута из поштовања.

Садашње свештенство сасвим је неспремно и само је вршилац свештених радњи, и као такво и не води бригу о народној вери, али се народ чврсто држи своје вере као и пре 300 године, и стога у Црној Гори и нема мухамеданаца. Од свештеника има само тројица који су свршили богословију (у Призрену), а остали су сви старога кова.

Нурија једног свештеника онолика је, колико му је и село или колики је број његових присталица у селу.

Свештеници купе свој бир у јесен и то један шиник (10 ока) пшенице, а други јечма, ражи или другог жита. За сечење колача о слави наплаћују по 2 гроша, а за остале радње онолико, колико сељаци милују да даду.

Школа и *црква* биле су од вајкада у нераздвојној заједници, стога су црногорски манастири били у исто време и расадници писмености. По причињу старих људи у манастиру Св. Аранђела била је школа све до 1830 године, када је пренештена у село, а бањанска

[1]) За већину ових података захвалан сам г. Љ. Ковачевићу, академику.

школа такође је до скора била у манастиру Св. Никите. Отуда је дошло те су и сад све школе у црквеној порти, само су школе у Бразди и Побужју изван порте, али су и оне у црквеној кући — метоху.

У овим школама најпре су били учитељи попови или калуђери, који су децу учили читати и писати црквено-словенским језиком. Ђаци који су то изучили постајали су *клисари*, *попови* и *калуђери*.

По казивању старих људи, од 1825 године почеле су се отварати *јавне* школе уз сеоске цркве. То су биле просте и неуређене собице, у којима се седело *крс-ноге*, а учило се само *читати*, *писати* и помало *рачунати* на *плакама* (таблицама), и читане су највише *црквене књиге*. Први учитељи ових јавних школа били су такође *попови* или *калуђери* и звали су се *псалтици*. Они су у цркви певали стихире, а ђаци одговарали на јектенијама.

Кад је ђак свршио *наусницу* (часослов), *псалтир* и *светче* (месецослов), давао је учитељу на дар: *чараше*, *дизге*, *врвце* и *ручак*.

Школских ферија није било.

Казне ученичке биле су различне. За мање погрешке ђаци су кажњавани *клечањем* на зрну шљунка или кукуруза и *затвором*, а за веће погрешке *шамарањем* по глави и бијењем по стражњици или табанима (фалаке). Највише су ђаци кажњавани суботом по подне, јер су онда *преслушавани* из свега што су те недеље учили.

Ђаци су плаћали учитељу 3—4 гроша месечно или им је плаћала црква по 500—800 гроша годишње од својих прихода.

Ове је учитеље само село бирало и постављало.

Садашње (модерне) школе свечано су отворене по царској дозволи (иради) и народној жељи и молби, и у њима се учи и поступа према захтевима савремене педагогије. При свем том прве су школе више посећиване него данашње, јер су се људи уверили да „с'с књигу

лана је трошком сељана 1500, Св. Никола у Кучешту 1501, а манастир Св. Аранђела у истом месту 01 године. Црква Св. Ђорђа у Бањанима изнова је грађена и измалана за владе Сулејмана Величанвеног 1549 године.[1])

Све цркве и манастири имају довољно непокретног ања. Ну да би се манастири одржали и напредовали, луђери су ишли у писанију по народу, и он се радо зивао и по могућству прилагао. Народ и данас токо поштује своје стародревне светиње, да неће границе узети из манастирског забрана, кад кроз њега олази. Кад Црногорац пролази покрај цркава и мастира или црквишта и манастиришта, прекрсти се неколико пута из поштовања.

Садашње свештенство сасвим је неспремно и само вршилац свештених радњи, и као такво и не води игу о народној вери, али се народ чврсто држи своје ре као и пре 300 године, и стога у Црној Гори и ма мухамеданаца. Од свештеника има само тројица ји су свршили богословију (у Призрену), а остали су и старога кова.

Нурија једног свештеника онолика је, колико му и село или колики је број његових присталица у селу.

Свештеници купе свој бир у јесен и то један шик (10 ока) пшенице, а други јечма, ражи или другог г жита. За сечење колача о слави наплаћују по 2 оша, а за остале радње онолико, колико сељаци мију да даду.

Школа и *црква* биле су од вајкада у нераздвојној једници, стога су црногорски манастири били у исто еме и расадници писмености. По причињу старих ди у манастиру Св. Аранђела била је школа све до 30 године, када је пренештена у село, а бањанска

[1]) За већину ових података захвалан сам г. Љ. Ковачевићу, академику.

тим домаћин у кући може бити понекад и бећар, неожењен човек, и то само онда, кад је домаћин болестан, па га син заступа, иначе бећар је домаћин само кад је самац у кући. У неким задругама домаћин поставља свога сина за домаћина после себе. Таквих примера има доста. Да споменем само Џајковића кућу у Кучевишту, у којој је после смрти домаћина Спасе постао домаћином његов син Вељко, бећар од 18—20 година, и ако је у истој кући било 3—4 старија задругара. Овако што бива само по сагласности целе задруге.

Кад задруга не пристаје да домаћинов син буде домаћин, онда се поставља други, или бива деоба задруге.

Жена је домаћин у кући, кад је удовица самица са ситном децом. Жена може бити домаћин и онда, кад домаћин није код куће, те га она заступа. Најобичније је да домаћинови синови добивају домаћинску власт и постају домаћини после смрти очеве.

Домаћин је одговоран за целу кућу.

Кад неки задругар учини какву штету, одговаран је за њу пред домаћином. Домаћин га кажњава укором или грдњом пред укућанима, на ручку или вечери; понекад и тиме што му на време не купи опанке. Ако пак задругар учини штету у туђем винограду, њиви, шуми или башти, онда домаћин одговара за њега *пред селом*. Он га заступа и у његово име говори, па и казну плаћа. Кривац и не долази на суђење.

Домаћин многе послове обавља само у договору са задругом. Тако купује и продаје њиве, винограде и друге непокретности по договору са задругом. Куповину може понекад и сам извршити, али продају непокретног имања никад без договора са члановима задруге.

Домаћин има посла у кући и у селу. Он гласа у име задруге при одредби „арача“ (порезе, при избору и постављању кмета (председника општине) азалара (чланова општине), протођара (бирова), пољака, пудара, при прављењу сеоских путова итд. Даље његова је дужност да у име задруге присуствује кад село суди некоме за учињену штету или кад се ради о некој општој сеоској ствари код суда у вароши итд.

Домаћину може домаћинство (домаћинску власт) одузети само задруга, и то само у случају кад упропашћује кућу, иначе не. У већим задругама има скоро увек, поред домаћина, још по један старији човек, који му помаже у његовим пословима, и он обично постаје по смрти домаћиновој домаћин задруге.

Домаћица. Домаћином може бити и домаћинова жена или мајка, но некада и удовица, али никада девојка. Домаћица преко зиме не бива месарија, него само преко лета.

Чељад (задругари). Кад чељад на окупу и говоре о кућевним стварима, сваки од задругара има права да већа о њима, само жене, особито невесте, мање или никако. Тек пошто се сврши разговор о кућевним стварима могу се млађи задругари шалити и смејати.

Сваки задругар има свој лични, посебни иметак, као: паре, које теле, прле, јагње, итд. Тај се иметак зове „задава“. Оно што задругар заради празничним даном код богатијих људи, не даје домаћину, него задржава за себе. Радити пак код других људи може само онда, кад у својој задрузи нема никаквог посла.

Задругар може у задружном винограду јести грожђе колико хоће, али никад не сме набрати више од 3 до 4 оке.

Кад је берба, сваки од задругара може слободно набрати 5—6 ока лепога грожђа, тако званог „одбор“, и оставити га за себе. Задругари су дужни, кад бе

за себе одбор-грожђе, набрати и за домаћицу, која ће то чувати за госте. Исто тако и у воћњаку смеју задругари само јести воћа, али га не смеју брати и доносити кући. Само домаћин наређује кад треба воће брати и колико га треба продати.

Кад један члан задруге отиде на гурбет (печалбу) са или без допуштења домаћинова, он не губи право на свој део задружног имања.

Кад је гладна година, и кућа мора да се задужи, онда домаћин позајмљује новаца од некога члана своје задруге, ако тј. овај има већу задаву (сермију). На позајмљени новац не плаћа се никад интерес. На дуг у чаршији обично се плаћа 20—50 на сто интереса.

Задругари се жене и удају редом по годинама старости. Кад се ко ожени или уда преко реда, срамота је за оно чељаде које је изостало.

Трошкове око женидбе и удаје сноси цела задруга. И кад се удовица удаје, задруга је дужна трошкове поднети.

Задругари сами одређују какво ће и кад ће које одело носити, јер их кућа не одева, него они сами сваки од своје задаве.

Момак (слуга) *у задрузи*. Момак се погађа о Ђурђеву-дне и о Митрову-дне. Он слуша све задругаре, само онда, ако је тако погођен, иначе не. Ако је момак погођен за известан посао, не може му се дати друго што да ради. Кад учини некоме штету са задружном стоком, тј. поједе жито, кукуруз, сатре винограде итд., онда је за штету домаћин одговоран. Ако ли пак момак украде што за себе, домаћин не одговара за то „пред селом", него сам момак. Кад момак умре у задрузи, онда га задруга сахрани као и члана задруге.

Муљк (имање). Сав задружни иметак зове се *муљк*. Ту долазе њиве, ливаде, виногради, воћњаци, забели, воденице, коњи, волови, магарци итд., укратко све по-

кретно и непокретно имање. Сви задругари чувају муљк подједнако и теже, да га што више умноже и деци у наследство оставе. Домаћин може сам продати само коња, магарца, сира, млека и воће, а део непокретног имања само по сагласности задруге. Покућанство се никад не продаје.

Деоба задруге. Сваки задругар има права, кад хоће, оделити се од задруге и узети свој део имања.

Исто тако и задруга има права искључити из своје средине члана који је неваљалац. Искључени добива свој део, који му задруга одели. Задругар се својевољно дели, кад има већу задаву или женин иметак или доста мушке деце. При деоби задруге на старом огњишту остаје најстарији задругар.

Задруга и задружно имање деле се „по колену", „по крви". Храна се дели „на душе"; тако исто и вуна и конопља.

При деоби удовице иду са својим деверима (браћом својих мужева), а сирочад са стрицем или најближим рођаком.

Деобу задругара врше сродници, суседи и сеоске старешине. Како они рекну да је право, тако и бива.

Женска без браће, била удата или не, узимље при деоби задруге очевину и мајчевину. Ако има брата, она не добија ништа при деоби задруге, осим права на трошкове око удаје. Само судским путем може узети од брата део очевине.

Кад у задрузи умре неки члан задруге, његов део имања наследе синови или ћерке; али ако ових нема, онда га наслеђује брат, сестра или стриц.

Наследство. Кад у кући остане сама девојка или удовица, онда сродници доводе за њу домазета, да се не би кућа затворила. Ако сва чељад изумру у једној кући, имање наслеђују најближи рођаци. Ако пак нема никаквих сродника, онда последњи члан, који је у жи-

воту, често завешта имање црквама или манастирима. У овом случају довољно је да завештач своју жељу саопшти усмено сељацима, па је завештање пуноважно. По његовој смрти сељаци изврше завештање. Ако ли се по смрти завештача јави какав наследник, село му не даје наследство, него га према завештању уступа цркви или манастиру.

По смрти мужевљој жена добија осмину имања, и то ако је имала бар једно дете с њим. У противном случају не добива ништа. По жениној смрти њене халљине наслеђују деца и муж.

Деца добивају очевину, а имају права и на мајчевину, али је „срамота“ тражити је. За све ово народ каже: „овако 'е закон у кућу од век.“

Женидба. Још од прстеновања момак рачуна девојку као своју жену, а девојка момка као свога мужа. Исто се тако од прстеновања рачуна пријатељство у право сродство. Од дана, кад момак прстенује девојку, слободан је с њом разговарати и пред светом. Кад момак осрамоти девојку, била прстенована или не, мора је, ако се то дозна, узети за жену. Ако неће својевољно да је узме, натера га *село*. Ну ако момак не мисли узети девојку и ако с њим љубазно разговара, неће је никад осрамотити. Тек у новије време ово се правило почело рушити.

По венчању момак тражи од девојке „девојаство“, тј. да није пре тога осрамоћена. Девојке које нису донеле девојаштво, труде се да то ма на који начин прикрију. Ако је за то крив момак, онда то бива с његовим знањем. Обично употребљавају крв од шотке, или доказују да муж није у стању „да сврши работу“. Али има жена, које одмах открију овако подваљивање невестино. Врло су ретки случајеви да девојка дође „расипана“ тј. без девојаштва, и то се брзо дозна.

Крвни рођаци (фис) не смеју се никако узимати.

кретно и непокретно имање. Сви задругари чувају муљк подједнако и теже, да га што више умноже и деци у наследство оставе. Домаћин може сам продати само коња, магарца, сира, млека и воће, а део непокретног имања само по сагласности задруге. Покућанство се никад не продаје.

Деоба задруге. Сваки задругар има права, кад хоће, оделити се од задруге и узети свој део имања.

Исто тако и задруга има права искључити из своје средине члана који је неваљалац. Искључени добива свој део, који му задруга одели. Задругар се својевољно дели, кад има већу задаву или женин иметак или доста мушке деце. При деоби задруге на старом огњишту остаје најстарији задругар.

Задруга и задружно имање деле се „по колену", „по крви". Храна се дели „на душе"; тако исто и вуна и конопља.

При деоби удовице иду са својим деверима (браћом својих мужева), а сирочад са стрицем или најближим рођаком.

Деобу задругара врше сродници, суседи и сеоске старешине. Како они рекну да је право, тако и бива.

Женска без браће, била удата или не, узимље при деоби задруге очевину и мајчевину. Ако има брата, она не добија ништа при деоби задруге, осим права на трошкове око удаје. Само судским путем може узети од брата део очевине.

Кад у задрузи умре неки члан задруге, његов део имања наследе синови или ћерке; али ако ових нема, онда га наслеђује брат, сестра или стриц.

Наследство. Кад у кући остане сама девојка или удовица, онда сродници доводе за њу домазета, да се не би кућа затворила. Ако сва чељад изумру у једној кући, имање наслеђују најближи рођаци. Ако пак нема никаквих сродника, онда последњи члан, који је у жи-

Црквом управља притроп (епитроп), кога бира и поставља село, а он бира сам себи за помоћника клисара.

Притроп служи бесплатно, а црквењаку се плаћа. Кад село изабере некога за притропа, он се мора примити, и то се сматра као почаст. Он се брине о цркви и њеном имању. Црквено имање предаје му се и одузимље пред *целим селом*. Притроп може управљати и манастиром, јер калуђера ретко има. Манастирски притропи могу за манастир купити све што хоће, али не могу ништа непокретно продати без допуштења целог села. Од покретног имања могу продати само кога вола, краву, коња, магарца, коју козу, овцу, а све козе и овце само по одобрењу села. Манастирски притропи хране се у манастиру, а смењују се, кад село за умесно нађе. Ако притроп неће да преда дужност и положи рачуне, село га силом смени: одузме му имање и кључеве, и онда мора рачуне дати.

Свако село има своју заједничку планину (шуму) и своје поље. По пољу су земље, од којих појединци имају тапије, али и по планини и по пољу може сваки из села слободно напасати своју стоку.

У планини поред сеоског земљишта и шуме има и посебног, које се састоји из забела (забрана) и „истрсене“ (искрчене) земље. Ове земље и забели постају отуда, што је свакоме допуштено у планини крчити и начинити њиву и поред ње и један део шуме заузети. Да је пак неко у заједничкој планини „завр̀зал забел“, познаје се по томе, што је на свима ћошковима заузетог земљишта везао ржане сламе сплетене у три прута. Ово захватање забела бива зими, или у пролеће, а ређе у јесен, и то 3—4 год. узастопце.

Из туђих забела не сме нико узимати дрва, за огрев и другу потребу, али стоку може напасати и овде и по њивама, кад се летина скине.

Неки од сељака има и тапије на своје њиве и ливаде у планини, али већином их немају, па се ипак рачуна као да их имају, јер нико не сме дирнути у такво земљиште.

На заједничкој шуми, пасиштима итд. сви сељаци имају подједнака права.

Све сеоско земљиште, које није обрасло шумом и није обрађено, зове се „мера“.

На мери (лединама) може сваки за себе косити траву, где хоће и колико хоће. Селску меру не могу појединци продавати, али је може продати цело село, и то само суседном селу. Исто тако може је село дати под кирију. При погодби се уговори да се не смеју узимати дрва ни за какву потребу. Новац, који се отуда добије, даје се цркви, манастиру, на отплату сеоског дуга или се чува за неку парницу, коју село води. Сељаци могу сеоску меру и поделити међу собом. То су први учинили Брочани.

Даље, свако село има свој атар, у који се друго село не може мешати: не сме брати дрва, напасати стоку, али смеју црпсти воду за пиће и стоку појити.

Има села, која имају заједничку планину, коју заједнички уживају два-три села.

Суседи и међаши („коњшије“). Куће по селима одвојене су једна од друге авлијским зидом. Ако је кућа велика, па се задруга дели, онда се она, кад нема друге куће, прегради плотом, и у једној прегради живи једна, а у другој друга породица. Има случајева да по три-четири одељене породице живе засебно а под једним кровом. Ове су пре живеле у задрузи, али кад су се поделиле, нису имале довољно кућа, те су биле принуђене да стару прегради на неколико делова.

С кућне стрехе може да тече вода пред суседска врата, ако је то остало од старине.

У новије доба куће се праве тако, да стреха стоји према улици, ређе пак по старом плану.

Кад ко хоће да огради двор зидом, не тражи да га и сусед помогне у зидању.

Пред кућом је у авлији буњиште, где се обично свршава нужда. Комшије то чине и на суседном буњишту, ако није ограђено.

У дворовима се ретко налазе воћке, али кад их има, могу слободно своје гране пружати преко плота у суседно двориште. Плод са тих грана припада ономе, чија је воћка, али кад сам опадне, припадне ономе, у чије је двориште пао.

Међа између дворишта, њива, винограда и башта је камен, тако звани међњик (међаш). Он је обично дебео 30—50 см. а дугачак 1—$1^1/_2$ м. Укопан је више од пола у земљу на међи, а поставља га село, односно 5—6 људи, које село за деобу какве задруге одређује.

Један од изабратих сељака носи уже, те њиме мери дужине и ширине њива, винограда итд. и утврђује међњик. Њему се једино и плаћа за труд при деоби (5—6 гроша дневно), а осталима не.

Често место међњика између две њиве или винограда може да послужи уска, необрађена ивица, која се зове *међа*. Пролаз овом међом, и кад су засејане њиве, није никоме забрањен.

Преко туђег земљишта није забрањено пролазити с воловима. Штета која се том приликом учини не плаћа се, као ни онда, кад орач, оруђи на својој њиви, учини штету суседу у усеву.

Кад се пчеле роје, па рој одлети на суседово дрво, онда га сме узети онај чији је и био, само кад се зна да је то његов рој, иначе не. Рој, који се ван села нађе, припада ономе који га је нашао.

Кад река нађе ново корито, сељани је врате заједнички у њено старо корито. Кад река пак надође и

пресече неку њиву, ливаду итд. на два дела, остају оба дела као својина онога, чији су и били.

Кад пољак ухвати у штету стоку у пољу или планини, дотера је у село и затвори је у манастирски чивлик (метох) или какву сеоску кућу, и држи је док не дође *стопан* (сопственик) да плати *пољакштину* (награда чувару) и стоку узме. Ухваћена стока сме се држати у затвору само 24 часа.

Пољак јавља за штету ономе коме је учињена, и овај, ако хоће, тужи суду сопственика стоке, у ком случају пољак је сведок за штету. По изреченој пресуди село начини две *књиге:* једну да ономе који је учинио штету, а другу оштећеноме.

Кад се некоме учини штета у пољу, а пољак не зна ко ју је учинио, онда он сам плаћа.

За нехотичну штету не плаћа се.

Стварн свачије и ничије. Кад се дозна да на извесном месту има закопаних пара, оне се копају ноћу, да не би дознао онај чије је земљиште. Ископане паре припадају ономе, ко их ископа. У опште паре се копају у „ниедно доба“ (у пола ноћи).

У сваком селу Скопске Црне Горе има по 5—10 сељака, који се поред земљорадње занимају тражењем и копањем пара из земље. Ови људи имају своје тајно друштво, које заједнички на ископавању ради.

Кад се пак дозна да има блага на неком месту и ван Црне Горе, онда се из свих села изберу најбољи зналци и копачи, те заједнички иду на то место и ископају га. Тако су се пре 4 год. здружили Кучевљани, Мирковчани и Чучерци и још неки други, те су у Бардовцима копали и ископали неке подземне собе, озидане циглом и малтером. Поврх тих соба била је орања земља. Кад се благо копа, нико не говори, и држи за све време копања каменчић под језиком, да се не би благо претворило у угљевље и пепео. А да на једном

месту има закопаних пара, познаје се по томе, што ту ноћу гори *црвен* или *зелен* „бучар“ (пламен). До скора је био обичај да се нађена ствар на путу предаје манастиру или цркви, али у последње време задржава је за себе онај, који ју је нашао, или се враћа сопственику, ако се јави.

Ако неко нађе пчеле на сеоском дрвету, може га слободно посећи и пчеле узети; али ако их нађе на приватном дрвету, не сме га без дозволе сопственика посећи и пчеле узети.

Дивље животиње сме сваки ловити.

Обавезе. *Погодба* вреди и без сведока за мање ствари, нпр. за овцу, коња, кола итд., али погодба о њиви, винограду, воденици не вреди без сведока, и стога се даје *сенет*.

Кад ко одустане од погодбе („поврати се од збор“), за њега се вели да је погазио *лав* („К'д се даде лав (реч) или: к'д 'е зборено, не се повраћа надзад“). За узрок одустајања од погодбе обично се узима да је купац при погодби био *пијан* или да га укућани нагоне да се *врати од лав*.

При погодби се даје и *капара* („капар“). Кад купац одустане од погодбе, губи капару. Ако одустане од продаје продавац, мора вратити капару. Ако купац неће да прими капару, може само молити село да склони продавца да не квари погодбе, а силом га нико не може на то натерати.

За погодбу се каже да је свршена онда, кад се ствар *узме* и начини сенет.

При свакој погодби често обе стране, а највише она која купује.

Ко хоће да прода што од непокретности, дужан је да јави комшијама и сродницима у селу, па ако се ко од њих јави да купи, ступају у погодбу *пред селом*; а ако се нико не јави, тек онда продаје другима. Ком-

шије и други сродници увек купују нешто јевтиније од других.

И кад се стока продаје, јавља се комшијама и сродницима у селу, али се не чека да је они купе, него се продаје ономе ко највише понуди.

За махне се унапред каже. Коњ, во и биво дају се за дан, два на пробу, а пре пробе даје се капара.

Зајам. Комшија узајмљује од комшије: брашна, жита, соли, лука, ориза, кафе, шећера, алат, одело итд. Зајам се враћа за 3—4 дана, осим жита које може остати невраћено и по 3—4 месеца и одела које се враћа истог дана. На зајам се даје и новац, али за одређено време. За већи дуг даје се у залогу њива или виноград у место интереса.

Најам. И радницима: жетварима, орачима, копачима, мајсторима (зидарима) даје се капара, да не би раденик отишао другом за већу надницу.

Радници, поред наднице, имају и храну. Мушка је надница (3—4 гроша) нешто већа од женске (2—3 гр.). Ако су надничари погођени без хране, онда имају мало већу надницу (за $^1/_2$—1 гр.).

Надничари једу с укућанима, кад их нема више од 3—4, а кад их је више, једу засебно с домаћином.

Коњ и магарац дају се под најам (кирију), а магарац се узима још и за то да опасе кобилу да би се добила мазга.[1])

Кесим, исполцилак и четврцилак. Богатији Црногорци дају своју земљу под кесим, исполцилак и четврцилак.

Под кесим или *на кесим* дати значи дати под *кирију*. Под кесим дају своју земљу они људи, који су се одселили у варош

[1]) Кирија је за коња 8—10, за магарца 3—4 гроша на дан. За опасање плаћа се 5—6 гроша.

месту има закопаних пара, познаје се по томе, што ту ноћу гори *црвен* или *зелен* „бучар“ (пламен). До скора је био обичај да се нађена ствар на путу предаје манастиру или цркви, али у последње време задржава је за себе онај, који ју је нашао, или се враћа сопственику, ако се јави.

Ако неко нађе пчеле на сеоском дрвету, може га слободно посећи и пчеле узети; али ако их нађе на приватном дрвету, не сме га без дозволе сопственика посећи и пчеле узети.

Дивље животиње сме сваки ловити.

Обавезе. *Погодба* вреди и без сведока за мање ствари, нпр. за овцу, коња, кола итд., али погодба о њиви, винограду, воденици не вреди без сведока, и стога се даје *сенет*.

Кад ко одустане од погодбе („поврати се од збор“), за њега се вели да је погазио *лав* („К'д се даде лав (реч) или: к'д 'е зборено, не се повраћа надзад“). За узрок одустајања од погодбе обично се узима да је купац при погодби био *пијан* или да га укућани нагоне да се *врати од лав*.

При погодби се даје и *капара* („капар“). Кад купац одустане од погодбе, губи капару. Ако одустане од продаје продавац, мора вратити капару. Ако купац неће да прими капару, може само молити село да склони продавца да не квари погодбе, а силом га нико не може на то натерати.

За погодбу се каже да је свршена онда, кад се ствар *узме* и начини сенет.

При свакој погодби часте обе стране, а највише она која купује.

Ко хоће да прода што од непокретности, дужан је да јави комшијама и сродницима у селу, па ако се ко од њих јави да купи, ступају у погодбу *пред селом*; а ако се нико не јави, тек онда продаје другима. Ком-

шиje и други сродници увек купују нешто јевтиније од других.

И кад се стока продаје, јавља се комшијама и сродницима у селу, али се не чека да је они купе, него се продаје ономе ко највише понуди.

За махне се унапред каже. Коњ, во и биво дају се за дан, два на пробу, а пре пробе даје се капара.

Зајам. Комшија узајмљује од комшије: брашна, жита, соли, лука, ориза, кафе, шећера, алат, одело итд. Зајам се враћа за 3—4 дана, осим жита које може остати невраћено и по 3—4 месеца и одела које се враћа истог дана. На зајам се даје и новац, али за одређено време. За већи дуг даје се у залогу њива или виноград у место интереса.

Најам. И радницима: жетварима, орачима, копачима, мајсторима (зидарима) даје се капара, да не би раденик отишао другом за већу надницу.

Радници, поред наднице, имају и храну. Мушка је надница (3—4 гроша) нешто већа од женске (2—3 гр.). Ако су надничари погођени без хране, онда имају мало већу надницу (за $^1/_2$—1 гр.).

Надничари једу с укућанима, кад их нема више од 3—4, а кад их је више, једу засебно с домаћином.

Коњ и магарац дају се под најам (кирију), а магарац се узима још и за то да опасе кобилу да би се добила мазга.[1])

Кесим, исполцилак и четврцилак. Богатији Црногорци дају своју земљу под кесим, исполцилак и четврцилак.

Под кесим или *на кесим* дати значи дати под *кирију*. Под кесим дају своју земљу они људи, који су се одселили у варош

[1]) Кирија је за коња 8—10, за магарца 3—4 гроша на дан. За опасање плаћа се 5—6 гроша.

Ко узме земљу под кесим, даје сенет да ће имање чувати и да га неће упропаштивати.

За имање плаћа се уговорена цена у новцу обично око Крстова-дне, кад се *годишњина* скупља, која сва припада закупцу.

Кад се земља даје под кесим, при погодби обично се позове 5—6 сељака, који ће оценити колико ће се годишње плаћати за земљу.

Земља се даје под кесим обично за 3 године, али се издаје и за једну и више година.

Исполџилак (наполица). Кад неко даде своју земљу другом да је обрађује, онда се такав рад зове *исполџилак*, а онај ко туђу земљу обрађује — *исполџија*.

Исполџија је дужан дати господару земље *половину* прихода, ако је господар дао семе за усев.

Ако је пак семе онога ко обрађује земљу, онда он узима од прихода два дела, а трећину господар земље.

Порез на њиву (*вергију*) плаћају господар и наполичар по пола, ако је господар дао семе; а ако је семе наполичарево, онда целу порезу плаћа господар земље.

Исполџија може, ако хоће, седети на чифлуку који обрађује, и тако већином и чини, јер за то ништа не плаћа.

Исполџија може чувати своју стоку на имању које обрађује, и за то му господар не може ништа тражити.

Пошто исполџије поделе с господаром сноп̃је, онда најпре овршу господарев део, па тек онда свој. Тако исто бива и с кукурузом.

Исполџије ништа не могу узети од господарева дела, као: од сламе, кукурузовине итд., а од њихова дела све им припада.

Кад се исполџија с јесени погоди, онда добива од господара сламу за стоку и део угарене земље.

Кад исполџија излази од једног господара, мора оставити, све оно и ополико, колико је од њега до-

био, кад се примпо исполцилака, као: угарене земље, сламе итд.

По неки господари са својим воловима и момцима узору своју земљу и посеју жито или кукуруз, па онда даду другима да жито пожњу и овршу, а кукурузе окопавају, исеку и сместе у кошеве. Такво обрађивање земље зове се *четврцилак*, а људи који тако раде — *четврције*. Они за свој рад добивају од господара земље: од кукуруза *половину*, а од жита *четвртину*, *петину* или *шестину*, према погодби. Четврције жито деле, пошто се овеје, а од сламе и кукурузовине ништа не добивају, већ све остаје господару.

Под најам се дају и *козе* и *овце*, и то на два начина.

По првом начину дају се *под кесим* за једну или више година. Ко узме стоку под кесим, плаћа господару од сваке главе према погодби: $1-1\frac{1}{2}$ оку масла, $\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}$ оку сира и $\frac{1}{4}-\frac{1}{2}$ оке урде (цизе) и даје му сву вуну или козину, а држави плаћа на главу по 5 гроша *беглика* (порез на стоку)

Господар има право узети своју стоку, кад год хоће и дати је другим.

По другом начину стока се даје *на ругу*. Овако се даје само *јаловиње*. Онај ко се прими да чува јаловиње, добива од господара по 3 гроша на главу, а беглик плаћа господар. Јаловиње се даје на чување само за *лето*.

У неким се селима здруже по 2—3 породице да раде своје пољске послове *заједнички*. То чине обично суседи и сродници Овако здружене породице често буду *четврције* код неког господара.

Здружене породице доносе храну наизменце: једног дана једна, а другог друга породица.

После извршене деобе задруга и даље заједнички меље у својој воденици.

Ако одељења фамилија хоће да начини нову воденицу, онда јој друга фамилија, која задржава стару во-

деницу, помогне тиме, што јој да ред од јаза, да може и нова воденица млети, јер вода у јазу дели се као и непокретно имање.

Ну кад су на једном јазу две воденице, а у јазу нема довољно воде за обадве, онда мељу редом.

Ко нема своје воденице, меље у манастирској или ма чијој, и за то даје воденичару од 100 ока 5—8 ока самлевеног брашна на име *ујма*.

Дар се не тражи натраг. Ко поклони неку ствар, и не помишља да на њу полаже неко право своје.

Селски суд — сеоска општина. Кад се бирају и постављају кмет (председник општине), азе (чланови општине), протођар (пандур), пољаци и притроп; кад се чини разрез порезе и прireза итд., треба да присуствују и гласају само домаћини. Бећари могу присуствовати, али немају права гласати, изузимајући случај, кад је бећар домаћин у кући и кад нема старијега у кући. Исто тако и жена, кад је домаћин у кући, има права на сеоским зборовима присуствовати и гласати. На скуповима се решава већином гласова, али се највише гледа на мишљење стараца и већих домаћина. На овим скуповима није обавезно присуствовати.

Кмет има своја права и власт. Он чува сеоски печат, скупља порез и мале свађе пресуђује. Он суди са азама и селом уопште. Његов је суд јаван, а пресуде усмене. Он може бити и неписмен, али мора знати „рабуш“. Њему и протођару плаћа село по 6 гроша од куће, а азе служе бесплатно.

Протођар мора слушати у свему кмета, а азе су дужне да му доводе људе из своје махале.

Сви они постављају се око Ђурђева-дна, ну могу више година на ново бити изабрани.

Село је *сеоски суд*. Кад се каже: „село је пресудило“, значи да је тако пресудио кмет, азе и сви старци.

Кад село пресуди неку ствар, каже се да је таки „селски усул“ или „тако је село нашло *мунасип*“ (умесно) и пресуди се мора свак покорити. Село суди јавно у средини села у свако доба дана.

Сеоском закону нико се од сељака не противи, а суд вели: „село нашло мунасип“ (за сходно). Ако ли се пак нађе неко те се успротиви сеоском закону и тужи суду у вароши, суд пресуди онако, као што је село пресудило, само ако село да суду написмено свој „старовременски адет“ (усул). Ова се сеоска изјава зове *шадет-наме*.

Старци често веле млађем нараштају: „Овако 'е селски закон од век. Мије тако затекомо, па тако ви кажуемо; берете памет, па и вије тако работајте“.

Селска џеза (кривични закон). Отпре је био обичај да је село позивало зле и опаке људе и било их до миле воље, али се сад више суди по државном закону.

Има *освете*, али не *крвне*.

Кад се крадљивац ухвати, село му одузме украдену ствар, а њега преда царском суду са *сеоском изјавом*.

За нехотичну штету, коју учини дете, позивљу се само родитељи и село их укори што им деца чине штету.

Ако је украдена ствар црногорска, не сме се купити; а иначе може.

Пијаница се осуђује као и трезан.

Децу може сваки мало избити, кад их нађе у штети: за то има и сеоска и родитељска дозвола.

Псето може сваки убити, кад га нађе у штети.

Врло је велика кривица и грех украсти црквену ствар и осрамотити своју сродницу, а као највеће злочинство и грех рачуна се, кад човек убије *трудну* жену.

ОБИЧАЈИ

1. Свакидашњи обичаји.

XI. Обичаји при пословима и раду.

При устајању. Кад сељаци устају у јутру из постеље, обуку се и обују, па се по том умивају по лицу. Невеста прва устаје и налази људма опанке и обојке. При умивању људи држе суд с водом међу ногама, и пошто се умију, окрену се на исток те се прекрсте 3—4 пута, говорећи: „Господе, помилуј ме; Свети Ранђеле, чувај ме од зло и дај ми срећу и к'смет". Жене се моле увек Светој Богородици, говорећи: „Слатка, Света Богородице, дај ми некоју срећу и к'смет".

Жене умивају своју децу, а људма само понекад посипају.

Пошто се умију, не бришу се ничим, него седну покрај огњишта, те се тако лице и руке сами осуше.

При јелу. Преко дана се једе три пута, и то: у јутру, на подне и у вече. Зими обично једу два пута, људи у јутру и у вече, а жене, почем не иду никуд на посао, у подне и у вече.

Понеки од људи понесе парче хлеба, кад пође на посао.

Ручак и вечера су заједнички и за људе и за жене. Невеста поставља трпезу, столице и полива руке свима старијим задругарима. Домаћица или месарија доноси јело, ложице и хлебац на трпезу. Најпре седа домаћин, па остали укућани, људи до људи, а жене до жена, све по старешинству. Најпре се прекрсти и почиње јести домаћин, па онда остали по старешинству. Кад се ко наједе, прекрсти се, устане и седне покрај огњишта. А кад се пак трпеза дигне, сви се опет прекрсте по 3—4 пута једно за другим. Сељаци мисле да је грехота трошити хлеб и газити трошке (мрве). Кад се трпеза дигне, побрише се оно место, где је она била, и

тај се измет баци псима или у ватру. И после јела невеста полије руке свима укућанима.

У лето се, на 2—3 сата по сванућу, доручкује, и тај се доручак зове „прекусак".

Кад се једе у пољу, поседа се на земљу, прекрсте се ноге и једе се са џака или бисага. Најпре се једу парчићи хлеба који су остали од претходњег оброка, тако звани „*бајат леб*".

При пићу се каже: „здрав си", а одговара се: „да си жив и здрав". Кад неко престане пити, кажу му: „на здравје", а он одговара: „здравје д' имате". Пију сви из једне чаше редом по старешинству. Невесте и девојке не наздрављају, јер „срамота 'е".

Ако некоме при јелу падне хлеб из руке, одмах га узима са земље и љуби, јер је грехота што је пао; а ако некоме падне залогај на земљу, кажу да је ђаво хтео да му га узме. Кад неко одломи комад хлеба, док још није појео онај који већ има, кажу да има неког сродника, који гладује. Хлеб се прстима ломи, а сече ножем само кад је сув. Тазе хлеб грехота је сећи.

Кад има гостију за трпезом, онда се домаћин први прекрсти и каже: „Добро сте дошле, за много године; Бог да даде, како 'е арно; да поклони берићет, некоју срећу међу нас, некој к'смет. Поможи Бози, благословите", и дотакне руком хлеб. Чим то изговори и дотакне хлеб, онда и гости дотакну хлеб и говоре; „Бог, Ристос!" По том се гости прекрсте и говоре: „Добре те наођамо, свате (куме итд.), за много године; Бог да даде како 'е арно; да поклони берићет, некоју срећу међу нас, некој к'смет. Поможи Бози, благословите". Сад сви поново дотакну хлеб и рекну: „Бог, Ристос", а домаћин дода: „И добро сте дошле". Тек после овога почиње се јести. Исто се овако говори и ради, кад хоће да се пије ракија или вино. Домаћин непрестано нуди госте да једу и да се не стиде, а при том им вади месо,

јер га они сами не узимају. Најпре се сипа чорба и једе као мезе уз ракију, по том се тек доноси „расолмесо“, јанија (паприкаш) и „тава“ (ђувече). Кад се донесе тава, доноси се и „витканица“ (гибаница). Кад се трпеза постави, „лоше 'е“, ако одмах неко не седне за њу, а „лоше 'е“ и кад после јела сви устану, а њу оставе саму. Не ваља се да се горња кора од хлеба окрене доле, а доња горе. Исто тако није добро да се начета страна окрене од јела на коју другу страну.

При зидању зграда. Кад се гради нека зграда, онда поп освети водицу на камену темељцу, потом оставља од пште у стаклићима на сваком углу у темеље. После тога пије се „крчма“ (част). Неки кољу тада и јагње, звано *курбан*, а неки то чине, кад се кућа направи. (Кад кућа буде готова, изврши се у њој „освештање масла“, даде се ручак поповима, мајсторима, суседима и пријатељима, па се тек улази у нову кућу да се живи). Кад се на кући почињу дизати греде, укућани доносе мајсторима па дар: чарапе, крпе и друге марамице. Кад се донесе дар, узме га мајстор у руке, попне се на кућу, и држећи дар у рукама благосиља гласно онога, који је дар донео, као: „Господ да му поклони шо му срце сака и да 'е жив; да му 'е жива глава, да му 'е висока слава; да му 'е жив чељад, да му 'е жив татко, да му 'е жива мајка, да му 'е жив брат, сестра, да му 'е живо шо му 'е мило. Господ да га однесе на ацил'к и с' здравје да га донесе и беријат-верси“ итд.

Кад мајстори пију, благосиљају: „Срећна кућа, у кућу домаћин, Бог да поживи чељад, д' остане на децу, д' играмо на свадбу, здрави сте!“ Мајсторе храни онај, коме раде.

Обичаји код заједничких послова. — Комшија комшији узајамно помаже при грађењу зграда, орању, сејању, жетви,[1]) копању кукуруза, берби, кошењу сена,

[1]) Последњег дана на жетви најмлађа жетварица исплете „десарку“ од пшеничних класова, која се чува 1—3 године окачена на чардаку. Она је тако вешто исплетена, да се сама никад не поквари.

у општте: код свих радова у кући и у пољу. Цело се село састаје на црквеним и манастирским радовима. Тада храну дају цркве и манастири, и то најпре једу девојке, па онда људи. При кошењу косачи косе у реду *по старешинству*.

Жена жени помаже, кад ткају и навијају, а девојци кад је заговорка (испрошеница).

XII. Правни обичаји.

Кад се поставља међњик, људи позивљу и децу да виде и памте, да се не би доцније свађала око међе.

Кад је спор о међњику, село натера оног који тврди да је био међњик на неком месту, да пуну торбу земље од те њиве пренесе о врату с једног краја њиве на други. Село га тада пита: „Носиш ли овој земњу ти на врат и на онај свет?“ Ако каже: „ношу“, село му поверује.

При деоби какве задружне земље дешава се да је један део њиве, винограда, ливаде итд. бољи од осталих делова, те се задругари не могу да погоде који ће део коме припасти. У том случају коме ће задругару припасти бољи а коме гори део земљишта, пресуђује „ждребе“ (коцка). Кад реши село, односно оних 5—6 људи који врше деобу, да двојица који се деле „врљав ждребе“ (бацају коцку), онда то бива овако: Два брата који деле неку њиву узму један каменчић у руку и предаду их једном од изабратих сељака. Овај их стегне у руку и тако стиснуте преда другоме сељаку, овај их преда трећем, а трећи четвртом итд., док не дођу до последњег, који земљу мери. Овај, не знајући ни сам који је каменчић чији, метне један на један део њиве, а други на други део. Бољи део њиве припашће оном, чији је каменчић на њега дође, а рђавији остаје другоме брату.

Пре је био обичај да се нађена ствар донесе у село и окачи о сеоској чесми или дућану, па ако се неко јави и докаже да је његова, тај ју је узимао. Овај обичај сад не постоји ни у једном селу.

Кад се воденичару доноси жито, да меље са ујмом, доноси му се по мало и ракије као „мито“ да га лепше самеље.

Село овако заклиње људе, кад им суди: „Закуни се, бре, како неси учинил тој ти!“ — „Две очи имам, да ги немам; да ми пукнев волови; да ми пукне чељад, ако сам напра'ил ја“ — одговара онај, кога село заклиње.

Народ се боји клетве, јер она кад тад постигне.

XIII. Обичаји при дружењу.

Друговање. Из једне „*мавале*“ друже се деца, а тако исто момци и девојке и заједно иду по баштама и виноградима, јер се *мавалци* рачунају за *рођаке по крви*.

Девојке *другарице* уговарају да се једне зиме удаду, а жене говоре једна с другом о животу са својим мужевима.

Суседство. Суседи се зову по имену, а млађи старије: „бато, чико, дедо“ итд., и по томе се познаје поштовање свог суседа.

Кад комшија затече комшију при јелу, вели му: „На здравје, жива ми била мајка“, а одговара му се. „Здравје д' имаш, бујрум, жива ти 'е мајка, ајде да ручамо.“ Док се руча, пију сви редом па и госту дају говорећи: „Има ред у Бојково лојзе.“

Кумство. Кума сви љубе у руку и веле да им је Свети Јован, и у кући бива *све како кум рекне*. Кумови не другују, да не би кум из непажње био увређен.

Познанство. Кад се човек с неким познаје и с њим тргује, каже да му је *познајник* или *пријатељ*. Пријатељи се у кућу примају као и рођаци.

Странци. Странци се примају у кућу на преноћиште и даје им се *вечера* и *покривач*, а сутра-дан, кад пођу, и по мало хлеба.

Сусретање. Србин Србину увек назива Бога, па био познат или не. Сродници и познаници поздрављају се: „Како си? Здраво, живо сте сви-те дома? Шо пра'ите? Шо пра'и Јован" (или за кога хоће да пита)? Одговара се: „Здраво, живо смо сви-те до с'г фала Богу; ја вије шо пра'ите, како ви 'е работа?"

При растанку један другим веле: „Ај' с' здравје, носи здраво-живо на Јована" (или кога коће), или: „Седи с' здравје и ти носи здраво-живо на Николу" (или како буде). На поздраве један другога одговарају: „Фала д' има од кога, да си жив и здрав" или: „Здравје д' имаш".[1])

Кад људи долазе у гости, поздрављају се као и на путу. Ну кад жене иду у гости, оне се најпре зауставе изван села и по неком детету зовну своје рођаке. Код ове дођу, поздрављају гошћу: „Добре дојде, Јована (како буде име). Како си? Шо пра'ите дома?" — „Здраво, живо смо сви-те; здраво-живо имаш од Николу (како буде име). Немаше нијет да дојђу, тики ми се дотужило, сал да ве вићу, дома нејћу, нејћу; овде малко да починимо лав, па ќе се враћу". Кад је замоле да се сврати она пристане и да руча. При поласку гошћа вели: „Седете с' здравје, прошћевајте лошо, арно, ви досади', па заповедајте и вије дојдете куде нас, ќе се забора'имо". Домаћини на то одговарају: „Ај' с' здравје прошћевај лошо, арно; ќе дојдемо, тики работа не 'е остава: здраво-живо носи на" (име), и испрате гошћу до изван села.

[1]) Кад Србин сретне *бега*, рекне му: „Много ти године, бег!" — „Да с жив, бре синко" одговара бег. Кад сретне обичног грађанина — агу — или сељака мухамеданца, вели му: „Здраво, живо, ага!" — „Здраво" одговара Србину који му свагда уступа пут. Жене пак свагда уступају пут мушкарцима.

Кад се госпа врати кући, она укућанима каже како није хтела да сврака у кућу, него само *до пут*, па су је силом одвукли — на ручак! Кад жене иду у госте, носе воћа за децу, а кад се испраћају, даје им се воће за децу.

Свађа („карање"). Кад се сваде људи, псују један другом *све што преко прага прелази*, а кад се свађају жене, куну једна другу овако: „Да пукнеш; да ти пукнев деца; аро (несрећа) те срело; црна била; црна гламња била; кукавица била; црна изгорела; кукавица (или „црна гламња" или „црна") мајка ти по тебе; да закопаш децу; да се виткаш ка змија под камен; да викаш ка кукавица!" На све ово друга страна одговара: „Тамо тебе, тамо тебе; у крпче да га вржеш; шо си рекла мене, тој тебе да ти бидне"! Жене и девојке које су у свађи не говоре.

Женско према мушкима. — Брање, цепање и сечење дрва и везивање снопова послови су мушки, које раде жене само кад су инокосне или сиротице. Ну *орање* и *сејање* женскиње ни у ком случају не ради, као што људи никако не *месе* хлеб и не *перу* одело, стога самцу месе хлеб и перу га комшијске жене.

Младићи после 13—15 година почињу да се стиде. Бећари се не стиде девојака, а од жена и сувише. Бећар дотакне девојку и до најстиднијег места, али жену ни у ком случају, јер то се сматра као највећа срамота.

Кад жена или девојка иде боса или са загрнутим рукавима, није срамота; а *срамота* је да су груди голе. Срамота је и кад девојка има велике сисе. Женске, кад нису потпуно обучене, стиде се мушких.

2. Годишњи обичаји

XIV. Домаће светковине.

Светога (слава). Један од најглавнијих празника и једна од највећих домаћих свечаности јесте слава (крсно

Странци. Странци се примају у кућу на преноћиште и даје им се *вечера* и *покривач*, а сутра-дан, кад пођу, и по мало хлеба.

Сусретање. Србин Србину увек назива Бога, па био познат или не. Сродници и познаници поздрављају се: „Како си? Здраво, живо сте сви-те дома? Шо пра'ите? Шо пра'и Јован" (или за кога хоће да пита)? Одговара се: „Здраво, живо смо сви-те до с'г фала Богу; ја вије шо пра'ите, како ви 'е работа?"

При растанку један другим веле: „Ај' с' здравје, носи здраво-живо на Јована" (или кога коће), или: „Седи с' здравје и ти носи здраво-живо на Николу" (или како буде). На поздраве један другога одговарају: „Фала д' има од кога, да си жив и здрав" или: „Здравје д' имаш".[1])

Кад људи долазе у гости, поздрављају се као и на путу. Ну кад жене иду у гости, оне се најпре зауставе изван села и по неком детету зовну своје рођаке. Код ове дођу, поздрављају гошћу: „Добре дојде, Јована (како буде име). Како си? Шо пра'ите дома?" — „Здраво, живо смо сви-те; здраво-живо имаш од Николу (како буде име). Немаше нијет да дојђу, тики ми се дотужило, сал да ве вињу, дома нејћу, нејћу; овде малко да починимо лав, па ће се враћу". Кад је замоле да се сврати она пристане и да руча. При поласку гошћа вели: „Седете с' здравје, прошћевајте лошо, арно, ви досади', па заповедајте и вије дојдете куде нас, ће се забора'имо". Домаћини на то одговарају: „Ај' с' здравје прошћевај лошо, арно; ће дојдемо, тики работа не 'е остава: здраво-живо носи на" (име), и испрате гошћу до изван села.

[1]) Кад Србин сретне *бега*, рекне му: „Млого ти године, бег!" — „Да с жив, бре синко" одговара бег. Кад сретне обичног грађанина — агу — или сељака мухамеданца, вели му: „Здраво, живо, ага!" — „Здраво" одговара Србину који му свагда уступа пут. Жене пак свагда уступају пут мушкарцима.

Кад се гошћа врати кући, она укућанима каже како није хтела да сврађа у кућу, него само *до иут*, па су је силом одвукли — на ручак! Кад жене иду у госте, носе воћа за децу, а кад се испраћају, дају им се воће за децу.

Свађа („карање"). Кад се сваде људи, псују један другом *све што иреко прага прелази*, а кад се свађају жене, куну једна другу овако: „Да пукнеш; да ти пукнев деца; аро (несрећа) те срело; црна била; црна гламња била; кукавица била; црна изгорела; кукавица (или „црна гламња" или „црна") мајка ти по тебе; да закопаш децу; да се виткаш ка змија под камен; да викаш ка кукавица!" На све ово друга страна одговара: „Тамо тебе, тамо тебе; у крпче да га вржеш; шо си рекла мене, тој тебе да ти бидне"! Жене и девојке које су у свађи не говоре.

Женско према мушкима. — Брање, цепање и сечење дрва и везивање снопова послови су мушки, које раде жене само кад су инокосне или сиротице. Ну *орање* и *сејање* женскиње ни у ком случају не ради, као што људи никако не *месе* хлеб и не *иеру* одело, стога самцу месе хлеб и перу га комшијске жене.

Младићи после 13—15 година почињу да се стиде. Бећари се не стиде девојака, а од жена и сувише. Бећар дотакне девојку и до најстиднијег места, али жену ни у ком случају, јер то се сматра као највећа срамота.

Кад жена или девојка иде боса или са загрнутим рукавима, није срамота; а *срамота* је да су груди голе. Срамота је и кад девојка има велике сисе. Женске, кад нису потпуно обучене, стиде се мушких.

2. Годишњи обичаји

XIV. Домаће светковине.

Светога (слава). Један од најглавнијих празника и једна од највећих домаћих свечаности јесте слава (крсно

име), или, како се код нас каже, Светога. Већ на 2—3 недеље пре Светога, домаћин се спрема да га што боље прослави. Богатије куће спреме краву или вола, а сиромашније се по 2—3 здруже те купе заједнички краву или вола, кога ће заклати и за славу поделити.

Уочи славе приставп со рано у земљаним грнцима јело, а на првом месту расол-месо и јанпја. Сваки свечар („светогар") носи овога дана цркви за време вечерње $^1/_2$ до 1 оку зејтина, а жене иду на гробље, те дају задушје.

Око заласка сунца домаћин намести у једном крају куће „светогарску трпезу", која се употребљава само за „светога", свадбу и кад има аргата. На крај од трпезе метне каленице и ложице, а на средину троноги свећњак.

Кад се смркне и гости почињу долазити, месарија шаље по деци тањир расол-меса, парче хлеба и грне вина свима рођацима у селу. Исто то ради и сутра-дан, пред ручак. Ова се пошиљка зове „уздела". Она је у исто време и позивница за славу. Вече уочи славе зове се „к'на", и са њоме управо почиње слава, па траје сутрадан и прекосутра. У неким селима гости долазе на славу и незвани, а у неким (Бањани, Глуво, Мирковце итд.) по позиву. Поп сече колач кад стигне: уочи славе или сутра-дан. Ручак и вечера даје се два дана свима који на славу дођу. Пре јела даје се кисео купус и грожђе као мезе уз ракију. После јела гости остају дуго за трпезом и певају песме, и то: старци јуначке, а младићи обичне, бећарске. Колико ми је познато младићи певају само ову јуначку песму:

Да ли се чуло, разбрало, леле[1])
Мома војвода да бидне,
На седамдесет сејмена,
И на седмина дружина,
И на осмина родпина!

[1]) Ова се реч понавља после сваког стиха.

Мома им вели, говори:
„Сејмени, млади бећари,
Стезајте ноге ремење,
И на т'нке пушке кремење;
К' идемо горе планина,
По таја рамна рудина,
Под таја бука зелена,
Под таја сењка дебела.
Турете бурму на буку,
Гађајте редом, поредом;
Кој ќе ми бурму д' удари,
Тај ќе ме мене да љуби."
Гађаше редом, поредом,
Никој ми бурму не уд'ри,
Мома ми бурму уд'рила,
Пред сви-те њојни дружина.
(Види мелодију стр. 514).

Други дан славе зове се „патарица". Тада се слави и празнује као и на први дан, само што на патарицу више иду жене него људи. На слави људи једу за славском трпезом, а жене одвојено за другом трпезом.

Манастири славе један дан и дају вечеру „на к'ну" и на дан славе ручак. Кад славе сеоске цркве, сабори се држе на „патарицу", јер је тада „гостински д'н".

Светковине читавога краја. Божићњи пост и Божић су почетак народне нове године. Од тада настају пророковања за идуће лето и родност идуће године. Онда се коначно свршавају сви пољски послови и почињу нови.

Божићњи пост. Народ зна за Божићњи, Велики, Петров и Богородичин пост. На покладе се увек спрема добра вечера. Тада се готови: расол-месо, јанија, ћувеч, пита и печење и спреми доста вина. Ако им после вечере остане јела, кажу да су те вечери Цигани дували мешину, да би се Срби наситили и јела им преостало за њих. Божићње покладе падају на Св. Филипа.

Првог дана поста не кува се јело, да не би стока боловала од пролива. Тада се чисти кућа и све покућанство.

Дан почиње, по народном веровању, расти од Св. Спиридона, и порасте првог дана колико и пиле у јајету, кад оживи. До Божића дан порасте, колико може петао с прага да скочи, а до Танасов-дана колико може да скочи трогодишњи јелен.

На Св. Варвару (4 дец.) не ради се, да се не би *заварио* (залепио, зауставио се) сваки посао који се тада ради. Од Св. Игњата па до Божића не гори се слама, да не би жита имала „гламњице“ (главнице). Од тог дана па до Божића не бију се, да не би боловали од чирова. Три вечери пре Божића девојке и невесте доносе кући са чесме по мало песка у црпки (лејци).

Бадњи дан. Ако овога дана у јутру „полази“ кућу мушкарац, верује се да ће се у идућој години излећи сами петлови; а ако кућу „полази“ женско лице, онда ће се излећи саме кокошке. На „Б'дњи вечер“ наложи се пре свега велика ватра. Најстарији члан породице седне поред огњишта, а млађи му доносе по једну цепку или п'њушку (пањ), поздрављајући га са речима: „Добро вечер!“ — „Добре ти Бог дал!“ одговара овај и пита: „Шо носиш: ченицу, грожје, 'ечам итд.“ Сваки од млађих одговори по нешто на ово питање и оставља цепку. На ватру се онда наложи једна велика цепка или пањ, тако звани *б'дњак*, а око ње седну сви укућани. Сад сви одреше врвце на опанцима и држећи руке на коленима хитну ногама опанке и пребаце их преко ватре. За онога који пребаци опанке, каже се да је „извел пилићи“, а за оног који не може да пребаци своје каже се да „не извел пилићи“ и да ће бити лењ целога лета.

Пред вечеру воловар запали воловима по једну свећу на роговима, коњар коњима и магарцима на самарима, те горе, док чељад вечерају. Пред почетак вечере најмлађа — девојка или невеста — покупи у тањир песак, који је прошле три вечери донесен са чесме, те укућани умију над њим руке. Како који умије руке,

је са „крупним гребенима“ испчешљају, или је у води удаве.[1])

На Васиљицу (1. јан.) праве радници „бакрдан“ (качамак) и кажу да је то „мечкина исповеница“, јер се онда мечка и „омечи“ и ослепи, па тек четрдесети дан по Васиљици прогледа. Васиљица се не празнује, јер је цигански празник, а рачуна се као први дан нове године.

Уочи Водице (Богојављења) отвара се небо, и Бог се јавља свету, зато не треба те ноћи спавати, него чекати да се Бог види. Кажу, да је неки човек помолио главу кроз прозор, па кад је видео Бога, он у место да рекне: „Дај ми, Боже, шиник пара“, рекао је: „Дај ми, Боже, ка шиник главу;“ и заиста Бог му је дао главу као шиник, те је после увукао главу унутра, тек кад су прозор покварили.

Уочи *Танасов-дана* (18. јан.) кољу у неким селима (Кучевишту, Глуву и Брazди) овнове код цркве. Црквени епитроп купи за црквени новац великога овна, и сви сељаци, који имају оваца, донесу по једно шиљеже, закољу и начине од њих два јела. У вече се покупе сељаци у црквеној трпезарији, па пошто се сврши вечерња, седну те заједнички вечерају. Хлеб и вино донесу сеоске жене за „Бог да прости“.

На *Св. Трипуна* (1. фебр.) се свети водица у црквама, и од те водице узме сваки по мало, те покропи тога дана своје винограде. Пошто покропи винограде, „загриба и закрои“ по 3—4 гиже. Ако је време на Св. Трифуна лепо, кажу да ће година бити *слаба*; а ако је време ружно, биће *родна*.

[1]) „У невидљиве створове спадају и „лошотије“ које се јављају путницима ноћу, у виду човека и разних животиња. Народ верује, да по планинама и пољима има нарочитих места, где се лоштије јављају. За нека од тих места у Кучевишту и ја знам. Лоштије могу човека удавити или га одвести на неку скалу и одатле гурнути у провалију, да се сломи. Народ се брани од њих трном или кад испали пушку. Кад петли запевају, оне бегају.

штањи као мезе с вином. Ова се вечера зове „исповеница на Св. Богородицу".

Кад се смркне на Бадњи вечер, онда једна од снажнијих жена или двојица млађих људи иду у воћњак и стану поред једне воћке, па један замахне на њу секиром и упита је: „ће родиш ли до године; ако не рађаш, ће те исечу?" — „ће рођу, ће рођу," одговара други и пуца из пушке преко дрвета, да би се поплашило од пуцња и да би до године родило.

Пре вечере пуца се 3—4 пута из пушке, као и на Божић, а домаћица окади целу кућу, као иначе уочи других празника.

Божић. Овога се дана обично причешћују. После службе Божије имућније жене иду са баницом и ракијом по суседским кућама и то раздају за „Бог да прости", али кад се ракија пије, то се не говори, него само „Христос се роди" и „Истина се роди". Другог и трећег пак дана, доносе све сеоске жене баницу и ракију у цркву, и раздају их сиротињи у црквеној трпезарији после службе. Као мезе на Божић употребљавају се „пивтије" (пихтије).

Првог дана руча се рано и не иде се никоме у посету, а другог и трећег иду обично кум и зет, и то први код кума, а други у тазбину.

Меснице. Време од Божића до Великога Поста зове се *меснице*. Недеља после Божића зове се „урша недеља", а петак и среда „урши петак" и „урша среда", за то што се тих дана не пости.

Од Божића до Водице (Богојављења) жене не раде после вечере због „караконцола" и „караконцолки". Караконцоли и караконцолке су невидљиви створови у облику људи, који у вече, кад сви заспе, изазову на врата ону женску, која је радила после вечере, па

је са „крупним гребенима“ ишчешљају, или је у во
удаве.[1])

На Васиљицу (1. јан.) праве раденици „бакрдан“ (
чамак) и кажу да је то „мечкина исповеница“, јер
онда мечка и „омечи“ и ослепи, па тек четрдесети
по Васиљици прогледа. Васиљица се не празнује,
је циганski празник, а рачуна се као први дан но
године.

Уочи Водице (Богојављења) отвара се небо, и
се јавља свету, зато не треба те ноћи спавати, не
чекати да се Бог види. Кажу, да је неки човек помо
главу кроз прозор, па кад је видео Бога, он у ме
да рекне: „Дај ми, Боже, шиник пара“, рекао је: „
ми, Боже, ка шиник главу;“ и заиста Бог му је
главу као шиник, те је после увукао главу унутра,
кад су прозор покварили.

Уочи *Танасов-дана* (18. јан.) кољу у неким сели
(Кучевишту, Глуву и Бразди) овнове код цркве.
квени епитроп купи за црквени новац великога ов
и сви сељаци, који имају оваца, донесу по једно
љеже, закољу и начине од њих два јела. У вече
покупе сељаци у црквеној трпезарији, па пошто
сврши вечерња, седну те заједнички вечерају. Хле
вино донесу сеоске жене за „Бог да прости“.

На *Св. Трипуна* (1. фебр.) се свети водица у ц
вама, и од те водице узме сваки по мало, те покро
тога дана своје винограде. Пошто покропи виногра
„загриба и закрои“ по 3—4 гиже. Ако је време
Св. Трифуна лепо, кажу да ће година бити *слава*;
ако је време ружно, биће *родна*.

[1]) „У невидљиве створове спадају и „лоштије“ које се јављају путни
ноћу, у виду човека и разних животиња. Народ верује, да по планинама и
њима има нарочитих места, где се лоштије јављају. За нека од тих мест
Кучевишту и ја знам. Лоштије могу човека удавити или га одвести на
скалу и одатле гурнути у провалију, да се сломи. Народ се брани од њих т
или кад испали пушку. Кад петли запевају, оне беже.

За празник *Сретење* народ не зна, а не зна ни за *Три Јерарха*.

Трећа недеља пре Белих Поклада зове се „урша недеља“ или „редова (редовача“), јер се ни тада не пости, него се „урши“ (мрси). Недеља, која после ње долази, зове се „прескакуша“ или задушна недеља, а последња недеља пред постима зове се „сирна“ или „бела недеља“, или кратко, „сирнице“. Ове се недеље једе сир, да би се очистили зуби од меса. Прве покладе су познате као месне, а друге као сирне.

Задушнице. У години има троје задушнице: пред месне покладе, пред Духове и треће пред Митров-дан. На задушни петак вече, на глас клепала, дођу из сваке куће по 1—2 жене на гробље са „задушом“. Задуша се састоји из једног хлеба, мало јела (запржен пасуљ, купус с оризом, сам ориз с кромпиром), кољива, лонца вина, мало воћа итд. Свака жена остави задушу на своме месту у црквеној трпезарији (јер се још од старине зна место у трпезарији за сваку махалу и сваку кућу из махале). Кад оставе задушу, иду у цркву те запале свеће, а одатле иду на гробље, које је ту око цркве. Оне пак жене, које имају „пресан гроб“, тј. које имају помрлих сродника, којима није још прошла година од дана смрти, иду са задушом право на гроб, и пошто се по обичају искукају и исплачу, прелију и прекаде гроб саме, долазе натраг у трпезарију.

Восак купују у размену за јаја у сеоским дућанима, а свеће праве саме.

Кад се вечерња сврши, онда све жене стану са кољивом у ред, где поп пролази, те од свакога кољива узима. Кад се ово сврши, жене деле задушу између себе за „Бог да прости“. На задушни петак у јутру жене месе „тутуљке“ (просфорице), које деци тога дана раздају по сокацима. Сутра-дан, у суботу рано, жене умесе „погачицу“ и „баницу“ (хлеб и гибаницу).

Чим сване, дођу из Скопља симиџије који продају симите. Свака жена добије у размену за јаја по неколика симита, које подели туђој деци за „Бог да прости“. Кад се сврши литурђија, иду све жене на глас клепала у цркву и на гробље као и у вече, и понесу мрсна јела и „коливо“ (хлеб као просфора) и „мртвачку књигу“ (читуљу). Поп прочита у цркви читуље, и за то добије коливо и 10 пара, па по том зађе те учини помен и прелије „пресна гробишта“, а остала преливају саме жене. Кад свештеник буде готов са преливањем гробова, иде у трпезарију те одржи помен над задушама. Сад долазе у цркву и људи, којима жене деле у мушкој трпезарији. На задушни петак и на задушнице жене не раде само ручне радове, а све се друго ради. Све што се доноси на гроб „види“ се, како народ верује, пред мртвима. Воће не треба да се окуси пре, док се не подели за душу мртвих. Кад се деси свадба око задушница, онда та кућа не прави задушу и не иде на гробље.

Сирнице. За месне покладе се само мало више јела спрема, али онда нема никаквих обичаја. — Уз сирнице је обичај, да кумови и девери зову невесте, које су те године венчали, на ручак или вечеру. Са невестом иду свекар и свекрва. У четвртак Сирне Недеље кажу да је „Вртолом“, и да се од тада „завршује дан на лето“. Онда се у виноградима не ради „од муве“, а у пољу „од града“. У суботу те недеље не ради се, да се не би стока црвала.

Прочка (Сирне, Беле Покладе). На Прочку се спрема добра вечера, зготове се: јајчаник, баница, пржена јаја, риба итд. После вечере ољуште јаје и обесе га о конџу на „венгило“ (вериге). Неко заљуља јаје, а деца га „дамав“ тј. хватају га отвореним устима, јер га руками не смеју дохватити. Кад неко ухвати јаје, онда из б ланџета пију сви по мало вина. Ово хватање јајета зов

се „ламање јајца". Кад која кокош сломи ногу, онда јој тим концем везују ноге.

На Прочку се чини „прошћевање". Чим се смркне, сродници и суседи иду једни код других на опраштање увреда. Иде се прво код кума и у ону кућу, где има старијих људи. Код кума иде увек један од старијих људи из куће са невестом или девојком. По прошћењу часте се ракијом и прженим јајима.

„Прошћевање" бива овако: Најпре приђе млађи код старијега и, пошто му пољуби руку, сагне се мало и рече: „Прости ми! — „Да ти 'е просто" одговара му овај. То се понавља три пута, а по том прилази и оно друго старије лице, те тражи опроштај, али не љуби руку. Деца само пољубе руку старијима и тиме је свршено и „прошћевање". Овога вечера опраштају и саканици једно другоме на чесми са по којим пољупцем, јер држе да уз велики пост не ваља да се „сакав" (љубе). Прочка је празник као и Вели-дан (Ускрс). И једног и другог дана су велики сабори.

Велики пости. Први дан Великог Поста зове се „Чис' Понедељник", а прва недеља „Чиста Недеља". Онда се бријају први пут деца и воде у школу. Обично се целе те недеље не кува јело. Неке бабе тада „'едноничив", тј. једу хлеба један пут дневно, а неке опет „тримерив", тј. у три дана само један пут једу. Цео се пост строго пости.

На Тодорицу се обично сви причесте, а ко се тада не причести, причешћује се на Цветнице или на Вели-дан. На Тодорицу се једу пужеви и коприве. Од тада се бере и мирише „кукурик", а од Цвети остало цвеће.

Народ вели: „Сечка сече, марта дере, а април носи па продава" (фебруар је код народа познат под именом „сечка," а март под именом „марта"). У народу се прича ова прича: Нека баба Марта имала козе, које су се рано искозиле, те су јој јарићи имали рогове од леди, дакле „недороги" су били. Баба Марта је држала

да се свршетком месеца сечке свршава и зима, зато изађе с козама на бачило. Излазећи на бачило, говорила је: „Кеч, јарче, педорогче, да 'е с . . у марте на брадину“. Тиме је баба Марта хтела рећи да се не боји од марта месеца, јер је са сечком прошла зима. Пошто месец март није имао ту власт и силу да мрзне и захлађује као сечка, он позајми сечки девет дана, да за то време са својом зимом сечка смрзне баба-Марту с козама. Тада почне падати хладна и тако јака киша да је уништила и баба-Марту и њене козе: све се претворило у камење. Ових девет дана, које је месец март позајмио сечки, зову се „зајамници“. Народ се и сада боји од зајамника

Од Младенаца (9. марта) настаје пролеће, и тице селице почињу долазити. Од тада се људи почињу чувати да их тице „не пробиев“, тј. почињу се чувати да не чују глас тице у јутру, још док нису окусили хлеба. Кад човек чује глас тице селице, кад је већ окусио хлеба, онда је он тицу преварио и вели: „Чу' те, проби' те“, три пута. Ако тица *пупуњац* „пробие“ човека, онда ће му „душа смрдети“; а ако га пробије грлица, ломиће судове. Колико ласта̀вица види човек на Младенце, са толико ће се хаљина преко лета поновити. Кад деца опазе ласта̀вицу, једногласно повичу:

Ластовице, жуберице,
Бери пену за вечеру. —
Нити беру, ни вечерам,
Ја сам пиле изгубила,
Од море до море,
У цареви дворови.
Царица метеше,
Цревица му истурила,
Цам (сам) цар коња држи.
Трен трешти, коза врешти,
Коза врешти за пиле-то,
Цам цар коња држи.

На Младенце се цвеће сеје и пчеле (саће) подсецају. Тада се још и „нам'књуев“ (калеме) воћке. Онда се змије појављују, и онда су и најотровније.

Лазарица Овај се празник не празнује. Тада Циганке окићене са зеленилом иду од куће до куће, певајући песму:

'Една кућа богата,
Мије смо туј дошле,
Ке и' дадев голем бакшиш.

На *Цветнице* (Цвети) се причешћују бећари и девојке, а у црквама се у место ваија даје *здравац*.

Велики Четвртак и *Петак* празнују се свуда. Од тада па до Спасов-дана не ради се у неким селима ни на један четвртак и петак, а у неким се не ради само четвртком, у неким пак само петком. На Велики Четвртак се „бојадишуев јајца“ и на Велики Петак (шашпазар) носе мухамеданцима у варош на дар. За домаћу потребу бојадишу се првог дана Ускрса после подне.

Ђурђев-дан. Уочи овога дана жене оките сва врата врбовим гранчицама. Те ноћи девојке и бећари не спавају скоро никако, јер девојке целе ноћи певају песму:

Се прошета свети Ђурђе, Ђурђев-дане, дане![1])
По убаво рамно поље,
Весел појде, срдит дојде,
Никој не сме да га праша,
Па га праша мила сестра,
Мила сестра Анђелина:
„Свети Ђурђе, мили брату,
Шо си, брату, невесело?“ —
„Мори, сестро, Анђелино,
Есењина изгинала,
Пролетњина не никнала.“

Кад сване, онда се у овој песми последњих шест стихова певају овако:

[1]) Речи „Ђурђев-дане, дане“ понављају се после сваког стиха.

„Снети Ђурђе, мили брату,
Срдит пођеш, весел дођеш? —“
„Ка да несам ја весело,
Есењина искласала,
Пролетњина полегнала“!

Уочи Ђурђев-дана се оставља „дебелика“ да преноћи на бачви, па се у јутру, пре изласка сунца, веже белим и црвеним концем и обеси деци о врат да буду преко лета дебела, бела и црвена. О конац се веша још и која сребрна пара. Девојке мећу дебелику на „коцељ“.

Рано на Ђурђев-дан девојке на све стране певају поменуту песму да би „пробиле бећаре“. Овога дана се први пут окуси јагњетина и млеко. На 1—2 дана пре празника одлучи се стока и музе. На Ђурђев-дан пре зоре, месарија спреми „бутињ“, у коме ће се мутити млеко. Тада се једна девојка са хлебом на глави попеше на кућњи кров. Једна од жена, која тада стоји код млека и бутиња, пита девојку: „Какво време ’е?“ — „По све земњу ведрина, на нашу кућу облачина“ одговори девојка и сиђе с крова. По том жена измути млеко. Овога дана, после цркве, сви се измере на кантару, који је обешен о зеленом и младом дрвету, да се и они „подмлађуев“. Тада се девојке љуљају на дрвету, држећи под пазухом ускршње јаје, да би биле као оно црвене.

Ако је на Ђурђев-дан облачно, народ верује да ће година бити родна; а ако је лепо и ведро, биће оскудна.

Бећари и девојке, који имају пеге на лицу, иду, пре изласка сунца, у коров и ту се сагну те лицем дотакну до росе на корову да би ишчезле пеге са лица. Пастири скупљају пре Ђурђева-дана разне биљке те их осуше и истроше и тим прахом на Ђурђев-дан закрме стоку да би здрава била.

Уочи Ђурђев-дана угрејају воду и мету у њу лишће и стабљике од разних биљака, па се том водом умивају по глави. Све то познато је под именом „биљке“.

Пре Ђурђев-дана није добро пуштати стоку на пашу, јер нема благослова, а после Ђурђев-дана има благослова и може стока „крв да увати".

Руса Среда. На Русу Среду је обичај да жене иду у село Чучер „на уму", тј. да накопају уме за целу годину, јер се њоме умивају по глави у место сапуна.

Св. Јеремија. На Св. Јеремију жене „месив црепње" (црепуље) у којима пеку хлеб. По неколико жена из суседних кућа састану се те још на 3—4 дана донесу земље црвенице и глинуше, те овога дана месе од њих црепуље, које по том осуше и на равне делове поделе. За ручак и вечеру спреме се овога дана нарочита јела, која се донесу и поједу у оној кући, у којој су црепуље мешене.

За празник Св. Ћирила и Методију народ не зна. На задушнице, пред Духове, ради се оно исто што и на задушнице пред Прочку.

Народ празнује само први дан Духова, („Св. Дуси"), а зна се да је празник три дана. Првог дана Духова, жене иду на гробље као и на задушнице и причају, да су грешници од Ускрса до Духова ослобођени мука у паклу, али да их на Духове опет затварају у пакао.

На *Св. Вртоломеја*, тако званог Вртолом, не ради се да не би бубица појела виноградe, и стока боловала од „вртоглавице".

Петров-дан се празнује само до подне, јер се прича да је и Свети Петар после подне жњео, па зато и они жању. Ко се уз Петров пост омрси, окрастаће се. Уз Петров пост носе се литије. Свештеници у одеждама са крстовима и иконама иду по пољу певајући црквене песме, а за њима народ без разлике пола и узраста, вичући: „Господе, помилуј, Господе, помилуј... !"

Св. Прокопије празнује се да змије не уједају људе и стоку.

Св. Ранђел (Аранђел, 13. јула) и Св. Илија су крајње време, када треба да се жетва сврши. По свршетку жетве жетвари добивају „крчму“ (бољу вечеру).

„Св. Ранђел“ је највећи празник, и он вади душу. Кад гром удари, народ каже да Св. Илија пуца, да убије „ламњу“.

На *Огњену Марију* нико не сме радити, јер она спали све радове, који се на њен дан ураде.

Макавеји трају десет дана, а празнује се само први дан. Ако на Макавеје буде време лепо, биће и цео месац леп; а тако исто ако тада буде ружно, биће целога месеце ружно.

На *Преображење* се грожђе први пут окуси. На Св. Јована Главосека народ не једе црно грожђе.

Богородичини пости јесу део Великога Поста и строго се посте.

На „*Голему Богородицу*“ (15. авг.) држе се велики сабори на месту званом „Песак“, тромеђи између Мирковаца, Глува и Бањана. На овај сабор долази народ из свих села Скопске Црне Горе.

31. августа празнује се Појас Богородичин, јер се тада Св. Богородица први пут опасала.

1. септембра празнује се Св. Симеон и верује се да од тада треба почети усеве сејати.

Кад се први пут сеје, добивају орачи добар ручак: кокошији паприкаш, пшеничан хлеб и буклију вина. Тога дана не даје се никоме ништа на *зајам*.

Кад месец опада, не сеје се, нити се какав нов рад почиње.

Мала Госпођа зове се Мала Богородица.

Јесење задушнице бивају као оне пред Прочку.

Од Св. Петке почињу славе.

На 2—3 недеље пред Божићне покладе почињу се клати вепрови. Пре поклада поједу се *чварци*, а месо се остави за меснице.

XV. Јавни обичаји.

Додолице. Кад је велика суша, онда циганке иду од куће до куће те просе хлеб и брашно, певајући песму:

Додолица Бога моли,
Мили Боже!
Да заврне ситна киша,
Ој додоле, мили Боже!
Да пороси росно поље,
Ој додоле, мили Боже!
Додолица Бога моли,
Мили Боже! итд. понавља се.

Док ово певају две Циганке, дотле трећа игра, и она је права додолица. За време док игра, деца и жене поливају је водом.

3. Рођење. женидба и смрт.

XVI. Рођење.

Трудна жена. Кад жена зачне, онда се за њу каже да је *трудна*, *тешка*, *тегобна*, или „на друг ред."

Трудна жена треба да пази на извесна правила. Тако:

Кад неко нешто једе, па га види трудна жена, онда треба и њој да дâ од тога, да се не би „изјаловила" или „извргла" (побацила).

Кад трудној жени пређе зец преко пута, она треба да се врати, или пође другим путем, да не би при порођају умрла.

Трудна жена не треба да једе месо од зеца, да се не би дете „тресало" као зец.

Кад се коље стока, трудна жена не треба да је присутна, да не би дете *ржало* (крчало) као стока кад се коље.

Трудна жена не ваља да иде на погреб мртваца, да не би мртво дете родила.

Кад трудна жена штогод украде, онда ће се то на детету познати, јер ће имати *белегу* на телу.

Трудна жена не ваља да једе „задушу".

Трудна жена не ваља да седи на врећи или џаку, да не би дете по телу обрасло длакама.

Трудна жена не ваља да удари ногом мачку и псето, да дете не би маукало као мачка, и лајало као псето.

Кад се почне жњети, крије се *сри* да га не би видела трудна жена, јер ће је хватати „мрза“ (нека болест као *умор*).

Кад је код трудне жене дете мушко, лежи на десној страни; а кад је женско, на левој страни трбуха.

Ако трудна жена убије змију, родиће мушко дете.

Порођај. Жена која рађа зове се *родиљка*. Жене у кући опазе и знају кад ће трудна жена родити, па зато позову *бабицу*. Бабица тера родиљку пре порођаја да хода по *клети* (подруму), да би лакше и брже родила. Дају јој црног лука са сољу, да би јој млеко у сисе надошло и да би дете по порођају могла задојити.

Кад жена рађа, скидају јој „наплитак“ (уплетњак којим се везују плетенице).

Да би родиљка брже родила, пропуштају јој испод кошуље јаје. Ако се јаје изломи, верује се да ће родити брзо и лако; а ако се не изломи, мучиће се много при порођају. Да брже роди, отварају се још и ковчези (сандуци) у којима су хаљине њене.

Док је жена трудна, иде често у цркву и моли се Св. Богородици да лакше роди, а пред порођај не иде, јер „срамота“ је ићи са великим трбухом.

При порођају људе терају из куће, јер „срамота је“ да гледају.

Кад се дете роди, одсеку му *пупак*. Део пупка, који одсеку, чува мати, а остали део који је остао завежу, да дете не би умрло.

Кад се дете роди, увију га у пелене, а један од укућана измери га на кантару, али, мереће га, не гледи у оке нити коме казује колико је тешко, него каже „кантар не га тегне“, тј. нека дете толико порасте, да

кантар нема онолико ока, колико ће оно имати. Жена, која роди, простре се покрај огњишта слама, а поврх сламе асура (рогожа), на којој лежи 3—4 дана. Изнад детета меће се *срп*, којим се жиње, да не би „лошотија“ удавила дете. Осим тога меће му се више главе *црни лук* и *гребена* због лошотије.

Новорођено мушко дете зове се „кења“, а женско „чора“. Њему дају укућани по који мангар (2 паре), а тако исто и сни остали из махале и села, који случајно у ту кућу уђу.

Народ се радује више мушком но женском детету.

Деца рођена у један месец зову се „месечарчићи“.

Од рођења па до 40-дневне молитве родиља се ни с ким не поздравља.

Да би дете било *муфро*, треба да се задоји кроз кокошију кобиличну кост, а задаја се увек из десне, а не из леве сисе, да не буде левак. Тек трећег јутра по порођају родиљка се пресвлачи, а устаје 3—4 дана по рођењу.

Чим се дете роди, окупају га. Дете се држи некрштено 1—3 недеље. За то време мати му не бива месарија.

Чим се дете роди, одмах иду да *молитвиле воду* код попа, од те водице дају родиљци да пије, да би јој млеко у сисама надошло. То „молитвење“ воде бива овако: једна од старијих жена узме *бокарче* (тестију од земље) и напуни водом, а у грлић метне струк босиљка. Кад жена иде путем, она носи бокарче у десној руци, и ко је год сретне, тај зна да она иде за „молитвење воде“, па зато је и поздравља: „Аирлија! вук је али лисица? — Амин да Бог да да се врати куде требе вук“ (ако је женско — лисица).

У којој кући има рођење, веле да ту имају *бабиње*.

Кршћевање (Крштење). Кад домаћин одреди дан и кућа се спреми, онда се дете „кршћева“. — На 2-3 дана пре крштења однесу куму „здравицу“ (бокарче

ракије), и с тиме му јаве кад ће бити крштење. Кум се спреми и купи детету платна за кошуљицу, а кад се дете крсти, прими га на то платно из попових руку. Од тог кумова платна мати начини детету прву кошуљицу. Одређеног дана, из јутра, однесу поново куму здравицу и позову га да изволи доћи на крштење. На крштењу кум даје име детету. Нико други нема на то права, јер веле: „кум крштева.“ Мушкој деци обично се дају ова имена: Стојан, Петко, Трајко, Тошо, Димо, Мицо, Тодор, Нешо, Стојко, Андреја, Вељко, Танаско, Апостол, Јордан, Крсто, Лазо, Ристо, Митар, Спасо, Цветко итд.; а женској деци: Стана, Боса, Босиљка, Неда, Мара, Боја, Бојана, Божана, Гајта, Петра, Илинка, Дуда, Крстана, Цвета, Стана, Петкана, Ника, Стевана итд. Кад родитељима умиру деца, онда се мушком детету даје име *Стојан* или очево име, а женском *Стојна* или материно име.

Крштење бива увек у цркви, а топлу воду за купање при крштењу доносе детињи родитељи, а бабица доноси дете у колевци, поврх које се меће на дете очева кошуља и парче сапуна, којим поп опере руке по крштењу. Са бабицом дође још једна жена из детиње куће, или један од људи, који доноси воду за крштење, ракије, леблебије и сувог грожђа за мезе. Кад иду цркви, онда је напред онај, који носи котличе с вином и бокарче с ракијом, па за њим бабица с дететом. У цркву дођу још поп и кум. По крштењу детета сви седну мало пред цркву и ту се часте донесеном ракијом и мезетом. Попу плате за крштење 5 гроша и чарапе, које му дају у цркви, ако мисле да га не зову на ручак; а ако га зовну на ручак, онда му чарапе дају код куће, кад и свима гостима. Кума пак увек зову на ручак.

Сваки се граби да буде кум, јер то сматрају за велику част.

Кад крштено дете донесу од кризе кући, међу га прво у јасле, да би био добар коњар, воловар, говедар, итд., па га тек после донесу матери, којој бабица прво саопштава детиње име, па тек после и осталим укућанима.

Док се дете бани у кризи на крштењу, после остали укућани спреме ручак и са „здравицом“ (чутуром вина) позову на ручак све своје рођаке из села и компије.

На трпезу се прво донесе цео повећи хлебац, на који баца прво кум, па онда остали гости *бакшиш* (дар) у новцу, говорећи: „Од мене сребро, од Бога здравје.“ (Тако говоре и онда, кад место сребрног бацају бакрени новац). Кад сви оставе по коју пару на хлебац, онда кум скупи те паре и извади један залогај из средине тога хлеба, па све то завеже у једну мараму и да̂ родиљци. Те паре припадају детету, и то је његова задава. Сад родиљка пољуби руку најпре куму и да̂ му *дар*: чарапе и „крпу“ за кумицу, а осталима по пар чарапа или марамицу. Кад коме даје дар, она му најпре пољуби руку, за тим му да̂ дар, и после тога поново му пољуби руку, а од њега добије бакшиш у новцу, 10—20 пара.

Нико не води рачуна о дану и години детињег рођења, па зато увек родитељи и нагађају и приближно оцењују године по догађајима, који су се збили кад се дете родило.

При јелу обично наздрављају овако: „Ајде аирлија, да су живи, да су вечни, да дочекамо и у зелени венци.“

Кад кум после ручка полази кући, вели: „Седете с' здравје, јопе' побрго да се враћу на кршћевање, на венчање да Бог да̂.“ Они му одговарају: „Амин да Бог да̂,“ ај' с' здравје, здраво-живо дома носи.“ Један од укућана прати кума до његове куће, и, идући пред њим, носи му ђувече с месом, а поврх њега хлеб и дар,

који му је родиљка дала. При испраћању сви га укућани пољубе у руку, као и при дочеку

Бабица је вешта жена, која помаже родиљци око детета. Њена је дужност још да пази на дете и лечи родиљку 40 дана по рођењу. За свој труд она добива за сваки долазак 2—3 металика (20—30 пара).

Исповеница. На дан крштења или доцније, али обично празничним даном, долазе жене, рођаке, код родиљке са *исповеницом.* Исповеница је понуда родиљци а састоји се из *гибанице, погачице* и *чутуре* вина. Жене (2—3), које исповеницу (повојницу) донесу, зову се *исповеничарке.* Њих угосте ручком и на ручку им родиљка дâ по једу „крпу".

Молитва 40-дневна позната је под именом *четересе* или *голема молитва.* Неке жене иду у цркву на ову молитву, а многе и не знају за њу.

Кад детету од плача (?) отеку мошнице, кажу да има *клинове.* Да клинови прођу, треба да се *почита* (врача, баје, чара).

Кад дете први пут проговори *тате,* родиће се за њим *мушко* дете, и ако му је на врату коса уковрчена.

Кад детету никне први зуб, ко га први види треба да га протре сребрним новцем, да би му били здрави зуби, и тај новац остаје детету.

Кад дете у сну *буњује,* онда га мати повуче мало за нос и уши.

Не треба прескакати преко детета, да не би закржљавило.

Кад жена нема млека, дају јој да пије помешану воду с три извора.

Стрижба. Кад дете наврши три или пет година, родитељи спреме дар да га *острижев* (ошишају), јер до тада га никако не шишају, него му само по неки на челу по мало подсецају косу, да му не би у очи улазила. На 2—3 дана пред стрижбу однесу куму „здра-

вицу" и тим му јаве, да се спреми за стрижбу. Кум купи фешчић, ципелице, препашче (кајиш којим се опасује), а по неки и кошуљицу.

Уочи одређеног дана носе поново куму „здравицу" и позову га да сутра изволи доћи „на стрижбу". После цркве долази кум с кумом, а доћу и сродници и комшије, који су позвати. На првом месту за трпезом седа увек кум, а после се поређају и остали гости. Пошто се почасте ракијом и кафом, донесу пред кума дете, које ће шишати. Кум узме дете преда се, изљуби га, па онда извади ножице (маказе) из појаса, ошиша га најпре у накрст, па по том целу главу. Ошишану косу кум меће на марамицу, која је распростртa по хлебу који је на трпези, као и на обичном крштењу. У ошишану косу бацају присутни паре, као дар детету. Косу с парама даје кум матери детињој као и на крштењу. Кад се то сврши, онда кум води дете у јасле, те му тамо полије главу вином и дарива га својим даровима (фешчићем, кошуљицом, ципелама итд.). Кад и то буде готово, онда мати детиња, почињући од кума, љуби руку свима за трпезом и даје им дар: чарапе или џепне марамице. После ручка кума испраћају као и на крштењу.

Пре су људи стригли сву децу, а сада стрижу само прву, јер за „стриг" треба доста чарапа, које се дају свима онима, који су позвати. На крштењу се не даје дар свима, а на стрижби се мора дати.

Обичај стрижбе сада се, како изгледа, умањава, а и не врши се онако свечано, као што се вршио у старија времена.

XVII. Женидба.

Бећар и девојка пре свадбе. После петнаесте године бећари (момци) и девојке мисле о женидби и удаји. У

селу код чесама или на сабору код цркве саст бећари са девојкама и, упознавајући се боље, бљују се једно у друго. Бећари једнога села не се на разговор са девојкама из другога села, а се и упознају се на саборима.

Обична је ствар, да родитељи нађу и испр војку за свога сина, па и ако он с њом није разговарао, нити је видео. Има, шта више, случај се бећар и девојка виде први пут на венчању чешћи је случај, да родитељи сами бирају дев свога сина, а има случајева, особито у последње да их сами бећари изберу. Родитељи дознаду о преко укућана и сродника, коју девојку воли син. Ако им се та девојка допада, они је просе; не, они опет преко сродника и пријатеља одвр сина, да не воли ту девојку, а нуде му другу, за желе да им буде снаха.

Преко родитељске воље бећар узима девојку онда, кад доведе своју саканицу кући, без њи знања. Онда и они морају пристати и правити св „с'з бегање“.

У сваком селу има сваки бећар своју „сакан или „посестриму“ (девојку коју воли), а и свака војка има свога „саканика“ или „побратима“.

Да бећар сака (воли) једну девојку из села, зн по томе, што се то види на чесми, кад се састају вече на љубавни разговор. Да бећар има саканицу да воли неку девојку из другога села, види се по то што преко сродника често пута добије од те девој „китке цвеће“, или јој он шаље поздрав и симите. У р нија времена ни у ком случају нису родитељи тражи сагласност синовљеву о женидби, а сад је, као шт рекох, већ траже, ако не непосредно, а оно преко у ћана или сродника.

Срби из Скопске Црне Горе жене се само из села
пске Црне Горе. Кад би се неки оженио женском
места ван Црне Горе, сваки би му се смејао и ру-
, јер вели: „неје рувет,“ тј. није таква ношња, жи-
, обичаји црногорски итд.

Бећари бирају девојке из другога села на мана-
рским и црквеним саборима, а тако исто и девојке.
то бива преко сродника.

Стројник. Кад родитељи желе да жене сина, а иза-
ли су и девојку, они нађу човека проводацију, који
водити преговоре између њих и девојчиних родитеља.
ај се зове *стројник*, или ако је жена, *стројничица*.

Стројник хвали момка код девојке и њених роди-
ља, а девојку и њене родитеље, сој, крв, фис, итд.
момка и његових родитеља. Кад стројник сврши
ј посао, тако звани *стројникл'к*, он добија од момка
његових родитеља 50—100 гр. и чарапе или кон-
е (ципеле).

У Скопској Црној Гори има три врсте свадбе: *с'с
во, с'з довеђуење* и *с'з бегање*.

Свадба с'с убаво (на *леп начин*) има ове делове:
ње, зговор, здравичарке, дрваре; прид, свадбу, прво ју-
или *благу ракију; првичаре, прсветога* и *цветнице*.

Пиење. Кад стројник удеси ствар и добије при-
нак од обе стране, онда се момкови родитељи
еме и једног пазарног дана, у механи, коју одреде
ојчини родитељи, дају ручак девојчиним родитељима
родницима, које ови позову. Пре ручка стројник
овори: „Е сватовштина, нека ви 'е аирлија, 'едан
за век да 'е, Боже; Бог да 'е не усрами; да сврш-
мо шо 'е адет понапре, па после да 'едемо и да
мо“. — „Амин да Бог дâ,“ одговоре сви присутни.
омков отац или његов заступник извади кесу и да
ојчином оцу или стараоцу 3—4 лире у злату, као
пару“ за девојку. После ручка момкови родитељи

пошљу девојци: сребрно прстенче, кондуре (папуче), 3 свилене или вунене шамије, печења, леблебија, сувог грожђа, шећера и миришљавог сапуна за умивање. Ово се зове *пиење*. (Каже се нпр. Стану Нинкићеву *гу пиле*, тј. она је испрошена и прстенована). Кад се ово сврши, онда се погоде колико ће лира дати момкови родитељи девојчиним родитељима на име девојачке *спреме*, хаљина и дарова, које ће девојка донети собом — *чеиз*. Неки тада реше, кад ће бити *зговор* и *свадба*, и да ли ће бити *с'с убаво* или *с'з довеђење*. За девојку се обично плаћа 12—15 лира у злату. Овако прстеновање девојке, звано *пиење*, бива свагда у вароши.

Зговор. *Пиење* је привремено прстеновање девојке, а главно и законито прстеновање бива на *зговору*.

Уочи оног дана, кад момкови родитељи треба да иду на зговор, тј. да прстенују девојку, они купе *сребрн прстен*, окићен златним и сребрним парама. Мање су паре златне, а веће сребрне. На прстену је исписано име младожењино. Цео прстен вреди 150—200 гроша, а купује се код златара у вароши. Тада се купе: *кондуре* (папуче), *колун* (кајиш за опасивање), *ремен* извезен срмом, *кутија* (огледало), 3 *шамије свилене*, а једна *извезена срмом* и окићена на ћошковима сребрним парама, *крст* од сребра окићен златним и сребрним парама као и прстен, *суво грозје*, *леблебије*, *шећера* и *шикови* (бојадисана кокошија перја и направљена као китка, помешана са вештачким цвећем).[1]) Док ово момкови родитељи иду да купе, дотле остали укућани спреме *печиво* (печено прасе од 8—10 оке), 40—50 ока вина, 8—10 ока ракије, 2—3 оке ориза, $^1/_2$—1 оке бибера, 2—3 оке црнога лука (кромида), $^1/_2$—1 оке кафе, 3 свеће лојане, чутуру с вином, бокарче с ра-

[1]) Крст је окачен о ремену и виси испод врата. На ланчићу су златне и сребрне паре. Кондуре морају бити црвене боје, а озго извезене срмом. Шикови су као девојачки.

кијом и „погачицу“. Кад је у вароши купљено што треба а код куће спремљено остало, онда ујутру оног дана, кад треба да се иде *на зговор*, укућани позову рођаке и суседе, који ће ићи на зговор, и то рођаке позову здравицом ракије, а комшије позову здравицом вина. Око доручка дођу сви позвати (6—20) момковој кући на коњима. Пред вратима их дочекује младожења и уводи у кућу, пошто им претходно пољуби руку. Сви позвати, који иду на зговор, зову се *зговорници* или *зговорџије*.

Док су се зговорници искупили, дотле је домаћин спремио и на једног коња натоварио све што му треба да носи на зговор.

Од момкових укућана иду на зговор његов отац и мати, један човек из куће, једна жена и једна девојка. Ако у тој кући не би имало девојке, онда узимају једну из куће својих сродника или из суседства.

Свекрва — мати младожењина — понесе у котарици оне ствари, које су у вароши за девојку купљене.

Домаћин за собом води коња с пецивом, вином итд. Товар је озго покривен *мутавом* или *ћилимом*.

Ово иденье код девојке зове се *зговор*, а људи *зговорџије*. Цело село искупи се и гледа њихов полазак.

Кад је све спремно за пут, онда младожења изводи зговорџијама коње из штале и полазе: напред жене пешице, а за њима зговорџије на коњима. Младожења их при поласку части све ракијом, а они, поздрављајући се са укућанима, пуцају из пиштоља и кубура, а мало даље и запевају, и тако се веселе све, док не изађу из села. Поздрав између зговорџија и укућана, који остају, обично је овакав: „Седете с' здравје, здраво ве оста'имо, па здраво да ве затечемо!“ Укућани пак отпоздрављају: „Ај' с' здравје, срећан ви пут, здраво-живо носете на пријатељи, светла ви рука, светло ви око, здраво д' идете, па здраво да дојдете, ај' с' здравје“.

Од људи иде за женама строjник. Кад се приближе девојчиној кући, онда строjник изађе напред и он их уводи у кућу, код које иду на зговор.

И код девојачке куће све је спремљено и готово, па су дошли рођаци и суседи, који су на „џумбуш“ (весеље) позвати. Чутура, с којом девојчини родитељи зову рођаке и пријатеље на ручак, иста је као и чутура, с којом момкови укућани позивљу сроднике на зговор. Она ја окићена бојадисаним кокошијим перјем, природним цвећем и малом китицом од срме, на којој су привезане 3—4 сребрне паре. Сваки, кога зову и који се напије из те чутуре, привеже по коју стару пару на ту чутуру.

Тога дана, кад зговорџије долазе, девојке из суседства дођу код испрошенице — *заговорке* и обуку јој кошуљу „мешано“, везену утајку, везену крпу, везене чарапе, а обују везене кондуре. Главу јој убуку веземим крпчетом, а о врат обесе *низат* ремен. На главу, поред крпа којима је убрађана, пребаце јој и једну везену крпу (мараму), и по томе се познаје да је *заговорка*. У руке јој даду *везено крпче*, које држи на устима, да се с њим „срамује“. Заговорку опашу срманим колуном, каницом и амајлијама.

Кад се зговорници приближе девојачкој кући, пуцају из пушака и тиме јављају свој долазак, да би им изашли на сусрет. Кад дођу и скину се с коња, онда свекар, девер и још један од мушких и све жене иду право у клет (подрум) код девојке заговорке, а остали зговорници улазе у кућу и седају с домаћином око трпезе. Они који су се код девојке заговорке свратили, прстенују је („прстењуев“, „заговоруев“). *Ручан девер*, који ће на свадби невесту водити, сипа мало вина у обе кондуре, које су заговорци донете, па пошто га из кондуре у кондуру три пута преспе и њиме заговорку зајоји, меће кондуре на земљу и обује их заговорци на

ноге. У вино се стави и један металик (12 пара), који остане заговорци. Кад је запоји, онда је ухвати за руку и мало поведе по клети за собом и тим покаже, да ће она ићи за њим. После тога опаше је колуном, обеси јој ремен о врат, метне јој прстен на руку, а шамије окачи о бедра.

Кад и то буде готово, постави се ту трпеза и на њу метне девер суво грожђе и леблебије, а шећер да заговорци. Заговорка их послужи ракијом, коју су они донели, људима пољуби руку и дâ дар, „алове црвене чорапе", женама обичне беле крпе, а девојци *везену крпу*. Сваки, који од заговорке добије дар, даје њој поклон у новцу (1—2 металика), а свекрва јој даје *рубљу* или *карагрош*. Људи оставе добијене чарапе у џеп, а жене не скидају крпе с рамена, док се кући не врате, да би свет видео, какав су дар добиле од заговорке.

Кад се даривање у клети сврши, онда излазе сви и одлазе у кућу код осталих зговорника. Ту заговорка пољуби руку свима, дâ им по чарапе на дар, и послужи их најпре њиховом, па онда својом ракијом.

Пре ручка младожењин отац дâ девојчином оцу 3—4 лире у злату, и тада обично уговоре колико ће се свега дати лира за девојку. На ручку се донесе на трпезу *погачица*, коју су донели зговорници. Тада устану момков и девојчин отац и, пошто се пољубе, изломе („искршив") погачицу на две половине, а за тим је иситне на многе делове, да би од ње сваки по мало могао окусити. За време ручка заговорка стоји ту и разговара са другарицама. На ручку се наздравља: „Ајде аирлија, срећно, 'едан пут за век; Бог да и' не усрами; побрго да дочекамо шо смо заработале; да се врати куде требе; кој сака и кој нема, Бог нека му даде, — здрави сте!" — „Да си жив и здрав". „Амин, амин, амин, да Бог дâ", одговарају остали. Кад буду готови са ручком, онда заговорка сиђе са другарицама у клет и

спреми младожењи дар: *чарапе, дизге, кићену свилену шамију* и *китку цвећа*, а његовим мушким укућанима *чарапе*, а женама *крпе*.

Од *печива* не треба да окусе младожења и заговорка, да се не би у животу мрзили.

По ручку зговорници с девојачким родитељима и девером изађу на сабор, где се девојке искупе око ње да виде каке је дарове добила. За тим се лагано врате кући.

Пре него што зговорници пођу кући, сместе *кућни дар*, који су овде добили, у торбе и обесе на коња, који је јело донео, а младожењин дар оставе у котарицу, у којој је донесен заговорци дар. При поласку заговорка пољуби руку свима, а они њу дарују новцем. Судове од вина и ракије оставе, и после 3—4 дана дође неко да их узме, и тај обично ту руча и добије од заговорке чарапе.

Дар, који заговорка добије на зговору, носи га о свима празницима.

Кад зговорници пођу кући, испраћају их са пуцњавом из пушака и речима: „Ај' с' здравје, срећан пут, здраво-живо носете на сви-те сватовштину и пријатељи кој пита; побрго јопе' да се видимо"; а зговорници им одговарају: „Седете с' здравје, здраво најдо'мо, здраво да оста'имо, па здраво-живо да се чуемо, и јопе' побрго да се видимо".

Кући се враћају певајући обичне народне песме.

Док се зговорници враћају, дотле су им и момкови укућани спремили вечеру и „ с'з буклију" (чутура вина) позвали на вечеру све рођаке и комшије. Кад се неко позиваше, да му се да се из буклије напије мало вина. Те је вечери велико весеље, а укућани на првом месту разгледају дарове, које им је заговорка послала.

Здравичарке. На 1—2 недеље пре свадбе, позову момкови родитељи све своје и многе комшијске девојке,

да носе здравицу свима момковим рођацима и тиме да их позову на свадбу. Ове се девојке зову *здравичарке*. Њих има по 15—20 и иду путем у реду једна за другом, најпре старије па млађе. Напред, пред свима, иде један бећар, за њим једна жена, па девојке по старешинству. 3—4 девојке носе у рукама по једну тикву вина, од којих оставе по једну у сваком селу код неког рођака, а овај носи по мало од овога вина свима рођацима у дотичном селу. Кад се врате натраг, оне узимљу празне тикве те понесу, а ручају тога дана код неког од ближих рођака младожењиних. Здравичарке носе здравицу најпре девојчиној — заговорчиној — кући, али је одмах добију натраг пуну са заговорчиним вином.

Са девојчине стране здравицу разноси један од ђувеџана на коњу. Овако разносе здравицу и од младожењине куће, кад је ружно време, те не могу девојке да иду.

Кад здравичарке пролазе кроз села, гледа свака преда се у земљу, да би је људи видели као „срамљиву" (стидљиву), а они се опет купе са свију страна и у свима селима да виде здравичарке, особито они, који имају синове за женидбу.

Дрвари. На недељу или две дана пред свадбу, домаћин позове комшије и сроднике из села, да му једног празничног дана наберу и донесу 20—30 товара дрва за свадбу. Кад пођу за дрва, они ручају; а кад се врате, вечерају. Ти људи зову се *дрвари*, и њих има скоро у свакој свадби.

Прид. Под тим именом разуме се идење кума и девера са још тројицом или четворицом из комшилука ка заговоркиној кући. То бива уочи саме свадбе, а задатак му је да се девојци однесу купљене ствари, а њеном оцу остатак погођеног новца и јело са пићем, које ће се сутра-дан на свадби трошити.

Трудна жена не ваља да седи на врећи или џаку, да не би дете по телу обрасло длакама.

Трудна жена не ваља да удари ногом мачку и псето, да дете не би маукало као мачка, и лајало као псето.

Кад се почне жњети, крије се *срп* да га не би видела трудна жена, јер ће је хватати „мрза“ (нека болест као *умор*).

Кад је код трудне жене дете мушко, лежи на десној страни; а кад је женско, на левој страни трбуха.

Ако трудна жена убије змију, родиће мушко дете.

Порођај. Жена која рађа зове се *родиљка*. Жене у кући опазе и знају кад ће трудна жена родити, па зато позову *бабицу*. Бабица тера родиљку пре порођаја да хода по *клети* (подруму), да би лакше и брже родила. Дају јој црног лука са сољу, да би јој млеко у сисе надошло и да би дете по порођају могла задојити.

Кад жена рађа, скидају јој „наплитак“ (уплетњак којим се везују плетенице).

Да би родиљка брже родила, пропуштају јој испод кошуље јаје. Ако се јаје изломи, верује се да ће родити брзо и лако; а ако се не изломи, мучиће се много при порођају. Да брже роди, отварају се још и ковчези (сандуци) у којима су хаљине њене.

Док је жена трудна, иде често у цркву и моли се Св. Богородици да лакше роди, а пред порођај не иде, јер „срамота“ је ићи са великим трбухом.

При порођају људе терају из куће, јер „срамота је“ да гледају.

Кад се дете роди, одсеку му *пупак*. Део пупка, који одсеку, чува мати, а остали део који је остао завежу, да дете не би умрло.

Кад се дете роди, увију га у пелене, а један од укућана измери га на кантару, али, мереће га, не гледи у оке нити коме казује колико је тешко, него каже: „кантар не га тегне“, тј. нека дете толико порасте, да

и остале укућане у „таблији“ и метне на трпезу пред придајције. Међу тим даровима невеста шаље по придајцијама свима укућанима по један дар: мушкима чарапе, а женскима „крпе“. Младожењи пак пошље нарочити дар: „дизге, четворан појас, колун, срмане чорапе, препаз, китену шамију, ћилим и киту цвећа“. Отац младожењин или његов заступник баци на дар у таблију 1—3 беле мецедије (4—12 дин.), од осталих придајција не даје нико ништа. Ове паре узима заговорка као својину.

Кад се и то сврши, онда се на трпезу донесе *погачица*, коју су донели придајције, и њу сватовштина изломи као и на зговору. На приду заговорка никако не излази пред придајције. После вечере врате се придаје кући и собом понесу „кућни дар“, који девојка шаље младожењи, његовим родитељима и укућанима.

Чим придајције отиду на прид, код куће се момкове спреми вечера, а тада дођу и тупанџије. Њих дочека *ашчија* (кувар) свадбарски са бокарчетом ракије пред кућним вратима. Они опет, чим уђу у село, почну свирати, па не престају до младожењине куће. Тиме оглашују свој долазак а и селу дају на знање, да је сутра ту свадба.

Док су придајције на путу, комшијске девојке плету *венац* за невесту од босиљка на црешњевој кори.[1])

При плетењу тога венца девојке певају:

Пелинкини венац нижев, девојко, мори, девојко![2])
Убаво га нанижете,
Он ће иде на далеко,

[1]) Овај се венац прави овако: савије се *луб* (кора) од *младе црешње*, па се око њега обавије једна *струка кецеље*, а између њих метну се струкови босиљка тако, да лишће вири на више. Озго по ободу венца долази сребрн лančић, који се зове *ширишан*, поткићен ситним парама и сребрним плочама, које стоје над очима.

[2]) Припев „девојко, мори, девојко“ понавља се после сваког стиха.

На далеко у Леђана,
У Леђана по девојку.
Краљ Вукашин сина жени,
Краљ Вукашин ћерку дава.
Кол'ко реда на мој венац,
Тол'ко града да обидеш,
Како мене да не најдеш.

После *големе вечере* стижу и придаџије, који свој долазак објављују пуцњавом пушака, а тупанџије их дочекају пред вратима.

Вечера се даје свакоме, који год дође на свадбу. Бећари долазе после вечере само да играју у колу.

Весеље бива до зоре.

Сутра-дан кад сване, покупе се девојке и умесе младожењски колач. Једна га меси а остале, кад се размешује, певају:

Колач ти се размешује, млад јуначе,
Убаво га размесете, млад јуначе,
Он ће иде на далеко, млад јуначе,
На далеко у Леђана, млад јуначе,
У Леђана по девојку, млад јуначе,
Краљ Вукашин ћерку дава, млад јуначе.

(Види мелодију стр. 514).

Кад колач умесе, оставе га да тесто мамо *сташе*, па га онда размешују и пеку. Кад га размесе, ставе га на средину куће, на столицу, а девојке начине круг око њега и обилазе га унаоколо три пута, певајући: „колач ти се размешује...“, после чега мало поиграју.

Кад се сврши то с колачем, онда тупанџије иду са једним укућанином код кума и девера са здравицом ракије, те их доведу. Њих двојица, долазећи момковој кући, доносе на глави по један венац од прућа винове лозе. И крст на венцу је од прућа. Он се не везује концем, него се утисне међу крајеве винова прута. Овим се венцем венчавају момак и девојка, јер цркве немају сребрне вештачке венце. За све време док се

венчање не отпочне, они носе ове венце на главама, а кад се венчање почне, узме им поп венце и венча са њима младенце („младеж"), а по венчању их оставља у црквено слагалиште венаца. Кумов се венац меће при венчању на главу невести, а деверов младожењи.

Кум води са собом једног младића, а тако исто и девер. Први се зове *кумов*, а други *деверов момак*. Дужност је ових момака да кума и девера за време свадбе слушају.

И младожења има свога момка, обично зета или једног од сродника, који је увек с њиме и стоји му на услузи.

Кад кум и девер дођу, онда један од укућана обрије младожењу. Ово се бријање врши и онда, кад је младожења млад, или кад у опште нема браде за бријање. Док младожењу брију, тупанџије непрестано свирају народне песме. После овога тупанџије ручају, па изађу на гувно у авлији и свирају да се сватови скупе; а кад се скупе, свирају им да играју у колу, док се не пође за невесту. У сватове долази цело село: звано и незвано, мало и велико, богато и убого, старци на коњима, а бећари пешице.

Пошто се младожења обрије, он се „промени" (обуче се у најбоље рухо — рухо младожењско). Он облачи оно, што му је невеста на прид послала: дизге, колун, чарапе, и шамију око врата. Да би се знало да је он младожења, обичај је да на капи, на десној страни, пришије *киту* са *рубљама* и *карагрошевима*, а у марами, коју увије око главе, увије и *алову шамију*. За појас забоде *јатаган*, а преко рамена преметне *пештемаљ*, од којега стражњи део виси низ леђа, а предњи држи младожења десном руком на устима, те се тако „срамује". (Пештемаљ је *басна*, коју употребљавају у *амамима* и којом се неки опасују по појасу). Док и то буде готово, дотле се покупе и сватови, 200—300 душа пешака и коња-

који му је родиљка дала. При испраћању сви га укућани пољубе у руку, као и при дочеку

Бабица је вешта жена, која помаже родиљци око детета. Њена је дужност још да пази на дете и лечи родиљку 40 дана по рођењу. За свој труд она добива за сваки долазак 2—3 металика (20—30 пара).

Исповеница. На дан крштења или доцније, али обично празничним даном, долазе жене, рођаке, код родиљке са *исповеницом*. Исповеница је понуда родиљци а састоји се из *гибанице*, *погачице* и *чутуре* вина. Жене (2—3), које исповеницу (повојницу) донесу, зову се *исповеничарке*. Њих угосте ручком и на ручку им родиљка дâ по једу „крпу".

Молитва 40-дневна позната је под именом *четересе* или *голема молитва*. Неке жене иду у цркву на ову молитву, а многе и не знају за њу.

Кад детету од плача (?) отеку мошнице, кажу да има *клинове*. Да клинови прођу, треба да се *почита* (врача, баје, чара).

Кад дете први пут проговори *тате*, родиће се за њим *мушко* дете, и ако му је на врату коса уковрчена.

Кад детету никне први зуб, ко га први види треба да га протре сребрним новцем, да би му били здрави зуби, и тај новац остаје детету.

Кад дете у сну *букује*, онда га мати повуче мало за нос и уши.

Не треба прескакати преко детета, да не би закржљавило.

Кад жена нема млека, дају јој да пије помешану воду с три извора.

Стрижба. Кад дете наврши три или пет година, родитељи спреме дар да га остриже (ошишају), јер до тада га никако не шишају, него му само по неки на челу по мало подсецају косу, да му не би у очи улазила. На[illegible]ана пред стрижбу однесу куму „здра-

својих рођака, искупе се поново код девојачког оца и ту играју у колу, док се не пође натраг момковој кући. Како који од невестинских укућана долази да се поздрави са „сватом“ (пријатељем), тако га младожења љуби у руку, који са својим момком стоји поред трпезе.

Још док нису сватови дошли, невеста се обуче у невестинско рухо. Најпре обуче „поребрњајку кошуљу“ или „порубајче“, па после јој брат или који други најближи из куће, ако брата нема, обуче „крстови кошуљу“, а поврх ове кошуље *доламу*, по долами припашу јој *каницу*. По каници припашу јој *четворан појас*, а по њему „колун с'с чапрази,“ затим „каницу с'с паре“, о коју окачи *бритвиче*; напослетку јој припашу *скутачу*. Поврх прве доламе обуку јој другу доламу. О бедра јој окаче *шамије*, а она сама намести *амајлије*. На главу јој метну *крпе*.

Док се она облачи, остале девојке, које су ту око ње скупљене, певају јој песму „на расплачуење“ или „Расплачи се, девојко“.

Девојко, мори, девојко, убава девојко,[1])
Ка се синој ти завали
При све другачке на чешму:
„Црном рукави не турам“.
Ти ће идеш на далеко,
На далеко у Леђана,
Краљ Вукашин сина жени.

Најпре прилазе невести девери, али девојке им изнутра затворе врата и не дају им ући код невесте, док не добију 5—6 металика на дар, а ругају им се говорећи: „Девере, море, девере, к'д си немало паре, но си се наватило девер да биднеш?“ Девера има увек по два, а један је само „ручан девер“. Кад девери већ прођу невести, она им пољуби руку, а они јој дарују чондуре, из којих је најпре запоје, па онда обују, исто

[1]) Припев „убава девојко“ понавља се после сваког стиха.

ника. Пешаци носе штапове преко рамена у вис издигнуте. Бећари имају на врховима од штапова набодену по једну лепу јабуку, и обешену по једну свилену шамију и киту бојадисаног перја. Кад је све готово, крећу се за невесту. Напред иду бећари, за њима жењени људи пешаци, а за овима коњаници. У средини коњаника је кум и младожења на добрим коњима, окићеним лепим ћилимима.

Док сватови доспеју невестиној кући, дотле девојке код њене куће умесе *невестински колач.* Он се меси као и младожењски колач, а пева се ова песма:

Колач ти се размешује, убава девојко,[1])
Ка се синој ти завали
При другачке све на чешму:
„Црном рукави не турам".
Убаво га размесете,
Он ће иде на далеко,
На далеко у Леђана,
Краљ Вукашин сина жени.

(Види мелодију стр 514).

При поласку за невесту, момков отац понесе младожењски колач. Сватови путем певају, пуцају и „припуштав коњи" (трчу коње).

Кад сватови дођу невестиној кући, одмах се разиђу по селу код сродника, а младожења остане на коњу, док не изађу *деда* и *баба* да им пољуби руку па тек онда сјаше с коња. На ручку у невестиној кући остане само младожењин отац, кум, девер, младожења и његов момак. Ту остану и свирачи, којима се одмах даје ручак, а после ручка изађу на гувно у авлији и свирају, док се натраг не пође. Свирачи увек иду последњи и путем свирају само кроз села. За сватове „срамота" је да остану ту на ручку, јер се по томе види да немају сродника и пријатеља, који би их одвели на ручак код своје куће. Кад сватови ручају код

[1]) Припев „убава девојко" понавља се после сваког стиха.

својих рођака, искупе се понова код девојачког оца и ту играју у колу, док се не пође натраг момковој кући. Како који од невестинских укућана долази да се поздрави са „сватом“ (пријатељем), тако га младожења љуби у руку, који са својим момком стоји поред трпезе.

Још док нису сватови дошли, невеста се обуче у невестинско рухо. Најпре обуче „поребрњајку кошуљу“ или „порубајче“, па после јој брат или који други најближи из куће, ако брата нема, обуче „крстови кошуљу“, а поврх ове кошуље *доламу*, по долами припашу јој *каницу*. По каници припашу јој *четворан појас*, а по њему „колун с'с чапрази,“ затим „каницу с'с паре“, о коју окачи *бритвиче*; напослетку јој припашу *скутачу*. Поврх прве доламе обуку јој другу доламу. О бедра јој окаче *шамије*, а она сама намести *амајлије*. На главу јој метну *крпе*.

Док се она облачи, остале девојке, које су ту око ње скупљене, певају јој песму „на расплачуење“ или „Расплачи се, девојко“.

Девојко, мори, девојко, убава девојко,[1])
Ка се синој ти завали
При све другачке на чешму:
„Црном рукави не турам“.
Ти ће идеш на далеко,
На далеко у Леђана,
Краљ Вукашин сина жени.

Најпре прилазе невести девери, али девојке им изнутра затворе врата и не дају им ући код невесте, док не добију 5—6 металика на дар, а ругају им се говорећи: „Девере, море, девере, к'д си немало паре, шо си се наватило девер да биднеш?“ Девера има увек по два, а један је само „ручан девер“. Кад девери већ приђу невести, она им пољуби руку, а они јој дарују кондуре, из којих је најпре запоје, па онда обују, исто

[1]) Припев „убава девојко“ понавља се после сваког стиха.

Од људи иде за женама стројник. Кад се приближе девојчиној кући, онда стројник изађе напред и он их уводи у кућу, код које иду на зговор.

И код девојачке куће све је спремљено и готово, па су дошли рођаци и суседи, који су на „џумбуш“ (весеље) позвати. Чутура, с којом девојчини родитељи зову рођаке и пријатеље на ручак, иста је као и чутура, с којом момкови укућани позивљу сроднике на зговор. Она ја окићена бојадисаним кокошијим перјем, природним цвећем и малом китицом од срме, на којој су привезане 3—4 сребрне паре. Сваки, кога зову и који се напије из те чутуре, привеже по коју стару пару на ту чутуру.

Тога дана, кад зговорџије долазе, девојке из суседства дођу код испрошенице — *заговорке* и обуку јој кошуљу „мешано“, везену утајку, везену крпу, везене чарапе, а обују везене кондуре. Главу јој убуку веземим крпчетом, а о врат обесе *низат* ремен. На главу, поред крпа којима је убрађана, пребаце јој и једну везену крпу (мараму), и по томе се познаје да је *заговорка*. У руке јој даду *везено крпче*, које држи на устима, да се с њим „срамује“. Заговорку опашу срманим колуном, каницом и амајлијама.

Кад се зговорници приближе девојачкој кући, пуцају из пушака и тиме јављају свој долазак, да би им изашли на сусрет. Кад дођу и скину се с коња, онда свекар, девер и још један од мушких и све жене иду право у клет (подрум) код девојке заговорке, а остали зговорници улазе у кућу и седају с домаћином око трпезе. Они који су се код девојке заговорке свратили, прстенују је („прстењуев“, „заговоруев“). *Ручан девер*, који ће на свадби невесту водити, сипа мало вина у обе кондуре, које су заговорци донете, па пошто га из кондуре у кондуру три пута преспе и њиме заговорку запоји, меће кондуре на земљу и обује их заговорци на

Док невеста љуби руку укућанима, дотле јој се изнесу *ковчези* (2 сандука) с оделом и метну их пред кућу у авлији. На оба ковчега, седну браћа невестина и не дижу се са ковчега, док не добију од младожењиног оца по 1—2 гроша. Тек после овога ковчези се могу товарити. Преко њих простре се велики леп ћилим, који невеста доноси младожењи.

На коњу, на ком је дојахао младожења, односе сад невесту, а њему нађу другога коња. Кад се доведе коњ за невесту, онда га њен брат узјаше вичући: „ди, ди, ајде к' иђу на дрва, пуштете ме, ди, ди...!“ и не силази с коња, док не добије 5—10 гроша од младожење или његовог оца на дар. После овога сватовштина се опрости и девери дигну невесту на коња и пођу уз велику пуцњаву пушака и певање народних песама. Сви сватови пуцају и певају. Пуцњаву отпочиње младожења, кад пођу, испаливши 3—4 метка преко главе невестине. Док не изађу из села, невеста не престаје гласно викати: у—у—у—у—у—у!...

Сватове испраћа цело село до на крај села.

Кад девојку испрате, онда девојачки родитељи позову са здравицом вина све своје рођаке на вечеру, и с тим свршавају весеље око удаје своје ћери.

Младожењиној кући, пре повратка сватова, долазе сродници на свадбу и доносе „мршу“ (заклано и очишћено јагње или јаре) на дар. Та мрша може бити сирова, а може бити и сува (пастрма.)

Кад сватови пођу од девојачке куће, понесу и *невестинки колач*, који на сабору изломе код младожењине куће „на посипуењу“.

Кад се сватови приближе младожењиној кући, онда младожења са својим момком остави сватове с невестом и „припушти“ коња (пусти га у трк), да први дође кући и јави радостан глас, да је узео невесту, да су се сватови приближили. Укућани истрче пред кућу, а девојке

на сокаку, пред вратима, за све време, док невесту не скину с коња, певају ову песму:

Месец дојде, дзвезда не доведе,
Гу оста'ил тамо доле ливаде,
Да набере траву детељину,
Да нарани коња кумовога.

Пре него што девери невесту скину с коња, даду јој једно мушко дете из куће од 3—4 године, које она ижљуби и дарује чарапама и јабукама, па се тек онда скида, али стаје на прострт ћилим или покровац, да не би први пут стала на земљу. При скидању невесту посипа житом свадбарски кувар. Девери, водећи невесту, гледају којом ће ногом ступити у кућу. Ако ступи десном „добро 'е"; ако левом, „лоше 'е". Дете које се додаје млади, те га љуби и јабукама дарује, зове се *пајсторче*.

У двору, куда ће је провести, метну на пут дрва, столице и друге ствари, да тиме пробају да ли је млада вредна и да ли ће то склонити с пута. Она, међутим, знајући за тај обичај, склања све с пута и тиме покаже своју вредноћу.

Уводећи невесту у кућу, воде је свекрви која седи на огњишту, на столици. Невеста јој се три пут поклони и, пошто јој пољуби руку, дарива је „поребрњајком", а она њој даје 1—2 беле мецедије, кад јој по други пут пољуби руку.

Кад невеста дарује свекрву, девојке сипају мало воде под столицу, на којој седи свекрва, и повичу: „О—о—и—и, свекрва се умочала од радос' за кошуљу, шо 'е дала снава", што изазове велики смех. Сад воде невесту у клет, где нико нема приступа сем младожење, девера, девојака и укућана. Кад се песма отпева и невеста уђе у кућу, сватови, сви осим рођака, иду кућама на вечеру, па се после вечере враћају на игранку (они, који ту близу станују).

Поклони. Те вечери, кад је невеста доведена, сродници момкови доносе поклоне. Поклони се састоје из ћувеча с месом, хлеба и чутуре вина. Ко донесе поклон, тај и вечера на свадби. Ћувеч и чутура остају ту и узимају се на 3—4 дана по свадби. Невеста даје на дар свима по мараму или чарапе. Кад почну доносити поклоне, тупанџије стоје на вратима и ту их дочекају свирајући. Један од укућана прима поклоне и сваки поклон доноси у кућу, и, држећи га у рукама, гласно говори: „Домаћине, да благословиш поклон од Петра“ (или како му је име). Домаћин одговори: „Да га благослови Бог, с децу, с'с снаву“ (тј. оним што нема). Тако иде редом. Поклони се те вечери потроше.

Те вечери износи девер јабуку на трпезу, у коју гости забадају по какву пару. Те су паре невестине, а чува их девер.

Посипање. Кад се поклони износе, дођу кумице (3) и деверице (3), које невесту „оплитав“, тј. расплету јој „девојачки коцељ“, очешљају и саплету плетенице. Док кумице и деверице ово врше, дотле друге девојке певају песму: „Расплачи се девојко“ или „На расплачење.“

Девојко, мори девојко!
Давај се, не се предавај.
Кој ми ти косе двоеше? —
Другачке миле, другачке,
Ми ги двоешев девери. —
Дизај се, младе невесто,
Свекрва ти огањ наклала,
З'лве ти воду донеле,
Етрве ти ручак уготвиле.
Младенци, честити ви венци,
Убаво ли ве дари дарувале?
Убаво им дар дарувале,
На кума од свилу кошуљу,
На старејка сарајску мараму,
На девери два синџира дробни,
Младожењу коња и сокола.

Пре него кумице и деверице почну невесту расплетати, поспе им она руке, па их онда све редом у руку пољуби. Суд с водом, којом треба невеста да поспе кумице и деверице, узме младожења и не даје јој га, док му се не поклони до земље девет пута. Сад деверице расплету невести „коцељ девојачки“; кумице је очешљају с десне, а деверице с леве стране. Исто тако кумице јој оплету косу с десне стране у пет, а деверице у четири плетенице (коцеља). То чине истина по једна кумица и деверица, али се рачуна и каже да су то све радиле. За све време док је чешљају и сплећу јој плетенице, невеста вичe: у-у-у! —, као бајаги плаче за девојачки коцељ и девојаштво. Пошто се ово сврши, невеста поново поспе руке кумицама и деверицама, поклони им се, пољуби им руке и дâ им *крпе на дар*. Тај дар пребаци им преко десног рамена.[1])

Пре вечере невеста се свима гостима поклони понаособ, и пољуби им руку, дâ чашу ракије, а после вечере чашу вина.

Гости вечерају одвојено, кумице и деверице такође, девери с невестом и младожењом опет за себе одвојено.

После вечере гости се разилазе, а невеста се свакоме поклони, пољуби руку и дâ понекоме на дар чарапе или крпу.

Кумице и деверице буду такође испраћене, само оне свој дар носе кући на раменима, као што им га је невеста пребацила.

Те ноћи спавају на једној постељи девери, невеста, младожења и девојке. Невеста спава између девера и девојака, а младожења на крају. Обично се те ноћи мало спава, него се до зоре игра.

И сутра-дан свадбено весеље почиње са „посипушењем“. Младожења и његов момак изађу и седну на

[1]) *Поклони* и *опилитање* могу бити и сутрадан пре подне.

столицу у авлији. У том долазе и девери с невестом, која полије руке најпре момку, па младожењи. Кад посипа младожењу, девојке му бацају на руке ђубре, да се не би могао лепо умити. На крају посипања, младожења гледи да ограби од невесте „срамник“ и да њим убрише руке. Ако га ограби, „срамота“ пада на невесту и девере што су били непажљиви. По свршетку посипања невеста се поклони, пољуби им руке и дâ им дар: момку чарапе, а младожењи четворан појас. Кад она њих дарује, дарују и они њу, и то: момак 10—20 пара, а младожења 3—4 зрна пасуља. Сад износе невестински колач и изломе га као и младожењски. Свирачи свирају, док то траје, стојећке, народне песме. Затим бива ручак.

Трчење на крпу. Другог дана, после ручка, дâ невеста деверима једну лепу „крпу“. Они је окаче о један штап, па заједно са свирачима, гостима и невестом изађу пред село. Ту се изберу 5—6 тркача и на одстојању од 1000—1500 корака упараде. На дати знак почну трчати мети, на којој један од девера држи штап са крпом, ракије и мезета. Онај, који први дође, узме крпу, и први се напије ракије, па тек онда даје и другима. Затим се врате кући.

Испраћање. После „трчења на крпу“ гости се разилазе, а у вече после вечере испрате кума и девере. Најпре се испраћа кум, и то исто онако као што се испраћа кум на крштењу. Најпосле иде и девер. Невеста га при поласку загрли и заплаче се, вичући: у—у—у! Те ноћи спавају ту само комшијске девојке, а младожења и невеста спавају засебно.

Сутра-дан рано невеста свуче кошуљу, у којој је спавала и на којој се види знак девојаштва, и обеси је у клети на видно место, да је сваки види. Тог се јутра невеста промени „у низови“, и иде гологлава први пут у веку. Комшијске се девојке обуку, а невеста дâ

ника. Пешаци носе штапове преко рамена у вис издигнуте. Бећари имају на врховима од штапова набодену по једну лепу јабуку, и обешену по једну свилену шамију и киту бојадисаног перја. Кад је све готово, крећу се за невесту. Напред иду бећари, за њима женьени људи пешаци, а за овима коњаници. У средини коњаника је кум и младожења на добрим коњима, окићеним лепим ћилимима.

Док сватови доспеју невестиној кући, дотле девојке код њене куће умесе *невестински колач.* Он се меси као и младоженьски колач, а пева се ова песма:

Колач ти се размешуе, убава девојко,[1])
Ка се синоj ти завали
При другачке све на чешму:
„Црном рукави не турам".
Убаво га размесете,
Он ће иде на далеко,
На далеко у Лењана,
Краљ Вукашин сина жени.

(Види мелодију стр 514).

При поласку за невесту, момков отац понесе младоженьски колач. Сватови путем певају, пуцају и „припуштав коњи" (трчу коње).

Кад сватови дођу невестиној кући, одмах се разиђу по селу код сродника, а младожења остане на коњу, док не изађу *деда* и *баба* да им пољуби руку па тек онда сјаше с коња. На ручку у невестиној кући остане само младоженьин отац, кум, девер, младожења и његов момак. Ту остану и свирачи, којима се одмах даје ручак, а после ручка изађу на гувно у авлији и свирају, док се натраг не пође. Свирачи увек иду последњи и путем свирају само кроз села. За сватове „срамота" је да остану ту на ручку, јер се по томе види да немају сродника и пријатеља, који би их одвели на ручак код своје куће. Кад сватови ручају код

[1]) Прича „убава девојко" понавља се после сваког стиха.

у вече придајиje. Сутра-дан, по венчању, девојке, невестине рођаке, долазе да зета дарују „крпама“. При свадби *с'з довеђуење* нема невестинског колача.

Свадба с'з бегање зове се онда, кад девојка дође за момка без родитељског знања, а одбегла девојка зове се *бегаљка*. Њој девојке певају:

Шо ти беше, те побеже? де, мори, Нико, де![1])
Те побеже туј у село,
Туј у село у Ристове,
У Ристове за Димета?
Н' имаш кућу, н' имаш стоку,
Н' имаш горе, н' имаш њиву;
Лојза ти су до два трапа,
Њива ти 'е до три бразде.
Н'ошто му се ти превари?
Камо, Нико, шар-кошуље,
Шар-кошуље црном крстови, де, голо аро, де![2])
Црном крстови, густе китке,
Густе китке, ретко мешано,
Ретко мешано, колишњаци;
Колишњаци, мори, на другачке?
Камо, Нико, горњи з'бан,
Горњи з'бан, китена крпа,
Китена крпа, срмана утајка,
Срмана утајка, кован колун?
Камо, Нико, кован ремен,
Кован ремен, срмане чорапе? —
Мори, останало на другачке,
На другачке: кусе-зи Стојне,
Кусе-зи Стојне, гушаве-зи Петре,
Гушаве-зи Петре, видан-Боје.

Кад девојка отиде за удовца, онда јој додају:

Н' ошто му се ти превари? де голо аро де![2])
Али дека ти младо удовче,
Младо удовче стари дедо.

[1]) Припев „де, мори Нико, де“ понавља се после сваког стиха.
[2]) Припев „де, голо аро, де“ понавља се у даљим стиховима прве и у свима стиховима друге песме.

Стари дедо, чукундедо?
Купи, Нико, ситно чешљиче,
Да му исчешљаш белу браду,
Белу браду, црни мустаћи.

Долазак девојке „бегаљке“ за момка објављ
мак пуцњавом из пушака. Те се вечери даје вечер
шијама. Свадба бива на 2—3 недеље после тог
се кућа и девојка спреми. На свадби „с'з бегање
„пиења“, „зговора“ и „здравичарки“. Све се то
на „приду.“ Нема ни невестинског колача. Оста
свадбе бива као и на свадби „с'с убаво“. Удовц
ротиња се жене „с'з бегање“. Реткост је да удова
девојку.

XVIII. Смрт и погреб.

Кад болесник опази да ће у скоро умрети, о
дан-два, пре смрти исповеди и причести, па с
опрости са свима сродницима и пријатељима к
Прочку. Човека и обрију пре смрти. Али кад бо
сигурно осећа да ће издахнути, онда га обуку
новије хаљине. Уз њега су онда сви укућани и
ници. Кад млад човек умире, жена му не пр
„срамота'е“.

Болеснику се доносе *понуде*, а то су: бани
баница), воће, вино, ракија, сир итд.

Кад човек издахне, одмах му приклопе очне
и вилице, да не би *гледао* и вилице отворене
јер се то не ваља.

Кад *мртвац* мора да преноћи код куће, п
га сертмом (мрежом, којом се риба лови), да не
ко умр̏о, и да се не би он повампирио.

Мртваца метну на леђа, а руке му опруже
кове. Пошто га лепо опреме, онда све жене из куће
невесте, клекну на колена с обе стране мртваца
виев“ (наричу), и то овако, ако је старац или ст

Да погледнеш, стара душо[1]), пријатељи,
Пријатељи, стара душо, поглавни-те,
И мавалски, стара душо, и сељани.
Шо и' си се, стара душо, успонело?
Дека смо те, стара душо, промениле,
Промениле, стара душо, по старински?
С никога ти, стара душо, ти не збориш,
Ти не збориш, стара душо, не говориш.
Дека смо ти, стара душо, не донеле,
Не донеле, стара душо, и понуду,
Не донеле, стара душо, на животу.
А с никога, стара душо, и не збориш,
И не збориш, стара душо, не говориш.
Ти ќе идеш, стара душо, на далеко,
На далеко, стара душо, рајска врата.
Обрти се, стара душо, лево-ј-десно.
Туј к' искочи, стара душо, твој' роднина.
Немој да се, стара душо, ти од њима,
Ти од њима, стара душо, и погрозиш.
Они ќе те, стара душо, и завртказ,
Они ќе те, стара душо, и запрашав,
Кој за татка, стара душо, кој за мајку,
Кој за мајку, стара душо, и мавалци.
Право да и', стара душо, и ти кажеш.

Детету овако наричу:

Шо си и' се, лудињице, наљутило?
Све дечица, лудињице, ти надошле.
Ни ги викаш, лудињице, ни ги тражиш.
Они ми те, лудињице, потражуев.
Потражуен, лудињице, повикуев.
Ти ќе идеш, лудињице, на далеко,
На далеко, лудињице, рајски врата.
Туј ќе береш, лудињице, китке цвеће.
Туј к' искочив, лудињице, све дечица.
Они ќе те, лудињице, и дадев',
И дадев', лудињице, китке цвеће,

[1]) У место „стара душо“ неке жене вичу „мила мајке“, „златан татко“ или чико“, и „мили дедо“, „брате“ итд. према томе ко је умро.

Китке цвеће, лудињице, и убаво,
И убаво, лудињице, ти прибереш.
Они ќе те, лудињице, ќе те тепав.
Ће те тепав, лудињице, и с'с камџик.
Китке цвеће, лудињице, да прибереш,
И ти си ми, мило моје, лудињица[1]).
Црна мајка, мило моје, она ќе те,
Она ќе те, мило моје, привикује.
На њума 'е, мило моје, црно руво.
На тебе 'е, мило моје, бело руво,
Бело руво, мило моје, т'мничаво.

Младиħу наричу:

Шо си и' се, лудо моје,[2]) нађутило?
Шо си и' се, лудо моје, променило?
Ели дека, лудо моје, не си м' се,
Не си и' се, лудо моје, променило,
Променило лудо, моје, ем убаво,
И с никога, лудо моје, ти не збориш,
Ти не збориш, лудо моје, не говориш,
Дека мије, лудо моје, и несмо ти,
И несмо ти, лудо моје, не донеле,
Не донеле, лудо моје, и понуду,
И понуду, лудо моје, на животу.
И ти неси, лудо моје, поканило.
И мије смо, лудо моје, и не чуле,
И не чуле, лудо моје, да дојдемо,
Да дојдемо, лудо моје, с'с понуду.
Пријатељи, мило моје, ти надошле,
Ели стани, мило моје, пречекај ги,
Пречекај ги, мило моје, ем убаво.
Ти надошле, мило моје, пријатељи,
Пријатељи, мило моје, све таткови,
Све таткови, мило моје, и мајкини.
Ти си и' се, мило моје, успонело,
Ти не збориш, мило моје, и с никога,
Ти не збориш, мило моје, не говориш,

[1]) Одавде се већ детету помињу они сродници, који су му помрли (а ж не), по казатом реду.

[2]) Или „мила ќерко" или „мили синко", „мили брате" итд.

Никога ти, мило моје, пречекујеш,
Пречекујеш, мило моје, и убаво,
И убаво, мило моје, неубаво.
Ти ће идеш, лудо моје, на далеко,
На далеко, лудо моје, рајска врата,
Рајска врата, лудо моје, рајске башче.
Туја има, лудо моје, китке цвеће.
И ти да се, лудо моје, и обртиш
И обртиш, лудо моје, лево-ј-десно [1])
И на тебе, лудо моје, бело руво
И на њима, лудо моје, црно руво,
Немој да се, лудо моје, ти угрозиш,
Ти угрозиш, лудо моје, и уплашиш.
Туј ћ' искочи, лудо моје, и мајка ти,[2])
Она ће те, лудо моје, провикује,
По њума 'е, лудо моје, стари татко,
На њега 'е, лудо моје, црно руво
На тебе 'е, лудо моје, бело руво
И по њега, лудо моје, и сестра ти,[2])
Мила сестра, лудо моје, невестица,
На њума 'е, лудо моје, црно руво,
Црно руво, лудо моје, невестинско,
На тебе 'е, лудо моје, бело руво,
Бело руво, лудо моје, велиданско,
Велиданско, лудо моје, а бећарско,
На тебе 'е, лудо моје, девојачко,[3])
Она ће те, лудо моје, и пригрљи
Туј ћ' искочи, лудо моје, и твој братац,
На њега 'е, лудо моје, крво руво,[4])
На тебе 'е, лудо моје, бело руво.
Бело руво, лудо моје, велиданско,
Велиданско, лудо моје, а бећарско,
А бећарско, лудо моје, младоженско.
Туј ћ' искочи, лудо моје, рајске башче,
Да поделиш, лудо моје, китке цвеће,
Китке цвеће лудо моје, девојачке,

[1]) Овде ће се поменути они сродници, који су умрли.
[2]) Ако му је умрла, поменуће се; а ако није, неће.
[3]) Ако је девојка умрла
[4]) Ако је умро од пушке, онда се то и нариче.

Девојачке, лудо моје, поубане,
Поубаве, лудо моје, и бећарске.
Немој да се, лудо моје, ти од њима,
Ти од њима, лудо моје, поузгрозиш.
И на сви-те, лудо моје, да и' дадеш,
Да 'и дадеш, лудо моје, китке цвеће.
Кој ће тебе, лудо моје, ручан девер,
Ручан девер, лудо моје, да ти бидне,[1])
И убав дар, лудо моје, да дарујеш,
Да дарујеш, лудо моје, китке цвеће,
Китке цвеће, лудо моје, босиљкове,
На роднину, лудо моје, да поделиш.

Невести наричу:

Невестице, мило моје, невестице,
Шо си и' се, невестице, успонела,
Дека си се, невестице, променила,
Променила, невестице, велиданско?
Све другачке, невестице, ти надошле,
Ти с никога, невестице, не говориш,
И не збориш, невестице, не говориш.
Невестице, мило моје, невестице.
Ал' дека смо, невестице, мије тебе,
Мије тебе, невестице, не донеле,
Не донеле, невестице, и понуду.
Дека неси, невестице, дарувало. —
Па ја с'га, мило моје, дар дарују,
Дар дарују, мило моје, све родике,
Све родике, мило моје, и све лошо,
И све лошо, мило моје, ја дарују. —
Тој ли и ти, невестице, и не збориш,
И не збориш, невестице, не говориш,
Дека си и', невестице, дар не дала.
Ти ће идеш, невестице, на далеко,
На далеко, добро моје, долње земње,
Долње земље, добро моје, рајска врата,
Рајска врата, добро моје, рајске башче.
Обрти се, невестице, лево-ј-десно,

[1]) Ово се нариче, кад је девојка умрла пре свадбе.

Туј ќе видиш, невестице, свекрву ти.
Право да 'е, невестице, и ти кажеш
Како 'е се, невестице, њојна кућа,
Њојна кућа, невестице, запустела.
Немој да се, невестице, и узгрозиш,
Право да 'е, невестице, и ти кажеш,
Она ќе те, невестице, и завртка.
По њума 'е, невестице, и з'лва ти,
И з'лва ти, невестице, девојчица,
И ти да 'е, невестице, право кажеш,
И за њојну, невестице, црну рубу,
Црну рубу, невестице, поп'кљену,
Немој да се, невестице, и узгрозиш.
И по њума, невестице, црни братац,
Оно ќе те, невестице, и прашуе,
И прашуе, невестице, и за мајку,
Право да и (јој), невестице, и ти кажеш,
Дека она, невестице, жалостива,
Нит' у цркву, невестице, неј' отишла,
Црна мајка, невестице, кукавица,
Салте тужи, невестице, салте жаљи.

Погинуломе од непријатељске руке наричу и ово:

Шо те јунак, лудо моје,[1]) преварише?
Шо те, добро, лудо моје, преварише?
Шо те, добро, лудо моје, измамише?
Без д'н душа, лудо моје, ти искочи,
И без сават, лудо моје, променило,
Убав јунак, лудо душо, погинало,
Убав јунак, туго Стевко, младожењско,
На недељу, туго Стевко, пред добри дни.
Ка се, Стевко, мило моје, ти превари?
Како тебе, мило моје, јутепаше?
Ни и' јунак, туго Стевко, и не збори,
И не збори, туго Стевко, ни говори
Дека без д'н, туго Стевко, и умрело,
И без сават, туго Стевко, си јумрело,

---

1) Ако је пак старац, каже се „стара душо", „мили татко", „мили брате", „мили чичо", „слатак девер", „млада душо", итд. поред казаног наричања и ово се још додаје.

Ти без сават, добар јунак, промењето,
И без сават, добар јунак, тебе душа,
Тебе душа, добар јунак, искочила.
Тој ли и' се, добар јунак, ражаљило.
Душмани ти, добар јунак, тебе душу,
Тебе душу, добар јунак, извадише.
Ни ми с мајку, мило моје, проговараш.
Тој си ми се, мило моје, променило,
Не ми збориш, мило моје, ни говориш.
Не могаше, мило моје, бар једнога,
Бар једнога, мило моје, да утепаш,
Ка ти душу, мило моје, ти извади,
Бар 'едному, мило моје, ти д' извадиш,
Ти д' извадиш, мило моје, и ти душу.
А шо не се, мило моје, и поврати
Ти душману, мило моје, да извадиш,
Да извадиш, мило моје, и ти душу?
Ка си синко, мило моје, изгорено.
Ти ќе идеш, мило моје, на далеко
На далеко, мило моје, рајска врата
Рајска врата, мило моје, рајске башче.
И па јошће, мило моје, и ти неси,
И ти неси, мило моје, и на тамо,
Јунак неје, мило моје, за на тамо,
Тики ми 'е, мило моје, за на 'вамо.
Од душмана, мило моје, тебе душа,
Тебе душа, мило моје, искочила.
А проклето, мило моје, бесно куче.
Шо те тебе, мило моје, изгорело,
Те изгоре, мила душо, те превари.
А оно је, мила душо, рајски врата,
Па оно је, мила душо, и крваво
Туј ќ' искочив, мило моје, све роднина,
К'д ќе видив, мило моје, пеливана;
Туј ќ' искочи, мило моје, мили чичо,
А дека 'е, мили Стевко, и крвавo,
Чичо ќе га, мили Стевко, не познае,
Он ќе рече: море чичо, мили чичо,
Од душмана, душо туго, искочила. —
А неси ти, туго Стевко, за на 'вамо,
Ни си кума, туго Стевко, поканило

Ни девери, туго Стевко, потражило.
А ти што си, мило моје, и крваво? —
Душмани ме, мили чичо, изгореше,
Изгореше, мили чичо, при имање,
При имање, мили чичо, у планину. —
И ти си ми, мили Стевко, и крваво,
Још'те синко, мили Стевко, још'те неси,
Још'те неси, мили Стевко, за на 'вамо.
Шо те синко, мили Стевко, изгореше?
Изгорело, мили Стевко, и душманин,
Ал' те и две, мили Стевко, изедоше,
Изедоше, мило моје, и кучићи,
Две кучићи, мило моје, врло лоши.

Док жене овако наричу, дотле се разгласи по целој махали, да је болесник умр̏о.

Домаћин се саветује са укућанима о сахрани умрлога, а пошље неке од укућана да јаве свима сродницима по свима црногорским селима о смрти члана задруге.

Затим домаћин позове 5—6 људи из суседства, који ће ископати гроб умрломе. Како који од познаника дође код мртвца, поклони се, пољуби му руку и учини три метанија, па се измакне на страну, говорећи: „Бог да те прости!“ *Гробари*, тј. они који ће гроб копати, ручају и тек онда иду да копају гроб. Домаћица пак нађе неку рођаку или неку другу стару жену из села, која ће месити и спремати *задушу* (подушје) умрломе, за то се и зове *месарија*. Она постави и ручак гробарима. Из куће излази најпре месарија са грнетом вина или ракије и кадионицом, а за њом гробари један за другим, носећи „копавченик“ и лопату, али без „крпе“ на глави, јер гробари носе крпе као и сви сродници увијене око појаса. Кад гробари и месарија стигну на „гробишта“, онда месарија прекади и прелије гроб, који ће се отворити и копати за мртваца, и кад то учини, она се враћа кући да спрема *задушу*,

а гробари остану да копају. Кад гробари полазе из куће да копају гроб, жене по казатом реду опет наричу:

Мајстори ти, мило моје[1]), отидоше,
Предавај се, мило моје, црну земњу,
Кућу да ти, мило моје, они пра'ив,
Она ти 'е, мило моје, мошњо лоша.
И несмо ти, мило моје, откупиле,
Мошњо лоша, мило моје, без мајстори.
Мије смо се, мило моје, заулиле,
Не знаемо, мило моје, да најдемо,
Да најдемо, мило моје, и мајстори.
Несмо мије, мило моје, и здравице,
И здравице[2]), мило моје, и однеле,
Покаиле, мило моје, све роднину,
И буклију, мило моје, накитиле,
И девери, мило моје, потражиле.
Дека те 'е, мило моје, а и клета-т
А и клета-т, мило моје, црна земња,
Венац ти 'е, мило моје, модра плоча итд.

За задушу се обично спремају два јела, уз посте: ориз и пасуљ са или без зејтина; а на мрску: јанија (паприкаш) и ориз-месо или расол-месо. Месо за душу, треба да буде јагњеће или говеђе. Од другог се не износи. Још се спреме 3—4 хлеба од пшеничног брашна од 5—6 ока тежине, и доста вина.

У том дођу и жене рођаке и сусетке из села и донесу по ибрик ракије, а од мезета леблебије и ту код мртваца раздају то за „Бог да прости". За тим дођу и сродници из других села и донесу погачицу и буклију (чутуру) вина, такође за „Бог да прости". Они ово раздају у црквеној трпезарији, пошто се мртвац сахрани. Како која сродница дође, одмах учини метаније и клекне до мртавца, а до ње с једне и друге стране

[1]) или „стара душо", „невестице", „људиньице", према томе ко је умро
[2]) Ако је девојка или бећар умро.

клекну и све друге жене и гласно наричу, по уобичајеном реду следеће:

Сви роднина, мило моје, ти дојдоше,
И несмо ги, мило моје, и викале,
И несмо ги, мило моје, и тражиле,
И мије смо, мило моје, забра'иле,
Несмо мије, мило моје, ги тражиле,
Ни мајстори, мило моје, и тражиле,
И несмо и', мило моје, и платиле,
Не платиле, мило моје, на мајстори,
Ти ће идеш, мило моје, рајске башче.

итд. по горе изложеном реду продужује се нарицање.

Чим болесник издахне, одмах позову попа, који очита над мртвацем „на исход души".

Кад све буде готово, сахрањују мртваца, не чекајући да прође 24 сахата од његове смрти. Попови иду најпре у цркву, и пошто узму себи одежде, иду кући умрлога, а за њима гробари, носећи „носило" или „трон"[1]) црквени, на коме ће мртваца на гробље носити. С њима дођу учитељ и *бачићи* с рипидама. Два детета понесу „железно клепало", а једно остане у цркви код дрвеног клепала. Један од гробара остане код гроба. Оно дете које је остало код дрвеног клепала, заклепа у клепало, чим пођу с мртвацем из куће, па продужује док мртваца не донесу до цркве. Она пак два детета, која су отишла кући умрлога и однела железно клепало, клепају такође од куће до цркве. При поласку из куће умрлога месарија донесе „крпе", и пребаци по једну сваком попу преко десног рамена, преко одежде, говорећи: „од Вељка (или како је име покојнику) дар". Овај дар попови носе све док не сахране мртваца. До-

[1]) Њим се служи цело село, а прави га притрон. За време опела месарија свеже на држаљице трона по једно *крпче* (марамицу), које узму *гробари* пошто мртваца сахране.

мађин да и месарији лепу „крпу“, коју јој преко главе пребаци домаћица.

Како попови сврше опело и престану читати, онда жене клекну око мртваца и наричу:

Попови те, мило моје, опо'аше,
Предавај се, мило моје, црну земњу
Ти ће идеш, мило моје, рајске башче итд.

Док жене наричу, дотле месарија изађе пред кућу са кољивом и грнетом вина, а за њом се носи „задуша“. Јело носи једна жена у котлићима, а хлебац и вино један од старијих људи, у торбама. За онима који носе „задушу“ иду покојникови укућани једно иза другог, а иза њих попови, па тек они који мртвца носе. Жене иду за мртвацем у 2—3 реда. Кад мртваца изнесу из куће и понесу цркви, жене почну нарицати:

Постој, слунце, мило моје, не заоди,
Док јунака, мило моје, однесемо,
Однесемо, мило моје, и у цркву,
И у цркву, мило моје, вечну кућу.
Опрости се, мило моје, од све кућу,
И од татка, мило моје, и од мајка,
И од твоју, мило моје, верну љубу.[1])
И од твоје, мило моје, црне сестре,
И од твоји, мило моје, црни браћа,
И од твоје, мило моје, мило чедо,
И од тво'и, мило моје, све роднина,
И коњшије, мило моје, пријатељи,
Пријатељи, мило моје, све најглавни.
Ти ће идеш, мило моје, рајске башче итд.

(Види мелодију на стр. 515).

Овако жене наричу путем, а кад се приближе цркви, онда окрену:

Радуј ми се, мило моје, бела цркво,
Ти носимо, мило моје, голем пешкиш.
Отварај се, мило моје, бела цркво,

[1]) Ако је био ожењен.

Ти носимо, мило моје, и јунака.
Он ће иде, мило моје, на далеко,
На далеко, мило моје, црне земње,
Црне земње, мило моје, вечну кућу.

Кад се ово сврши, онда попови наставе опело у цркви, и док то они раде, дотле жене отиду на гроб у који ће се покојник сахранити и ту над њим наричу:

Мајстори ти, мило, кућу напра'иле,
Кућа ти 'е, мило моје, мошњо лоша,
Мошњо лоша, мило моје, напра'ена,
Мајстори ти, мило моје, напра'иле,
Клета-т ти е, мило моје, мошњо т'мно,
Мошњо т'мно, мило моје, т'мничаво.
Одае ти, мило моје, без пенџери,
Пенџери су, мило моје, без џамови,
И нити те, мило моје, и дим ваћа,
И нити те, мило моје, роса ваћа,
Роса ваћа, мило моје обросица;
Дека ти 'е, мило моје, без мајстори
И пра'ена, мило моје, твоја кућа,
Кућа ти 'е, мило моје, црна земња.

Кад ово жене сврше, врате се у цркву код мртваца и учине му метаније и пољубе га у руку, чело, лице итд., као што учине и сви људи.

Кад се опело сврши и понесу мртваца из цркве у гроб, онда жене ово наричу:

Попови те, мило моје, опо'аше,
Предавај се, мило моје, црну земњу.
Постој, слунце, мило моје, не заоди,
Да јунака, мило моје, суредимо,
Суредимо, мило моје, поподимо,
Поподимо, мило моје, његову кућу.
Ком оста'и, мило моје, црну сестру,
Црну сестру, мило моје, тужну мајку,
Тужну мајку, мило моје, кукавицу?
А и твоју, мило моје, верну љубу?
Кому, она, мило моје, ће се врати?

Н' има брата, мило моје, н' има сестру;
Н' има сестру, мило моје, н' има татка,
Н' има татка, мило моје, ни мајчицу,
Она црна, мило моје, кукавица
Кукавица, мило моје, црна гламња, итд.

продужује се непрестано, док се мртвац не сарани, а кад то буде, онда сви умију руке и сврате се у црквену трпезарији, те ту једу задушу и за „Бог да прости!"

Кад мртвца сахране, просне се у целоме селу вода из судова и друга се донесе, јер „лоше 'е" да се прва вода пије.

После цркве гробари и све жене: рођаке и остале из суседства сврате се кући покојниковој, те ту поново ручају за „Бог да прости".

Укућани покојникови за дан-два, не носе белу крпу на глави и не бричу се недељу дана.

Кад умре бећар, девојка или невеста, сахране их у велиданско руво.

По сахрани мртваца све се његове хаљине оперу у реци, и то одмах по сахрани.

За старим људима, бабама и сасвим малом децом не наричу.

За сахрану плаћа се попу и учитељу, а и ђацима се да по један металик.

Прво јутро по сахрани жене излазе на гроб са јелом и пићем, и на гробу овако наричу:

Доцна ручак, мило моје, см' угот'виле,
Мије смо се, мило моје, и оспале
Ти си м' било, мило моје, и учено
Рано ручак, мило моје, и да ручаш.
Добро јутро, мило моје, добро јутро,
Дај Бог добро, мило моје, дај Бог добро. —
Дај Бог добро, мила мајке, добро јутро!
Ја ти не знам, мила мајке, к'д је јутро,
К'д је јутро, мила мајке, икиндија.
И ја сам ти, мила мајке, западнало,

Западнало, мила мајке, прну земњу,
Ни сам ти се, мила мајке, подинало,
Ни сам ти се, мила мајке, пр'опасало,
Ни ја главу, мила мајке, исчешљало,
Ни постеља, мила мајке, претресена,
Ни сам ти се, мила мајке, ја измило,
Ја измило, мила мајке, и по лице;
Ни ми руке, беле руке промрдале,
Беле руке, мила мајке, прекрштене;
Ни ја можу, мила мајке, да подињу,
Да подињу, мила мајке, да с' измију. —
Твоја мајка, мило моје, жалостива,
Црна мајка, мило моје, црна гламња,
Црна гламња, мило моје, кукавица. —
Брзе ноге, мила мајке, и не идев,
Црни очи, мила мајке, и не гледав,
Модра плоча, мила мајке, притиснала,
Црна земња, мила мајке, налегнала
И крста-та, мила мајке, узгламњица.

На недељу дана по сахрани, опет жене долазе на роб покојнику са јелом и пићем, и то уочи седмог ана, и сутрадан у јутру.

У вече овако наричу:

Добро вечер, добро моје, добро вечер! —
Дај Бог добро, мила мајке, дај Бог добро. —
И недеља, мило моје, како прошла? —
И недеља, мила мајке, како несам,
Како несам, мила мајке, обртено. —
Доцна смо ти, мило моје, и вечеру,
И вечеру, мило моје, угот'виле. —
Ја ти не знам, мила мајке, к'д 'е вечер,
Ја ти не знам, мила мајке, к'д 'е јутро итд.

о и првог јутра.

У јутру на недељу дана наричу исто онако као и зог јутра.

Ти без сават, добар јунак, промењето,
И без сават, добар јунак, тебе душа,
Тебе душа, добар јунак, искочила.
Тој ли и' се, добар јунак, ражаљило.
Душмани ти, добар јунак, тебе душу,
Тебе душу, добар јунак, извадише.
Ни ми с мајку, мило моје, проговараш.
Тој си ми се, мило моје, променило,
Не ми збориш, мило моје, ни говориш.
Не могаше, мило моје, бар једнога,
Бар једнога, мило моје, да утепаш,
Ка ти душу, мило моје, ти извади,
Бар 'едному, мило моје, ти д' извадиш,
Ти д' извадиш, мило моје, и ти душу.
А шо не се, мило моје, и поврати
Ти душману, мило моје, да извадиш,
Да извадиш, мило моје, и ти душу?
Ка си синко, мило моје, изгорено.
Ти ќе идеш, мило моје, на далеко
На далеко, мило моје, рајска врата
Рајска врата, мило моје, рајске башче.
И па јоште, мило моје, и ти неси,
И ти неси, мило моје, и на тамо,
Јунак неје, мило моје, за на тамо,
Тики ми 'е, мило моје, за на 'вамо.
Од душмана, мило моје, тебе душа,
Тебе душа, мило моје, искочила.
А проклето, мило моје, бесно куче.
Шо те тебе, мило моје, изгорело,
Те изгоре, мила душо, те превари.
А оно је, мила душо, рајски врата,
Па оно је, мила душо, и крваво
Туј к' искочив, мило моје, све роднина,
К'д ќе видив, мило моје, пеливана;
Туј к' искочи, мило моје, мили чичо,
А дека 'е, мили Стевко, и крвазо,
Чичо ќе га, мили Стевко, не познае,
Он ќе рече: море чичо, мили чичо,
душо туго, искочила. —
го Стевко, за на 'вамо,
уго Стевко, пока нило

Мртвацу остављају при сахрани мали новац у џепу, а ноге му одвежу, тј. одвежу му врвце на чарапама и опанцима.

Кад се мртвац носи путем од куће до гроба, нико се несме окретати натраг, да не би и други умр̏о.

На крстове, тако зване „згламњице“, који су на гробовима, меће се увек цвеће, шамије (марамице) и други накити. То нико не дира, и ту остане све, док га време не поквари.

ЗАБАВЕ, ВЕРОВАЊА, ИСКУСТВО И ЗНАЊЕ, НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ И ГОВОР.

XIX. Забаве.

О забавама у опште. Мушкарци зими беспосличе, али женске никада, јер кад нема кућевнога рада, оне раде своје ручне радове: плету, везу, крпе итд. *Срамота* је да женско беспосличи и седи скрштених руку.

Мушкарци се састају у средини села код дућана и ту се разговарају о приватним и општим сеоским пословима. Старији људи уз разговор пијуцкају по мало ракије.[1]) *Срамота* је у дућану пити вина и ручати.

Жене се највише састају на разговор у пролеће, кад сунце отопли, на буњиштима. Онда обично преду, плету, везу, крпе и разговарају о девојкама, бећарима и скоро ожењеним људима.

Кад жена роди 2—3 деце, престаје више играти у ору: обично на 5—6 година по свадби престаје и певати и играти.

Бећари се сами забављају различним играма и радним данима, кад им стока „пладњује“ (пландује), код чесме, у аргатима итд.

---

[1]) У сваком селу имају по 1-2 дућана, у којима се продаје пиће и бакалске ствари.

Бећари се с девојкама забављају код чесме, на сабору, у аргатима итд. У вече се обично забављају код чесме, кад смркне. Ту сваки бећар разговара са својом *посестримом* о љубави. Овако је од старине остало, с тога се старци и не љуте на ово.[1])

Оро, танац. У сваком селу Скопске Црне Горе има у средини села, око чесме или цркве одређено место где се *скупља с'бор* (*сабор*) и *игра оро*, те се и то место зове *с'бор* или *гумење*. Сабор бива *после подне* сваког нерадног дана, а кад су црквене или манастирске славе и пре подне — *цео дан* — а тако и другог и трећег дана Божића и Ускрса.

На сабор се скупљају најпре бећари и девојке, па онда и остали.

На сабору жене и девојке стоје на једном месту, а људи на другом.

Оро (коло) или танац играју сви без разлике осим жена, које су више од 5 година удате.

Мушки играју засебно, а женске засебно, али девојачко — женско — коло воде 1—2 бећара.

У мушком ору најпре играју старији, па онда скоро жењени људи, па бећари и деца; а у женском најпре девојке са *шиковима* и *срманим утајкама*, па онда невесте, а до њих девојке које још нису за удају и деца, све по старешинству и узрасту. Сваки зна ко треба да игра пред њим, а ко за њим.

Најпре почиње да игра мушко, па онда женско оро. Женске играју много лакше од мушкараца. Има људи и жена који никада не играју због тога што се нису из малена учили, али су такви људи и жене ретки.

Мушкарци играју: *коло* или *оро*, *лису*, *ситну лису*, *враћено*, *два пут враћено*, *дели-бећир*, *иоступано*, *рамно*, *два пут рамно* и *тоску*, а женскиње исте игре осим *лисе*, *ситне лисе* и *тоске*.

[1]) Одељак „Дечије Игре" унесен је у нарочити зборник дечијих игара

клекну и све друге жене и гласно наричу, по уобичајеном реду следеће:

Сви роднина, мило моје, ти дојдоше,
И несмо ги, мило моје, и викале,
И несмо ги, мило моје, и тражиле,
И мије смо, мило моје, забра'иле,
Несмо мије, мило моје, ги тражиле,
Ни мајстори, мило моје, и тражиле,
И несмо и', мило моје, и платиле,
Не платиле, мило моје, на мајстори,
Ти ће идеш, мило моје, рајске баште.

итд. по горе изложеном реду продужује се нарицање.

Чим болесник издахне, одмах позову попа, који очита над мртвацем „на исход души".

Кад све буде готово, сахрањују мртваца, не чекајући да прође 24 сахата од његове смрти. Попови иду најпре у цркву, и пошто узму себи одежде, иду кући умрлога, а за њима гробари, носећи „носило" или „трон"[1]) црквени, на коме ће мртваца на гробље носити. С њима дођу учитељ и *ђачићи* с рипидама. Два детета понесу „железно клепало", а једно остане у цркви код дрвеног клепала. Један од гробара остане код гроба. Оно дете које је остало код дрвеног клепала, заклепа у клепало, чим пођу с мртвацем из куће, па продужује док мртваца не донесу до цркве. Она пак два детета, која су отишла кући умрлога и однела железно клепало, клепају такође од куће до цркве. При поласку из куће умрлога месарија донесе „крпе", и пребаци по једну сваком попу преко десног рамена, преко одежде, говорећи: „од Вељка (или како је име покојнику) дар". Овај дар попови носе све док не сахране мртваца. До-

[1]) Њим се служи цело село, а прави га притрон. За време опела месарија свеже на држаљице трона по једно *крпче* (марамицу), које узму *гробари* пошто мртваца сахране.

мајин да и месарији лепу „крпу“, коју јој преко главе пребаци домаћица.

Како попови сврше опело и престану читати, онда жене клекну око мртваца и наричу:

Попови те, мило моје, опо'аше,
Предавај се, мило моје, црну земњу
Ти ќе идеш, мило моје, рајске башче итд.

Док жене наричу, дотле месарија изађе пред кућу са кољивом и грнетом вина, а за њом се носи „задуша“. Јело носи једна жена у котлићима, а хлебац и вино један од старијих људи, у торбама. За онима који носе „задушу“ иду покојникови укућани једно иза другог, а иза њих попови, па тек они који мртвца носе. Жене иду за мртвацем у 2—3 реда. Кад мртваца изнесу из куће и понесу цркви, жене почну нарицати:

Постој, слунце, мило моје, не заоди,
Док јунака, мило моје, однесемо,
Однесемо, мило моје, и у цркву,
И у цркву, мило моје, вечну кућу.
Опрости се, мило моје, од све кућу,
И од татка, мило моје, и од мајка,
И од твоју, мило моје, верну љубу.[1])
И од твоје, мило моје, црне сестре,
И од твоји, мило моје, црни браћа,
И од твоје, мило моје, мило чедо,
И од тво'и, мило моје, све роднина,
И коњшије, мило моје, пријатељи,
Пријатељи, мило моје, све најглавни.
Ти ќе идеш, мило моје, рајске башче итд.

(Види мелодију на стр. 515).

Овако жене наричу путем, а кад се приближе цркви, онда окрену:

Радуј ми се, мило моје, бела цркво,
Ти носимо, мило моје, голем пешкиш.
Отварај се, мило моје, бела цркво,

[1]) Ако је био ожењен.

Кој верује, неје туја;
Ми отишал на далеко,
На далеко град Софија,
Град Софија, млад спаија,
Млад спаија јазација.
Књигу праћа млад спаија,
Па гу праћа на роднина,
Да разбере мома Мита
Да л' умрела, да л' станала.
Они књигу му пратиле:
„Е спаија, млад спаија,
Млад спаија, јазација,
Мома Мита ти умрела,
Еве књигу ти праћамо,
Ти праћамо сиво сок'ле,
Мома Мита ти умрела".
Па му пушти на колено,
На колено млад спаија,
Млад спаија јазација.
К'д ми виде бела књига,
Бела књига, црно писмо,
Црно писмо написана,
Мома Мита ем умрела.
Ем си чати, слузе рони,
Па си рипна млад спаија,
Па си узе дора коња;
Коња води, пеша оди,
Леб си носи, гладан оди.
Вода гази, жедан оди,
Сал' да дојде досред село,
Да си види мома Мита.
Па си дојде досред село,
Искочина сви сељани,
Сви сељани, све кметови,
Ем ђачићи, ем попови.
Па си вели млад спаија,
Млад спаија јазација:
„Е сељани, све кметови,
Све кметови, девет попа,
Девет попа и ђачићи,
Ќе ви дадам двесте гроша,

Н' има брата, мило моје, н' има сестру;
Н' има сестру, мило моје, н' има татка,
Н' има татка, мило моје, ни мајчицу,
Она црна, мило моје, кукавица
Кукавица, мило моје, црна гламња, итд.

продужује се непрестано, док се мртвац не сарани, а кад то буде, онда сви умију руке и сврате се у црквену трпезарији, те ту једу задушу и за „Бог да прости!"

Кад мртвца сахране, проспе се у целоме селу вода из судова и друга се донесе, јер „лоше 'е" да се прва вода пије.

После цркве гробари и све жене: рођаке и остале из суседства сврате се кући покојниковој, те ту поново ручају за „Бог да прости".

Укућани покојникови за дан-два, не носе белу крпу на глави и не бричу се недељу дана.

Кад умре бећар, девојка или невеста, сахране их у велиданско руво.

По сахрани мртваца све се његове хаљине оперу у реци, и то одмах по сахрани.

За старим људима, бабама и сасвим малом децом не наричу.

За сахрану плаћа се попу и учитељу, а и ђацима се да по један металик.

Прво јутро по сахрани жене излазе на гроб са јелом и пићем, и на гробу овако наричу:

Доцна ручак, мило моје, см' угот'виле,
Мије смо се, мило моје, и оспале
Ти си м' било, мило моје, и учено
Рано ручак, мило моје, и да ручаш.
Добро јутро, мило моје, добро јутро,
Дај Бог добро, мило моје, дај Бог добро. —
Дај Бог добро, мила мајке, добро јутро!
Ја ти не знам, мила мајке, к'д је јутро,
јутро, мила мајке, икиндија.
ти, мила мајке, западнало,

ѣдњега доба. Старци певају само о славама, крштењу, ижби и свадби и то само *јуначке* песме. — *Аргати* ају на раду а и путем, кад се враћају с рада. Бе- ои путем певају ову песму:

Пијан идам од града,
Велико мори, пијан идам од града,
ej ђузел, пијан идам од града[1])
Срстна' моме ливада,
За коњ трава береше,
Куде брало заспало:
Трн постеља послало (прострло).
Камен зглавје турило.
Оздол иде лудо-то.
Летна моме да бега:
„Постој, моме, почекај,
Да ти зборам два збора,
Два збора, два изгора (изго'ора).
Два пут да те целивам,
Три пут да те прегрњу".

(Види мелодију стр. 516).

Девојке идући путем не певају, него само кад се ставе и кад се одмарају. Кад се аргати приближе ву, онда се мало одморе и пред кућом, којој су ра- ли, зауставе се, и ту девојке певају $^1/_2$—1 сат вре- на, док се у кући вечера спреми и постави. Девојке вају и више њих заједнички у један глас, а бећари старији људи само двојица и двојица, понављајући ти стих, који су отпевали први певачи.

У певању има узвикивања („*узвикује*ње"), а то су: *нам, леле, лудо, море, оф, о, ооо, ох, и, в, в-в,* итд. ю су мушка узвикивања, а женска су само: *о-о* — *и- ии*.... Девојке узвикују на крају стиха и при свр- тку певања, а мушкарци у средини, у почетку и на ају стиха у целој песми. Кад девојке отпевају и *пик,* знак је да је песма свршена.

[1]) ***Велико мори*** и *ej ђузел* понавља се у сваком стиху.

Д' откопате мома Мита,
Да 'е вињу рамну снагу,
Рамну снагу, русу косу,
Русу косу, алтан-чело,
Алтан-чело, гајтан-веће,
Гајтан-веће, црни очи,
Црни очи, бело лице,
Бело лице, коч-бурунче (нос),
Коч-бурунче, рудо грло,
Рудо грло, кутиј'-уста".
Откопаше мома Мита,
Шо ќе види млад спаија,
Шо ќе види мома Мита:
Рамна снага разглобена,
Руса коса попаћала,
Алтан-чело загубено,
Гајтан-веће окапане,
Црни очи испијени,
Бело лице овенато,
Коч-бурунче 'е паднало,
'Е паднале кутиј'-уста
Кутиј'-уста испуњени,
Испуњени од земња-та,
Кајмак-грло и' га нема!
Па си вели млад спаија:
„Е сељани, све кметови,
Девет попа и ђачићи,
Ќе ви дадам триста гроша,
Да закопам мома Мита;
Како Мита нигде нема,
Ни у Турско ни Кавурско."

(Види мелодију стр. 516).

Свираље може бити разнолико („разбашка"): *дебело, т'нко, убаво, лошо, брго, полако, ачик* (јасно). Арије народ прима од странаца а и сам изналази. Женске су арије по старини једнаке и мѐсне, а мушке су и из старине и из доцнијих времена, примљене од странаца или бавећи се у туђини (на гурбету).

Певање. („поење"). Певају сви без разлике пола и узраста, осим жена. Највише певају девојке и људи

средњега доба. Старци певају само о славама, крштењу, стрижби и свадби и то само *јуначке* песме. — *Аргати* певају на раду а и путем, кад се враћају с рада. Бећари путем певају ову песму:

Пијан идам од града,
Велико мори, пијан идам од града,
ej ђузел, пијан идам од града[1])
Сретна' моме ливада,
За коњ трава береше,
Куде брало заспало:
Три постеља послало (прострло),
Камен зглавје турило.
Оздол иде лудо-то.
Летна моме да бега:
„Постој, моме, почекај,
Да ти зборам два збора,
Два збора, два изгора (изго'ора).
Два пут да те целивам,
Три пут да те прегрњу".

(Види мелодију стр. 516).

Девојке идући путем не певају, него само кад се зауставе и кад се одмарају. Кад се аргати приближе селу, онда се мало одморе и пред кућом, којој су радили, зауставе се, и ту девојке певају $^1/_2$—1 сат времена, док се у кући вечера спреми и постави. Девојке певају и више њих заједнички у један глас, а бећари и старији људи само двојица и двојица, понављајући исти стих, који су отпевали први певачи.

У певању има узвикивања („*узвикување*"), а то су: *ванам, леле, лудо, море, оф, о, ооо, ох, и, е, е-е,* итд. Ово су мушка узвикивања, а женска су само: *о-о — и-ииии....* Девојке узвикују на крају стиха и при свршетку певања, а мушкарци у средини, у почетку и на крају стиха у целој песми. Кад девојке отпевају и *вик*, знак је да је песма свршена.

[1]) *Велико мори* и *ej ђузел* понавља се у сваком стиху.

XX. Веровања.

Постанак и опстанак света. О постанку света народ прича и верује, као што учи историја хришћанске цркве.

Кад сунце помрча, народ држи да ће погинути неки православни владалац, и онда се радују непријатељи православних хришћана. Кад месец помрча, вели се да ће погинути нехришћански владалац. Онда се пуца из пушака у небо, не би ли спречили помрачење.

Гром је пуцањ Св. Илије да убије *ламњу* (аждају).

Народ верује и прича да је некада било већих и много јачих људи. Марко Краљевић и његов *шарац* летели су по небесима.

Народ верује све што се у причама прича и у песмама пева.

Какве снаге има у свету. Није добро да човека грејe месечина кад спава, а особито дете, јер ће га „излокати“ и биће *месечар*.

Животиње имају своје поглаваре. *Орао* је цар птицама, а *арслан* (лав) животињама.

„Д'ждевник“ (даждевњак) се не сме убити, јер кад се убија, може да *пусне* и човека *оглуши*. Кад он излази, знак је берићета. И *жељка* (корњача) се не убија, јер она Бога моли за берићет.

Гуштер се не убија, јер „лошо куне“. Кога гуштер уједе, треба шиник проса да изброји, па да му уједа прође.

И *ластовица* се не убија, јер и она „лошо куне“.

У пољу има особитих *брестова*, из којих вода цури. Ти су брестови *самовилски* и вода је та лековита, с тога се болесници њоме умивају.

Кажу да неки људи са собом носе *мртвачку руку*, и зато их не убија пушка и не сналази несрећа. Исто тако, не убија пушка ни онога, ко има „чесно дрво“ (часно дрво).

Кој верује, неје туја;
Ми отишал на далеко,
На далеко град Софија,
Град Софија, млад спаија,
Млад спаија јазација.
Књигу праћа млад спаија,
Па гу праћа на роднина,
Да разбере мома Мита
Да л' умрела, да л' станала.
Они књигу му пратиле:
„Е спаија, млад спаија,
Млад спаија, јазација,
Мома Мита ти умрела,
Ење књигу ти праћамо,
Ти праћамо сиво сок'ле,
Мома Мита ти умрела".
Па му пушти на колено,
На ќолено млад спаија,
Млад спаија јазација.
К'д ми виде бела књига,
Бела књига, црно писмо,
Црно писмо написана,
Мома Мита ем умрела.
Ем си чати, слузе рони,
Па си рипна млад спаија,
Па си узе дора коња;
Коња води, пеша оди,
Леб си носи, гладан оди.
Вода гази, жедан оди,
Сал' да дојде досред село,
Да си види мома Мита.
Па си дојде досред село,
Искочива сви сељани,
Сви сељани, све кметови,
Ем ђачиќи, ем попови.
Па си вели млад спаија,
Млад спаија јазација:
„Е сељани, све кметови,
Све кметови, девет попа,
Девет попа и ђачиќи,
Ќе ви дадам двесте гроша,

Кад псето вије, умреће неки од укућана. Кад се псето протеже ка човеку, онда ће се тај човек разболети.

Кад момак или девојка мажу тигањ, имаће на свадби ружно време.

Има људи који по кокошијој кобилици погађају будућност куће чија је кокош.

Снови се тумаче слично сановнику.

Народ верује Циганкама врачарама, а особито жене.

Закопане паре не могу се извадити, док се не закоље *курбан*, јер се иначе претворе у угљевље. На месту где је благо просеје се у вече пепео, и какав се знак у јутру покаже на пепелу, таки курбан треба донети ту, па тек онда копати благо.

Свеци и црквене ствари у опште. — Народ прича да је мајстору који је прикивао Христа на крст жао било да му удари ексер у *пупак*, и, да би га сакрио, он га прогута; али почем је ексер био велики, заустави се у гркљану, и од тога је остала *јабучица* у гркљану. Ексере је правио неки Циганин, па зато што је сковао и пети ексер за пупак, проклети су Цигани. — Мајстори (зидари) строго празнују Велики Петак.

Св. Богородица најбоље и најбрже може умолити Господа.

Вера је неприкосновена. То је једина светост која човека може спасти. Црквено имање нико не сме красти. Народ поштује поповску *капу*, а хаљине не.

Богу се моли овако: „Слатка, Света Богородице, помилуј ме; дај ми к'смет. Слатак Св. Димитрија (Св. Ђорђија итд.), курталиши ме (избави ме) од . . . .“

XXI. Искуство и знање.

Познавање природе. На небу су сунце, месец и звезде. Тамо је и рај и све небеске силе — други свет. Без сунца нема света и века. Сунце и месец

обилазе земљу, која нема краја. На земљи је већа површина покривена водом. Месец почиње кад и новина (младина), а свршава се кад и месец. Смањивање месеца зове се „уштип".

Рачунање времена. Сељаци годину деле на два главна дела: лето и зиму. Лето се рачуна од Ђурђев-дана до Митров-дана, а зима од Митров-дана до Ђурђев-дана, зато се и слуге тако погађају. Поред зиме и лета знају за јесен и пролеће. Јесен се рачуна од Мале Госпође до Св. Андреје Првозваног, а пролеће од Младенаца до Ђурђев-дана.

Дан се дели на: „зору, прекусак, пладне, икиндију (голему), малу икиндију и заођење сунца".

Зора је свануће.

Прекусак је време око доручка.

Пладне је време ручка.

Икиндија је време после ручка на 2—3 сата.

Мала икиндија је на 2—3 сата пред вече.

Ноћ се дели на: „мрак, малу вечеру, голему вечеру, поноћ, прве петле, друге петле, треће петле и д'н".

„Д'н" је време пред зору.

Звезда, која у вече прва излази, зове се „вечерњица". По големој вечери излазе три звезде једна до друге у близини, и зову се „терезије". После пола ноћи излазе звезде „влашчићи" и „д'ница". По звездама сељаци одређују доба ноћи, а по сунцу доба дана.

Од месеци познат је фебруар под именом „сечка", март под именом „марта", август под именом „Макавеи" и октобар под именом „листопад". Од осталих месеци народ зна још само за *мај*, а за друге месеце вели: *пролет, 'есен, зима, лето.*

Познавање земаља и народа. Од земаља народ зна за: *Србију, Бугарску, Влашку, Карадаг* (Црна Гора), *Грчку, Латинску земљу* и *Русију.* Познаје само месне народности, а све европљане зове *френци* или *латини.*

Још̂те народ вели, да има 77 *милета* (народности), а толико и вера. Од православне вере нема боље вере. Ко је ове вере, то је „наш човек“, па ма друге народности био. Уопште, народ мрзи друге народности. Сваки је човек њихов „брат“, само ако је њихове вере.

Познавање прошлости. У кратко народ зна казати, да су овим крајем владали *Латини* и *Срби*. Старци радо причају о *косовском* боју, али врло кратко.

Пре 30—40 година владала је *чума*, која је представљала женску и морила људе. Њу је Русија ухватила и затворила у стаклени сандук, те је зато сада нема.

Мишљење о људима, животу и свету. — Човеку је прека потреба у животу да се ожени и да има наследника. Боље је оженити се млад него стар. „Рано пиле рано пое“; „Који рано рани, две среће граби“; „Рано цвеће убаво мирише“; „Који поита, тај се не кае“ вели народ.

Да човек буде богат, треба радити праведно и Бога молити. Ну то зависи од *суђеница* Бог је дао цару да царује, а појединцима да господују, робују, служе, муче се итд. Без цара не може бити, за то се у цркви и помиње *цар* и *госпоп*.

Што ратови бивају Божија је воља.

На свету има више „кривдине“ него „правдине“; а томе је крив „ђавол“, који „ни оре, ни копа, сал тој гледа“. И то суђенице одређују.

У своме животу човек треба да гледа и на правичност, а не само на свој интерес. Добра се дела награђују на *другом свету* (на други свет“, „на тај век“) и то *види Бог*.

У Црној Гори до сада[1]) није било случаја самоубиства, а у околини Скопља било је. Ово се најоштрије осуђује. „Који чини, све тегне“ вели народна изрека.

[1]) До 10. јуна 1903, кад је овај опис довршен.

Лепота природе и људи. — Народ вели да је неки крај поља „убав“ (леп), кад је *родан* или кад има довољно *шуме*. —

На лепоту људи и жена особито се пази. Момци се жене и девојке се удају из љубави и због лепоте, стога нема брака из интереса новчаног или због мираза. За момка се каже да је *убав*, кад је *бел* и *црвен* у лицу и има „ваљуваста“ (округло) лице, *црне очи* и *веђе*. То исто важи и за девојачку лепоту.

XXII. Народне умотворине и говор.

Загонетке. Црно прасе по 'рид пасе, — шо 'е тој? — (*Брич*).

Два орла се биев, белу пену врљав, — шо 'е тој? — (*Воденица*).

Рипне вол у дубоки дол, дочуше лисичићи, напричише опашчићи, — шо 'е тој? — *Девојчићи*.

Лајка лае по долине, Бог се чуди кога лае: да ли тебе, да ли мене, — шо 'е тој? — (*Пирајка*).

Озгор небо, оздол небо, — шо 'е тој? — (*Гибаница* (бурек) са зељем)

Насред кућу црвен вол седи, — шо 'е тој? — (*Огањ*).

Приче („скажње“). Да би читаоци видели језик Црногораца у прози, а не само у песмама, наводимо на овом месту свега три краће приче.

1. Поп лола.

Имало нское време некој поп лола. Он бил селски поп. 'Едан пут отишал да кршћева воду на новину младина) у село. Арно, ама забора'ил д' узне петраиљ, Се мислел: да л' да се враћа дома по петраиљ, да л' да се не враћа. Пошал по куће без петраиљ ће кршћева воду; га мрзело да се враћа по петраиљ. Сељани прости

никој не се сећа дека поп без петраиљ вршћева воду. На 'еднога сал му текнало и му рекал он на попа: „Попе, камо ти петраиљ, море? — „Трај (ћути) ти бре, магаре, шо знаеш ти? Куде се тура петраиљ овај месец? одговорил поп лола, и сирома човек отрајал, те тако поп искрстил воду и без петраиљ по све куће.

2. На, попе, на!

Ишал некој поп од село у село и про'ођаеће преко 'едну реку, не могал да прође, зашто била река голема. Се мислел млого да л' да прође преко реку или не, најпосле рекал: „ће прођу, па како ће даде Бог.“ Ја'нал на коња, почнал да гази воду и таман к'д дошал усред реку, у силно-то (матица) малаксал, не могал коњ да му иде. Рипнал од коња, ће плива. К'д му се натопила тај антерија, тија аљишта на њега, још толко отежал, после па ич не могал да плива. Почела вода да га носи. Га носела, га носела далеко до некое место. Га видел некој човек, дека га носи вода, га викал: „Дај, попе, руку, дај попе, руку, да те извађу“. Арно, ама поп не се научил да дава, тики све д' узима. Га стра'ало да даде руку, мислел, боже, човека-т му сака ништо да му даде. Не му дал руку, и га однела вода, се удавил. После к'д дошле попадије да 'е кажуев, се расплакала она и плачеећи и' одговорила: „Заш несте му рекле: на, попе, руку, на, би ви дал руку, зашто он не се научил да дава, тики д' узима“. Тако поп се удавил, па шо ће бидне, нека бидне.

3. Тројца дружина (три друга).

Имало некое време тројца дружина, и млого се чувале помеђу себе. 'Едан пут рекле да пра'ив гозбалак и заедно сви-те да ручав. Арно, ама немав скршену пару у џеб, с'с ошто ће купив шо требе за ручак. Едниј-а-т рекал: „Ја ће купу рибу.“ Другиј-а-т рекал: „Ја

ће донешу дрвено масло". Трећија-т рекал; "Ја ће донешу леб." „Куде ће ручамо, море"? — „У мејану, куде ће ручамо, туј има вино за пиење и на згоду 'е".

Отишал тај по рибу и нашал 'еднога човека, куде продава колко 1—1½ оку рибу, ама убаву, и му рекал на рибаро-тога: „Пошто 'е сакаш на рибу-ту? — „Осам гроша". — „Е нее скупа, донеси гу озамо, поп ће ти даде паре колко чини".

Га одвел на црквена врата, а поп т'д служил у цркву — вадил закон. На олтар имало 'едно прозорче и проз прозорче-то се гледало накуде врата. На рибаро-тога му рекал: „Ал' га видиш попо-нога и куде служи? С'г ће искочи од закон и ће ти плати колко ти чини, тики седни, почекај га малко, д' иђу да му кажу дека сам купил рибу од тебе, к'д ћ' искочи нека ти плати". Рибара-т седнал на врата, а овај отишал куде попа у олтар, му рекал: „Оче, видиш онога човека шо седи на врата, да га початиш малко, к'д ће пуштиш закон, заре нее на себе, мрднал малко од памет, Бог да чува и да пази, се мрднал од памет, не знае шо збори, ни куде седи". — „Арно, синко, с'г ће пушћу закон и ће га почаћу малко, тики нека почека малко тамо." —

По тој после дошал куде рибаро-тога и му рекал: „Му каза на попа, с'г ће искочи и ће ти плати, тики ти, рече, почекај га малко овде". — „Арно, ће га почекам". — „Дај ми гу с'г рибу-ту да иђу да прају ручак, заре к'д ћ' искочи поп од цркву, бирден сака да руча, па ако не му 'е ручак готов, ће вика, ће праска, ће пцује, Бог те чувал, не се трпи, по свету човек ће вати од њега". — Гу узел рибу-ту и отишал у мејану.

К'д пуштил попа-т закон, га викнал рибаро-тога да га чати: „Седни, душо, овде малко да те почаћу, ће даде Господ здравје". — „Море, какво чатење, Бога ти! дај ми паре за рибу". — „Истина бил мрднат", поп викал на клисара. „Море, дај ми, попе, паре за рибу."

— „Ќе ти дам, ќе ти дам, седни малко да те почаќу.“ Оќе бити, нејќе бити: не седњуе. Поп натерал клисара, те га врзале с'с јуже те да га чати, заре млого се усилел. „Пушти ме, одвржи ме, нејќу ти ни паре, ни рибу! Кој видел од попови аир, те ја! Рекал Бог да отидне риба за бадијала“! „За'али (јадник), зборел поп, Бог да чува од лошо, шо има за лошо; човек 'е како сават (сахат), ќе мрдне од памет 'едан ч'с“. Га пуштиле и отишал без паре.

Другија-т шо рекал: ја ќе донешу дрвено масло, узел празну стомну и гу напунил с'с бубаќ (памук). Отишал у некој дуќан, рекал: „Напунете ми гу стому-ву с'с масло, ќе плаќу колко чини“. Му гу напуниле и к'д му гу напуниле, рекал: „Пошто га давате овој масло?“ — „По осам гроша“. — „Е нејќу ја, скупо ми је, на други дуќан овакво масло се продава по четири гроша. Исипете га, нејќу, не купују.“ Га исипувал, исипувал, све докле текло. Арно, ама бубаќа-т се напил с'с масло. После отишал у мејану, извадил бубаќ, га исцедил, му пуштил масло. Тако напра'ил и још на два-три места, те набрал доста масло, да испржи и вола, ако сака.

Трећија-т шо рекал: ја ќе донешу леб, отишал куде вурнацију и тамо пазареќки и миришеќки, боже 'е кисел леба-т, пропуштил два-три сомуна у вреќу. Му давал крупне паре да му разбије, ама вурнација немал. Му викал: „Немам с'г ситно, ќе ручам, па ќе разбију у мејанцију, па ќе ти испраќу од мејану; овамо не мож' да се враќам с'г“. (И да му не дал вурнација, он понапре још врљил два-три сомуна у вреќу, к'д гледал у чекмеце, да види али има кусур да му врати).

Сви-те тројца се ста'иле у мејану, испржиле рибу и отишле на чардак у одају да ручав. Туриле ручак, мејанција донел вино — бол, дестур (изобила). Ручале, пиле, 'еле, толко може да бидне. К'д се наручале, вик-

нале мејанџију да му платив, колко имав арч. Мејанџија-та пратил измећара. Он преесапил шо има за плаћање. 'Едан рекал: „Ја ће плаћу," и почел кесе да вади. И другија-т тако, и трећија-т тако: напра'иле калгу (свађу). 'Еднија-т рекал: „Не, ће ви кажу ништо: да вржемо очи на момк-овога, па нека 'е ваћа у одају, ама врата затворена нека биднев; кога ће увати, тај нека плати." — „Арно. арно, б'ш арно." — Му врзале очи на момко-тога. Он почнал да ала (пипа) по одају. Овија отвориле врата полако и, 'едан по 'едан, сви-те искочиле, слегнале доле куде чорбаџи-отога. Му рекле: „Седи с' здравје, мије плати'мо"! — „Арно, чекајте да ве чашћу по 'едно вино." Ги частил и и' рекал: „Ај' с' здравје, па заповедајте, дојдете".

Чекал, чекал момка, нема га. Отишал у одају: шо ће види! Га уватил њега: „А ти ће платиш!" — „Како ја ће плаћу?" — „Тако беше збор". После му беше исказал све како било, шо било.

Да би се још боље видео језик Црногораца, навешћемо: једну сеоску пресуду о потрици од 6. августа 1886, и једно писмено постављење пољака и пудара од 14. јула 1894 године.

Пресуда гласи: „Пољак Спасо Чекалов нашал волови Додету Црвчевому у мумуриз Крстету Нинкићевому. Крсто с'г сака да му се мумуриз плати. Мие смо биле тамо и смо виделе дека истина има штета голема, за тој Додо требе Крстету да му плати штету 40 шиника муруриз у гумно. Ако не му даде 40 шиника мумуриз, ће му чини давију Крсто, после ће му узне повише. Село овако нашло мунасип".

(Долазе печати: сеоски, кметов, азалара и других стараца (6), осуђенога и оштећенога).

Постављење пољака и пудара гласи: „Овуј књигу село Кучевиста гу дава Димету Пирковому и Танаску

Анђелковому да биднев пољаци на поље и пудари на лојза: село нашло мунасип и ги турило. К'д ќе уватив вола, коња, магаре, беслеме, ќе га дотерав пред село и пољакштину ќе узнев: 4 метелика за д'њом, а за ноћом 1 белу мецудију. К'д ќе уватив човека на штету: д'њом 1 черек, а за ноћом 1 белу. Децу по малко да ги прошврkуев (прошибају) д' имав стра'. Према (уочи) празници да пуштав децу слободно да берев грозје. Од село имав ак (плату) 800 гроша, а од јабанциски лојза шо ќе зберев њино 'е. Куче к'д ќе уватив у лојзе, да га утепав на место.“[1])

(Долазе печати: сеоски, кметов, азалара и других стараца (6) и двојице чувара).*)

[1]) У матици је: „Нинкикевому“ место „Нинкићевому“, „ке“, место „ќе“, „сг“ м. „с'г“, „кд“ м. к'д, „дњом“ м. „д'њом“. Словом ќ означен је глас између ћ и к. Полугласник ъ замењен је апострофом '.

*) Овај мој рад имао је доброту поправити и местимице прерадити г. Љубомир Ковачевић, секретар Академије Наука, с тога му овде најављујем највећу благодарност на труду и предусретљивости према мени.

Ат. Петровић.

Додатак.

Бавећи се у Београду, кад се овај мој рад до-штампавао, замолио сам г. Јосифа Маринковића, нашег признатог композитора, да стави у ноте оне народне песме у овом списку, које сам ја знао да певам. Г. Маринковић радо се одазвао мојој молби, за што нека му је велика хвала.

Ево тих мелодија:

I. Заросила ситна роса (стр. 378).

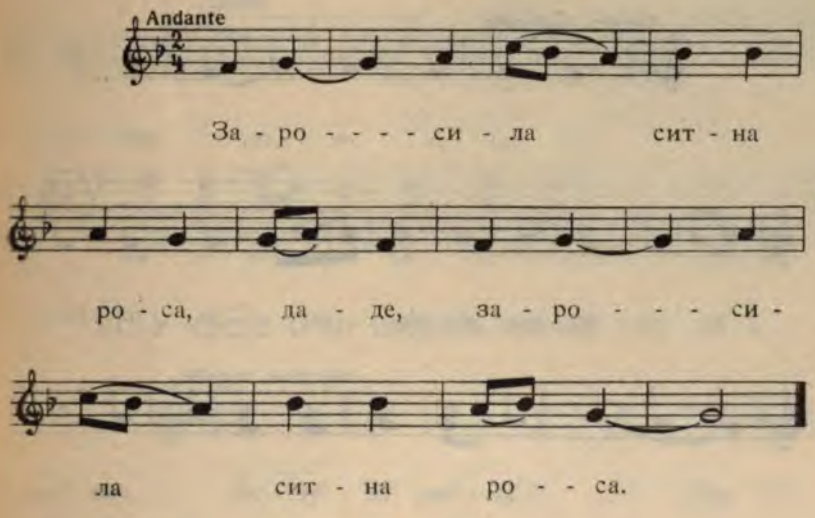

II. Девојче т'нко, високо (стр. 379).

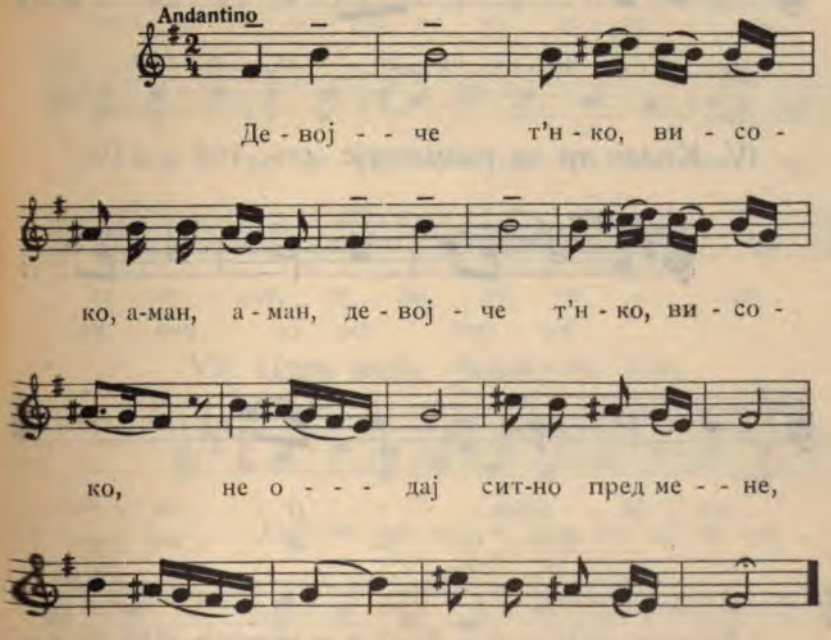

III. Мома војвода (стр. 437).

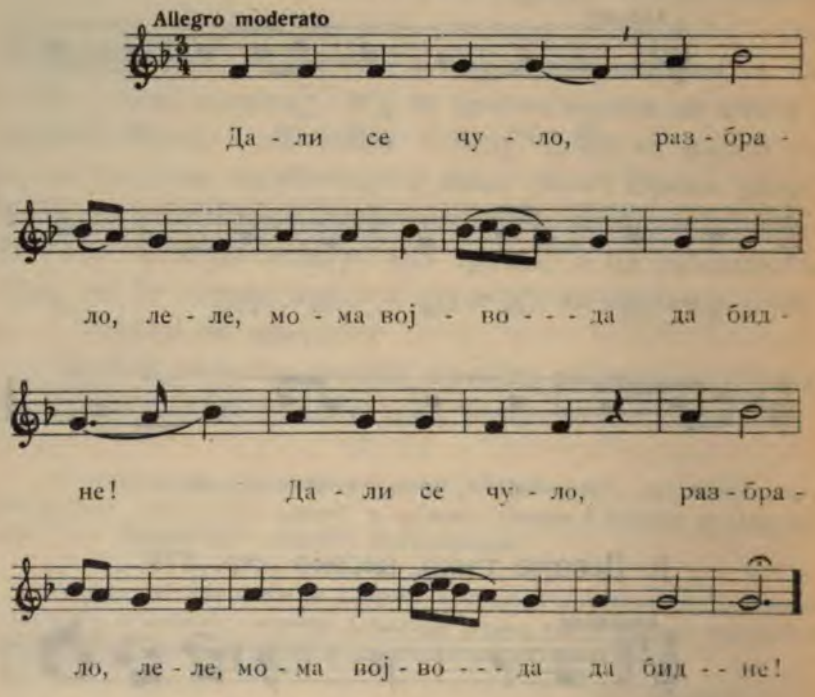

IV. Колач ти се размешује (стр. 468 и 470).

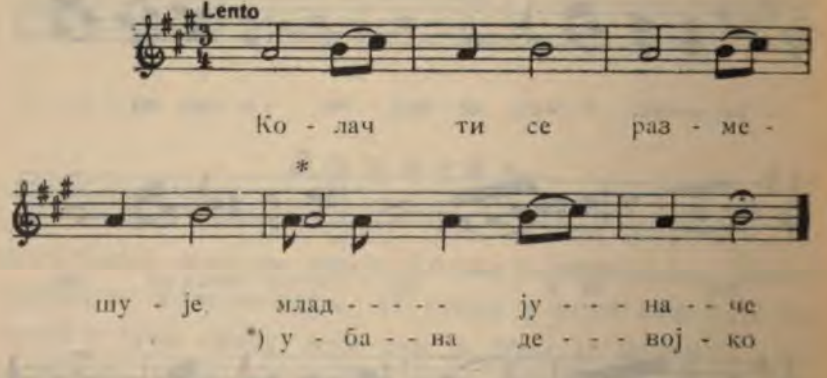

*) Ритмичка подела за текст „Колач ти се размешује, убава девојко).

V. Нарицање (стр. 490).

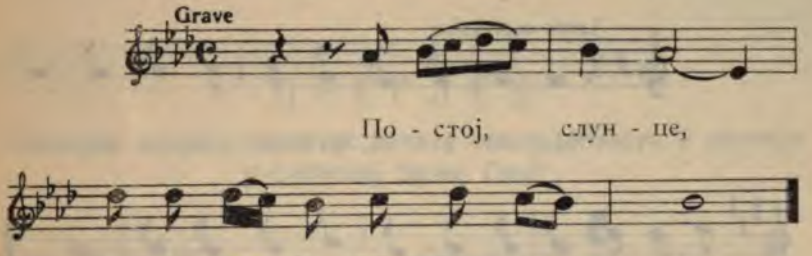

VI. У среде село шарена чешма (стр. 497).

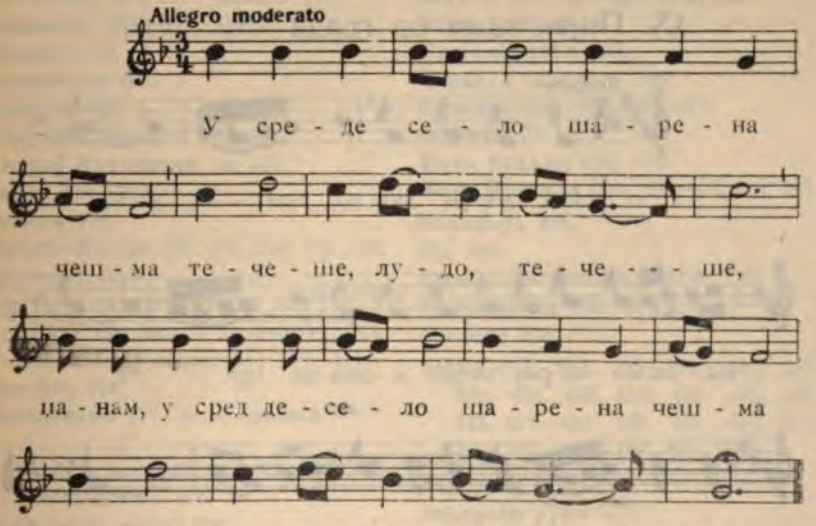

VII. Црпи воду, Јано (стр. 498).

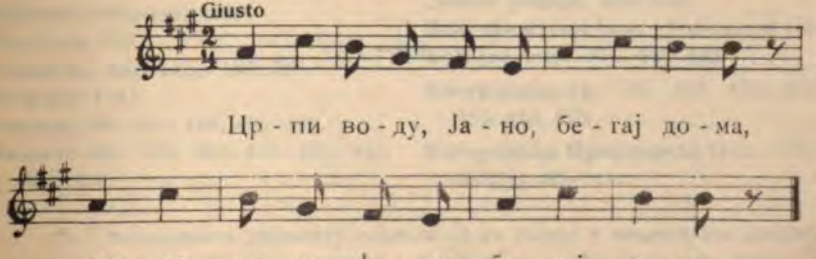

VIII. Мома Мита болна лега (стр. 498).

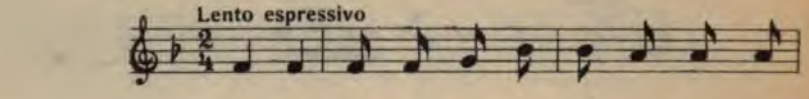

Мо - ма Ми - та, ца - нам, бол - на ле - га

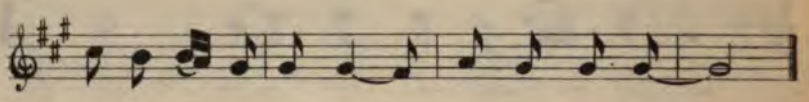

ај - де, мо - ма Ми - та бол - на ле - га.

IX. Пијан идам од града (стр. 501).

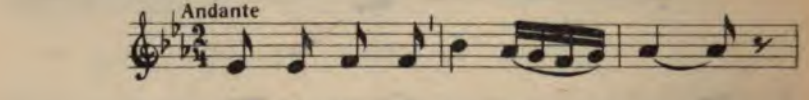

Пи - јан ми - дам од гра - - - да,

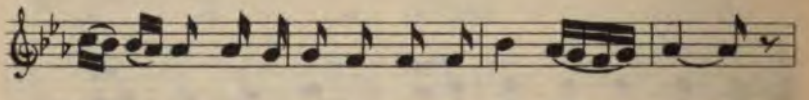

Ве - ли-ко мо-ри, пи-јан и - дам од гра - - да,

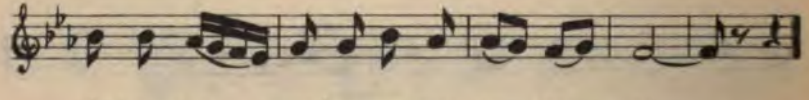

ај ђу - зел, пи-јан и - дам од гра - да.

ПРЕГЛЕД

главнијих и мање познатих речи у опису „Живота и обичаја у Скопској Црној Гори".

Аждер 408, 502, 503.
аје, азалари 337, **853,** 400, 401, 407, 515, **428,** 511, 512.
ајдук 404, 395.
ак (плата) 347, 512; (право) 337.
Албанија 399.
алати 511.
алваџилук 402.
аљиште 508.
амајлија 345, 401, 462, 471.
Андреј Првозвани св. 505.
амбар 354, 397.
***апити** 408.
аргати 337, 378, 437, 495, 496, 501, 502.
аргатлак 352.
Аранђел св. (летњи) 410, 450.
Аранђел св. (ман. у Кучевишту) 410, 411, 413; (у Призрену) 410—411.
аро 436, 479.
ашиковање 377; види **сакање.**

баба (старица) 345, 348, 360, 367, 382, 392, 406, 445, 492.
баба (стара-мајка) 366.
баба (ташта) 356, 470, 478.
Баба-Марта 445, 446.
бабиње 361, 453.
бабица 361, 364, 452, 454—456.
бабица (лекарица) 399.
бадијала 510.
бајалица, бајачица 346, 399.
бакрдан 442.
баница 440, 441, 443, 444, 480.
Бањане 355, 377, 384, 410, 411, 413, 437, 450.
Бардовце 395, 423.
басма 469.
бач 340.
бачвари 395.
бачило 391, 393—395, 404, 446.
бачица 340.
Башчиљевиљи 335.
бацанак (пшеног) 356.
бегаљка 380, 479, 480, 497.
бегљик 427.
Бела Недеља 350, 443.
Беле Покладе 385, 387, 406, 443, 444.
бељација 404.
б'д 393.
б'дњак 439; (колач) 440.
б'дњи вечер 439, 440.
беслеме 348, 512.
бећар 342, 343, 377—383, 386, 387, 392, 404, 406, 414, 428, 436, 447, 448, 457—459, 465, 468—470, 472, 488, 492, 495, 496, 498, 501.
бећарлак 377, 378.
бећарско руво 377.
бећарче 377.
биљке 448.
бинер 395, 396.
Блаћани 396.
„блага ракија" 459, 478.
Благовештење (ман. у Бањанима) 410.
Богојављење 374, 441, 442.
Богородица св. 408, 409, 430, 441, 450, 452, 504.
Богородица Црногорска (ман. у Побужју) 409—410.

*) У маћедонском дијалекту глаголи се не говоре у неодређеном начину. У овом опису има само један пример: оће *бити* — нејће *бити* (стр. 510).

Богородичин појас 450.
Богородичин пост 406, 438, 450.
Божић 338, 350, 374, 385, 394, 438-439, 441, 496.
божјаци 401.
„**Божји тефтер**“ 407.
Божићни пост 438.
Божићне покладе 438, 450.
бозаџилук 402.
бокарче 365, 367, 453, 454, 460, 467.
болесник, болник 345, 346, 399, 403, 404, 480, 487, 489.
Бразда 335, 412, 413, 442.
братко 355, 356, 374.
братанчићи, братанци 356.
брашнарство 395.
бритвиче 471, 478.
брич 507.
Бродац 335, 336, 413.
бубаљ 510.
Бугараши 335, 413.
Бугарска 402, 505.
бука 438.
буклија 450, 464, 488.
буљугбаша 401, 402, 405.
***бунувати** 456.
буњиште 370, 376, 422, 495.
Бутељ 395, 401.
бутин 448.
бучар 424.

ваjда („на ваjду“) 348.
ваљуваст 507.
вампир 494, 503.
вампиријa 494.
Варвара св. 439.
Васиљица 442.
везиво 413.
Велидан 355, 445.
велиданско руво 492.
Велики Петак 447, 504.
Велики пост 406, 438, 441, 445, 450
Велики Четвртак 447.
венгило 444.
вергија 426.
***ветати** 381.
вечерњица 505.
вештер 503.
вештерица 409, 503.
„**вештица**“ 409.
вилар 395, 397.
***вити** (јунце) 339; (нарицати) 480; (о псету) 504.
витканица 432. Види **гибаница.**
***виткати се** 436.
Влашка 402, 505.
влашчићи 505.
Водица 441, 442.
воловар 340, 352, 393, 439, 440, 445.
воловарче 363, 393, 440, 455.
воловарница 347.
„**враћено**“, „**два пут —**“ 496.
врачарица 346.
врачевска молитва 346.
врвца 412, 439, 492, 495.
***врештати** 446.
***врзати** 310, 408, 510, 511.
***врљати** 507.
***врљити** 510;
„**врљени**“ 355.
Вртолом, Вртоломеј св. 444, 449.
в'стан 380, 385, 386, — **ниче** 380.
Вукашин Краљ 468, 470, 471.
вурнација 510.
Вучидол 395, 401.

гајдација 399.
гајде 350, 376, 378, 393, 399, 400, 497, 498.
гајле 349.
гајрет 403.
„**гаљено**“, **гаљо, гаљко** 364.
гибаница 432, 440, 456, 480, 507.
гижа 442.
Гижаровићи 336.
гламњица 439.
Глуво 335, 336, 413, 437, 442, 450.
годишњина 340, 426.
гозбалак 508.
Голема Богородица 450.
„**голема вечера**“ 468.
„**голема молитва**“ 456.
„**голо побратимство**“ 374.
Горњане 335, 336, 355, 410.
Гора св. 410.
горњача 366, 367.

господар 426, 427.
гостински д'н 438.
гробар 487, 488, 489, 492.
гробишта 487.
гројзе 439, 460.
Грчка 505.
гумење 496.
гуња (велики гуњ) 361, 393.
гурбет 351, 402, 416, 451, 500.
гурбетлук 409; в. печалба.
гурбеција 402, 407. в. печалбар.
гуштерка 387.

даванија 338.
дада, дадица 355.
дадија 342, 363.
Даница 410.
даскал, даскалица 413.
даћа 405.
***двојити** 475.
дебелика 448.
девер (мужевљи брат) 344, 355, 372, 417; (ручни) 356, 374, 444, 462—478, 487, 488.
деверица 475, 476.
деверство 356, 374.
девовање 342, 356, 387.
девојаштво 357, 377, 383, 418, 476, 477.
девојка 342, 343, 345, 350, 356, 357, 370, 373, 376—390, 400, 401, 404 до 407, 409, 415, 418, 431, 433, 434, 436, 439, 445, 448, 457—468, 470 до 480, 483, 484, 488, 492, 495, 496, 500, 501, 504, 507; **девојче** 368, 378, 379, 383, 384, 507; **девојчица** 344, 369, 370.
дед, деда, дедо (старац) 382, 391, 434, 479, 480; (таст) 356, 470.
дедовина (тазбина) 360.
дека 372, 379, 486, 508, 509, да, јер
дељанке 396, 398.
дељач 395—397.
дељачлак 395.
деоба 345, 349—354, 357, 413, 414.
д'ждевник 502.
дизге 381, 412, 464, 467, 469.
дијанија 364.
Димитрија св. 504.
д'ница 505.
довеђујење 345, 459, 460, 478, 479.
додолица 451.
дојиљка 362.
долама 383, 386, 388, 389, 471; **доламче** 368.
дољњача 366.
„дољње земље“ 484.
домазет 336, 352, 355, 391, 417, 419.
домаћин 335, 337—341, 343, 344, 346 до 353, 357, 392, 395, 400, 402, 413—417, 425, 428, 430—432, 435, 437, 440, 453, 461, 462, 465, 472, 475, 487, 489—490.
домаћица 338—341, 344, 347, 352, 392, 415, 416, 430, 440, 441, 487, 490.
домаћинство 392, 415.
дрвари 395, 397, 459, 465.
дрвено масло 509, 510.
другачка 470, 475, 479, 484.
Духови, Дуси св. 449, 499.
Душан (краљ) 410.

ђаво 383, 408, 431, 503, 506.
Ђорђа св. црква у Бањанима 411.
Ђурђе, Ђорђија св. 447, 448, 504.
Ђурђев дан 346, 355, 386, 416, 428, 447—499, 505.

екими 399.
епитроп 353, 420, 442.
ерлија 337, 419.

жарје 440.
„ждребе“ 433.
железно клепало 489.
жељка 502.
жетвар 425, 450; — **ица** 432.
жуберица 446.

забел 376, 416, 420.
забрађујење 388.* — **ђувати.**
***забра'ити** 489.
***заварити** (се) 439.
***заврзати** 420.
***заврнати** (окиши) 451.
***завртkати** 481, 485.
***заврћувати** 444.
заговорка 356, 433, 462—464, 467.
***заговорити** 356, 384, 462.
***загинати** 408.
***загрибати** 442.

задава 340, 348, 351, 352, 415, 416, 417, 419, 455.
задруга 337—354, 357, 364, 390, 393, 394, 404, 413—417, 419, 421, 422, 487.
задругари 338—339, 341, 345, 317 до 353, 357, 363, 414—417.
задуша 419, 443, 444, 451, 487, 488, 490, 492, 494; **задушје** 437.
Задушна Недеља 443.
Задушни Петак 443, 444.
задушнице 443, 444, 449, 450.
зајам 425, 450.
Зајамници 446.
***закројити** 442.
занатлије 395.
***западнати** 492, 493.
***запрашати** 481.
***запређувати** 369.
***заработати** 463.
***заулити** се 488.
з'бан (зубун) 379, 380, 383, 386, 389, 479; — **нче** 380.
Звечан 410.
згламњица 495.
зговор 375, 459—462, 466, 467, 472, 480.
зговорник 461—464.
зговорција 461, 462, 464.
здравица 453—457, 461, 465, 468, 473, 478, 488.
здравичарка 375, 380, 385, 459, 464, 465, 480.
здраво-живо 355, 455, 461, 464.
зевгар 356, 360, 379, 441, 469.
зет 478, 479.
з'лва, заова 356, 475, 485; 371.
„змијичњи“ 370.

ибриче 367, **ибрик** 365, 488.
игбал 346.
Игњат св. 439.
***набањати** 366.
***набити** (набацити) 362, 366.
***наврљити** (набацити) 451.
***налокати** 502.
намећар 346.
некинџија 492, 505.
Илија св. 409, 501.
Илија св. (манастир) 410, 450.
имање (стока) 487.
***искочити** 481, 483, 486, 499, 509, 511.
***искрстати** 508.
***искршити** 462, 463.
исповеница 441, 442, 456.
***исипувати** 510.
исповеничарка 456.
исполција 395, 426.
исполцилак 425—427
„испраћање“ 477.
истрсити 420.
„исчукан“ 403.

јабанџија 512.
јазаџија 401, 402, 405, 499.
јајчаник 444.
јаловиње 427.
***ја'нати** 508.
јатаган 469, 472.
Јеремија св. 449.
јесењина 448.
јетрва 379.
Јован Главосек 450.
Јован св. 410, 434.

кавал 376, 393, 400, 498.
Кавурско 500.
***кажувати** 372.
каленица 363, 437.
калга 511.
камџик 482.
каница 462, 471.
капанче 362, 368.
капар 324, 424; — **а** 459.
***капати** 408.
карагрош 463, 469.
Карадаг 335, 505.
караконџол,-лка,-уле 441, 503.
карање 436.
***карати се** 352.
Каровчевић 336.
Качаниклијовићи 335.
качаци 404.
***качити се** 363.
квачка 440.
кеперче 380.
кења 361, 453.
кесим 425—427.

кирија 398, 454.
кирамиче студено 382.
китка 381, 458, 460, 464, 479, 482, 484.
„китка“ (кошуља) 370, 385, 389.
кладење огња 353.
клашње 349.
„класје“ 394.
клет 354, 452, 462, 463, 472, 474, 477, 488, 494.
„клинови“ 456.
клисар 412, 420, 509, 510.
кмет 337, 353, 391, 400—402, 407, 415, 428.
к'на 437, 438.
ковач (циганин) 397; 398:
кожушче 368.
козарче 363.
козина 398.
коленка, колевка 341, 348, 362, 363, 366, 367, 369.
„кола“ (кошуља) 370, 384.
коло 358, 383, 400, 496, 497.
колишњаци 370, 384, 355, 479.
колуи 355, 380, 385, 386, 460, 462, 471, 479; — **ниче** 380.
коњиво 387, 443, 444, 490.
комар 352.
комшија, коњшија 350, 375, 421, 424, 425, 432, 434, 455, 457, 464, 465, 461, 466, 480.
кондуре 338, 385, 459, 460, 462, 466, 471, 478.
конопљица 392.
коњар 392, 393, 439, 455.
копавченик 487.
копиље, -ље 384.
копиљка 384.
копоран 368.
копраља 393.
корил 370.
Косовски Бој 506.
котличе 454.
коцељ, -ље 380, 448, 475, 476.
коч-бурунче 500.
кошуљче 380, 362, 480.
крбља 397.
кривдина 506.
кријумчари 404.
„крпа“ 368, 370, 383, 384, 386, 388, 389, 408, 432, 455, 456, 462—464, 467, 471, 472, 476—479, 487, 489, 490, 492; **„крпче“** 384, 436, 462, 489.
кромид 460.
крс-ноге 412.
„крстови“ 370, 384, 471, 479.
Крстов-дан 426.
крчма 400, 432, 450.
кршћевање 453, 455.
***кршћевати** 453; 454, 507.
к'смет 346, 362, 430, 431, 504.
кудеља 393.
кубур 461.
кукла 360.
кукурик 445.
кум 368, 373, 402, 418, 419, 434, 441, 444, 445, 454—457, 465, 466, 468 до 470, 472, 475, 477.
кума, кумица, кумка 373, 455, 457, 475, 476.
Куманово 346, 398.
кумашин 373, 418, 419.
кумбар 375.
кумовство, куметво 373, 375, 434.
купеначко платно 380.
курбан 432, 504.
„кутија“ 478; 367.
кућарица 369—371, 383, 394, 395.
„кућни дар“ 464, 466, 467.
кућник 363.
Кучевишта 335, 346, 351, 355, 374, 384, 397, 410, 411, 413, 414, 442, 511.
„кушање“ 409, *—**ати** 345.

лав (разговор) 424, 435.
Лазарице 447.
ламање 445.
***ламати** 444.
ламња 408, 450, 502, 503.
Латинска 505.
леблебија 339, 439, 454, 460, 463, 466, 488.
легало 354, 360.
Леђан 468, 470, 471.
лејка 439.
лековите воде 346.
лесарка 432.
лиге 367.

лиса 496.
листопад 503, 505.
лојзе 434, 479, 512.
лопатар 395, 397.
лопатарство 396.
лоштиња 442, 453.
луђињица 481, 482, 488.

Љубанце 335, 341, 396, 402, 410, 341.
Љубени 410.
Љуботен 335, 410, 413.

мавала, махала 336, 370, 372, 374, 375, 434, 443, 453, 487, 494.
магаречко уво 472.
мајстор (зидар) 409, 425, 432, 504; (ковач) 398; (везиља) 369, 370; (гробари) 488, 489, 491.
Макавеји 450, 505.
Мала Богородица (М. Госпођа) 450.
„мала вечера“ 505.
мангар 453.
Марко Краљевић 502.
марта 445, 505.
мађева 355, 364.
***мацати** 250.
међник, међа 421, 422, 433.
„мера“ 421.
месарија 337, 340, 347—349, 361, 371, 376, 388, 392, 415, 430, 437, 448, 453, 487, 489, 490.
месечар 503.
месечарчић 453.
Месне Покладе 443, 444.
месница 385, 441, 450.
металик 456, 463, 471, 492, 512.
метаније 487, 488, 491.
„мешано“ 370, 380, 384, 462.
мешарка 397.
Милутин Краљ 410.
Мирковце 335, 413, 437, 450.
Митров-дан 346, 416, 443, 505.
млада 345, 372, 388.
„младеж“ 469.
младенци 446, 447, 505.
младожења 356, 372, 374, 461, 464, 466, 467, 469—478, 577.
младоженьски колач 468, 470, 472, 477.
молитвење 453.
***молитвити** (воду) 364, 453.
мома 437, 438, 497—501.
момак 342, 343, 356—358, 377—387, 418, 457, 459, 466, 468, 480, 497, 504, 507; **младоженьин** — 469 до 473, 476—478; **кумов** — 469; **деверов** — 469.
момак (слуга) 336, 340, 346, 347, 364, 416, 427.
момче, -енце 377, 378, 477, 497.
Морава 346.
мошњо (врло, јако) 488, 491.
„мрвица“ 389.
***„мрднати“** (шенути) 346, 403, 509, 510.
мрва 452.
мртавац, мртвац 451, 480, 487, 488 до 492, 494, 495.
мртва кола 396.
мртвачка књига 444.
мрша 466, 473.
муљак 416, 417.
мунасин 429, 511,
мутав (покровац) 461.
муж и жена 347—349, 354—360, 389 до 391, 418, 419, 434.

***набрати** (дрва) 421, 465.
***надојти** 482.
„на друг ред“ (трудна) 451.
„на другу работу“ (трудна) 360.
најам 427.
***накласти** 475.
***налегнати** 493.
***нам'књувати** 447.
наплитак 452.
напоничар 426.
***напрчити** 507.
народни закон (усуд) 413.
наусница 412.
невеста 343, 344, 348, 350, 354, 355, 357, 374, 378, 385, 388, 400, 401, 406, 415, 430, 431, 439, 444, 445, 462, 466—478; 480, 484, 492, 496.
невестица 483—485, 488.
невестински колач 470, 473, 477, 479, 480.
невестинско руво 471.
невикан гост 376.

недосисанчићи [illegible]
Недеља св. 4[illegible]
„ниједно добе" 423
нијет 435
Никита св. 41[illegible]. 412. 413.
Никола св. (црква у Љубинцу 410. (црква у Кучевишту 411).
Никићевићи 374.
новина младих 506. 507.
носило 489.
н'ћес 387.

обросница 491.
*обртити се 483. 484. 493. 494.
обручар 397.
обува 393.
*овенати 500.
Огњена Марија 450.
*огрансати 493.
одбор-грожђе 415. 416.
*одвраати 389. 51 .
*окапати 500.
*омечити 442.
опаш 503; -шчићи 507.
оплитање 476.
*оплитати 475.
ориз 425. 443. 460. 466. 488: ориз-месо 488.
Оризаре 395.
Орман 395. 401.
оро 350. 495. 496, 498.
оровођа 497.
ороспија 359.
оска 396.
*остати се 492.
остан, осниче 393.
„остаени" (разведени) 355. 382.
*очиклити 344.
очув 355.
„оцак" 342.

„пајсторче" (наконче) 474.
пајсторчићи 355.
палав 346. 403. 404.
пастир 340, 391—395, 399. 400. 448. 498.
патарица 393. 438; 478.
патарошка 39 .
„пауци" 370.
педорог 445.
педорогаш 446.
Петар св. 449.
пеливан 488.
Петка св. 450. (црква у Побуђу) 410.
Петров-дан 449.
Петров пост 435. 449. 486.
печалба 351. 354. 372. 402. 409. 416.
печалбар 402.
печиво 461. 464.
пешкаш 490.
пештемаљ 469.
пиштије, пихтије 441. 494.
Пижевићи 386.
„пијење" 459. 460. 480. 509.
пирајка 507.
пиришан 467.
писак 498.
пискуље 380.
Писелевићи 385.
питачи 401.
п'к'л 508;
*пладнувати 388. 495.
плака 412.
племња 345. 375.
*пљукнати 409.
п'љушка 489.
побратим (драган) 380. 382. 458.
побратими 356. 374. 376. 402. 419.
побратимство 356. 372. 374.
Побужје 335. 409—410. 412. 413.
повесмарка 393.
*повикувати 481.
погача 403. 498.
„погачица" 443. 456. 461. 463. 466. 467. 488.
*подинати са 493.
подсељница 345. 371.
познајник 434.
Појас Богородичин 450.
појата 391.
појашче 368.
„по-један-прут" 370. 384.
појење 500. 480.
пољак 337. 401. 405. 415. 423. 428. 511. 512.
пољакштина 423. 512.
*помрчити 408.
понуда 403. 480—482. 481.
поп 345. 353. 359. 364. 365. 391. 401.

402, 407, 412, 413, 453, 454, 489 до 492, 507—510,
*попаљати 500.
*поп'клити 485.
*попљукати 366.
попара 364, 394.
*поподити 491.
поребрњајка 471, 474.
Поречје 409.
порубајка, -јче 370, 384, 471.
*посакати 378.
„посестрима“ (драга) 377, 458, 496.
посињење 375.
посипујење 473, 475, 476.
*послати 501.
постиљак 366.
„поступано“ 496.
*потити се 387.
*поугрозити се 483.
*початити 509, 510.
правдина 506.
*прашати 447, 485.
првичари 459, 478.
првичарке 385.
прviче 478.
„прво јутро“ 459.
прв-светога 459, 478.
прдало 498.
*прегрнати 501.
„прекинати“ (раздвојени) 355.
прекоребрњајка 370, 384.
*прекривати 388, 389.
прекривач 384.
прекусак 342, 431, 505.
Преображење 450.
препаз 467, 478.
препашче 368, 457,
прескакуша 443.
преслушавати 412.
пресан гроб, пресна гробишта 443, 444.
*пречекати 482, 483.
прид 375, 459, 465—467, 469, 480.
придације 466—468, 479.
Призрен 410, 411.
*припуштати 470, 473.
*притиснати 493.
притроп 353, 420, 428, 489.
прле 348, 415.
прстен („сребрн —“) -нче, 460.
*прстењувати 462.
*„пробити“ 446.
провезица 370.
провезичарче 370, 384.
Прокопије св. 449.
*провикувати 483.
прозорче 509.
проклетија 364.
пролетњина 447, 448.
*променити се 388, 469, 477, 481, 482, 484, 486.
*про'оћати 409, 508.
просјаци 401.
протоћар 401, 415, 428.
„прутови“ 370.
Прочка 350, 387, 406, 444, 445, 450, 480.
прошћевање 445; -ти 435.
*прошврквувати 512.
псалтик 412.
псешки 357.
пудар 415, 511, 512.
пупуњац 369, 446.
пчеле 338, 447, 422, 444.

работа 371, 389. 435; „на другу —“ 360, „сврши —“ 418.
рабуш, рабош 413, 428.
Радишане 395.
разбољ, разбој, 349.
разглобити 500.
разбашка 500.
рај, 503.
Рајовићи 335, 341.
рајска башча 483, 484, 486, 489.
рајска врата 483, 484, 486, 489, 490, 503.
ралар 395, 396.
раларство 396.
ралник, раоник 440.
рало, -нца 396, 397; рало (пар) 381.
„рамно“ 496
Рањел св. 430.
„расипан“ 392, 418.
*расипати (бачву) 354.
расплачујење 471, 475.
расол-месо 432, 437, 438, 488.
редова недеља, редовача 443.
реин 400.

мен, -енче -ење, 380, 438, 460, 463, 479.
етко“, „ретко мешано“ 370, 479.
шнати 499, 507, 508.
ати 451.
ог“ 498.
гожа 360, 440, 453.
дика 484.
дињка 361, 362, 452, 453, 455, 456.
дитељи 342—345, 348, 355—358, 360, 362, 364, 368, 369, 371, 374, 377, 379, 380, 383, 403, 419, 429, 454, 456, 458—460, 462, 464, 466, 467, 472, 473.
дина, родбина, 364, 372, 488, 437, 484, 486, 489, 490, 499.
га 427.
са Среда 449.
сија 505.
чан девер 462, 471, 484.

бор, с'бор 361, 379, 382, 383, 385, 386, 391, 394, 400, 424, 438, 450, 458, 459, 464, 473, 496—498.
ва св. 406.
ват (сахат) 485, 486, 510.
каник 358, 377, 379, 382, 385, 458.
каница 357, 358, 377, 380, 382, 385, 458.
кање 377, 378.
кати (хтети) 463, 508—511; (волети) 357, 378, 381, 383, 445, 458.
лте, сал 360, 485, 499.
мац 342—344, 347, 348, 414.
мовила 408, 503.
мовилски брест 502.
мци“ 379, 384.
плетати 475.
ат (пријатељ) 356, 431, 471.
атовштина 356, 358, 359, 459, 464, 466, 467, 473.
ња, -ица 356.
екар 345, 356, 359, 388, 389, 444.
екрва 344, 345, 356, 358, 359, 361, 371, 372, 388, 389, 444, 461—463, 474, 475, 478.
екрва“ (месарија) 337, 340, 345, до 347, 350, 356.
етити 344.
светога 436, 437.
светогар 437.
светогарска трпеза 437.
светче 412.
свињарче, -ињи 363, 392.
св'ст, -ика 356.
седнати 464; 509.
°седњувати 510.
сејмени 437, 438.
селска најава 429.
селска џеза 429.
селски збор 428, 429.
селски суд 428.
селски старци, селске старешине 345, 353, 395, 401, 417.
„селско место“ 497.
сенет 424, 426.
сермија 348, 352, 416.
сертме 480.
сестричић 356.
сестричња 356.
сечка 445, 446, 505.
силно (матица) 508.
Симеон св. 450.
синој (синоћ) 470, 471.
Сирна Недеља 443, 444, 453.
сирне покладе 443, 444.
сирнице 443, 444, 453.
сиромаси 400.
сиромашче 344, 345.
ситна лиса 496.
„ситна стока“ 340.
Ситница 410.
скажња 350, 507.
скала 432.
Скопље 338, 375, 388, 393, 396, 398, 400, 401, 444.
Скопска Црна Гора 335, 336, 347, 351, 352, 359, 375, 377, 396, 400, 401, 404, 405, 409, 423, 450, 459, 496, 506.
скутача 471.
слуза 378, 499.
слунце 490, 491.
слава 405, 411, 436—438, 450, 501.
славска трпеза 438.
слуга 336, 340, 346, 347.
снава, снаха 344, 351, 358, 356, 369, до 372, 374, 385, 389, 458, 475, 478.

*собути 363.
Софија 499.
Спасов-дан 447.
Спас св. (црква у Кучевишту) 410; њелија у св. Гори 410.
Спиридон св. 439.
срамљив 465.
спахија 499, 500.
срамник 472, 477.
*срамувати се 344, 462, 469.
Србија 397, 402, 409, 413, 505.
Сретење 443.
срмана утајка 380, 382, 384, 385. 479, 496.
срман јелек 380, 385, 386.
срман колуи 462.
срмане чараше 384, 467, 479.
*ста'ити се, 510.
стамболија, 402.
*станати 499.
стан 393.
старејко, старојко 356, 374, 379, 402, 475. 469, 480, 496.
старац 360, 391, 392, 399, 428, 429, 437.
старица, -рка 392, 480.
старовременски адет 429.
старо куметво 373.
Стефан Дечански 410.
стожар 360.
стојало 367.
стомна 349, 361, 510.
стопан 423.
*стра'ати 508.
страторче 379.
стриг 457.
стрижба 419, 456, 457, 501.
стрина 355.
стројник 385, 459, 462, 466.
стројникл'к 459.
стројница 378, 380, 382, 385.
стројничица 459·
стројничлак 482.
суђеник, -ница 387, 407, 408.
„суђенице“ 407, 503, 506.
„суђеници“ 407.
сулудан 403, 404.
Сулејман Величанствени 411.
*суредити 491.
сурла 400, 466.
суџука 405.
сусед 375. 376, 378, 421, 434, 461.
суседство 386, 389, 434, 461, 462, 492.

таблија 466, 467.
„тава“ 432.
таксилдар 401.
Танасов-дан 439, 442.
танац 496.
танацлија 497.
тарчуг 393.
татко, тате, татенце 353, 355, 363, 364, 374, 432, 456.
тегнати 452.
„тегобна“ 451.
*текнати 508.
*тепати 482.
„терезије“ 505.
тетин, тетка 356.
Тетово 359, 401.
тики 360, 378, 435, 486, 508, 509.
Тодорица 387, 445.
тозлуци 368.
„тоска“ 496, 497.
тоске (дскари) 399.
*трајати (њутати) 337, 349, 508.
тран 469.
*тресати се 451.
*тримерити 445.
Тројун св. 442.
Три Јераха 443.
тркало 396.
трло 391, 393—395.
троњ 489.
трошка 387, 430.
„трчење на крпу“ 477, 478.
тупан 400, 466, 497.
тупанција 400, 466—469, 475
Турско 500.
тутуљка 443.
*„туђи“ 399.

њар 340, 402.
Кирил и Метод св. 449.
њумурџија 395, 397.
њутек 338.

убаво, с'с — (деција) 379, 459, 478, 480.

*увампирити се 494.
*угровити се 483.
удовац 336, 344, 359, 384, 387, 391, 479, 480. удовче 479.
удовица 344, 355, 359, 387, 390, 391, 414, 415—417.
узвикујење 501.
узглављица 493.
*узгровити се 485.
уздела 437.
ујам 428, 434.
ујко, ујна 356, 364.
улав 403.
ума 449.
*умочати се 474.
урда 353, 394, 427.
урокљиве очи 363.
Урша Недеља 441, 443; — Среда 441.
Урши Петак 441.
*уршити 443.
*усилити се 510.
Ускрс 338, 350, 374, 384, 385, 394, 406, 445, 447, 449, 496.
ускукнице 370.
*усмонети се 378, 481.
успупке 370.
*усрамити се 463.
усул 413, 429.
утајка 349, 379, 384, 386, 462, 479.
*утепати 407, 485, 486; 512.
учитељ 353, 391, 402, 407, 412, 413, 492.
уштип 505.

фалаке 412.
Филип св. 438.
фис 336, 375, 418, 459.
фргица 409.
фурунцилук 402.

Хиландар 410.

Цвети 386, 445, 447, 478.
Цветнице 445, 447, 459, 478.
*цењувати се 346.
црвеница 449.
црвље 446, 466, 478.
црепња 449.
црквењак 420.
Црна Гора 395, 397, 411, 423, 459, 505, 506.
црна руба 485.
*„црном рукави“ 470, 471.
црпка 439.

чардак 347, 348, 350, 353, 354, 510.
чардаклиј. (кућа) 382.
чеиз 460.
чељад 337, 350, 373, 392, 409, 415, 416, 432, 434, 439, 440.
ченица 387, 439.
черга 360, 361, 400.
черчивињи 396.
„чесна жена“ 357.
„чесно дрво“ 502.
четворан појас 467, 471, 477.
четвороок 413.
четврција 427.
четврцилак 425, 427.
„четересе“ 456, 494.
четрдесетна молитва 361.
чешањ 386, 387.
чешљиче 480.
чивлук 395, чифлик 423, 426.
чивчија 395.
„чивчилак“ 395.
*чиклити 344.
Чиста Недеља 445.
Чис' Понеделник 445.
чичо 355, 382, 485—487.
чора 361, 453.
чорбација 511.
чорбаџика 362.
*чукати 400, 497, 498; (конопљу) 339.
чукач 497.
чукундедо 480.
чума 407, 503.
чутура 456, 460, 462, 464, 466, 475, 488.
Чучер 335, 359, 377, 449.
Ч'чкати 367.

Џајковињи 335, 414.
џамаданче 368.
џеза 429.
џубе 383, џубенце 368.
џумбуш 462.

шадет-наме 429.
шамија 368, 460, 463, 464, 467, 469, до 471, 495.
шароши 405.
шаш-пазар 447.
шех 401.
шијаник 363.
шикови 355, 380, 382, 384, 485, 460, 496.
шиник 411, 432, 442, 502.
ширит („утајка с'с ширити) 384.
штала 340, 347, 461.
***штркљати** се 406, 407.
шупељка 350, 376, 378, 393, 400, 497, 498.
шура 356.
шурња 356.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ

СТРАНА:	ВРСТА:	ШТАМПАНО:	ТРЕБА:
24	32	вина	вина „за крсно име“ већ само
30	20, 22, 24, 26	црнокос	црноок
36—37			прва и четврта песма чине једну.
65	између 9 и 10 врсте		ваља уметнути као нову врсту: или
84	35	*Биште*	*Виште*
153	23	братимимо	братимило
155	14	рано	не ној рано,
173	22	бео цвјет	беја цвет
173, 177	28, 12	постиљце	постиљке
181	38	столипа	столица
198, 199, 210	38, 9, 4	љивадо	ливадо
200	11	марама	мараме
200	23	клашња	клашње
205	15	сило	сила
196	33	ал комарија	ал-канарија
217	18	гаћа	гаће
217	30	а кад	а кад сватови добију
217	31	сватови добију	изоставља се
221	3	доџија	добија
222	17	поскорник	поскурник
228	25	дај ма	да и ми
236	90	пију „славу“	„пију славу“
243	19	поскрбост	по скрбост
248	22	лажица	ложица
265	13	самӯр калпак	самур-калпак
268, 295	7, 24—25	бадњег вечера	Бадње Вечери
268	14	да не брљиве	да се не обрљаве
270	10	Отоке	Отозе
270	14	Калпаце	Калпаце
270	19	грање	гране
273—275	на више места	узур Јасну	узур-Јасну
279	1, 5	Игњатиа	Игњата

СТРАНА:	ВРСТА:	ШТАМПАНО:	ТРЕБА:
265	13	самур калпак	самур-калпак
268, 295	7, 24—25	бадњег вечера	Бадње Вечери
268	14	да не брљиве	да се не обрљаве
270	10	Отоке	Отозе
270	14	Калпаче	Калпаце
270	19	грање	гране
273—275	на више места	узур Јасну	узур-Јасну
279	1, 5	Игњатна	Игњата
280	32	озгона њих	озго на њих
286	2	пред	пред пчелама
289, 292, 293, 296	15, 12, 32, 10	Бадње Вече	Бадњу Вечер
290	12	амбар	амбари
291	32—33	ко штање	ко-штање
296	24	живот и у	животу
304	10	жене	жена
345	26	свекрви	„свекрви“
359	3	они	оцу
358	8	Турили	Туриле
367	31	г ори. . . онд	говори. . . . онда
355	3	Здраво, живо	Здраво-живо
368	10	(капче)	(памукліју)
369	2	кад	к'д
370	20	„по еден прут“	„по-еден-прут“
374	22	Нинкићевићи	Нинкићевићи
375	14	Станковића	Стојановића
385	19	празницнма	празницима
376	18	проље би	гробље и
386	4	оделула ко	одеду лако
407	18	они	оне
410	13	хиландарске	хиландарска
428	13	(пандур)	(биров)
450	11	месац	месец
450	12	месеце	месеца
452	погрешно је означена бројем 352		
467	14–15	при-даце	при-дације
468	24	мамо	мадо
469	33	басна	басма
474	11	вевесту	невесту
482	15	не си м'	неси и'
488	17	Дека те	Дека ти
491	13	мношњо	мошњо
492	6	сарани	сахрани
508	1	вршћена	кршћева
512	погрешно је означена бројем 12		

Књ. VI. *Насеља српских земаља.* Уређује Др. Цвијић III. књига: 1. *Полошица и Клисура,* од Ристе Т. Николића; 2. *Темнић,* од Ст. М. Мијатовића; 3. *Скопска Црна Гора,* од Свет. Томића; 4. *Ибор,* од Рад. М. Илића; 5. *Васојевићи у Турској граници,* од попа Богдана Лалевића и Ив. Протића; 6. *Качер,* од Мил. Т. Ракића. Са III. свеском *Атласа.* Београд, 1905. Цена 9 динара.

Књ. VII. *Обичаји српскога народа.* 1. Левач и Темнић, о. Станоја М. Мијатовића; 2. Косово Поље, од попа Дене Дебељковића; 3. Скопска Црна Гора, од попа Атанасија Петровића. Београд, 1907.

5. Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа.

Прво одељење.

Књ. I. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. I. Београд, 1902. — Цена 6 дин.

Књ. II. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. II. Београд, 1903. — Цена 6 дин.

Књ. III. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. III. Београд, 1905. Цена 6 дин.

Друго одељење.

Књ. I. Исписи из париских архива. Прикупио д-р Мих. Гавриловић. Београд, 1904. Цена 6 дин.

6. Посебна издања.

— *Спомен на тужну свечаност* приликом смрти Др. Ј. Панчића, првога председника Срп. Крал. Академије. Београд, 1888.

— *Он зна све,* прича Л. К. Лазаревића; и *Ново оружје,* прича Симе Матавуља. 1890. Цена 1 дин.

— *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари.* Културно-историјске студије Стојана Новаковића. 1893. г. Цена 3 дин.

— *Геологија Србије,* од Јована М. Жујовића. Део први: *Топографска геологија.* С првом свеском *атласа.* 1893. Цена 7 дин.

— — — Део други: *Еруптивне стене.* С другом свеском *атласа* 1900. Цена 5 дин.

— *Грчка и српска просвета,* написао Др. Владан Ђорђевић. 1896. Цена 2·50 дин.

— *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа,* написао Иларион Руварац. 1896. Цена 2 дин.

— *Манастир Каленић.* Написао М. Ђ. Милићевић. 1897. Цена 1 дин.

— *Дубровник и Османско царство.* По архивалнијем исправама написао Др. Љубо кнез Војновић. I св. Београд, 1899. Цена 1·50 дин.

— *Споменица о преносу праха В. Сг. Караџића из Беча у Београд 1897.* Београд, 1898. Цена 1·50 дин.

— *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића* и његово страдање за Православље. Приредио Димитрије Руварац, протојереј. Београд, 1897. Цена 1·50 дин.

— *Парково путовање по Србији у 1829. год.,* превео Др. Драг. Т. Мијушковић. Београд, 1899. Цена 1·50 дин.

— *Одлед француске библиографије о Србима и Хрватима 1514—1900.* Прибрао и средио Никола С. Петровић. Београд. 1900. Цена 2 дин.

— *Свечани помен* просветном добротвору *Димитрију Стаменковићу* београ. трговцу, 8. септембра 1900. Београд. 1901.

— *Каталог рукописа и старих штампаних књига.* Збирка Српске Крал. Академије. Саставио Љуб. Стојановић. Београд. 1901. Цена 2 динара.

— *Свечани помен* просветном добротвору пок. Ил. Дучићу, архимандриту и академику, 22. априла 1901. г. Београд, 1901.

— *Језера Македоније, Старе Србије и Епира,* од д-ра Ј. Цвијића. Београд. 1902. Цена 10 динара.

— *Геолошки атлас Македоније и Старе Србије,* од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1903. Цена 10 дин.

— *Јаков Игњатовић.* Књижевна студија д-ра Јована Скерлића. Београд, 1904. Цена 3. дин.

— *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849.* Написао д-р Драг. М. Павловић. Београд. 1904. Цена 2 дин.

— *Стогодишњица Српског Устанка.* Свечани скуп С. К. Академије 7. септембра 1904. Београд. 1904. Цена 1 дин.

— *Омладина и њена књижевност (1848—1871).* од д-ра Јована Скерлића. Београд, 1906. Цена 5 дин.

7. Издање Батаљакиног фонда:

— *Историја српског устанка,* од Лазара Арсенијевића — Батаљаке. Део први. Београд, 1898. Цена 3 дин.

— *Историја српског устанка,* од Лазара Арсенијевића — Батаљаке. Део други. Београд, 1899. Цена 6 дин.

II.

ИЗДАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КОЈА СУ ПРЕШЛА У СВОЈИНУ АКАДЕМИЈИНУ:

1. **Гласник** Српског Ученог Друштва. Књ. I—LXXV.
   На продају: V—VII, XXIX, XXXI, XXXIII—LVII, LIX—LXXIII, LXXV. — Цена књ. LXVII 4, а осталима до 3 дин.
2. — — — — Друго одељење. Књ. I—XV.
   На продају: III—VI, IX—XV. — Цена књ. XV 0,50, III—VI. IX, XII до XIV по 1; а X и XI по 2 дин.

3. **Посебна дела.**

— *Историја умног развића Европе,* од У. Дрепера. Превео Мита Ракић. Књ. II. Београд 1874. Цена 2 динара.

— *Српске народне игре,* које се забаве ради по састанцима играју. Скупио и описао Вук Врчевић. Београд 1858. Цена 0,50 дин.

— *Elenchus planiarum cæcularium,* quas assiste a. 1872 in Crna Gora legit Dr. J. Pančić. Belgradi 1875.
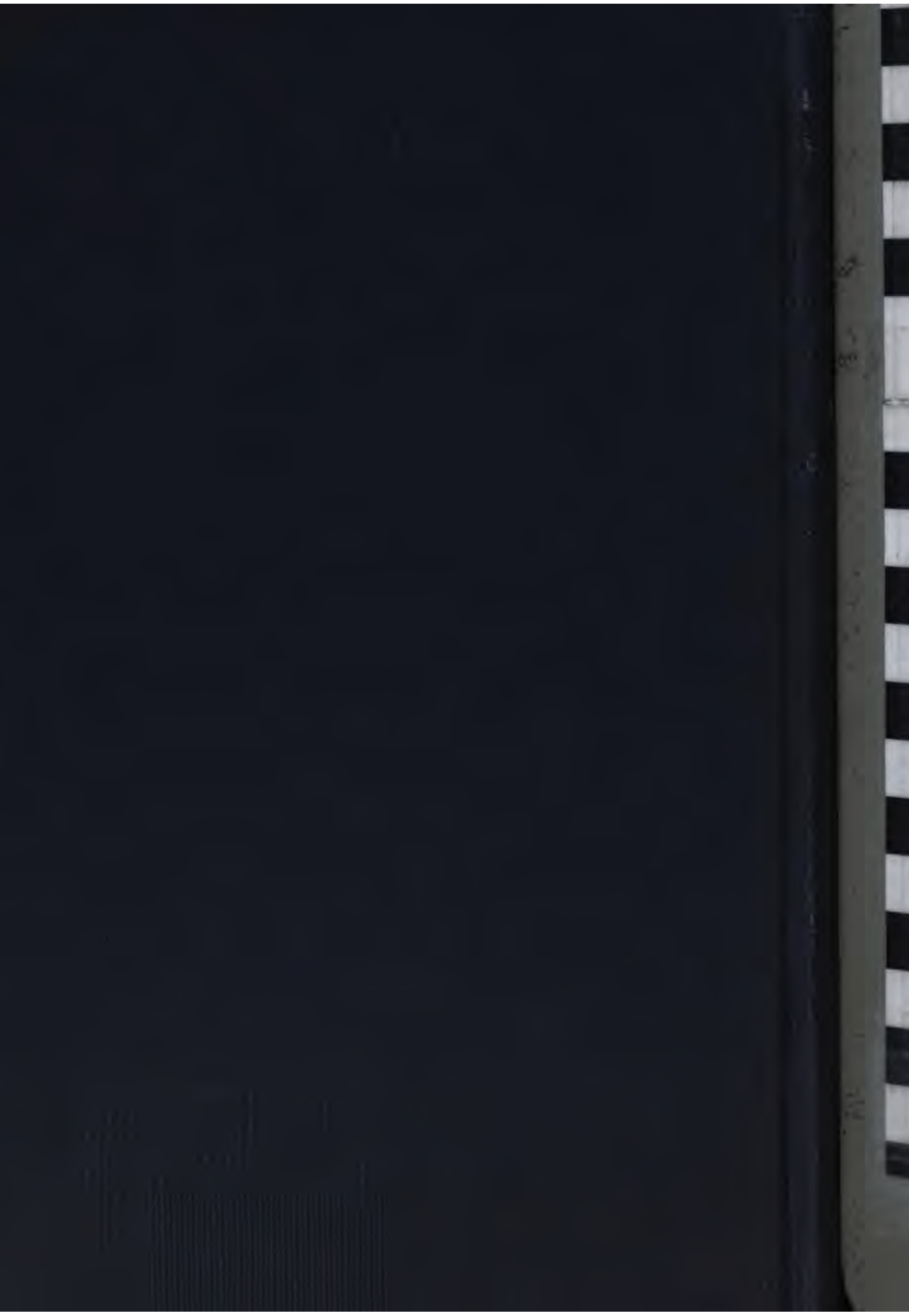
— *Essai de quadrature du cercle.* Par Démètre Nešić. Belgrade. 1877. Цена 0,50 дин.